

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

*

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBÍZÁSÁBÓL

SZILY KÁLMÁN
KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL

SZERKESZTETTE

MELICH JÁNOS
alelnök

GOMBOCZ ZOLTÁN
titkár

XVIII. KÖTET.

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG

1922.

NYELVTUDOMÁNYI INTÉZET

F41804

A Magyar Nyelvtudományi Társaság alapító tagjai 1922-ben.

	Gróf Apponyi Sándor, Lengyel (1921)	2000 kor.
	† Baksay Sándor, Kun-Szentmiklós (1914)	200 "
	Balogh Jenő, Nagylózs (I. részlet 1921)	200 "
	Baranyai Zoltán, Genf (1922)	1000 "
5	Bárdos Remig, Pannonhalma (1920)	500 "
	† Bedő Albert, Budapest (1918)	200 "
	† Bereczik Árpád, Budapest (1906)	200 "
	Bogdánfy Ödön, Budapest (1919)	200 "
	Boldisár Kálmán, Debreczen (1921)	500 "
10	Bonkáló Sándor, Budapest (1920 és 1922)	1000 "
	Budapest: M. Általános Hitelbank (1918)	2000 "
	Budapest: Déli vaspályatársaság (1917)	200 "
	Budapest: Első m. Ált. Biztosító Társaság (1912 és 1918)	300 "
	Budapest: Kir. Józsefműegyetem könyvtára (1916 és 1922)	2000 "
15	Budapest: Országos Kaszinó (1912)	200 "
	Budapest: Orsz. központi takarékpénztár (1908)	200 "
	Csorna: Prémontrei könyvtár (1905 és 1922)	2000 "
	Csúri Bálint, Kolozsvár (1922)	1000 "
	Debreczen városa (1922)	10000 "
20	Erdős János, Rákos-Sztmihály (1917 és 1920)	300 "
	Erdős János nevére tőkésítés (1917)	600 "
	Gróf Festetics Sándor, Budapest (1915)	200 "
	Báró Forster Gyula, Budapest (1904)	200 "
	Gálos Rezső, Győr (1921)	300 "
25	Gárdonyi Géza, Eger (1921)	300 "
	Gombocz Zoltán, Budapest (1908, 1910, 1920, 1921 és 1922)	700 "
	Győr: Pápóczy prépostság könyvtára (1908)	200 "
	Győr: Női Felső Kereskedelmi Iskola (1921)	500 "
	† Gyulai Pál, Budapest (1904)	200 "
30	Halász Dénes, Sárospatak (1920)	300 "
	Heinrich Gusztáv, Budapest (1905)	200 "
	† Herman Ottó, Budapest (1912)	200 "
	Hirschler József, Kolozsvár (1909)	200 "
	Horger Antal, Szeged (1915, 1921 és 1922)	1000 "
35	Horger Antal nevére emlékezetére, a harcoztérről (1916 és 1918)	1000 "

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

XVIII. KÖTET.

1922 JAN.-MÁRCZ.

1—3. SZÁM.

Elnöki megnyitó.

(Fölvosta *Szinnyei József* alelnök, 1922 január 24-én.)

Tisztelt Közgyűlés!

A Magyar Nyelvtudományi Társaság vezetésében a mai napon változás áll be. Társaságunk nagyérdemű elnöke, Szily Kálmán a december 27-én tartott választmányi ülésben azt a kérelmét terjesztette elő, hogy a Társaság mentse föl az elnöki és a szerkesztői tiszt alól, mert attól tart, hogy megfogyott ereje már nem tudna megfelelni a reája háruló súlyos föladatoknak. Ez az előterjesztés fájdalmasan érintette a választmány tagjait. Mindnyájan tudjuk, hogy Társaságunk mily sokat köszönhet Szily Kálmánnak. Már négy évtizeddel ezelőtt tervezték az akkori öregebb és ifjabb nyelvészek egy társaság alapítását, de a terv csak terv maradt, mert nem volt erélyes szervező, a ki meg tudta volna valósítani. Később újra föléledt a mozgalom, és minthogy Szily Kálmán állott az élére, létre is jött a társaság. Nemcsak hogy létrejött, hanem meg is élt. Elnökünk egész csendben, de szívós kitartással abban fáradozott kezdettől fogva, hogy megszerezze Társaságunknak azokat az anyagi eszközöket, a melyek lehetővé teszik a működését. Az ő szüntelen való fáradozásának és előrelátó gondoskodásának köszönhetjük, hogy Társaságunknak sohasem kellett anyagi zavarokkal küzdenie, mert nem engedte, hogy többet költsünk, mint a mennyire telik; és ha szegények vagyunk is — a mint hogy most minden tudományos társaságunk szegény —, mégis valamennyire folytatni tudjuk munkálkodásunkat és közben-közben életjelt tudunk adni magunkról. De ez csak egyik nagy érdeme Szily Kálmánnak. Másik nagy érdeme, a melyben szerkesztőtársaival osztozik, az, hogy Társaságunknak kitünő folyóirata van. Egész kis gárdája a kipróbált erőknek és a fiatalabb tehetségeknek csoportosult idő folytán e folyóirat körül, és büszkén tekinthetünk a mi Magyar Nyelvünk tizenhét kötetére, mert ez a folyóirat hatalmas lépésekkel vitte előbbre a magyar nyelvtudományt.

Mindezeket elgondolván kérve értük elnökünket, hogy másítsa meg a szándékát; de ő mindnyájunk nagy sajnálatára kijelentette, hogy elhatározása végleges: mind az elnöki, mind a szerkesztői tisztségtől meg kell válnia. Hozzátette még, hogy ez az elhatározása nem újkeletű, hanem már régebben megérlelődött a lelkében.

Ezek után nem tehetünk egyebet: sajnálattal bár, meghajolunk elnökünk elhatározása előtt és kerestük annak a módját, hogy szerény eszközökkel rendelkező Társaságunk miképen nyilvánít

hatná a visszavonuló elnök és szerkesztő iránt érzett tiszteletét és háláját hozzá méltóan.

Legelőször is azzal a javaslattal lépünk a t. Közgyűlés elé, hogy válaszsza meg Szily Kálmánt a Társaság tiszteletbeli elnökének.

Elhatározta továbbá a választmány, hogy a Magyar Nyelv czímlapján Szily Kálmán neve megfelelő módon föl lesz tüntetve.

Harmadik határozata a választmánynak az, hogy az 1918-ban létesített Szily-alapot legalább tízezer koronáig gyarapítja s erre a célra legfőképen azokat az írói tiszteletdíjakat szándékozik fordítani, a melyekről a Magyar Nyelv írói — a mint többen eddig is megtették — a Társaság javára lemondanak. Az alapítvány kamatait — Szily Kálmán beleegyezésével — arra fogjuk fölhasználni, hogy minden közgyűlésen megjutalmazzuk velük Szily-jutalom néven folyóiratunk megelőző évfolyamának valamelyik olyan közleményét, a melynek a tartalma is, az alakja is kiváló. A javaslattevő bizottságnak Szily Kálmán lesz az elnöke.

Ezek volnának azok a látható szálak, a melyekkel mi kívánjuk lelépő elnökünket mint tiszteletünk és hálánk külső jeleivel továbbra is Társaságunkhoz fűzni. De hozzá van ő fűzve láthatatlan szálakkal is. A ki annyira szívén hordta mindig a Magyar Nyelvtudományi Társaság boldogulását, mint ő, az nem tud tőle végképen megválni. Birjuk is ígéretét, hogy Társaságunk munkálkodásában és folyóiratunk szerkesztésében részt fog venni s tapasztalataival és tanácsaival mindenkor szívesen fog szolgálni.

Ezzel megnyitom a Magyar Nyelvtudományi Társaság XIX. közgyűlését.

A besenyők ismeretéhez.

Konstantinos Porphyrogenetos De administrando imperio cz. művének 37. fejezetében közli a besenyők akkori nyolcz törzsnének nevét. E törzsneveket szeretném ez alkalommal megmagyarázni. Hangsúlyozom, hogy Konstantinos adatai általában híven megőrizték az eredeti török alakokat; ha nem így volna a dolog, ilyen természetű munkához a siker reményével nem foghatnánk.

I. Az első törzsnnek a neve Ἡρτήμη, hosszabb alakban Ἰαβδιερτήμη es Ἰαβδιηρτή. A rövidebb nevet *árdim*, a hosszabbat *javdy-árdim*-nek olvashatjuk.

Az *árdim* szó azonos a magyar *érdem*-mel, a köktörökben *árdäm*, *erény*, *érdem*. Hogy ez a szó törzsnévként szerepelhet, azt e világos besenyő adat után minden további nélkül el kell fogadnunk; különben az *Árdäm* Houtsma névjegyzékében (29. l.) is szerepel mint tulajdonnév.

Hasonló név a *türk*, 'török', melynek eredeti jelentése 'erő' (Müller, Uig. II: *türk*-, 'Stärke'). A *türk* népnévknek Vámbéry-féle magyarázata — i. újabban Kőrösi Csoma-Archivum I, 59 skk. —, mely szerint a *türk* (? = **türük*) a *törü*-, *törü*-, 'születni' ige származéka volna, eredeti 'teremtmény, ember' jelentéssel, teljesen elfogadhatatlan. A *türk* a törököknek nem ősi neve, magyarázatában a török népnévadás ismert eseteiből kell kiindulnunk; e név, mely eredetileg egy törzsnnek, a *türk*-törzsnnek a neve, csak e törzs rendkívüli politikai hatalmával együtt terjedt el a törökségben, való-

szinúleg így jutott a magyarokhoz is, kik a VI. században kaukázusi hazájukban beletartoztak a *türk* birodalomba.

A *türk* bizonyára nem közönséges törzsnév; valószínűleg kiváló vagy vezető törzsnek a neve lehetett, mint a milyen az *árdám* is, mely az első besenyőtörzs neve.

A köktörökben is találunk olyan tulajdonnevet, mely ezt a magyarzatot támogatja: *Küč Kül Tutuk** (küč, 'erő').

A besenyők ez első törzsét, mint láttuk, *jawdy-árdám*-nek is nevezi Konstantinos. Mi ez a *jawdy*?

Ez nem lehet más, mint a kazáni *jakty*, 'fény; világos', csagatáj (Pavet de Courteille) *jaydu*, 'világosság, fény; fényes, világos' szó.

E törzs teljes neve tehát: „fényes árdám”.

2. A besenyők második törzsét *Τζούρ*-nak vagy *Κουαρτζιζούρ*-nak nevezi Konstantinos. E nevet *čur*-nak, illetőleg *küärč-čur*-nak olvashatjuk. (A *küärč* utáni *re* vonatkozólag vö. *Ταυρολιπεγ* ~

Toghrul-beg, Gombocz Tör. Szn. 16. l., *Αλπιχαρας* ~ *اب قر* ~ *Alp Kara*, Houtsma, Gloss. 32. l.)

A *čur*-ral röviden végezhetünk. E szót jól ismerjük a köktörök feliratokból, melyekben egy méltóságot jelent. Vö. Gombocz MNy. XII, 282.

A hosszabb *Κουαρτζιζούρ*-ban levő *küärč* azonos a magyar *kökörcs*, *kökörcsin* szóval, mely a török *kök*, 'kék' szó török származéka; eredeti jelentése 'kék, kékes', ebből 'kék virág'. A *kökörcsin* szó török megfelelője ma a törökben 'galambot', eredetileg 'kék madarat' jelent, vö. oszm. *gö(ü)vürdzin*, *güjürdzin*, karakirgiz *kögürč-kön*. Ugyancsak a *kök*, 'kék' szóból származik a török *kökpän*, 'Tureltaube' szó is. (Vö. Gombocz, Bulg.-türk. Lehnw. 102 l.)

A besenyő *küärč* tehát eredetileg azt jelenti, hogy 'kék, kékes', esetleg — mivel a *kök* származékai a törökben egyéb színt is jelentenek — jelentheti pl. azt is, hogy 'szürke'.

Feltűnő a hangzóközi *-k-* elveszése, de ez a jelenséget meg lehet magyarázni. (A *κουαρτζ* természetesen *küjürč* alakot is tükrözethet.) Tudjuk, hogy a török *bäg*, 'bég' szót ma az oszmán-török *bej*-nek ejtik, de pl. a hódoltság korában még *bäg*-nek ejthették, mert csak így kerülhetett át a szó a magyarba *bég* alakban. Ez a *g > j* változás azonban egyes szókban s egyes török nyelvjáráásokban jóval régibb a XVII—XVIII. századnál. A Codex Cumanicus, melynek nyelve XIII. századi, a *bäg* szónak *bej* alakjával találkozunk. (Bang-Marquart, Osttürk. Dialektstudien, 248. l. *beymis* olv. *büymiz*, 'urunk'). De magában a rendelkezésünkre álló csekély besenyő nyelvanyagban is találunk e *k > g > j* változásra példákat. Az első példa maga a *küärč* szó; a második a *küärč-čur*-törzs fejének *Κουελ*-nek neve (Konstantinos ugyanezen fejezetében), mely szintén a *kök* szónak *-l* képzős származéka, vö. kir. *kögäl*, 'világoszöld' s épp olyan tulajdonnév, mint az avar *Kök*, 'kék', vö. Gombocz, MNy. XII, 102; harmadik és kétségtelen példa a besenyő *g > j* változásra a *bej* szó, mely ez alakban a IV. törzs nevében fordul elő, mint alább látni fogjuk.

* A köktörök adatokra l. általában Radloff összefoglaló szójegyzékét az Alttürk. Inschriften, N. F. végén. Ezt nem idézem, a mint nem idézem Radloff szótárát sem.

A második törzs neve tehát: „kék (esetleg kékes vagy szürke) čur“.

3. A harmadik törzs neve Γύλα, illetve Χαβουξινγυλά; ezt *jula*-nak, illetve *Kabukšyn-jula*-nak olvasom.

A *jula* méltóságnév, mint a második törzs *čur* neve; megfelelője több helyen megvan.

Ibn Roszte-nél (kivel Gardízi körülbelül megegyezik) a magyarokra vonatkozólag a következő mondatot találjuk (MHK. 167. l.): „Fejedelmök... *kendeh*-nek hivatik és ez a név főkirályuknak czíme, mert annak a férfiúnak, ki felettök (tényleg) uralkodik, neve (czíme) *dsila* (جدة).“ Konstantinos 40. fejezetében pedig a magyarokról a következők olvashatók (MHK. 127. l.): „Első fejedelmök az Árpád nemzetségéből sorrend szerint való uralkodó, van még két más fejedelmök is, a güllász (τόν τε γυλᾶν) és a karkhász, a kik birói tisztelet viselnek“. Egy-két sorral lejjebb: „Tudnivaló, hogy a güllász (ὁ γυλᾶς) és a karkhász nem tulajdonnevek, hanem méltóságok“. Egy ilyen méltóságnévből azonban könnyen lesz személynév. Anonymusnál a szó már személynév: *Gyylla* (6. fej.) és *Gyła* (24. fej.). A magyar szó kiejtése *dula* lehetett (a *d*-t az arab csak ح-vel adhatta vissza).

Megvan ez a méltóságnév a bolgároknál is. A bolgár fejedelmi lajstrom első kilencz fejedelme a *Dulo* nemzetségből származik. E szó *d*-je úgy viszonylik az eredeti *j*-hez, mint a bolgár fejedelmi lajstrom *dilom* szavának *d*-je az eredeti *jylan j*- hangjához. A *Dulo* szót a bolgárok valószínűleg *džula*-nak ejtették.

Megtaláljuk a *jula* megfelelőjét a kazároknál is. Kedrenosnál (bonni kiadás II, 464) így hívnak egy kazár fejedelmet: (genit.) Γεωργίου τοῦ Τζούλου.

Végül megvan ez a szó ma is a törökségben, mint a régi nagy idők maradványa az altaji törökség hősénekeiben és meséiben. Katanov tulajdonnévjegyzékében találjuk a következő adatokat: *Kattandžula*, 'egy hős neve', *Kattandžula Alyp*, 'egy hős neve', végül *Katkandžula* ugyanazzal a jelentéssel. Kétségtelennek tartom, hogy ezekben a tulajdonnevekben a *džula* elem körülbelül megfelel a *Kattan kan*, *Kattan Alyp*-beli tulajdonnevek (l. ugyanott) *kan* és *alyp* elemének. — Megvan a *džula* ezenkívül az altaji *arandžula* szóban, mely mint a hősöl jelzője, majd pedig mint a hősöl neve szerepel (l. ugyanott). Katanov kojbal szójegyzékében: „*arandžula* (in Märchen) Epithet der Heldenrosse, — trefflich, mächtig“. Ugyancsak Katanovnál (Alf. Ukaz. II, 33) van a következő idézet: *arandžula ala kul' attyg*, и мѣншій превосходнаго негтра-саврасаго коня. Az *alyp*, 'hős' szó van egy költörök lónévben: *Alp Šalčy* (vagy talán *Alp Ašlacy*), Thomsen, Inscr. 35. l.

A mi a *Kabukšyn*-t illeti, ez egyike az e törzsnevekben előforduló legszebb török szavaknak. Végződése érdekesebb, mint alapszava; a *-šyn* képző van benne, melyet a következő két színnévben tudok idézni: uigur *kök*, 'kék', ebből *kökšyn*, 'szürke', oszm. *sury*, 'sárga', ebből *šaryšyn*, 'szőke, szép külsejű'. Az alapszó nem lehet más, mint a török *kabuk*, *kabuk*, 'héj', pl oszmánli *ayadž kabyyu*, 'fahéj'. Az egész *Kabukšyn*-t így fordítom: '(fa-)héjszínű'.

A harmadik törzs neve e szerint: „fahéjszínű *jula*“.

4. A negyedik törzs neve Κουλή (így kétszer), azaz hogy Συρουκαλή. E hosszabb alak kétségkívül gondatlanul, hibásan van írva, a καλή-t ki kell javítanunk κουλή-re; e törzsnevet *külbej*-, illetve *suru-külbej*-nek olvasom. Abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy e törzsnevet még egy adattal megerősíthetjük. Egy 1075-ből való bizánczi oklevélben a következő zsoldos csapatok szerepelnek (többes genit.): „Ῥῶς, Βαράγγων, ἢ Κουλίγγων ἢ Φράγγων ἢ Βουλγάρων ἢ Σαρακηνῶν.“ Ezek közül a „kulingek“, mint ezt C. Neumann a Byz. Zschr. III. kötetében (374 skk.) meggyőzően bizonyítja, azonosak Konstantin császár Κουλή nevű besenyőivel. Az *ng*-t Neumann nem tudja megmagyarázni. Azt hiszem, hogy az *ng* magyarázata egyszerűen az, hogy az eredeti Κουλή alak γ-ját a leíró az előző és következő népnév (Βαράγγων, Φράγγων) kettős γ-jának hatása alatt megduplázta.

A *külbej* voltaképen két szó: *kül* és *bej* ~ *bäg*. A *kül* sokszor előfordul a költörökben, mint méltóságnévek, illetőleg tulajdonnévek alkotórésze: *Kül-tägin*, *Kül-čur*, *Kül-tudun*, *Küč Kül Tutuk*. A besenyő *külbej* ugyanilyen összetétel a *kül* és a *bej* = *bäg*, *bég*, *szöböl*. A *bäg* szó éppen úgy méltóságnév, mint a *tägin*, *čur*, *tudun*. A *bäg* maga is előfordul mint népnév második része, és pedig az *öz-bäg* népnévben.

A *suru* jelentése 'szürke', vö. kazáni *şoro* 'szürke', teleut, toboli *sur* 'késszürke'.

A negyedik törzs neve tehát: „szürke külbej“.

5. Az ötödik besenyő törzsnek csak egyféle neve van: Χαροβόν. E nevet már Gombocz megfejtette (Tör. Szn. 45. l.), kimutatván, hogy olvasása *kara-baj* [k-], továbbá, hogy a *kara* jelentése 'fekete' a *baj*-é pedig 'gazdag, gazda, hős'.

Ebhez két megjegyzésem van. Az egyik az, hogy e törzsnév szint jelölő eleme ugyanaz, a mi a többi törzsnévek hosszabbik alakjának szint jelölő része; a törzsnév maga tehát eredetileg *baj* 'gazdag, gazda, hős'. Másik megjegyzésem az, hogy e *baj* szó nem határozott méltóságnév ugyan, de a méltóságnévekkel együtt való szereplése egészen jól érthető.

Az ötödik törzs neve tehát: „fekete baj“.

6. A hatodik törzs neve Konstantinos idézett helyén Ταλμάτ, illetve Βοροτάλματ. E névre azonban van egy másik fontos adatunk is. Konstantinosnak egy másik művében, a De cerimoniisban kétszer előfordul egy népnév; zsoldosok, kik az orosz normannokkal együtt a görög tengerészetnél szolgáltak: Τουλμάτσοι vagy Ταλμάτσοι. Neumann fentidézett értekezése szerint (Byz. Zschr. III. 374 skk.) e név azonos a Ταλμάτ névvel. Ezeket az alakokat összevetve, e törzsnevet *tolmač*, illetve *boru-tolmač*-nak olvasom.

A *tolmač* szó azonos a magyar *tolmács*-csal, mely a magyar nyelv török elemeinek középső rétegébe tartozik s már 1333-ban előfordul egy helynevünkben. (OkI Sz.) Ugyancsak a XIV. században többször előfordul mint tulajdonnév. A törökben *tılbač*, *tılmač*, *tolmač*-féle alakjai vannak a szónak; előfordul már az újgurban:

tılmädi. Jelentése mindenütt 'tolmács'. Zenkernél van egy تلمیچی alak (mint keleti török) 'Ausrufer' jelentéssel. A *tolmač* szó mint eredetileg hivatalnév került a méltóságnévek jelentő többi besenyő törzsnév közé.

A *tolmač* jelzője, a *boru* bizonyos lószínt jelent: krími *boru* ‚eine Pferdefarbe‘, az altaji nyelvjáráásokban *poro, pora* ‚weissbehaart mit dunkler Haut (Pferdefarbe)‘.

A hatodik törzs neve tehát: „szürke *tolmač*“.

7. Összefoglalva az eddig mondottakat, azt látjuk, hogy ezek a besenyő törzsnevek egy-egy méltóságnevből s egy-egy színt jelentő szóból állanak.

Hogy hogyan lettek a méltóságnevekből törzsnevek, arra nézve talán meg lehet kockáztatni azt a feltevést, hogy állandóan az illető törzs vezére viselte azt a bizonyos hivatalt, vagy megfordítva, az illető hivatal viselője, a ki ebben az esetben valószínűleg mindig ugyanaból a törzsből való volt, vezére volt annak a bizonyos törzsnek.

A törzsnevek előtt levő színneveket szintén meg lehet magyarázni. Ezek a színnevek azt jelzik, hogy az illető törzs milyen színű lovon járt. A *tolmač*-törzs jelzője, a *boru*, nem is lehet más, mint lószínnév, a többiek is alkalmas lószínevek. (I. fényes szőré, II. szürke v. kék [vö. kirgiz *kök at* ‚kék ló‘, Radloff, Aus Sibirien, I. 443], III. fahéjszínű, IV. szürke, V. fekete, VI. szürke; az egyes lószínevek pontos jelentését persze nem ismerjük). Ezt a feltevést bizonyossá teszi egy hun adat, melyet Zichy Istvánnak köszönök. Ez az adat a következő.

A. Wylie, History of the Heung-noo . . . cz. dolgozatában, mely a Tseen-Han-shoo 94. és következő könyveiből való fordítás (Journal of the Anthropological Institute III. [1874] 412.) a következőket mondja: „A hun lovak a nyugati részen mind fehérek, a keleti részen mind csillagos szürkék; északon mind feketék, délen mind pejszínűek“.

8. Hátra van még két besenyő törzsnév, melyet azért választok el a többiektől, mert nem illenek bele az eddig tárgyalt törzsnevek rendszerébe.

A VII. besenyő törzs neve Χοπόν, illetőleg Γιαζχοπόν. *K'aban*, azaz *jazy-kaban*-nak olvasom.

A *kaban* megfelel a török *kaban* (*kaman*) ‚Eber, das wilde Schwein‘ szónak, mely a *Kaban-bai* kirgiz tulajdonnévben is előfordul. (Vö. Gombocz, Tör. Szn. 18—19. l.)

A *jazy* megfejtése még egyszerűbb; maga Konstantinos mondja, hogy a *kaban*-törzs vezére Γιαζή, ez tehát a törzsfő neve. A *Jazy* ‚síkság‘ tálán olyanfajta tulajdonnév, mint a *Tängiz* ‚tenger‘. A törökök eredetéről szóló hagyományban szerepel egy *Tak-čan* ‚Hegykhán‘ nevű ős. (Vámbéry, A török faj, 5. l.)

9. A nyolczadik törzs neve Τζοπόν, illetve Βουλατζοσπόν; a hosszabbik név világosan hanyagul van írva. A rövidebbik nevet *čoban*-nak, a hosszabbikat *boila-čoban*-nak olvasom.

A *čoban* eredeti jelentése ‚pásztor‘, előfordul mint tulajdonnév is (Houtsma, Gloss. 29. l.), így törzsnévi használata egészen természetes.

A *čoban* előtt levő *boila* valószínűleg tulajdonnév; épp úgy, mint a VII. törzs nevében a *Jazy*, itt a *Boila* a törzs vezérének neve. A *boila* eredetileg méltóságnevé, de tulajdonnévi használata egészen természetes, mint ezt Thomsen is mondja a nagyszentmiklósi kincs török feliratáról írott értekezésében (19. l.).

10. Konstantinos besenyő neveihez hasonló neveket még egy

helyen, t. i. a nagyszentmiklósi kincs görögbetűs töröknyelvű feliratán is találunk. E török szövegben, melyet tudvalevőleg Thomsen fejtett meg, van két tulajdonnév; az egyik Βουηλα ζοαπαν, a másik Βουταουλ ζωαπαν. Thomsen az elsőt *Boila župan*-nak, a másodikat *Butaul župan*-nak olvasta. Én az elsőt — bizonyos fenntartással (ζ = ö??) — *Boila Čoban*-nak, a másikat *Botaul Čoban*-nak olvasom s azt hiszem, hogy ez két besenyő tulajdonnév.

Az első, a *Boila Čoban* azonos a nyolczadik besenyő törzs nevével.

A másik név magyarázata kissé körülményesebb, de még érdekesebb. A *Botaul* név, a mint már Thomsen is magyarázta, nem lehet más, mint „Bota fia“, végzetében tehát a török *oğul* = *ül*, vagy kicsinyítő képzővel *oylan*, *ulan*, *flú* szó lappang. De mi az a *Bota*? Ez egy török tulajdonnév (Houtsma, Gloss. 29. 1. بوتا), eredeti jelentése *bota* „fiatal, egy éven aluli tevé“. Sőt azt is meg lehet mondani, ki ez a *Bota*. Konstantinos elmondja, hogy a besenyőknek régi hazájukból való kiűzetésekor melyik törzsnek ki volt a vezére. Ezek között szerepel egy Βατα oly. *Bota* mint a Čoban-törzs vezére. A nagyszentmiklósi kincs *Botaul Čoban*-ja, azaz *Bota-fia Čoban*-ja, tehát fia annak a Botának, ki Konstantinos szerint a besenyők Čoban-törzsének feje.

Ezt az eredményt kiegészíti két művelődéstörténeti adat, melyek közül az egyik pérzsa, a másik magyarországi latin forrásból való. Gardīzi egy helyen (MHK. 151. l.) ezt írja a besenyőkről: „A besenyők vagyonos emberek, lovaik, marháik, juhaik nagy számmal vannak, arany- és ezüstedényeik is vannak“. Hartvik püspök Szt. István életírásában pedig a következőket mondja (I. Jerney, Kel. Ut. I, 229. l.): „Hatvan besenyők — minden készülétekkel, arany- és ezüstabóssággal, sokféle ékességekkel szekereket terhelten a' bolgár részekről kikelvén...“

A nagyszentmiklósi kincs e szerint besenyő tulajdon lett volna.

NÉMETH GYULA.

A tárgyas igeragozáshoz.

Melich János a tárgyas ragozásról szóló tanulmányában (MNy. IX) bebizonyította, hogy a jelentő mód jelen idej többes I. szem. (pl. *vár-juk*, *kér-jük*) ragjában eredetileg nem volt *j*, hogy tehát a több nyelvjárásunkban (Nyitra vidéke, palóczság, Bereg m., Bihar m. Tárkány, Jánosfalva, Szolnok-Doboka m. Domokos, Hunyad m. Lozsád, moldvai csángóság) használatos *váruk*, *kériük*, *csináluk*, *mégfejük*, *fonuk*, *mégszövíük*, *ásuk*, *viszük*, *hozuk*, *szabuk*, *monduk*, *foguk*, *lopuk*, *látuk*-féle alakok megőrzött régiségeknek tekintendők. S ebben föltétlenül igazat is adhatunk neki. A palócz nyelvjárásokban azonban *agyuk*, *tugyuk*, *engegyük*, *hozhatyuk*, *ótyuk*, *kötyük*, *vetyük*, *ütyük*, *vasalyuk*, *nevelyük*, *fonyuk*, *kenyük*-féle alakok is vannak, vagyis olyanok, melyekben sem a többi említett nyelvjárásokban szokásos *d*, *t*, *l*, *n*, sem a köznyelvben szokásos *gyy*, *tty*, *lly* (= *jj*), *nny* nincs a rag előtt, hanem rövid *gy*, *ty*, *ly*, *ny*. Ezeket is tárgyalja ugyan Melich (MNy. IX, 8), de róluk adott magyarázata véleményem szerint nem kielégítő.

Azt mondja ezekről, hogy „nem eredetibb alakok, hanem eredeti hosszú mássalhangzós alakokból (pl. *aggyuk, köttyük*) palócz nyelvjárásokból ismert rövidülési esetek (vö. Bartha J., Nyr. XXI, 361).“ Ezzel valószínűleg azt akarta mondani, hogy ezek nem eredeti palócz alakok, hanem palócz területre hatolt köznyelvi alakok, a melyeknek *ggy, tty, lly, nny* mássalhangzói ott megrövidültek. De először is kérdéses, hogy csakugyan a köznyelvi alakokból fejlődtek-e ezek. Mert nem lehetne belátni, hogy miért hatoltak volna be a palócz nyelvjárasterületre éppen csak a *d, t, l, n* végű igéknek ilyen *j* hangú alakjai, s miért nem a *várjuk, szabjuk, mondjuk, fogjuk, lopjuk-félék* is. De föltéve, hogy ezek az *aggyuk, köttyük, vasalyuk, fonyuk-féle* alakok csakugyan a köznyelvi *aggyuk, köttyük, vasallyuk* (= *vasajjuk*-), *fonyjuk-félék*nek utódai lehetnének, sehogy sem tudnók magyarázatát adni a hosszú mássalhangzók megrövidülésének. Mert ha megnézzük Bartha értekezésének azt a helyét, a melyre Melich utal, ott azt olvashatjuk, hogy a palóczok „Minden esetben rövid mássalhangzóval ejtik a következő szavakat: *virad, viradat, álomás, éjel, pak, vâlal, vâlalat, mëttanâlak*. Ingadozik a kiejtés némely ragos alakokban, pl. *alugy* és *aluggy, fekügy* és *feküggy, kiâlok* v. *kiâllok, agya oda* v. *aggya oda*. Ezen és más egyéb ilyen alakok azonban nem általános és állandó sajátságok, hanem csak elvétve egyik-másik beszélő ajkáról elröppenő hangyi tünemény“. (Nyr. XXI, 361). Azt hiszem nem szükséges részletesebben bizonyítanom, hogy ezekkel a szórványos esetekkel (a melyeknek egy része nem is rövidülés, vagy ha igen, akkor csak valamely különleges okra vezetésendő vissza) nem lehet megmagyarázni egy olyan alak-tani sajátságot, a mely Nyitra vidékétől a Tiszáig terjedő területen egyik legjellemzőbb vonása a palócz nyelvjárásoknak.

Ha ugyanegy nyelvjárásban *várjuk, szabuk, monduk, foguk, lopuk, szövük, ásuk, viszük, hozuk-féle* alakok mellett *aggyuk, köttyük, vasalyuk, fonyuk-félék* vannak, akkor szerintem nem az az első kérdés, hogy hogyan rövidültek ezek a köznyelvi hosszú *ggy, tty, lly* (= *jj*), *nny* hangú alakokból (hisz láttuk, hogy meg az is kérdéses, hogy egyáltalán rövidüléssel állunk-e itt szemben), hanem joggal csak az a kérdés merülhet föl, hogy miért nincsen ezeknek is, az előbbiekhöz hasonlóan *aduk, kötük, vasaluk, fonuk-féle* alakjuk? Annál is inkább, mert más nyelvjárásokból elég nagy számmal vannak közölve ilyen *d, t, l, n* hangú adatok (pl. *aduk, monduk, tuduk, befedük, kezdük, látuk, szántuk, tanítuk, mégfutuk, még sütük, felemelük, lenyelük, ölük, mégkenük*, Nyr. XLII, 3), sőt — ha ugyan hitelesek, a miben egy kissé kételkedem — még Rimaszombatból is, tehát palócz területéről: *mégéhetük, ihatuk* és *szihatuk* (Nyr. XLII, 2). Így állítván föl a kérdést és figyelembe vévén azt, hogy palócz nyelvjárásról van szó, szinte önként kínálkozik a helyes magyarázat.

A palócz nyelvjárásokban *d, t, l, n* rákövetkező *i, t, ü, ü* előtt tudvalevőleg jésülődött. A *várjuk, szabuk, monduk, foguk, lopuk, szövük, ásuk, viszük, hozuk-félék* alapján föltételezendő *j* nélküli eredeti palócz *befedük, kötük, nevelük, kenük-féle* magas-hangú igealakok ezen hangváltozás következtében éppen úgy *befegyük, köttyük, neveltyük, kenyük* alaknákká váltak, mint a hogy pl. *tüz, tüzet, tüzes, tükör, tetü, nagybélü, natyszélü*, stb.-ből *tyüz, tyüzet, tyüzes, tyükör, tetyü, nagybélyü, natyszélyü*, stb. lett. S mihelyt a

befedük, kötük, nevelük, kenük-féle magashangú igékben megtörtént e hangtani természetű *d, t, l, n > gy, ty, ly, ny* változás, az analogia ereje csakhamar a velük egyazon nyelvtani sorba tartozó mélyhangú *aduk, látuk, vasaluk, fonuk*-féle igealakokban is végrehajtotta ugyanezt a palatalisatiót. Ha a fönnebb idézett, állítólag rimaszombati *mégéhetük* [?], *ihatuk* és *szíhatuk* alakok csakugyan hitelesek találnának lenni, akkor ezek csakis az *i, í, ü, ű* jésítő hatását megelőző korból megőrzött régiségek lehetnének.

Ez, nézetem szerint, sokkal természetesebb magyarázat, mint annak föltevése, hogy a *d, t, l, n* végű igéknek, és csakis ezeknek, többes I. személye a köznyelvi alakban terjedt el a palócz nyelvjárásterületen, de ott aztán valamely (egyébként ki nem mutatható) rövidülési hajlam következtében *ggy, tty, lly, nny > gy, ty, ly, ny* változást szenvedtek.

E magyarázat ellen, szerintem, csak egy ellenvetést lehetne tenni. Azt, hogy miért nem történt meg ez a jésülés a mult idejű tárgyias ragozású többes I. szem. *-ük* ragja előtt is? A mult időben t. i., legalább tudtommal, az egész palócz nyelvjárásterületen mindenütt csakis *befettük, engettük, üttük* (ütöttük), *köttük* (kötöttük), *nevétük, emétük, kentük* stb. (és persze *attuk, láttuk, vasátuk, fontuk*)-féle jésülés nélküli alakok használatosak. De ennek a hangtörvényellenes jelenségnek nyilván az az oka, hogy a magashangú igék mult idejű tárgyias ragozásában csak az egyetlen többes I. személyben volt hangtörvényszerű jésülés. Míg tehát a jelen idejű magashangú *fegyük*-féle jésült alakokat az ugyancsak jelen idejű és tárgyias ragozású *fegyi, fegyiték, fegyik*-féle alakok megőrizték, sőt erejüket támogatták, úgy hogy még a mélyhangú *aduk*-félékre is hathattak, addig a mult idejű **fettyük*-féle hangtörvényszerűen jésült alakok a velük ugyanegy etymológiai alcsoportba tartozó jésülés nélküli *fettem, fette, fettek, fették*-félék hatása alatt csakhamar ismét eltűntek, s így természetesen a mélyhangú *attuk, láttuk, vasátuk, fontuk*-félékre sem hathattak.

Ezek után, persze könnyen érthető, hogy az alanyi ragozású többes I. személyben is (a mélyhangú *adunk, attunk, látunk, láttunk, vasalunk, vasátunk, fonunk, fontunk*-félék mellett) csak jésülés nélküli *fedünk, fettünk, ütünk, üttünk, nevelünk, nevéünk, kenünk, kentünk*-féle alakok vannak a palócz nyelvjárásokban. Ennek a jelenségnek is csak az lehet a magyarázata, a mi az előbbie: a jésülés nélküli *fedék, fecc, fed, fették, fednek* és *fettem, fettel, fedett, fettetek, fettek*-féle alakok hatása.

Megjegyzem ez alkalommal, hogy mindeddig vizsgálatlan kérdés az is, mi a phonetikai magyarázata annak, hogy magánhangzó utáni *d, t, l, n + j*-ből hosszú *ggy, tty, lly (> jj), nny* lett (pl. *tuggya, láttyuk, emellyenek > emejjenek, fonnyák*), és hogy milyen régi ez a jelenség a magyar hangtörténetben.

HORGER ANTAL.

A magyar mondat ősi elemei.

A nyelvek története azt bizonyítja, hogy azon viszonyok, a melyek a mondatrészek közt, továbbá a mondatok közt vannak, nagyobb változásoknak vannak alávetve, mint a szavak alakja. A fgr. alapnyelv mondattani viszonyai is nagyon megváltoztak az egyes nyelvek külön életében, tehát a fgr. összehasonlító mondat- tan sokkal kevesebb bizonyítékot szolgáltat a fgr. nyelvrokonság számára, mint a hang- és szótan. Az eddigi kutatások már általános képet nyújtanak a magyar mondat szerkezet nevezetesebb ősi sajátságairól.

1. A fgr. nyelvekben — a mai fiunt és a lappot kivéve — nagyon gyakoriak a névszói állítmányú mondatok a jelentő mód be nem fejezett történéseire vonatkozólag. A magyarban rendszerint már csak egyes és többes 3. személyű alanya vonatkozólag szerepél pusztá névszó állítmányul, az 1. és 2. személyre vonatkozólag csak a létigével együtt alkot a névszó állítmányt: *Hugom megnyasszony. A verebek madarak. A ház fehér. A savanyú alma nem jó. Ki az? Kétszer kettő négy. Kezemből az írás. Háta mögött farkas, feje fölött holló. Petőfi. Itt a kezem. Hol a pénzed? Most rajtad a sor.* A rokon nyelvekben azonban 1. és 2. személyű alanya vonatkozólag is szerepel pusztá névszó állítmányul: oszjtjÉ. *nyf namsz-ki* ,te ha okos' (vagy). NyK. XXXVI, 373. *vog. nyf jänj' xum, am mán* ,te nagy ember (vagy), én kicsiny' (vagyok). VogNGy. IV, 326. *man rūpjténē māxum* ,mi dolgozó nép' (vagyunk). Uo. 334. *zürj. me jona žē jon* ,én nagyon erős' (vagyok). NyK. XLIII, 374. *te telka* ,te okos' (vagy). Uo. XLII, 128. *votj. ton-no motor, mon-no motor* ,te is szép (vagy), én is szép' (vagyok). VotjNGy. 230. A md.-ban a névszó fölveszi az 1. és 2. sz.-ben az alanyi személyragokat: *mon pokšan, ton pokšat, son pokš, min pokštana, tijn pokštada, sijn pokšt* ,én nagy (vagyok), te nagy (vagy)' stb. A finnben és a lappban már csak egyes nyomai vannak a névszói állítmánynak, ott idg. hatás alatt már rendszeren a létigével együtt alkotja a névszó a mondat állítmányát. A névszói állítmányú mondat ősi fgr. sajáttság, sőt — figyelembe véve, hogy a szamojéd nyelvekben is előfordul, — azt mondhatjuk, hogy uráli sajáttság; a fgr., illetve uráli mondat ősi formája a névszói állítmányú mondat volt. Ezt bizonyítja a fgr. nyelvek igeragozási rendszerében található megszámú igenévi alak is: az *elhervadt* rózsá ~ a rózsá *elhervadt*; f. *elä-vä-t* = élnek, tkp. *élők*.

A magyar *tárgyas igeragozás* is a névszói állítmányú mondat szerkezetből keletkezett. Be van bizonyítva a magyar tárgyas igeragozásról, hogy a 3. sz. tárgyat a tárgyas ragozású igealakokon külön formális elem nem jelöli meg. A tárgyas igeragozás eredetileg nem egyéb, mint birtokos személyragozás, emitt a névszótóhoz, amott a névszói természetű igetóhoz tapadnak a személynévmások. Ha tehát a tárgyas személyragok eredetileg azonosak a birtokos személyragokkal, az a kérdés merül föl: mi a tárgyas ragozású igealakok eredeti mondattani szerepe? A felelet az, hogy birtokos szerkezetek tagjai voltak eredetileg. Ismeretes, hogy a birtokviszonyt a legtöbb fgr. nyelv úgy is fejezi ki, hogy a birtokos neve ragtalan marad, a birtok nevéhez pedig személyrag járul, mely a birtokos személyét jelöli, pl. *a hal feje*. Különösen gyakori ez a szer-

kezet a magyar-, vog-, osztj.-ban, s éppen ezen nyelvekben fejlődött ki a tárgyas ragozás (nem szólva most a külön fejlődött md. tárgyas igeragozásról). A tárgyas személyragok eredeti birtokosjelölő szerepének kimutatására vegyünk néhány mondatot, a melyben tárgyas ragozású igealak van: *Az asszony megfőzte levesemet v. levesem. Én neveltem e fiút.* E két mondatban eredetileg birtokviszony volt kifejezve, s ezt érezzük is még ma is, ha visszaviszszük őket eredeti nominális alakjukra: *Az asszony főzte* (főzésének eredménye) *levesem* = Das gekochte der frau ist meine suppe. *Az én neveltem e fiú.* A *levesem, e fiút* tehát eredetileg nem volt tárgya a mondatnak, hanem névszói állítmánya, csak midőn az igenévből (*főzte, neveltem*) határozott alakú ige (verbum finitum) lett s ez lett a mondat állítmánya, akkor kezdték a mondat tárgyának érezni. Ez utóbbi mondatban a *fiút* szó helyébe a *fiú* szót is tehetjük volna, mert tudjuk, hogy a *-t* eredetileg nem tárgyrag, hanem determináló elem, mely a mondatból ráértéssel kapta tárgyjelölő szerepét. A *levesem-féle* birtokos személyragos alakoknál külön determináló *-t* jelre már nem volt szükség, mert a birtokos személyrag már úgy is eléggé determinálta a fogalmat. Innét van a tárgyul használt birtokos személyragos szók tárgyragnélküli alakja. Később azonban analogiával ezek is fölvettek a tárgyragot (*levesemet*). A legközelebbi rokonyelvekben is vannak hasonló szerkezetek: osztjÉ. *tám ʋas nʋr lʋmèn* 'ezt a várost te etted meg?' tkp. ez a város a te evésed? Fgr. Füz. XV. 54. *ār ŋūlōm ŋrl jaml̄tmal* 'a sok seb sokját gyógyította', tkp. a sok seb sokja az ő gyógyítása. OsztjNGy. 15. vogÉ. *sirej̄m t̄i x̄nt̄nēm* 'kardomat im megtaláltam', tkp. kardom im megtalálásom. VogNGy. II. 164. Vö. a névszói állítmányra vonatkozólag: Gauthier: La phrase nominale en finno-ougrien. Mém. de la Soc. de Lingu. de Paris 1908. XV, 201. Gombocz: MNy. V, 133. EPhilK. XLI, 681. Nytud. III, 50. Lewy: KSz. XVII, 215, 221. Klemm: MNy. XIII, 265. XV. 13. Simonyi: Nyr. XXIX, 1. XLVII, 49. NyK. XXV, 15. Kemenes: Nyr. XXXVIII, 321. Váró: uo. XLII, 364. Beke: NyK. XLIV, 1. Veress: EPhilK. II. pótk. 122. Az idg. nyelvekre vonatkozólag: Paul: Prinzipien* 125. Wundt: Sprache³ II, 272 stb. Schmidt: Nytud. IV, 127 stb. Misteli: Charakteristik d. haupts. typen d. sprachbaues 45, 367. — Vö. a tárgyas ragozásra vonatkozólag: Thomsen: Nyr. XLI, 26. Melich: MNy. IX, 1. stb. Szinnyi: uo. XI, 1. Simonyi: Nyr. XLII, 1. Pápay: FUF. XIII, 296. Fokos: NyK. XL, 386. Winkler: FUF. XIII, 127.

2. Az eldöntendő kérdésben gyakran használjuk a magyarban az *-ē (-i, -é)* kérdő szót, melyet a mai nyelvszokás szerint rendszeren az állítmányhoz függesztünk: *Ott volt-e mindenki? Jó-e a kenyér?* Ezen enklitikus kérdő szó eredetileg indulatszó, mely az érdeklődés fölkeltesére szolgált s elemi vagy történeti rokonságban van a vog. *-ə, -ē*; zürj. *-e, -o, -ja*; votj. *-a, -ya, -ya*; lpK. *-a* kérdő szóval.

A felelet az eldöntendő kérdésre a magyarban rendszeren a kérdésben kiemelt szóval (ige, igekötős ige vagy csak igekötő stb.) vagy az ezt helyettesítő névmással történik: *Elállt-e már az eső? Elállt v. el.* A molnár *nagyobbik leánya* halt meg? *Az.* A rokonyelvekben is a kérdésben kiemelt mondatrészszel történik a felelet az eldöntendő kérdésre: osztjÉ. *ʋʋr . . . l̄l̄əʋ* ? 'te élő' (vagy)? *l̄l̄əʋ* 'élő' (vagyok). NyK. XXXVII, 186. md. *ul̄ñid̄ā-li tosa* ? 'ott voltatok-e?' *ul̄ññik* 'voltunk'. f. *Onko is̄ñne kirkossa* ? 'Ott van-e atyá-

tok a templomban? *On*. 'Van.' *Kotonako veljesi on?* 'Otthon van-e testvéred?' *Kotona*. 'Otthon.' Vö. Klemm: A felelet a névmástalan kérdőmondatokra. Nyr. XLVIII, 14.

3. A fgr. nyelveknek közös ősi sajátosságuk, hogy tőszámnév után a jelzett főnevet egyesszámban használják: *harmáncz ezüstpéncz*, osztjÉ. *idj am'p*, 'tiz eb'. Fgr. Füz. XV. 26. *çat awi*, 'hat ajtó' VogNGy. I, 78. Előfordul azonban néha a többesszám is: KSz. X, 313, XIV, 327.

4. A fgr. nyelvekben a jelző közvetlenül megelőzi a jelzett szót. Rendszerint csakis ez a szórend különbözteti meg a névszónak jelzői és állítmányi használatát: *a fehér ház* ~ *a ház fehér*. osztjÉ. *çat tobärar* ~ *tobärar çat*, 'a ház szemetes ~ szemetes ház'. Fgr. Füz. XV, 103. Vö. Sebestyén I., NyK. XLIV, 119.

5. A fgr. nyelveknek közös ősi sajátosságuk, hogy a jelző változatlan marad, azaz nem egyezik meg a jelzett szóval, miként az idg. nyelvekben. A fgr. jelzős kifejezés tkp. összetétel, melyet a végén ragozunk: vog. *māñ kβol*, 'kis ház', *māñ kβol-nal*, 'kis ház-ból', *māñ kβol-nā*, 'kis ház-ba', *māñ kβol-t*, 'kis háza-k' Fgr. Spr. 84. osztjÉ. *tāzi lobas-na*, 'a prémes kamrához'. Fgr. Füz. XV, 163., *tozley uajät*, 'szárnyas állatok'. Uo. 78. Csak a finn és néha a lapp egyeztetí a jelzőt: *hyvä-t lapse-t*, 'a jó(k) gyermeke-k', *suure-ssa talo-ssa*, 'nagy(ban) ház-ban'. Azonban ez az egyeztetés a finnség külön életében fejlődött ki (néhány szerint litván vagy ósgermán hatás alatt). Az eredeti nem egyeztető állapotnak azonban még ma is vannak nyomai a finnben. Vö. Simonyi: A jelzők mondattana. 119. Sebestyén I.: Finn jelzős szerkezetek. NyK. XLIV, 117—60.

6. A fgr. nyelvekben a főnév valóságos melléknévi értékkel egy más főnév tulajdonságjelzőjéül használatos. Ezen használatot az a körülmény tette lehetővé, hogy a fgr.-ban a főnév és a melléknév közt nincs alaki különbség, s a jelző nem egyezik a jelzett szóval. A fgr. nyelvekben tehát a főnévi jelző megelőzi a jelzett szót, míg az idg.-ban rendszerint külön hangsúlylyal bíró értelmezőként követi. Különösen gyakran használatosak tulajdonságjelzőül: a) nemet, kort, állapotot, foglalkozást jelentő főnevek: *ferfu gyermekök*. GuaryC. 85. *gyermec király*. Helt. Krón. 94. *ata isten*. MünchC. 180. *barát kincstartló*. Tin. Erd. hist. I, 99. *gazda ember*. osztjÉ. *Xuj-šaurēm*, 'férfi gyermek'. Fgr. Füz. XV, 7. vog. *çum-lunn*, 'him lúd'. cser. *aça luđet*, 'az anya récze'. SUS. Aik. VII. 78. f. *poikalapsi*, 'fiúgyermek', *emähiiri*, 'anyaegér', *noita-akka*, 'boszorkány-feleség'; b) tulajdonnevek. A személynév, ill. családnév valóságos jelzőként megelőzi a családi s egyéb viszonyt, a méltóságot, foglalkozást jelentő szokat: *Adám atyánk*. TörtP. 1911. 600. *Miklós fiam*. *István király*. *Csillag szabó*. Num-Töröm *ášém* 'N. T. atyám'. OsztjNGy. 13. *Tōma-piyēm*, 'T. fiam'. VogNGy. III, 457. md. *čejé'nie patej*, 'egerecske néni'. SUS. Aik. XII, 100. f. *Augustus Keisari*, 'A. császár'. A földrajzi tulajdonnevek megkülönböztető jelzőként a földrajzi fogalom neve előtt állanak: *az drna vyz*. ÉrdyC. 545. *Arabia tartományban*. RMKT. IV, 176. *Korinthus városban*. Uo. 84. vog. *Tuopël-ššne*, 'Tobolszk városba'. NyK. XXII, 47. *Sinšér-jä*, 'S. folyó'. VogNGy. III, 229. md. *Mařez jele*, 'M. falu'. SUS. Aik. IX, 70.; c) anyagnévek: *aranyóra*, *vaskarika*, *selyemruha*. *voz-sir*, 'ezüstláncz'. OsztjNGy. 227. *lo-täul-khūri*, 'lóbőrömlő'. VogNGy. II, 231. f. *hopearisti*, 'ezüstkereszt', *kultasormus*, 'aranygyűrű'. Az idg.

nyelvek inkább melléknevet képeznek az anyagnévből vagy prae-positiós szerkezetet használnak: *eine goldene Uhr* ~ *une montre d'or* d) mértékjelölő főnevek: *egy darab kenyér*, *egy pohár bor*. Az idg. nyelvek genitívust vagy partitívust használnak: kfn. *ein faz wines*, fr. *un morceau de pain*, *un verre d'eau*. A fgr. nyelvekben ilyenkor a mondatbeli viszonyt a jelzett szón jelöljük, az idg. nyelvekben ellenben a mértékjelölő jelzőn jelölik: *egy darab kenyérrrel*, *egy pohár bort*. *χάρημ χῆτὲλ ἑρινέ* 'három nap távolságra'. VogNGy. IV, 141. *avec un morceau de pain*; e) főnévi vagy melléknévi jelzős főnév. Különösen nyelvemlékeinkben és népnyelvünkben, továbbá a rokon nyelvekben gyakoriak az ily jelzős szerkezetek: *rózsaszőn orcsád*. RMK. XV, 127. *fel kez feyze*. OL. Nád. 49. *épkézláb ember*, *ötödfy wehem*. OL. UC. 56,33. osztjÉ. *yardi-ox-siskí* 'vörös fejű madár'. Fgr. Füz. XV, 93. vog. *χάρημ πῦμ λῦν* 'három (= harmad) fű ló'. KSz. VI, 198. md. *ravuzo prá fejterúne* 'fekete fejű leányka'. SUS. Aik. XII, 53. f. *kultapään pojan* 'aranyfejű fiút', *rautanenät linnut* 'vasorrű madarak'. NyK. XLIV, 158—9. A főnév jelzői használatának következménye, hogy a főnevet fokozni is lehet: *rózsánál rózsább*. A róka nem *rókább* tenálad. Arany TE. IV. f. *lapsempana* 'kisebb gyermek korában'. Vö. Kertész: Finnugor jelzős szerkezetek. NyK. XLIII, 1—101.

7. A birtokosjelző a magyarban többnyire ragtalan (néha *-nek*, *-nak* ragos), a birtokszóhoz pedig a birtokos személyragok járulnak: *a ló láb-a*. Ez a szerkezet megvan az osztj., vog., zürj., votj., cser.-ben is: osztjÉ. *táus χῆτ-λ* 'a tunguz háza'. Fgr. Füz. XV, 49. *mandu toyál-lál*, 'a mandu tollai'. Uo. 46. *lū purk-ä* 'a ló feje'. VogNGy. I, 19. A török is így fejezi ki a birtokviszonyt (Beke: Türkische einflüsse in der syntax finnisch-ugrischer sprachen. KSz. XV, 27). Ezen szerkezet mellett előfordul az osztj., vog., zürj., votj., cser.-ben az eredeti fgr. birtokos szerkezet is. A fgr.-ban ti. eredetileg a birtokoszó és a birtokszó jelöletlen volt, a kettőnek összetartozását azzal fejezték ki, hogy egy hangsúlylyal egységes szólamnak ejtették őket, úgyhogy a ragtalan birtokos és birtok neve szoros egységet, mintegy összetételt alkotott: *paul-ñauramét* 'a falu gyermekei' tkp. a falu-gyermekek. VogNGy. II, 108. osztjÉ. *aj mandu tús χoza* 'a kis mandu nyájához' tkp. a kis mandu-nyájhoz. Fgr. F. XV, 41. Ez összefügg a fgr. főnév minősítő jelzői használatával, úgyhogy a birtokos jelző nemcsak logikailag volt minősítő jelző, hanem alakilag is. A fgr. birtokos összetételek (*házatető*, *lóláb*, *atyafi*) az ily birtokosjelzői mondat szerkezetben keletkeztek. A birtokszónak személyragokkal való megjelölése a magyarban már a nyelvtörténeti kor előtt kezdődött: *Keuris tu-e*. 1055.

8. Név mások ritkábban szerepelnek birtokszóul, rendszeresen csak a kérdő, vonatkozó és határozatlan név mások: *Mid fáj? Kije halt meg? A mitek van, az sem ér semmit. Nincs senkim*. Ilyenkor a birtokos nincs külön szóval kifejezve, a birtokszón levő személyragok fejezik ki. Az ilyen szerkezet rendszeren részelő (partitív) értelmű, a birtokszó viszonyragokat is fölvehet. Ez nyelvünknek ősi sajátysága, a rokon nyelvekben is megvan, sőt az osztj., vog.-ban nagyobb terjedelmű, mert mutatónév más is előfordul így: osztjÉ. *χoιδay ἰλ* 'kicsodánk jön?' Fgr. Füz. XV, 39. *molajen kaži* 'mid fáj?' *nemazajem kaži and ol* 'semmim sem fáj'. Uo. 99. *sidam lillem* 'ezemet megeszem'. Uo. *χῆχῆm värēm* 'kicsodám tette ezt?'

VogNGy. III, 172. *tatim as xāls* 'ezem is elfogyott'. Uo. 83. *voj. ta kiñed* 'ez kid?' SUS. Aik. XI, 86. *md. māñit jumañ* 'mid veszett el?' Vö. Kertész: NyK. XLIII, 488. A törökben is előfordul ez a szerkezet. Simonyi: Nyr. XVII, 488. MNy.² 63.

9. A határozói viszonyok kifejezésében aránylag kevés egyezést találunk a fgr. nyelvek közt. Jellemzi a fgr. nyelveket a határozóknak hármass rendszere: a történéss folyamatát, nyugvását locativussal (hol?), eredetét, kiindulását ablativussal (honnan?), valahová irányulását lativussal (hová?) fejezik ki általában. Az egyes határozóviszonyokat azonban a fgr. nyelvek sokszor különböző viszonyjelekkel fejezik ki, mivel az egyes fgr. nyelvek külön életükben fejlesztettek névutókat és ragokat, az eredeti közös határozóragok pedig az egyes fgr. nyelvek külön életében különböző functiókat fejlesztettek; továbbá az analogia hatása folytán a határozós szerkezetek nagy változásoknak vannak alávetve, és az egyes nyelvek a határozós viszonyok kifejezésében sokszor más-más észjárásból indulnak ki.

10. Mindamellettt találunk néhány föltünőbb észjárásbeli egyezést a fgr. nyelvek közt: a) a fgr. nyelvek praegnans lativussal fejezik ki a vlmibe belehalást, beleölést, belevévülést, belefáradást, míg az idg. nyelvek ilyenkor locativust használnak. Az ilyen fgr. szerkezetekben az eredmény képzetével társult az azt létrehozó cselekvés képzeete: *belehalt a vízbe* = beleesett a vízbe és ott meghalt; vö. *im wasser sterben*. Isten oltalmazza meg, hogy *bele nem vessék az Dunába*. TörtT. 1911. 104. Kiket hozzájok eskettek, kiket *a vízbe öltek*. Uo. 1900, 437. *Beletörök a fogad*. NépGgy. IX, 31. *vjstem vus kuuem* 'az esztelen a vízbe halt bele'. SUS. Toim XVII, 79. cser. *βαδές kolásή βολήκ* 'vízbe halt állat'. SUS. Aik. XIX, 60. f. *poika kuoli veteen* 'a fiú belehalt a vízbe'. b) A hasonlító-határozót a fgr. nyelvek ablativus-, illetőleg elativussal fejezik ki. Az alapul szolgáló észjárás: vlonnan kiindulva mérni a szemmel valamit. *A fenyőfa nagyobb a nyirfánál* = a nyirfa tetejétől mérve a fenyőfa nagysága még tovább folytatódik. Régen a magyarban a -től rag is gyakori volt ilyen hasonlításokban, ma csak egyes vidékeken fordul elő (a palócoknál és a csángóknál). osztjE. *tāus törām ēyalt uul olmal* 'a tunguz az istennél is nagyobb' (tkp. az istentől nagy). Fgr. Füz. XV, 39. *vog. jūnēl tuñsēy, pomnēl tālkwā* 'a fánál magasabb, a fűnél alacsonyabb' (tkp. a fától magas, a fütől alacsony). VogNGy. IV, 399. cser. *mülec, sakarlec tutlo sočšo* 'méz nál, cukornál édesebb a szerető' (tkp. méztől, czukortól édes). SUS. Aik. VII, 65. *mdE. vésémēde pokš* 'valamennyinél nagyobb' tkp. valamennyitől nagy. f. *mānty on koivua korkeampi* 'a fenyő magasabb a nyirfánál' (tkp. nyirfától). Vö. Budenz: NyK. II, 310. Misteli: Zeitschrift f. Völkerpsych. XVI, 444. Szinnyei: NyK. VI, 128. Fgr. Spr. 87. Beke: Finnugor határozós szerkezetek. NyK. XLIII, 161.

11. A fgr. nyelvekben előfordulnak az egyszerű mondatban oly szerkezetek, a melyek mai mellékmondatainkkal egyértékűek. A mondat fő tartalmát határozott igealak fejezi ki, a mellékkörülményeket pedig igenévi szerkezetek. Az igenévi szerkezetek kifejlődésében ugyanazon folyamat ment végbe, mint mai mellékmondataink kifejlődésében: mindkettő eredetileg főmondat volt, de idővel mindkettő egy másik mondatnak mondatrészévé lett, még

pedig ha az illető főmondatnak igenévi állítmánya volt, akkor nemcsak mondatrészévé lett a másik mondatnak, hanem egyúttal külön mondatvolta is megszűnt (igenévi szerkezetek), más esetben az illető főmondat szintén mondatrészévé lett gyakran egy más mondatnak, de külön mondatvolta megmaradt (mai mellékmondataink). Az igenévi szerkezetek tehát megkövült névszói állítmányú (nominális) mondatok. Ma a magyarban már elavultak és már csak néhány állandó kifejezésben fordulnak elő. Helyüket kötőszónélküli és kötőszós mellékmondatok foglalták el. Ezen változásnak oka az idg. nyelvek hatásán kívül a határozott igealakoknak a kifejlődése és uralomra jutása. A vog.-ban, az osztj.-ban, a hol lassabban történt a határozott igealakok kifejlődése, és ma is még gyakoribb igeveveknek állítmányul való szereplése, még jobban megmaradtak az igenévi szerkezetek, mint a többi fgr. nyelvben. Az igenévi szerkezeteket két főcsoportba lehet osztani:

a) Vannak oly igenévi szerkezetek, a melyek alanyi, tárgyi, határozó mondatokkal egyértékűek. Kissé meglepítően jöttöm. Petőfi. Hadlaura choltat. HB. Várhatja Piroska Toldi megérkeztét. Arany TSz. V. Itthon nem voltomban küldött volt levelet. Törtf. 1907. 420. Holtunk után. Ezen igenévi szerkezetek eredetileg igenévi állítmányú főmondatok voltak, a melyek elvesztették külön mondatjellegüket, midőn más, velük gondolati viszonyban álló mondatokkal egybeejtették őket. Ilyenkor u. i. a mellékképzetet kifejező igenévi állítmány mint logikailag alárendeltebb kisebb nyomatékú volt a másik állítmánynál, azért elvesztette állító (praedicativ) erejét s a másik mondat alanyává, tárgyává, határozójává süllyedt. Így megszűnővén az igenévek eredeti alanyához való állító viszonya, vele birtokviszonyba lépett. Pl. osztjE. *šan-évi jóyótmal šatl* 'a királyleány megérkezte hallszik'. Fgr. Füz. XV, 119. Eredetileg: *šan-évi jóyótmal, šatl*, 'a k. megérkezett, hallszik'. *náj-sánikén ngrx kválmá xumlé at va'ilén?* 'asszony anyácskádnak fölkelte hogyan nem látod?' VogNGy. III, 190. Eredetileg: *náj-sánikén ngrx kválmá, xumlé at va'ilén?* 'a. fölkelte, hogyan nem látod?' osztjE. *pámpai xoza lumam, tvájma uzlam yassa* 'a fűrakásnál evésem alkalmával nyelvem megsértődött'. Fgr. Füz. XV, 2. Eredetileg: *pámpai xoza lumam, tvájma uzlam yassa* 'a fűrakásnál ettem, (azon a) helyen, ny. megsértődött'. *oxti uaj manmal iubina azel layöl* 'a kigyó elmente után atyja szól'. Uo. 112. Eredetileg: *oxti uaj manmal, iubina azel layöl* 'a kigyó elment, azután a. szól'.

b) Vannak oly igenévi szerkezetek, a melyek jelző mondatokkal egyértékűek: *ania žilt mezihtelen*. VitkC. 89. *Isten atta yok*. ÉrdyC. 129. *guta-ütött ember, madárlátta czipó*. — *Vére hulló fiv. C. hasa faió*. MelHerb. 1. *magvaváló baraczk*. LippPKert. III, 15. *éj keze megazót ember*. MünchC. 75. *ina szakadott bajnok*. MatkóBCsák. 33. *ügyefogyott, nyakatekert*. — *baromyaro föld*. OL. UC.64/35. *farkas ordító tél* — *szténehagzott*. PPl. *ydvesszeghe keewano lelek*. ÉrdyC. 160. Az ily igenévi szerkezetek is igenévi állítmányú főmondatok voltak. Ezeket egybeejtették egy velük gondolati viszonyban levő mondatokkal, úgyhogy összetett mondatot alkottak, melyben volt egy közös rész, melyet mindkét mondatba odaértettek ugyanolyan vagy mindegyik mondatnak megfelelő mondattani szereppel (átó xovov). Az értelmileg fontosabb állítmány erősebb nyomatéka következtében a másik állítmány elvesztette állító (praedicativ) szerepét, külön mondat voltát s a közös mondat-

rész meghatározójává, jelzőjévé süllyedt. Pl. osztjÉ. *törám pàrdam tàs an' xolal* 'az istenadta nyáj nem fogy el'. Fgr.Füz. XV. 38. Eredetileg: *törám pàrdam (tàs,) tàs an' xolal*, az i. adott (nyáját, a) nyáj nem fogy el'. A magyarban ma az igenév ilyen szerkezetekben rendszeren személyragos, a rokonyelvekben azonban csak nagyon ritkán. A magyarban is a személyrag nélküli szerkezetek az eredetiek, mivel azonban az ily igenévi szerkezetekben az igenév állító szerepének elveszte után is érezhető még a tárgyi viszony az igenév és jelzett szava közt, azért idővel a -t mult tárgyas igealakjainak (*leptem, -ed, -e*) hatása alatt a -t képzős igenév is fölvette a tárgyas személyragokat: *por leptet könyvet láttam* × *por lepte a könyvet* = *por lepte könyvet láttam*. — *purkà kwonsà xalém por-nè unli*, foga, körme veszett boszorkánynő ül'. VogNGy. II, 307. Eredetileg: *purkà kwonsà xalém, por-nè unli*, foga, körme veszett (a boszorkánynőnek) boszorkánynő ül'. — *ayi saryi xurnè nèleuw* 'leánycsacsogó tájékra érkezünk'. Uo. III, 419. Eredetileg: *ayi saryi (xürtè,) xurnè nèleuw* 'leány csacsogó (a tájékon,) tájékra érkezünk'. — *put wárnè nüsör enkáj ta talentalikülém* 'üstöt rendező tarka cselédleány áll im elémbe'. Uo. IV, 274. Vö. Simonyi: Igenévi szerkezetek. NyF. XLVII. Thewrewk: A mondatból vált fő- és melléknév. AkÉrt. X. 325. Péter J.: Az igeelvek használata. 1894. Szilasi: NyK. 26 : 187. Klemm: Pannohalmi évkönyv. 1911—12. 219., 1915—16. 134. NyK. XLV. 394. Sarkadi Nagy J.: Az északi-osztják nyelv igeneves szerkezetei. NyK. XLII. 250, 427. Beke; uo. 386.

12. A fgr. nyelvekben gyakoriak a *fele-más-féle* szerkezetek. Ezek szintén jelző mondatból egyértékűek s a *hasafájó, nyakutekert-féle* szerkezetekhez hasonlóan szintén mondatból keletkeztek: *tépá-sauriy kwolén tū sálti* 'tápláléka szükös házba im oda lép be'. VogNGy. III, 372. Eredetileg: tápláléka szükös (a háznak,) házba im oda lép be'. *kurál mőzer ür ort* 'lába-beteges sok fejedelembős'. OsztjNGy. 118. *gadiz éibor vudor* 'melle tarka hód'. VotjSz. 237. A törökben is előfordulnak ilyen szerkezetek. Nyr. XLV, 407. Vö. Beke: NyK. XLII, 384. Kertész: uo. XLIII, 74.

13. A többtagú mondatrészeket a fgr. nyelvek szeretik kötőszó nélkül egymás mellé állítani. Így egyes állandó kapcsolatok keletkeztek: *szem-fül ember, *orr-szá* > *orcza* (Szinyei, NyK. XXVII, 240), *ia-fia* 'leánya-fia' (Szinyei, NyK. XXXV. 442). Ilyen kötőszónélküli állandó kapcsolat a *gombát mit evett* (Arany: Toldi IX.)-féle szerkezet is, melyben a határozatlan névmásnak egyúttal praegnans jelentése van: 'és hasonlót'. Pl. *bwehoth myt* 'wesznek felesygotkol'. LevT. I, 135. Ajándékot, dinnyét *mit* vittem neki. TörtT. 1911. 89. szétültül őrizték. Uo. 1910. 540. osztjÉ. *iyz mola lèzädätén* 'fát-mit készíttetek!' Fgr.Füz. XV, 52. *üzzet molijet joyátsot* 'réczék mik jöttek'. Uo. 32. votj. *külles marles vácümles vozna* 'nyavalyától mitől, betegségtől őriz meg!' VotjNGy. 167. mdE. *skotinat vese vanjancanek meznek pultinze* 'marháidat mind öröstül mistül elégette'. NyK. XIX, 90. A csuvasban is előfordul e szerkezet. Vö. Steuer J., NyK. XX, 155. Lehr, Toldi² 301. Kertész, Nyr. XLII, 7. Beke, uo. 135. XLIII, 73. KSz. XIV, 146.

14. Az összetett mondat terén alig találunk egyezést a fgr. nyelvek közt. A többi fgr. nyelvvél közös magyar mellérendelő vagy alárendelő kötőszót nem tudunk kimutatni, legfeljebb a vonatkozó névmások fejlődtek már ki a fgr. nyelvközösség korában. Így

tehát az összetett mondat terén csak ezeket az egyezéseket találjuk a magyar és a többi fgr. nyelv közt: a mai népnyelvben is oly gyakran előforduló kötőszónélküli mellérendelést, a mellérendelésnek alárendelést helyett való használatát, az ú. n. attractiós vonatkozó mondatfajt (*A mely eb egyszer a Dunát általúsztá, nekimegy a tengernek is*; osztjÉ. *madi évi nomsèn' pitt, si èsul ujjà*, 'a melyik leány neked tetszik, azt a leányt vedd el!' Fgr. Füz. XV, 21). Vö. Klemm: Pannonhalmi évkönyv 1911—12: 219, 1915—16: 134. NyK. XLV, 394. Lewy: Zur fgr. wort- und satzverbindung 1911.

KLEMM ANTAL.

A magyar-ugor rokonság irodalmához.

A XVI. század külföldi íróinál tudvalevőleg már széltében el van terjedve az a vélemény, hogy a magyarok Jugria lakóival azonos nyelvet beszélnek. Az eddig ismert idevonatkozó tudósítások, úgy látszik, két főforrásra, MIECHOV (1517) és HERBERSTEIN (1549) műveire vezethetők vissza. Van-e e kettő között is közvetlen vagy közvetett kapcsolat, a PÁPAYnál (Nyelvünk finn-ugor eredetének kérdése Sajnovics és Gyarmathi felléptéig) közölt szövegrészletek alapján nem tudom eldönteni. A mi leszámazóikat illeti, egyéb jelek mellett a viszony megállapításához, úgy hiszem, az sem lényegtelen, hogy MIECHOV *Jugria*, HERBERSTEIN pedig inkább *Jugaria* (Juharia) alakot használ.

PÁPAY e századból még két íróit idéz, kik közül a veronai GUAGNINI (1578) MIECHOVOT követi. Evvel szemben a német ODERBORN PÁL (1585) szövege a HERBERSTEINÉVAL mutat rokonságot:

HERBERSTEIN

Haec est Juharia, ex qua olim Hungari progressi, Pannoniam occuparunt, Attilaque duce multas Europae provincias debellarunt. . . Ajunt Juharos in hunc diem eodem cum Hungaris idiomate uti, quod an verum sit, nescio, nam etsi diligenter inquisierim, neminem eius regionis hominem habere potui, quocum famulus meus linguae Hungaricae peritus colloqui potuisset.

ODERBORN

Ex Jugaria ad septentrionalem Oceanum sita Vngaros prodijisse autumant. . . Et Jugrij quidem in hodiernum diem idem cum Vngaris idioma vsurpant.

E kettőt időben megelőzi egy másik olasz író hasonló tartalmú tudósítása, mely nyelvészeink figyelmét, értesülésem szerint, eddig elkerülte. VERANCICS ANTAL 1567-i konstantinápolyi követségével együtt járt nálunk MARCO ANTONIO FIGAFETTA vicenzai nemesember, ki útleírásának a magyarokat ismertető és régi viseletünk szempontjából sem érdektelen helyén (Starine, Knjiga XXII. U Zagrebu 1890, 129) ezeket mondja: „Questi Ungheri, si come è la commune opinione degli scrittori, sono discendenti di quei famosi Unni, i quali già fa piu di mille e cento anni entrarono sicome di già altri popoli erano entrati a rovinare l'imperio d'occidente, et uscirono

ancor essi di quelle parti incognite della Scythia settentrionale posta sopra l'Oceano, i cui popoli hora sono chiamati dalli Moscoviti *Juhrici*, et la provincia *Juhria*, et sono sudditi del grandissimo duca di Moscovia, dandogli tributo di perle et pelli pretiose, et dicono, che la lingua di costoro è conforme all' ungarasca, ma di ciò per esser essi lontanissimi da noi, non ne potiamo haver certezza alcuna“.

PIGAFETTA inkább írott szövegből, mint szóbeli értesítésből meríthetett. A moszkvai nagyfejedelemnek fizetett adóról hasonlót mond MIÉCHOV: „És minthogy a pénzt nem ismerik, hódolatuk jeléül a muszka fejedelemnek nem érczzel fizetnek, hanem az erdei állatok bőrével, melyeknek bővében vannak“. Másfelől aligha véletlen, hogy PIGAFETTA megjegyzésének kezdete és vége, ú. m. a hún rokonságra való hivatkozás, illetőleg az állásfoglalás óvatos elhárítása az író részéről, ugyanaz, mint a mivel HERBERSTEIN megfelelő szövegrészlete kezdődik és végződik. Nem lehetetlen tehát, hogy az olasz író tudósítása mindkét fentemlített főforrással vonatkozásban áll.

Mindenesetre nem látszik fölöslegesnek az eddig ismert ideartozó tudósítások pontos philologiai egybevetése és leszármazásuk esetleges közelebbi földerítése. A XVI. század útleirói, úgy látszik, nem csupán saját tapasztalataikból és értesüléseikből, de előzőik útleírásaiból, illetőleg műveiből is gyakran merítettek. Mint analogiát megemlítem itt, hogy az 1587-ben Magyarországon járt LUBENAU REINHOLD, kinek újabban kiadott naplóját a Századok 1915. évfolyama (80. l.) ismertette, Buda leírásánál egész részleteket vesz át szó szerint és forráshivatkozás nélkül az előbb ugyanitt megfordult BUSBECQUE és SCHWEIGER SALAMON műveiből.

MADZSAR IMRE.

Az idegen szavak kérdése nyelvestétikai szempontból.*

4. Purizmus és nyelvfilozófia.

Az idegen szavakkal szemben elfoglalt álláspontban a *nyelvről való fölfogás* is megnyilatkozik.

A programmszerű purizmus a nyelvben *thesis*-t, mesterséges alkotást lát és rationalista fölfogása alapján műtökéssel nyúl bele a nyelvbe. A nyelvújítás, mint nyelvtisztító és nyelvalkotó törekvés a *rationalismus* szellemi áramlatába tartozik (v. ö. RIEDEL Fr., *A m. irod. főirányai* 129. l.). A purista és rationalista CAMPE az idegen szót fölösleges importnak tartja *Wörterbuch zur Erklärung und Verdeutschung der unseren Sprache aufgedrungenen fremden Ausdrücke* (Braunschweig, 1801) cz. munkájában. „Wenn uns ein Wort fehlt — írja (i. m. 1813² 59. l.) — so sind wir in der Lage der ersten Sprachfinder, darum haben wir auch das selbe Recht — zu prägen.“ Továbbá: „Nicht er (der Sprachgebrauch) sondern die Vernunft ist die höchste Gesetzgeberin, wie in allen anderen menschlichen Dingen, so auch hier“ (u. o. 79. l.).

* L. MNy. XVII, 202.

Ennek a racionalizmusnak alapján áll az a nyelvfölfogás is, a melyet KAIBLINGER Fülöp fejtett ki az *Alkotó nyelvtudomány* (1912) cz. könyvében. Kaiblinger a nyelvtudománynak egy olyan ágát akarja megvalósítani, a mely kutatja a természetes nyelvfejlődésben az energetikai mozzanatokot és az így nyert tanulságokat értékesíti a nyelvművelésben, hogy mesterséges úton mozdítsa elő a — szerinte — lehető legtökéletesebb, de a legkevesebb energiával beszélt nyelv létrejöttét. Kaiblinger az állítólagos energia-megtakarítás érdekében a megértés lelki folyamatára akarja áthárítani a nagyobb tevékenységet és ilyen szempontból hasznosabbnak tartja a meg-lévő szavak helyi jelentésben való alkalmazását, mint a szókincs gyarapítását fölösleges idegen szavakkal (i. m. 75. l.).

Tagadhatatlan azonban, hogy a nyelvtörténet „természetes“ folyamata nem zárja ki a nyelv „mesterséges“ módosulásait: a magyar nyelvújítás meghonosult „mesterséges“ szavai ma már beletartoznak a nyelv „természetes“ szókincsébe.

Másrészről viszont nemcsak a purista nyelvalkotás, hanem az idegen szavak importja is történhetik rationalista fölfogás alapján, „mesterséges“ úton. Példa rá a XVI. században a francia nyelv humanista nyelvújítása a latin és görög szavak „föltámasztása“ útján („mots savants“).

5. A purizmus elméletének története.

Nem lehet czélom itt arra a föladatra vállalkozni, hogy áttekintését adjam az idegen szavak körüli harcok és elméletek történetének. Csak azt az elvi tanulságot akarom leszögezni, hogy a két álláspont harcra olyan régi, a milyen régi a nyelv használatának tudatossága. (Az idegen szavak befogadása, illetőleg ösztön-szerű, tudattalan kerülése még régibb: egyidejű a népek közötti szellemi érintkezések megindulásával.)

Egypár példa elégséges annak a megvilágítására, hogy a purizmus elvi kérdése a legrégebb idők óta foglalkoztatta a nyelvről gondolkozó szellemeket (v. ö. BÁRDOS i. m. 22. l.). ARISTOPHANES a *Békák*-ban kigúnyolta a kevertnyelvű beszédet. QUINTILIANUS, MALHERBE puristák voltak és a XVII. századi német nyelvű művelő társaságok nagy hadjáratot indítottak az *à la mode* stílus ellen (v. ö. H. WOLF, *Der Purismus in der deutschen Litteratur des XVII. Jahrhunderts*, Strassburg 1888.). De viszont GOETHE, HERMANN és JAKOB GRIMM, valamint Max MÜLLER elítélték a purizmust, a melylyel szemben, mint ismeretes, KAZINCZY tisztán az *esztéta* álláspontjára helyezkedett. A magyar nyelvújítás ellenségei tulajdonképen a nyelvkeverés, az idegen szavak használatának hívei voltak.

Az idegen szavak körüli harc nemcsak a szépirodalom, hanem a tudomány nyelvére is kiterjed (v. ö. pl.: KORNIS Gyula, *A magyar bölcséleti műnyelv fejlődése*, MNy. 3:97. és ZOLNAI Gyula, *A tudományos előadásmód és a nyelvtudományi műnyelv*, Nyr. 47:204; *A nyelvtudományi műnyelv és az idegen szók*, Nyr. 49:108.). A költők gyakorlata — mint tudatos állásfoglalás ebben a kérdésben — szintén idetartoznék, de alább, a részletkérdéseknél, fog példákban szerepelni. Meg kell azonban említenem a költő ZRINYI Miklósnak elvi kijelentését az idegen szavakra vonatkozólag, a melyet a *Syrena*

(1651) bevezetésében tett: „Török, horvát, deák szokat kevertem verseimben, mert szebbnek is gondoltam úgy, osztán szegény az magyar nyelv: az ki históriát ír, elhiszi szómat“.

6. Az idegenszerűség fogalma.

Nemcsak az idegen szavak használatáról való fölfogás, hanem maga az idegenszerűség fogalma is vita tárgyát alkotta és változásnak volt alávetve a nyelvtörténet folyamán.

GARVE és KAZINCZY korában az idegenszerű összetétel és szófűzés használatára nem terjesztették ki a purizmus fogalmát (v. ö. THIENEMANN i. m. EphK. 1912. 126. l.). CAMPE az idegen szavak kiküszöbölésére azt a módszert ajánlotta, hogy szóról szóra („wörtlich“, „buchstäblich“) le kell fordítani az idegennyelvű kifejezéseket. A mai stilisztika éppen az idegen szerkezetekben látja a legnagyobb veszedelmet (NÉGYEBSY, *Stilisztika*, 1897, 193; ZLINSZKY Aladár, *Stilisztika*, 1914. 185. l.) Neologia és orthologia megegyeznek az idegenszerű szófűzések üldözésében (SIMONYI, *A nyelvjuttás és az idegenszerűségek* 1891. 3. l.).

A nyelv érzelmi mozzanatainak vizsgálata azonban legújabbán más irányban szűkítette az idegenszerűség fogalmát. Ha az idegen szóhoz bizonyos „stilisztikai“ (= érzelmeket kifejező) szerep tapad — gúnyos, megbélyegző mellékjelentés, euphemismus stb. — a szó jogosultságot nyer a nyelvben (HORGER Antal, *A nyelvtudomány alapelvei* 1917, 187. l.). Ezt az álláspontot fejtegeti — bő példatárral — KULCSÁR Gyula is (*A magyaros írásművészet főkérdései*, NyF. 54. 1909.). De akad olyan elméleti nyelvművelő is, a ki éppen a stíluszsépség elve alapján tiltakozik az exotikus, barbár szavak használata ellen (R. de GOURMONT, *Esthétique de la langue française*, Paris 1905. 7. l.), a ki a nyelv szépségét az idegen befolyástól független, belső fejlődésben látja (u. o. 147. l.) és — a francia nyelvben — az idegenszerűség ódiúmat a latinból fölelevenített, meghonosult tudós szavakra is (pl.: *actualité*, *habitation*) ki akarná terjeszteni.

A stilisztika szempontjából kiindulva, Charles BALLY (*Traité de stylistique française* 1909. 23. és 48. l.) képviseli a legszélsőbb álláspontot az idegenszerűség fogalmának körülhatárolásában. Bally előtt leomlanak az idegenszerűségek korlátai és az idegen szavak átvételében, szóösszetételek, kifejezések szolgálai lefordításában* az ú. n. „európai mentalitás“, az európai kultúrközösségen alapuló nyelvközösség kialakulását látja, a mely lehetővé teszi például egy-egy művelt nyelvnek világnyelvként való használatát vagy pláne mesterséges, de európai nyelvkincsre fölépített világnyelvek (eszperantó) megteremtését. Az európai nyelvek közötti „közösséget“ talán „kulturális rokonság“-nak nevezhetnők, hogy elkülönítsük a nyelvek elemi, lélektani és eredetbeli, történeti rokonságának (Élemtar- és Urverwandtschaft) fogalmától.

* Bally műszava ezekre a „szófordítások“-ra: *calque*. A német nyelvtudományban: *Lehnübersetzung* (K. SANDFELD-JENSEN *Die Sprachwissenschaft* 1915, 69. l.). Ilyenek minden nyelvben a biblikus kifejezések, vagy: *supprimere* ∞ *unterdrücken*; a magyarban: *materia* ∞ *anyag*; *Weltanschauung* ∞ *világérzet* stb.

7. Az idegenszerűség mértéke.

Az esztétikai nyelvvizsgálatnak legelőször is azt kell megállapítania, hogy az idegen szavak és kifejezések között nagy különbségek vannak az idegenszerűség fokát (quantitását) és milyenségét (qualitását) illetően és hogy ez a mennyiségbeli és milyenségbeli idegenszerűség maga is változásnak van alávetve.

1. Az idegenszerűség mennyiségi foka sok körülménytől függ. A két véglet: az idegen helyesírással írt, idézőjelben közölt, kiejtve teljesen idegennek érzett, szokatlan hangösszetételű és idegen hangszójaszó szó — (pl. a francziában: le *stimung*; a magyarban: „*l'art pour l'art*“-művészet; PÁZMÁNY *Kalauzában* [1613., I. könyv, I. rész): „az részszerűen múlandó és folyó dolgokhoz, melyeket az deákok *successivum*-oknak hívnak“) — és a teljesen, fölismerhetlenül meghonosult jövevényszó (pl.: *ökör*) között végtelen skálája helyezkedik el az idegen és idegen eredetű szavaknak. Ilyen közbülső fokon áll például egy idegen helyesírással írt latin szó a *Zrinyiász* magyar verseinek szövegében (IV. 2.): „Valaha órá is nagy *usurá*-val dül“.

A történeti nyelvésztika és a nyelvtörténeti szótárak föladata végigkísérni egy-egy idegen szót a meghonosulás fokozatain. A fejlődésnek van azonban megfordított útja is a nyelv érzelmi történetében: egy már-már meghonosult idegen szót — a szavak „létért való küzdelmében“ — visszaszorít az idegen szavak közé egy sikeres nyelvújítási szó, mint a *literatúra* és az *irodalom* szavak története mutatja.

Az idegenszerűség mennyiségi fokának mérlegelésében természetesen nagy szerepe van az egyéni ízlésnek, a melyet viszont sokféle tényező (korszak, műveltség, társadalmi helyzet, érzelmek stb.) határoz meg. KAZINCZY például a latinos és görögös szavakat idegenebbnek érezte, mint a francziákat: „ha mi a görög és a deák szókat franczia terminációkkal vettük volna fel (*tón, triumph, théater*), ezek az idegenek kevésbé bántották és bántották volna füleinket“ (*Bárczi életr.* [1814] Nemzeti Könyvtár 36:80.). A mai nyelvhasználat és ízlés inkább arra hajlik, hogy a németes-francziás latin szavakat visszalatinosítsa (*tónus, stílus, filozófus*; „a *textus* ma is *Jézus*“: ADY ENDRE, *Illés szekerén* 1909., 14. l.). Csak tudatos archaismussal használják *précieux*, nyelvfaragó költők az ilyen alakokat, mint: „*Ovid*-nak szomorúsága“ (JUHÁSZ GYULA, v. ö. *Irodalomtört.* 1919. 278. l.); „... még vidám, játszó gyermek és máris egy kis komoly *filozóf*“ (BABITS, *A gólyakalifa* 7. l.); „*irodalom-pszichológ*“ (AMBRUS Z., *Vezető elmék* 199. l.).

Az idegenszerűség mennyiségi foka fordított arányban áll a meghonosodás mértékével. Minden jövevényszót valamikor idegen szónak éreztek. Bekövetkezhetik az az eset is, hogy az idegen szó a gyakori használat, kiejtésbeli hasonulás folytán annyira gyökeret ver a nyelvben, hogy mellette a nyelv valamely régebbi keletű vagy belső alkotás útján létrejött szava idegenszerűleg hat. A nyelvújítás ellenségei idegenszerűnek ítélték a neologismusokat a használatos idegen szavak mellett. A *Mondolat* (40. l.) gúnyosan írta 1813-ban: „Minek nekünk az idegen hangozatú *Secretarius, Negotiator, Chemicus, Apotheca, Notarius, Guillotin* 's a' t. ? mikor ajkjink' mozdulattyával eggyezőbb hangú *Titoknok, Alkányok, Titkács, Szered,*

Tábirász, Nyaktüló 's több hasonló helyes szóval élhetünk". A nyelv-újítás makacs ellensége, RÁKOSI JENŐ, a neologus GYULAI PÁLNAK czímezte ezeket a verssorokat:

... Mert a magyarságot a hordár hogy állja,
Mutatja a régi Pestből egy czégtábla,
A mélyen kiírva, olvashatni, ott áll:
„Kocsma a Trágerhó — „Brantweinschank zum Hordár“.
(Nyr. 43: 431.)

A mennyiben itt nem tréfás nyelvkeverésről van szó, a czégtábla tervezője nyilván magyarabbnak érezte az idegen eredetű szót az újítottnál.

A meghonosodás valamely nyelvnek egy bizonyos földrajzi körzetére is szorítkozhatik. Egy bécsi embernek a francia eredetű *Sauce* hangulata teljesen német, ellenben a Berlinben használatos *Tunke* szót idegennek érzi. (SPITZER i. m. 9—10. l.) Hasonló „beuszülött“ bécsi szavak: *Mélange*, *Komfortabel*, *Fiaker*; *Droschke* Bécsben idegen szó, Berlinben (oroszról meghonosult) jövevényszó; *Fiaker* viszont Berlinben idegen szó, Bécsben pedig francia jövevényszó.

Az idegenszerűség foka függ attól is, hogy az idegen szó hangsúlya és hangcsoportja mennyiben illeszkedik bele a nyelvbe. Ez a kérdés azonban a nyelvészeti hangtani részébe tartozik.

2. Az idegenszerűség *milyenségét* az átvett nyelvbéli anyag nyelvtani szerepe és az átadó vagy közvetítő stílusréteg milyensége határozza meg.

Legkönnyebben a főnevek honosulnak meg, legnehezebben a képzők. A főnevek átvételének ugyanis semmi logikai vagy lélektani akadálya nincsen: a magyar nyelvtani kategóriák képzetsoraiba beilleszthetők (pl. *automobil*, *automobilok*, *automobilos*, *fontos*, *fontol* stb.). A képzők viszont közvetlenül csak úgy vehetők át, ha egy magyar szó valakinek a tudatában belekapcsolódik egy idegen nyelv valamelyik képzetsorába — (pl. *romanesque*, *arabesque* ∞ *nyomoreszk*, v. ö. LACZKÓ GÉZA, *Játszi szóképzés* 51. l.); *Wilhelmine*, *Regina* ∞ *Matuzsálemína* (PETŐFI Bolond Istók) — és az így képzett szó analógiájára esetleg más magyar szókat is képeznek. Leginkább azonban közvetve kerül át az idegen képző: egy meghonosult idegen szóból elvonás útján nyert képzőt alkalmaz másutt a nyelvhasználat (pl. *purifikál*, *identifikál* ∞ *sétifikál* [Petőfi]).

A nyelvészeti mindez csak annyiban érdekli, hogy az idegenszerűség befolyással van valamely szó érzelmi hatására és hangulatbéli értékére. Az idegen eredetű képzők például a tréfás, humoros nyelvhasználatban fordulnak elő (olv. LACZKÓ G. i. m.).

Az idegen szavak között milyenség tekintetében nagy hangulati különbségek vannak a szerint is, hogy milyen átadó nyelvből vagy átvevő nyelvrétegből kerül az irodalmi nyelvbe az idegen szó.

Ugyanaz a szó más-más nyelvben más- és másfajta szóhangulattal bír. Érdekes ilyen szempontból összehasonlítani BAUDELAIRE egyik versszakát a megfelelő magyar fordítással:

Ces malédictions, ces blasphèmes, ces plaintes,
Ces extases, ces cris, ces pleurs, ces *Te deum*,
Sont un écho redit par mille labyrinthes;
C'est pour les coeurs mortels un divin opium.
(*Les phares.*)

És mind-mind e szitok, káromlás, e kinböl
 Szótt ujjongó sikoly és könny és *Te deum*:
 Visszhang, mely visszazeng millió labirintból!
 Halandó szívre szent, isteni *ópium*!

(SZABÓ LÖRINCZ ford.)

Eltekintve a kiejtésbeli különiségtől (a francziában: *tedeom*, *labire* 't, *opiom*), mind a három idegen szó meghonosulási foka és idegenszerűségének milyensége más és más a francia és a magyar nyelvben és mind a három idegen szónak egyenként más és más a történet, „előélete“ az átvevő nyelvekben (v. ö. MNy. 16 : 109). A *labirint* szó a magyar olvasó lelkében talán BERZSENYI sorát idézi föl — „Nincs rózsás labirinth . . .“ —; az *ópium* szóra pedig származékai (*ópiumos*, *ópiumszívó*, *ópiumbarlang*) révén különleges hangulat tapadt. Az egyes idegen szavaknak a *helyi hangulata* is — más szókörnyezetéről, szöveghangulatról lévén szó a francia és magyar versszakban — különböző. Példának fölemlíthetjük itt a német *Schwung* szót is, a mely francia szövegben pathetikus, erkölcsi értéket éreztető kifejezés is lehet és teljesen idegen elemként hat — „c'était très fin, très fin, mais cela manquait de *Schwung* (d'élan) . . .“ ROMAIN ROLLAND, Jean-Christophe V. köt. 44. kiad. 96. l.) — a magyarban ellenben meghonosult, familiáris, sportkörre jellemző és az irodalomból többé-kevésbé száműzött szó a *svung*.

A latin szavak „föjlütása“ a francia nyelvben kevésbé idegenül hat, mint a magyarban a latin szavak. Viszont latinos műveltségünk könnyebben magába olvasztja a latin szavakat (*templom*, *almárium*, *virtus*), mint például a német szavakat, ami a németes végzetű szók visszalatinosításában (*filozóf* > *filozófus*) is megnyilvánul. Ebben az utóbbi nyelvfejlődési irányzatban már a magyar nyelvérzék ösztönszerű megnyilvánulását kell látnunk, amint azt TOLNAI VILMOS példái (Szily-Album 84. l.) igazolják.

Az idegen szó nemcsak az átadó nyelv hangulati bélyegét hordja magán, hanem közelebről annak a stílusrétegét is, amelyből származik. A *link*, *niemand*, *stramm*, *strici* stb. szavak nemcsak németességükkel tűnnek föl, hanem egyúttal magukon hordják szűkebb származásuk, a pesti népies-zsidó németesség bélyegét is. A *csopordnyelvek* szóhasználat, amelyből MEILLET (L'année sociologique, IX. köt.) a jelentésváltozások egy részét magyarázza (vö. BARANYAI ZOLTÁN Nyr. 38 : 61.) a szavak *hangulati változásaiban* is sokszor eligazít.

Az idegenszerűség milyenségét végül az *átvétel időpontja* is meghatározza. Nemcsak a társadalmi csoportoknak, hanem egész koroknak megvan a maguk stílusrétege. Az ilyen szó magán hordhatja egy korszak bélyegét is és egy későbbi kor nyelvében az archaismusok közé tartozhatik. Az archaismusoknak pedig nagy szerepük van a nyelv érzelmi hatása szempontjából. Az archaismus stilisztikai fogalmát az esztétikai nyelvtudomány *szóhangulat-változásnak* nevezi (vö. MNy. 16 : 107. l.) PÉTERFINÉL tudatos régiességként hatnak olyan idegen szavak, amelyek GVADÁNYI korában az élő nyelvhasználatba tartoztak:

Magyar *constructio* végkép elenyészett . . .

Hívságtól üldözve a *calamust* fogják,

S édes anyánk nyelvét szörnyen megrongálják.

(A régi jó Gvadányi.)

Előfordulhat az az eset is, hogy egy idegen szó a nyelvtörténet folyamán kétszer kerül át egyik nyelvből a másikba. A *notárius* egy bizonyos szöveg-összefüggésben és speciális jelentésben (*Peleskei notárius* stb.) meghonosult, sőt népiessé vált jövevényszó. Más összefüggésben és jelentésben viszont — pl.: apostoli *notarius* — friss idegenszerűséggel hat ma ugyanannak a szónak az átvétele. Ezt a jelenséget, amelyre más alkalommal bővebben szeretnék egyébként példák alapján kitérni, *hangulati megoszlásnak* nevezhetnők.

(Folytatjuk)

ZOLNAI BÉLA.

Még egyszer a hún-kérdés.

A hún-magyar rokonsággal összefüggő probléma-csoportban egymással a legszorosabb kapcsolatban, szinte összeforrvá tűnnek fel a történettudomány, philológia és folklóre problémái. Módszertani és tárgyi szétválasztásuk igen nehéz, majdnem kivihetetlen feladat, mert a kutatás egyes phasisaiban váltakozva kell e tudományok módszerének, felfogásának és szempontjainak érvényt szereznünk. Az egész kérdés-complexum helyes megoldását csak e tudományok egymást támogató közreműködésétől várhatjuk. Bár melyikük illetékességének kétségbevonása, vagy akár rangelsőbbségük vitatása is egyértelmű az illető tudomány létjogának tagadásával. Vitás lehet azonban az *időrendi elsőség* kérdése. S ezt a fontos módszertani kérdést mindenestre a rokonság gondolatát fenntartó mű vagy művek természete dönti el.

Hún-monda, mint önálló és kerek *költői compositio* nem jutott korunkra. A rokonság gondolatát *történeti művek, krónikák* tartották fenn. A hún-monda philológiai és folklóre-vizsgálata tehát mindaddig lehetetlen, míg a mondát vagy annak részeit az azokat fenntartó más természetű — ez esetben történeti — írásművekből nem rekonstruáltuk. Az első feladat e szerint a magyar krónikák forráskritikai elemzése, a *való történeti hagyomány* (nem ethnológiai értelemben véve e szót!) és a hozzátapadó *idegen* — *mondái és tudákos* — *elemek* történetkritikai szétválasztása. Bár forráskritikai segéd-eszközként a philológia és folklóre megállapításai is felhasználhatók, sőt felhasználandók, e tudományok önálló szerepe, a történeti hagyományhoz kapcsolódó idegen elemek származásának és természetének vizsgálata, logice csak a forráskritikai művelet befejezése után következik.

A magyar hún-mondát érintő philológiai- és folklóre-kutatás csak a történeti forráskritika megállapításainak alapulvételével juthat helytálló tudományos eredményekhez. Ezt annál inkább hangsúlyoznunk kell, mert pl. a *költői művekben* (Nibelungenlied stb.) kerek egészként korunkra jutott *germán* hún-monda vizsgálatában a philológiát és folklóreit illeti meg az időrendi elsőség, s a történettudomány csak az ő eredményeik felhasználásával értékelheti és értékesítheti a mondából itt-ott előcsillanó valódi történeti hagyományt.

A mi esetünkben a történeti szempontokat és eredményeket mellőző, *egyoldalúan* philologus és ethnologus módszer alkalmazása nemcsak tárgyi, hanem súlyos módszertani tévedéseket is okoz. A forráskritika eredményeit figyelmen kívül hagyó philologus és

ethnologus — tekintet nélkül eredménye pozitív vagy negatív voltára — mint kerek költői (mondai) compositiót vizsgálja a XIII—XIV. sz. krónikák idevonatkozó elbeszélését. Vizsgálata tárgya mindazonáltal történeti mű lévén, kénytelen azt történetileg is értékelni. Mivel azonban a történeti értékelés egyedül helyes módszerét, a történeti forráskritikát már eleve mellőzte, szükségképen módszertelenül — pozitív eredmény esetén naiv és hiszékeny kritikátlansággal, negatív eredmény esetén kritikátlan és túlzó kétkedéssel, hyperkritikával — jár el. A kérdés megoldását gátló hyperkritika tehát szükségszerű következménye a történeti módszer és szempontok mellőzésének. A mint viszont meg kell állapítanunk, hogy a philologiai és folklóre-szempontokat mellőző, *egyoldalúan* történeti módszer alkalmazása is szükségszerűen súlyos tévedésekre, kritikátlan ítéletekre vezet.

Ezt az elvi álláspontomat (vö. MNY. XVII, 90—93, 195—196.; Akad. Ert. 1922.) magyarázza félre KIRÁLY GYÖRGY az ő eredményeit bíráló megjegyzéseimre adott, hol gúnyos, hol fölényes, de mindvégig humoros válaszában (Nyugat XIV, 1852), midőn avval vádol, hogy „megróttam, a miért philologus léteire hozzá mert szólni a kérdéshez“, s midőn ezen alapuló történetkritikai megállapításaimat valódi értelmükből kifogatva, tizenkét pontban, határozottan történetellenes tendenciával czáfolni igyekszik. A ferdítéseket helyreigazítani nincs sem kedvem, sem érkezősem. A hún-hagyományról legközelebb kiadandó összefoglaló tanulmányom ezekre is meg fogja adni a választ. Módszerem és felfogásom tudományosságát érintő megjegyzéseit mégsem hagyhatom szó nélkül.

KIRÁLY bár burkoltan, mégis világosan a kritika ellen intézett támadással vádol, midőn azt állítja, hogy én az ő mérsékelt kritikáját, a nálunk szokásos módon, éles támadásnak minősítettem. KIRÁLY szemmeláthatóan büszke saját kritikájára (Magyar Ősköltészet. 6—7, Nyugat 646—647, 1852. stb.). Kár, hogy a *tárgyilagos kritikát* összetéveszti a fentiekben jellemzett *egyoldalúság* következményeképp jelentkező *hyperkritikával*. Ezért nem érti, miért minősítettem Gombocz tudományos módszerét, kritikai eredményeit s ezekkel tudományos prestigeét is módszertelenül támadó és tagadó, kétkedő kritikáját „éles támadás“-nak. S ezért nem érti, hogy — saját ítélete szerint (id. m. 7.) — „a túlzott skepticizmus és fegyelmetlen theoretizmus között a helyes és igazán tudományos középutat megtaláló kutatók“ miért illetik őt és mestereit a *hyperkritika* vádjával. A kritika ellen maga KIRÁLY intéz támadást, midőn a hyperkritikát kritikának és a tárgyilagos történeti kritikát kritikátlanságnak minősíti.

Még az ilyen súlyos módszertani botlást is megbocsáthatjuk, ha forrása az őszinte tudományos igazságkeresés és ha — valami okból — időszerűnek látszik. HUNFALVY és RIEDL túlzó skepsisét menti a korábbi kutatók naiv kritikátlansága és az a tagadhatatlan érdemük, hogy merev kételkedésükkel megszólaltatták a tárgyilagos tudományos kritikát (HENRICH, PETZ stb.). Ma, a fentebb KIRÁLY szavaival jellemzett módszeres kutatás korában, hyperkritikára már semmi szükség sincs. KIRÁLY módszertelen eljárását — nem tartván illendőnek, hogy tudományos törekvései jóhiszeműségében és őszinteségében kételkedjem — a mester elavult tanításához való kegyeletes ragaszkodással igyekeztem menteni (MNY. XVII, 196).

Sajnos, tévedtem. Király most maga árulja el, hogy tollát a tudománytól idegen szempontok irányítják.

„Ki merem mondani — írja (Nyugat XIV, 1854.) — hogy HÓMANÉK és GOMBOCZÉK olyan göröcsösen ragaszkodnak a magyar-hún rokonság tradíciójához, annak az a romantikus nacionalista szellem az oka, mely sohasem tudott beleyugodni, hogy a dicső magyar nemzet jelentéktelen finnugor népekkel legyen atyafiságban, legalább is igazolnia kell, hogy a nép egy része, természetesen az uralkodó osztály, egy olyan dicső fejedelemtől származzék, a milyen Attila volt.“ A magyar nemzeti hiúságot és önérzetet csipkedő megjegyzéseiből (Nyugat XIV, 1852, 1854; M. Ősk. 7. l. stb.) és ebből a kirohanásából világosan kiderül, hogy KIRÁLYNAK a húnmonda problémája nem tudományos kérdés, hanem *politikum*. Politikai céljai érdekében megengedhetőnek tartja, hogy módszerünk tudományosságát, törekvéseink őszinteségét és tudományos jóhiszeműségünket kétségbevonja, noha alig néhány hónappal előbb bizonyosságot tett ennek ellenkezőjéről (M. Ősk. 7. l.). Mintha csak SCHLÖZER, RÖSSLER és társaik „kritika“ ötve alatt szórt kifakadásait hallanám a lenézett és legyalázzott magyar tudomány ellen!

Ezekután közöttünk *tudományos* vitaközásról aligha lehet szó. KIRÁLY „tudományos“ módszerét követve, mondhatnám, hogy felfogása annak a materialista internationalis szellemnek a szülöttje, mely sohasem tudott beleyugodni abba, hogy a magyar nemzetnek, mint minden európai nemzetnek, történetileg fejlett, sajátos nemzeti kultúrája s azt kifejező történeti hagyományai vannak s mely kötelességének tartja a hagyományok és tekintélyek cinikus lerombolását. Mondhatnám, hogy KIRÁLY tanulmánya propaganda-célra készült, hiszen büszkén emlegeti annak bolsevik származását (M. Ősk. 8. l.). De nem teszem, mert a tudományban nem ismerek politikai szempontokat s ettől a felfogásomtól KIRÁLY GYÖRGY kedvéért sem vagyok hajlandó eltérni.

HÓMAN BÁLINT.

Régi személyneveink jelentéstana.*

Térjünk át a második fejlődési mozzanatra, melyet a nyugati társadalmi és gazdasági formák behatolásával hoztunk összefüggésbe. Ennek a mozzanatnak a fősajátságai: *a)* a nyugati befolyásra alakult központi hatalomnak és a nemzetségi meg birtokközösségen alapuló ősi társadalmi szervezetnek az egyensúlya; *b)* a nomád életformák mellett nyugati hatásokra fellépő, de még szinte teljesen a földközösségen alapuló földművelés és ennek járulékaként bizonyos kezdetleges ipar; *c)* a keresztyénység felületi formái alatt a pogány hagyományok megőrzése; *d)* a tovább is jelentkező török hatáson kívül német és szláv befolyás.

A törzsi-nemzetségi szervezet szilárdságát ekkor még alig érinti az a körülmény, hogy belőle egyes ágak a külföldi példák után újító központi hatalommal kapcsolatba lépve kiszakadnak és annak oltalma alatt a társadalmi és gazdasági önállóság irányában fejlődnek. A bevándorolt családok is kívül maradnak a nemzetségi

* Vö. MNy. XVII, 158.

kereteken. Az idegen eredetű családok és a külön fejlődésnek indult ősi nemzetségi ágak még ebben a korban csak szórványosan és súlytalan mellékalakulatokként tünedeznek fel a hatalmas nemzetség-tömbök között, úgy hogy ez a köztudat küszöbéig nem emelkedő társadalmi fejlődés alig hagyott valami nyomot az ekkori magyarság névrendszerében. A népáramlás ekkor még rendkívül csekély. A majdnem teljesen zárt nemzetségi közösségeken belül aránylag kevés ember érintkezik állandóan, tehát az egymással kapcsolatban levő elemek megkülönböztetése kevés és egyszerű névbeli kifejezésmodot kíván csak.

Egy nép fejlődésének már kissé előrehaladottabb fokán is különböző életsorú és műveltségű rétegekre oszlik. Ennek megfelelően a névadás terén is ugyanazon időben más-más indítékok érvényesülnek inkább a különféle osztályoknál. Így szolgáltatja a nevek anyagát egy nemzedéken belül a felső osztályok számára pl. a harcz, a méltóság, tisztség, az alsóbbak számára pedig az állattenyésztés, földművelés, utóbb a mesterségek tárgyköre. Az uralkodó osztálynál, mely a kivételes helyzethez való jogát jelentékeny mértékben a mult emlékeiből rája áradó prestigének köszöni, a nevek megválasztásában főképen a hagyomány dönt, az alsóbbaknál pedig elsősorban a jellemzésre, meghatározásra, megkülönböztetésre irányuló törekvés. Az életkörülményeknek, a műveltségnek, a multhoz való viszonyoknak az eltérései a XI—XII-ik század magyarjainál is már olyan méreteket öltenek, hogy ezek következményeképen számottevő különbségek lépnek fel az egyes rétegeknél szokásos névanyagban.

A hagyomány mint megszokás, mint a régiség kegyeletes megőrzése, mint az ősök kultusza bizonyos lassan módosuló kéréteket szab egy népnek a névrendszere számára. Így öröklődnek át egy kezdetleges korszak emlékei a változott életkörülmények, a magasabb művelődési viszonyok között élő nemzedékek messze sorára a személynevekben is, mint annyi más társadalomtörténeti csökevényben. Ezért viselik a magyar előkelők a XI—XIII-ik században is még honfoglaló és kalandozó elődeiknek török eredetű vagy az egykorú magyar nyelvérzék előtt már elhomályosult neveit. De ezért ragaszkodnak az alsó osztályok szintén a régebbi életviszonyaikban vagy művelődésükben gyökerező nevekhez és a neveknek — mint rendszeren a társadalmi élet formai elemeinek — a módosulása náluk sem tart lépést a ténybeli változásokkal. Így érthetjük meg, hogy a tárgyalás alá kerülő fejlődési szakaszban olyan sok a kezdetleges név. Kezdetlegeseknek mondhatjuk azokat a neveket, melyek mint a fejletlen művelődés tárgyköreiből merített közszók eleven jelentéssel értelmezik a megjelölendő személy egyéniségét vagy határozzák meg annak bizonyos egyéni körülményeit.

A második fejlődési mozzanat névanyagát azoknak a személyeknek a nevei szolgáltatják, a kik az oklevelek és részben a krónikák tanúsága szerint a XI. század elejétől a XIII. század elejéig terjedő korban éltek. Eredeti személyneveinkkel együtt tárgyalom a magyarság művelődési körébe eső törökség személyneveit, mivel a különböző török népekkel való többszázados érintkezésünk nem merült ki bizonyos számú név átkölcsönzésében (ennél tovább az európai népek hatása nem igen terjedt!), hanem félreismerhetetlen

befolyást gyakorolt a névadás szempontjaira és a névalkotás módjaira is. A magyar és török személynevek összevetésénél azokat a módszeres elveket kell követnünk, melyeket MELICH és Gombocz kifejtettek (MNy. III, 167; X, 242—3). Ugyancsak az ő megállapításaik értelmében mutatunk rá arra, hogy török eredetű személyneveink nem abból a török nyelvből valók, melyből legrégebb török jövevényszavaink, vagyis nem a csuvasból, hanem részben a kazár, részben pedig a besenyő vagy kün törökségből kerültek.

A második fejlődési mozzanat alá tartozó nevek két főcsoportra válnak szét. Az elsőbe sorakoznak a kezdetleges nevek. Ezek — a mint említettük — bizonyára jórészt még az előző mozzanat hagyatékai; de mégis itt kell velük foglalkoznunk, mivel csupán ebből a korból való adatokban ismeretesek. A második főcsoportot alkotják a rendszeres munka nyomán felsarjadzó művelődés tárgyköréből merített nevek. Ez a második csoport az előbbinél jóval szegényesebb, noha már ebben a korban a társadalomnak egyre jobban táguló körei térnek rá — akarva, nem akarva — a rendszeres munkára és az ily módon beálló foglalkozásbeli megoszlás fokozódó mértékben mozdítja elő a társadalom rétegződését.

A kezdetleges nevek első csoportját a testi tulajdonságok tárgyköre szolgáltatja. Ennek alcsoportjai:

a) A testalkatra és a szervezet általános milyenségére vonatkozó kifejezések: 1. 1171, 1181: *quisid* (Oklsz. Kicsid); 1199: *Kysed* (Oklsz. Kis szárm.); 1211: *Cusit*; 1211, 1240 k., Képes Krónika: *Cusid*, *Kusid* olv. *Kisid*, *Kiséd*, *Küsit*, *Küsid*, a *kis* ~ *küs* -*d* ~ -*t* képzővel; 1211: *Kysideh* (Oklsz. Kérő) a -*d* után még -*eh*: -*é* képzővel. 2. 1199: *Nogy** azaz *nagy*. 1211: *Nogiud* a *nagy* -*d* képzővel; 1211: *Nogus* -*s* képzővel. 3. 1222, VárReg., 1237, 1305: *Ereu* azaz *erő*. 1211, 1217, 1222, 1240 k.: *Ereus* azaz *erős*. 1095: *Ereuca* (Oklsz. Farkas) olv. *Ereüka* az *erő* -*ka* képzővel illeszkedés nélkül. VárReg.: *Eruhud* helynév MELICH: MNy. X, 178 szerint előbb személynév, az *erő* eredetű *erüh* formájából -*d* képzővel, tehát *erőd*. 4. ancilla *Genge* (ÁrpádOkm. XII, 368), azaz *gyenge*. 5. 1171, 1211: *Hituand* a *hitvány* -*d* képzővel. 6. 1211: *Kemend* a *kemény* -*d* képzővel.

b) Az egyes testrészekről vett nevek: 1. 1210, 1211, 1240 k.: *Feud* a *fő* -*d* képzővel. 2. 1237/1325: *Scim*, azaz *szem*. 1135, 1211, 1229, 1273: *Scemd*, *Zemd*; 1211, 1240 k.: *Zemdy*, *Scemdi*; 1199: *Scimed* a *szem* -*d* képzővel. 1135-től a *szémés* több változatban. 1211: *Zeme* (Oklsz. Teke) és 1211: *Zemeh* (Pannonhalmi Sz. Benedek-r. tört. X, 507) a *szém*-ből -*é*: -*eh* képzővel. VárReg.: *Scema* -*a* képzővel. A krónikás nevek között 1. *Szêmejn!* 1282: *Kethzem* (ÁrpádOkm. IX, 344), azaz *két-szem*. 3. 1210: *Files* azaz *füles Feud*-del együtt. 4. 1211: *Horrod* az *orr* -*d* képzővel. 5. 1095: *Zacal* azaz *szakál*. 6. 1211: *Horud*, a *haj* -*d* képzős származéka, a *mi* -*n* képzővel van megtoldva a *hajadon* szóban. 7. *Érd* l. a krónikás nevek között! 8. A *csont* -*a* képzős származéka lehetett a *Csonta* ~ *Csanta* személynév és ezt kereshetjük a szepesmegyei 1289: *Chanta*; 1318: *Chanta* villa; ma: *Csontfalva* és a bácsbodrogyeai 1462-től: *Chontafeyer*; ma *Csantavér* helynevekben (MNy. XII, 15). 9. 1211: *Thetemeh* (Oklsz. Keserű) a „csont” értelmű *tetem* -*eh*: -*é* képzővel.

* A hol a forrást nem jelöljük, ott az Oklsz.-nak a megfelelő címző alá beosztott adatait idézzük.

10. 1221: *Tumpud* -d képzős származéka annak a *tump* = *tomp* szónak, a miből -r képzővel lett *tompör*. 11. 1240 k.: *forc* a *far* -k képzős formája. Jelentése: 'faros'? — A mint láttuk, a kiemelt testrész pusztá neve, minden képző és jelző nélkül is szerepelhet személynévként.

c) A haj- és bőrszínről vett nevek: 1. VárReg.: *Fequete* azaz *fekete*. 1095: *Feketeydi* a *fekete* -d képzővel. 2. 1211: *Kesey*; 1211, 1240 k., 1279: *Kese*, azaz *kese*. 1095: *keseydi*; 1211: *Keseyd*, a *kese* -di: -d képzővel. 3. 1095: *seudi*, *keseydi* után másodiknak felsorolva (Oklsz.); 1211: *Zeud* a 'subalbus' értelmű *szó* -d képzővel. 1211: *Zeuke* azaz *szőke*. 4. 1211: *Weruss*, azaz *péres*. 5. VárReg.: *Fejer*, azaz *fehér*. 1152: *Fehera* (homo, Oklsz. Árva); VárReg. *Fehera* (nő) a *fehér* -a képzővel. VárReg.: *Fehersa*; XIII. sz. vége: *Feiercha* ~ *Feierche* a *fehér* -sa, -csa, -cse képzővel (vö. MELICH: MNy. X, 195). 6. VárReg.: *Tarca* és 1211: *Tarsa*; VárReg.: *Torsa*; ma: *Tarcsa* a 'calvus' és 'varii coloris' értelmű *tar* -ka és -sa: -csa képzővel (MNy. VIII, 302—3).

d) Az egyes testrészekben jelentkező fogyatkozásokról vett nevek: 1. 1211: *Vocu* és *Voci*, azaz *vak*. 1211, 1252: *Waca* ~ fogalm. *Wacha*, *Woca*, *Woka* (Pannonh. X, 508; Oklsz. Csoma és Vagyos); VárReg.: *Voca*, *Vocam* (acc.), *Vacae* (genit.) a *vak* -a képzővel. 2. 1211: *Chypa*, *Vocu*-val és *Voci*-val együtt *Choma** testvére, kinek a fia: *Voca* (Pannonh. X, 508); tehát a török eredetű *csipa*. 3. 1198: *sukete* nőnév (MNy. XI, 369) a *süket* -e képzővel. 4. 1114, 1184, 1211: *Finta* és 1271: *Fyntur* am. 'fitos orrú' vagy 'elfintorodott képű'. 5. 1227: *Churba*, azaz *csorba*, valószínűleg a fogak hiányáról. 6. 1181: *bol*; VárReg.: *Bol*, azaz *bal*. 1250: *Boloc*, azaz *balog*, az előbbi -k: -g képzővel.

e) A fajfenntartással, különösen pedig a nőnél az anyasággal kapcsolatos tulajdonságokról vett nevek: 1. 1198: *emelev* nőnév a mai *emlő* szavunk eredetibb hangalakban, tehát a jelentése: 'szoptató' (MNy. X, 41). 2. 1177: *Edletmes* nőnév, a mint MELICH: Nyr. XXXII, 233 felderítette, az *elleni* = *edleni* igével összefüggő olyan származék, mint *szeretni* mellett *szerelmes*. 3. A termékenységre vonatkoznak — legalább részben — az 1095-től kezdve sűrűn jelentkező *Mog*, *Mogdi*, *Mogd*, *Magudi*, *Mogud* férfi- és nőnevek, azaz *mag* és ennek -di: -d képzős származékai, valamint 1211: *Moglou* azaz a 'szaporító' értelmű *magló* és 1095: *moglout* az előbbi -t ~ -d képzővel (1211: *Mogd* és *Moglou*, továbbá u. a. oklevél más helyén *mog* és *emse* együtt. 4. A terméketlenségre vonatkozó mai *meddő* szavunk is felbukkan az 1211: *Medeh* alakban, még pedig *Moglou*-val együtt (Oklsz. Magló). 1291: *Medeu* férfinév. 5. A harmadik fejlődési mozzanat alá eső 1328: Nicolaum *Nemze*; 1362: Nicolai dicti *Nemze* adatokból ismert *nemzé*, azaz *nemző* ekkor még önálló névként szerepelhetett.

f) Az életkorra utaló nevek: 1. 1227: *Heus*; 1252: *Heuse* és 1240 k.: *Heused* a mai *hős* és annak -e és -d képzős származékai 'ifjú ember' értelmében. 2. 1211-től kezdve a *legény*-nyel is többször találkozunk személynevekben.** 3. A *leány* szintén az életkorra vonat-

* A *csoma* ~ *csuma* a MTsz. adatai szerint valami betegséget jelenthetett.

** 1152: *Legunei* (Oklsz. Árva) -ei kicsinyítő képzővel.

kozó értelmében adott nevet egyes személyeknek. 4. Hogy az 1211: *Veynus, Venes, Venchs* és az 1240 k.: *Venus* személynevek a *ven* szónak -s képzős alakjai-e, nem dönthetjük el.

A kezdetleges nevek második csoportjába oszthatjuk a rokoni viszonyra utaló neveket. Ilyenek:

1. *Apa* a kicsinyítő-bevezető származékok egész sorával. Ez azonban nemcsak a köznévi fgr. eredetű *apa* szó lehet (EtSz.), hanem Gombocz: MNy. X, 344—5. szerint legalább egyes esetekben a hasonló jelentésű török tiszteleti jelzőből vált török személynévek az átkölcsönzése is. 2. A „nagyapa” jelentésű *üs ~ ös*, mai: *ös* szavunk pusztán és kicsinyítő képzőkkel megtoldva: 1138/1329: *Vsu* (MonStrig. I, 90); VárReg.: *Vs*. 1138/1329 és VárReg.: *Vsa* olv. *Üsa* -a képzővel (МЕМЧ: MNy. X, 153). 1211: *Vsch* (Pannonhalmi Sz. Benedek-r. t. X, 512) -*éh*: *e* képzővel. 1199: *Euse*; Anonym. 49; *Eusee* olv. *Öse* -e képzővel. 1171: *vsud* olv. *Üsüd* és 1221: *Eusud* olv. *Ösöd* -d képzővel. Az 1221/1229: *Vsun* olv. *Üsün* személynévet (Pannonh. Sz. B.-r. t. I, 653) -n képzős származéknak tarthatjuk.* 3. Az 1198-ban *vs*-sel együtt feltűnő *ded* a hasonló értelmű szláv eredetű *déd* szó. Ez van meg az 1236/1239: *Modoros Dedfia* adatban. 4. Rokonsági név a krónikás névanyagnál tárgyalt *Emesü*. 1211: *emse*. Az Anonym. 31. előkerülő *Emeud* helynév is az *em*-alapszó -*ö* + -*d* képzős származéka, mely eredetileg személynév volt. 5. 1138/1329: *Fiodi* (MonStrig. I, 96); 1208: *Fiod*. 1210: *Fioch*. 1211: *fiacha* (Oklsz. Hivatal). Ezek a *fi* szónak -*di*: -*d*-, -*cs*-, -*ca* képzős származékai. 6. A szlávból kölcsönzött *unoka* 1209-től gyakran tűnik fel személynévben. 7. Ide vonhatjuk az 1152-től jelentkező *Arva* és *Arvád* személynéveket is. 8. 1211: *Wche* olv. *Ücse* az *öcs* -e képzős formája (vö. *öcsém*, *öcséd*). 9. Az 1141—61. csatári alapítólevélben és egy 1198-i oklevélben felbukkanó *Weng* személynév a „patruelis” értelmű *egyvang* kifejezésben levő *vang* szónak felel meg. 10. *Elöd*, *Ketüd* és 1277: *Nyged* (ÁrpádOkm. IX, 185), azaz *nygyed*, a mint előbb rámutattunk, a születési sorrendet jelző kifejezésekből váltak személynévekké.** 11. Alighanem ide tartozik az 1095: *wevdi* is, mint a *vö*-nek -*di* képzős formája. 12. Ezekkel együtt említhetjük az egyéni viszony és érzelmi kapcsolat jelzésére szolgáló *Fele*, *Feled* neveket, melyeket a „hálfte” értelmű *fél* -e és -d képzős származékaiként *felebarát* szavunk előtagjával kell egyeztetnünk, nem pedig a „timeo” jelentésű *fél* ige igenevével (Oklsz.).

A kezdetleges neveknek harmadik — még pedig igen jelentékeny — csoportját alkotják az állatnevek.

Az állatnevek részben a kezdetleges ember hasonlító ösztönének köszönik eredetüket, vagyis annak a jelképteremtő hajlamanak, hogy saját magának, saját tulajdonságainak vagy életsorának a

* Azonban az *üs ~ ös ~ es* ekkoriban nemcsak „nagyapá”-t jelenthetett, hanem „nagy”-ot is, a mint azt finn megfelelőjénél látjuk. Erre vall, hogy az 1211-iki összeírásban az egyik *Ws* együtt fordul elő *Cusit* azaz *küsit*: *kicsid*-del. A „nagy” értelemben került bele az *Esküllö* és *Es-Küküllö* helynevekbe (HOROKK: MNy. I, 369—70). De kérdés, hogy a veszprémmegyei 1461: *Ewskew*, *Eskew*, ma: *Óskü* csakugyan „nagy-kö”, a mint Nyr. XL, 233 állítja; u. i. az *ös* ebben éppen úgy lehet személynév, még pedig a birtokosnak a neve, mint a közeli *Ösi*: *Ösi* helynévben.

** 1211: *Elce* *Vsud*-del együtt (Oklsz. El) olv. *elé* azaz *elő*, *első*?

mását a természetben találja meg. Főképen pedig az állatok azok, a melyek némely emberi tulajdonságokkal összevethető faji sajátosságai révén egyes emberi jellemvonások képviselőivé válnak és ilyen jelképi szerepükben nevüket is átszolgáltatták az illető jellemvonással feltűnő személységnek.

Azonban az állatnevek nagy része nem ilyen jelképi eredetű, hanem az állatvilághoz fűződő vallásos, mitikus képzetekben, a kezdetleges népek állatkultuszában leli magyarázatát. A kezdetleges ember előtt, a ki sok tekintetben annyira függ az állatvilágtól, az állat sorsintéző hatalommá, felsőbb lénynyé, szellemmé, összé: totemmé magasztosul és az ily módon tiszteletére készített embert nevének viselőjévé teszi. Így támadnak a totemisztikus állatnevek.

Gombocz: MNy. X, 243—9. és 293—301. török személynéveinket tárgyaló tanulmányában bebizonyítja, hogy a törökség ősi, iszlám előtti személynéveinek jórésze totemisztikus eredetű és kimutatja, hogy az efajta nevek a magyarságba olvadt kazároknál, besenyőknél és kúnoknál is divatban voltak. A török törzsek, annál a gazdaságilag fontos szerepnél fogva, a mit a ragadozó madarak mint vadászmadarak játszottak az ő életükben, védőállataikat: ujjunjaikat többnyire a ragadozó madarak közül választották. A török ragadozó madár totemnevekre mennek vissza Gombocz szerint a nálunk használt XII—XIII. századi személy- és nemzetségnevek közül: *Akos*: török *akuš* = *ak-kuš* 'fehér madár, fehér sólyom'; *Karcsa*: török *karča* 'habicht, falke'; *Kartal*: török *kartal* 'aigle, aigle noir'; *Tiván*: török *Tyvan* ~ *Tyvan* ~ *tyvan* ~ *toyan* 'edelfalke, faucon'; azonkívül még négy olyan név, a mely az akkori magyaroknál nemcsak mint személynév, hanem mint közszo is használatban volt: *Bese*: török **bäsü* ~ *baša* 'sperlingshabicht'; *Torontál*: török *tórontaj* ~ *turuntaj*, esetleg **turuntaily* vagy **turuntailu* 'kis sólyomfaj'; *Turul*: török *toyrul* 'espèce d'oiseau de proie'; *Zongor*: török *songur* ~ *sozkur* 'pielfalchus, weisse falke'. Gombocz-czal együtt a *Sólyom*, *Ólyves*, *Kaba*, *Kánya**, *Hollód*, *Keselőd*, *Baglyad*-féle személynéveket legalább részben a fenti török személynévek fordításának tarthatjuk. Totemisztikus hagyományunknak (hogy eredetinek vagy kölcsönzöttnek-e, nem lehet eldönteni) a nyomát őrzi az Almos születésénél szerepeltetett keselyű (MNy., X, 245), továbbá Kézainak az a helye, a mely szerint Árpád és Almos „de genere Turul“ származnak.

Totemisztikus eredetű a Konstantínosnál felsorolt egyik magyar törzsnék a nevében: *Kurtgyörmatu* (és nem *Kürtgyörmatu*)-ban az előtag: *Kurtu*; t. i. ez azonos a török *kurt* ~ *kurd* 'farkas' szóval. 1211: *Curt* ~ fogalm. *Churt* szolga (Pannonh. X, 515) nevét is alighanem ezzel kell egyeztetnünk.

Gombocz a ragadozó madárneveken kívül talált egyéb török állatneveket is Árpád-kori személynéveink között. Ilyenek: *Kaplyon*: török *kaplan* 'tigris, párducz'; *Kurd* hn.: l. fentebb; *Thonuz-oba*: besenyő **Toyzuz-Aba* 'disznó-apa'; *Gyalán*: török *gylan* 'schlange'; *Buka*, *Boka*, *Buga*: török *buka* ~ *buga* ~ *boga* 'bika'; *Tege*: török *tägü* 'kos' (MNy. X, 299—301). Az utóbbinak *tükü* változatát is kimutathatjuk a *Teke* személynévben, a mire adatok 1211: *Teke*,

* 1217: libertinus *Kana*; 1233: *Kanya* prepositus; 1300: Andreas filius *Kana* (ÁrpádOkm. VI, 385, 533, X, 389).

Theke hét szolga; 1339: *Tekefeneri**; 1372: *Tekehaza*. (L. még Kovács, Ind.) *Teke*: *tege* = *buka*, *boka*: *boga*. Vö. NAGY GÉZA: Turul IX, 128.

Lóra vonatkozó török szavakkal egyeztethetők: 1. 1211: *Tay* a török *úz* népnévből származó *Vza*-val és a ,csikó'-nak értelmezhető *Chyna*-val** (Pannonh. X, 505); 1095: *Taya eques* in Cupau (i. m. VIII, 269). Az előbbi név a török *taj* ,csikó' (MNY. X, 243), az utóbbi pedig ennek *-a* képzős formája. Vö. NAGY G. Turul IX, 128; X, 99. 2. 1095: *Vla eques* in Ketelloca (Pannonh. VIII, 269), a kún *ulah* ,ló' (CodCum. 145, 260). Vö. NAGY G. Turul IX, 129; X, 99.

Magyar — részben kölcsönzött — állatnevekből vált személynevek: 1138/1329: *Ebedi* (MonStrig. I, 90); 1270-tól: *Ebed* (Oklsz. és Kovács, Ind.). VárReg.: *Kulqued*, *Culqued*, *Quilqued* a törökből vett ,catulus' jelentésű *kölök* -*d* képzővel. 1211: *Agard*. 1240 k.: *Conqu* azaz *cenk* ,cauculus' ?; 1211-től: *Chenke*, *Cenke* -*e* képzővel. 1086: *Luadi liber equitans* (Pannonh. Sz. B.-r. t. VIII, 269) a *ló* -*di* képzővel. 1198: *Bika*. 1141—61: *Gizmoud* (M. Könyvszemle új f. I, 17). 1135 és 1308 között: *Ruoz*, *Ruoz*, *Rouoz*, azaz *ravasz* ,róka'; 1138/1329: *Rouosti* (MonStrig. I, 96) olv. *rovoszt*, *ravasz* -*ti* képzővel. 1146-tól: *Farkas*; 1138/1329: *Farcasti* (MonStrig. I, 92). *Fene*. *Núsz*, azaz *nyuszt*. *Neste*, azaz *nyest* (a négy utóbbiról JAKUBOVICH: MNY. XI, 386—7). 1211 és 1338 között: *Medve* (szláv). 1221: *Borz*. 1225: *Herchec*, azaz *hörcsök*. 1211: *Nulod* a *nyúl* -*d* képzővel. 1240: *Modor* (Oklsz. Jó) azaz *madár*; ennek -*d* és -*s* képzős származékai.

1138/1321: *Ticudi* és *Kakasti* (MonStrig. I, 93) *tyúk* és *kakas* (szláv) -*di* ∞ -*ti* képzővel. 1211: *Thica* (Pannonh. Sz. B.-r. t. X, 511); VárReg.: *Tica*; 1238: *Thyuka* (ÁrpádOkm. VII, 64) a török jövevény *tyúk* = *tik* -*a* képzővel (utána a szintén török *madárnév*: *Thiuan****. 1181 és 1316 között: *Galamb* (szláv) pusztán, valamint -*d* és -*s* képzővel. 1211, 1240 k.: *Choucha*, *Covka* azaz *csóka*; VárReg.: *Choucad* a *csóka* -*d* képzővel. 1211, 1228, 1252: *Rigou*, *Rygov*. Szent László kora: *Guden* (AkErtTört. XVI, 4:8); 1138/1329: *Guden* három szolga (MonStrig. I, 91, 93, 95); 1240 k.: *Geuden* azaz *gödény*. 1138/1329: *Holudi*, *Haladi*; 1255: *Halad* (MonStrig. I, 90, 92 és 423) a *hal* -*d* képzővel. 1199: *Caraz*, azaz *kárász* és fia: *Siguer*, azaz *sügér*. 1211: *Syguer*, *Euuén*, azaz *ön* ,aspius rapax' és *Silleu*, azaz *süllő*. 1152 és 1333 között: *Cuka*, *Chuka*, azaz *csuka* (szláv). Az 1138/1329: *Cik* (MonStrig. I, 95); *Chyk* (Kovács, Ind. és MNY. X, 39), valamint a *Csika* és *Csikó* személynevekben mint -*a* és -*ó* képzős becézőkben az EtSz. 6. Csik a *csik* halnevet látja. 1211, 1221, 1239, 1240 k.: *Bogar*, *Bugar*, *Bugar*, azaz *bogár*; 1138, 1329: *Bugardi* (MonStrig. I, 95); 1198, 1199: *Bugard* -*di*: -*d* képzővel.

A kezdetleges nevek negyedik csoportjával felvehető növénynevünk jóval kevesebb van, mint állatnév. Ez érthető, mivel a növényvilággal kapcsolatos jelenségkör az emberre vonatkozólag

* Az Oklsz. a ,globus' értelmű *teke* szóra vonatkozó adatok gyanánt sorolja fel ezeket.

** EtSz. 1. és 2. Csina szerint ez nem a mai ,csikó' értelmű *csina*.

*** NAGY GÉZA: Turul IX, 128 ezeket a csuvas *tiga* ,csikó' szóval veti össze.

jóval kevesebb analogiát vet fel, s így sokkal szegényesebb anyagot nyújt a jelképalakításra. Azonkívül a növények hatását kevésbé drámai mozzanatokban fogja fel az ember, s így azok nem kényszerítik őt a vallásos kultuszra olyan erővel, mint az állatok. Növényi személynéveink: 1171, 1181: *som*; VárReg.: *Som, Somu*; 1181: *somos, som*-mal együtt; 1211: *Sumos* két szolga; 1211: *Somod*; 1237/1325, 1240 k.: *Sumug*. 1184: *Cucendi* a *kökény* -di képzővel. 1184: *Iwa*, taxus; éibe¹. 1211: *Zob* két szolga (Pannonh. X, 509. 511), azaz *zab*. 1211: *Culesed, Culesed* négy szolga a *köles* -d képzővel (vö. *Árpád* és *Bors*: *Borsod*). 1283: *Ipoliti nepotis Mohar nostro autem wigari Moharunukaya*; azaz *mohar* ∞ *muhar*, cartamus; fench, mauchert². 1256: *Bob* (MNY. XI, 345), azaz *bab*; 1211: *Bobzem*, azaz *babszem*. 1199 és 1299 között: *Mog*, azaz *mag* és -di: -d képzős származékai (l. a fajfenntartásra vonatkozó kifejezések között is!). 1211, 1237/1325, 1252: *Moc, Moch, Mok*, azaz *makk*?; 1211, 1227: *Mocud* a *makk* -d képzővel. 1184: *Both* *Iwa*-val együtt; 1193, 1211, 1229, 1240 k.: *Both*, azaz *bot* (vö. *Botond!*).

Az ötödik csoportot adják az élettelen természet tárgyai. Ezek egy-két tulajdonságra: alakra, keménységre, szívósságra, színre való utalással csak szórványosan lehetnek a hasonlati, jelképi névadás indítékai. Mindamellett irányíthatják a névadást olyan szokások, a melyek a tárgyneveket nagyobb számban juttatják be egyik-másik nép névrendszerébe. Az anyagnevek közül a *kő*-vel összetartozó *Kevé*-ről már beszéltünk. Itt még 1211: *Keueh* (Oklsz. Teke) olv. *Keveh*: *Kevé* változatára mutatunk rá. A ritkaságuknál fogva akkoriban annyira becsült fémek közül mint személynéveket idézhetjük: 1. 1211: *Reze* négy szolga (Pannonh. Sz. B.-r. t. X, 503, 504, 513) a *rez*: *rez* -e képzővel; 1211: *Rezed* (Oklsz. Malaszt) -d képzővel. Török megfelelője: *altyn* ,*rez*, arany³. 2. 1309, 1311: *Domina Aranka*. Vö. török *Ajton!* 3. *Vas, Vasad* és *Vasas*. Vö. török *Tímür* ,*vas*⁴.

A kezdetleges nevek hatodik csoportja a cselekvést kifejező neveket foglalja magában. Ezek két alcsoportra oszlanak, a szerint, a mint a) a személytől végrehajtott cselekvésre, vagy b) a személyen végbement cselekvésre utalnak.

Az első alcsoportban legtöbb az -ó, -ő képzős igenév: 1211, 1346: *Latou, Lathou*, azaz *látó*. 1210, 1221: *Adou, Odou*, azaz *adó*. 1211, 1252: *Quereu, Kereu, Quereh*, azaz *kérő*; 1211: *Quereud* és *Nereh* együtt, azaz *kérő* -d képzővel és *nyerő*. 1211: *Lukeu*, azaz *lökő*. 1211, 1218, 1237, 1237/1325: *Chipeu, Cipeu*, azaz *csípő*. 1251/1281, 1258: *Vtev, Iteu*, azaz *ütő*. 1251/1271: *Bugeu*, azaz *bögő*. 1293 k.: *Leseu, Kopou* ∞ *Kapou, Nazou, Lukeu* együtt; azaz *leső, kapó, nyüző, lökő*. Vannak -ás képzővel alakult származékok: 1211: *Aratas*, azaz *aratás* ,a ki arat⁵. 1211: *Zobas*, azaz *zahás*. 1247: *Futas*, azaz *futás*, talán ebben az értelemben: *futó*. 1211, 1229, 1231, 1240 k.: *Zalas, Zallas*, azaz *szállás**. 1252: *Akadas Siculus de Sebus* (Székely Okl. I, 9). Vö. 1478: *Furras*; 1448: *Harapas* vezetéknev! Találunk -ék képzős formákat is: 1181 és 1358 között: *Maradec, Morodec, Maradec* stb., azaz *maradék* ,a ki marad⁶. Talán ide tartozik: 1198: *ioatec*; VárReg. *Jahatecu* (*Jahacecu* sajtóhiba), azaz *játék* (MNY. X, 82; XV, 96), ha azt jelenti: ,a ki játszik⁷.

* Vö. 1251: *Zalusodov*.

A fentebbi példák azt mutatják, hogy az igenevek a szokásos, állandó, tehát sajátos cselekvés kifejezése révén részben testi saját-ságot vagy lelki tulajdonságot feltüntető nevekké, részben pedig foglalkozást jelölő nevekké fejlődnek.

A második alcsoportba, a hol az elszenvedett cselekvés szol-gál a névadás indítékául, talán az ilyenféle neveket oszthatjuk be: 1211, VárReg., 1240 k., 1274: *Latamas, Lathamás, Latomás, Loto-más*, azaz látomás. 1280: *Hallomás*, azaz hallomás. 1211: *Adomás* (*Aianduc*-kal), *Adamás*, azaz adomás. *Játék*, ha arra vonatkozik, a kivel játszanak.

Hetedik a jellemnevek csoportja.

Ennek első alcsoportját az — imént jelzett — világos cse-lekvésképzeteket tartalmazó jellemnevek alkotják. Ilyenek: 1211: *Egneteu*, azaz *égető*. 1211: *Zekeu*, azaz *szőkő, szökevény*. 1211: *Keseu*, azaz *késő*; 1198: *Qeseud, Warou, Hamard* együtt, azaz *későd, váró* és a 'gyors' értelmű *hamard*; 1184 és 1309 között: *Warou, Varau* gyakran; 1211, 1219: *Varous*, azaz *várós*. 1227, 1237, 1252, 1294: *Felteu, Felteu, Phylteu*, azaz *féltő*. *Csodáló*, a hogy JAKUBOVICH: MNy. XIII, 300 a torzított közlésű 1238: *Ohudalov* néne- vet helyreállította. 1211, 1288, 1326, 1341 *Thogodou, Thagadou, Tagodo, Tagado*, azaz *tagadó*. 1225: *Bizoud*, azaz *bízó -d* képzővel. 1211: *Bizotton*, azaz *bizatlan*, a ki nem bízik'. VárReg.: *Chiz*, azaz *hisz*. VárReg.: *Numhiz, Numchiz*; 1222: *Nemhys* (CodDipl. VII, 1, 210); 1251/1369, 1282. 1293: *Nemhyz, Nemhiz, Nymhez* (ÁrpádOkm. VII, 332; IX, 331; XII, 542), azaz *nem-hisz* (MELICH: MNy. XIII. 52). 1138/1329, VárReg., 1240 k.: *Numhic, Nemhuu, Numhiu, Num-hyv* (MonStrig. I, 89), azaz *nem-hű* (MELICH: MNy. XIII, 52). 1095, 1254, 1322: *Hittlen, Hytlen*, azaz *hitlen*. 1221: *Nugulm*, azaz *nyugalom*. 1240 k.: *Hotolmos*, azaz *hatalmas*. 1199, 1272: *Scereteu, Sceretheu, Zereteu*, azaz *szerető*. 1141/61: *Serelmes*, azaz *szerelmes*.

A második alcsoportba tartoznak az olyan nevek, a melyek cselekvésképzetektől független vagy ezektől függetlenedett köz-szóból erednek. Ilyenek: 1138/1329: *Vrumedi* (MonStrig. I, 96) azaz *öröm -di -d* képzővel; 1171: *Vrumes* azaz *örömes*. 1211, 1233: *Somorou, Scvmuro*, azaz *szomorú*. 1211, 1228, 1237: *Qesereu, Kesereu, Keserey*, azaz *keserű*. 1211, 1274: *Horogus, Haragus*, azaz *haragos*. 1211: *Boscú*, azaz *bosszú*. 1095 és 1305 között: *Chozug, Hozug, Hazug*, azaz *hazug*. 1211 és 1275: *Hozuga, Hozoga*; VárReg.: *Hozuga*, azaz *hazug -a* képzővel.* 1247, 1315: *Alnuc, Alnuc*, azaz *álnok*. 1206: *Jod* filius ecclesie (Pannonh. Sz. B.-r. t. VIII, 278); 1234: *terram Joud* (ÁrpádOkm. VIII, 548) azaz *jó -d* képzővel. 1251/1271: *Joember* azaz *jó-ember*; 1275: *Jambur* (ÁrpádOkm. IX, 134), azaz *jámbor*. 1211 és 1302 között: *Jouleken, Jouleken, Jovlegyn, Jovlegen, Jolegen, Joleguen*, azaz *jó-legény*. 1232/1327: *ancilla Jolyan* (ÁrpádOkm. XII, 368), azaz *jó-leány*. 1211: *Gunuzd*, azaz *gonosz -d* képzővel. 1199: *Butha*, azaz *buta* (Oklsz. Mikó, ismeretlen). VárReg.: *Thanalchu, Tanals*, azaz *tanács*.

(Folytatjuk)

PAIS DEZSŐ.

* Nem a ruhafélét jelentő *hacuka*, mint az Oklsz. jelzi.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Az *ly* > *l* ∞ *j* változásról. Ismeretes dolog, hogy az *ly* hang valaha az egész magyar nyelvterületen megvolt, ma azonban csak néhány nyelvjárásban él. Az *ly* helyén az irodalmi nyelv *j*-t (esetleg *í*-t) ejt, a köznyelv pedig és a nyelvjárások *j*-t (esetleg *í*-t) vagy *l*-et ejtenek. E változás lényege az *ly*, *l* és *j* hangok képzése módjából könnyen érthető. Az *ly* hang képzésében ugyanis olyan tényezők szerepelnek, a melyek egyike-másika lényeges eleme az *l* vagy a *j* képzésének. E tényezők a következők: Mind az *l*, mind az *ly* laterális képzésű, viszont mind az *ly*, mind a *j* közös saját-sága, hogy a nyelvhat a prepalatális területet is érinti. Ha a palatális területen rés képződik és elmarad a laterális artikuláció, akkor *ly*-ből *j* lesz, ha meg az *ly* artikulációi közül a jésítés, akkor az *ly*-ből *l* lesz. Az *ly*-nek *j*-vé való változásáról több esetben írtam folyóiratunkban (l. MNy. X, 353, 425, XV, 34), s kifejtettem, hogy e változás nyelvjárásainkban a XV. sz. elején már megvolt. Valószínű, hogy ugyanakkor meg lehetett már egyes nyelvjárásainkban az *ly* > *l* változás is, bár a kétféle változás közt nem kell szükségképen az okozati összefüggést feltételeznünk. Lehet az *ly* > *l* változás korábbi is, későbbi is az *ly* > *j* változásnál. A nyelvtörténeti adatok azonban azt vallják, hogy e kétféle irányú változás meg lehetősége egykorú, vagy legalább is közel egykorú. Az *ly* > *l* változás is nyelvjárásainkban a XIV—XV. sz. határan okvetlenül megvolt már. Bizonyíték reá ez: A magy. *nyavalya* (régibb *navalya* < *nevolya*) a szláv *nevol'a* átvétele, azaz olyan szónak az átvétele, a melyben az átadó nyelv is *ly* hangot ejtett. E szónak *nyavalyás* származékát a LobkC. hét esetben írta *nauaius* alakban (l. MNy. X, 354) jelölül annak, hogy a codexíró e szóban *ly* helyén *j*-t (∞ *í*) ejtett. Ugyanezt a szót mint személynevet egy 1381-i oklevél így írja: Ladislaum dictum *Naualas*, tehát *li*, *ly* helyett pusztá *l*-et ír. Más *l*-lel írt alakok: BécsiC. 220 *naualasoknac* | SermDom. *naualu-*, *naualas-*, *naualg* ∞ *naualog* (passim) | 1479: (possessio) *Nyavalad* Csánki III, 86. | NagyszC. NySz. *naualgo* ehseg | NádorC. NySz. *naualassagos* | CzechC. NySz. *nyawalassagomat* | Bornem. NySz. *nyavalog* stb.

A mai magy. *ly* hang külön magyarnyelvi fejlődés előbbi magy. *l*-ből (l. erről MNy. XIII, 113). Kétségtelen azonban, hogy ez *l* > *ly* fejlődés a XI. században már az egész nyelvterületen nagyjában be volt fejezve. Mindazonáltal az eredeti magyar szavaknak codexben előforduló *ly* ∞ *l* változatait (pl. BécsiC. 220. *mel* = mely, *hel* = hely stb.) a nyelvjárási *ly* > *l* fejlődésnél egyelőre nem akartam figyelembe venni (l. különben Kilár, A m. codexeknek nyelvi sajátosságai 32). A fenti példákból úgyis kétségtelen, hogy nyelvjárásainkban *ly*-ből *l* már a XIV—XV. sz. határan válhatott.

Komarómi Csipkés György 1655-ben Utrechtben megjelent „Hungaria Illustrata“ cz. latinul írt magyar nyelvtanában a többi közt azt mondja, hogy némelyek a *meleg*, *hideg*, *nincsen* szavakat *melegnek*, *hidegnek*, *nincsennek* írják. A kérdéses hely az eredetibe úgy hangzik: „Diphthongos nonnullibi ponunt ut *Praedikatio* pro *prédikatio*, cum diphthongum nullam habeamus. Dum ponendum est

a, clarum ponunt à obscurum (sic!), ut madar pro madár et vice versa: dum e obscurum, ponunt, è clarum ut meleg (!), hídég, nincsen pro meleg, hídég, nincsen et econtra. Az idézet, a mely a műnek a múzeumi Könyvtárban őrzött példányából való, azt mutatja, hogy az eredeti is tele van sajtóhibával; az eredetiben Komáromi Csipkés szellemében a *melegnek* is az első helyen *melégnek* kellene nyomtatva lennie s Toldy kiadásában csakugyan úgy is találjuk (l. Corp. gram. 339). Komáromi Cs. megértéséhez annyit kell mondanom, hogy nála a rövid *a, e* hang = *a, e* obscurum, a hosszú *á, é* pedig = *a, e* clarum. Nagyon természetes, hogy ha Komáromi Csipkés idejében némelyek *melég, hídég, nincsen* alakot írtak, hogy akkor e szavakban hosszú *e* hangot ejtettek is. A *hídég* és a *meleg* szavakat illetőleg bizonyíték Sylvester, a kinek Újtestamentumában *hídég, melég* nyomtatott alakokat találunk, vö. Új Test. I, 154 miuel hog *hídég* üdö vala | uo. I, 50 kit *hídég* lel uala | uo. I, 207 hog eső iü vala reänk es *hídég* vala | uo. II, 139 mert sem *hídég* nem vağ sem hew sem buzgo vayha *hídég* volnal auag buzgo. Annakokáirt miuel hog *melég* vağ es sem *hídég* sem buzgo ki foglak tighedet vetnem az en számbol. A *hídéghez* és *meleghez* hozzácsatolom még a *beteg* szót is. Sylvesterben ez is *betég* alakban van meg, vö. Új Test. I, 131 kinek fia *betég* vala. Tudvalevő dolog, hogy Sylvester olyan helyzetekben jelöl *ê* t, a melyekben Heltai nyílt hosszú *é*-t. Azt tartjuk, hogy az *ó* *ê*-je is nyílt hang, mert hogy hosszú, abban senki nem kételkedik. Eszerint Sylvester *betég, hídég, melég* adataiban az *ê* hosszú s minden bizonynyal nyílt *e* hang. (Megjegyzem, hogy a Bécsi és a MünchC. is e három szó második *e*-jét nyíltnek jelzi.) Az is nyílt hosszú *ê*-ejtésre mutat, hogy e szavak továbbragozott vagy képzett alakjai Sylvester Újtestamentomában egészen olyan típusúak, akár a mai nyelvi *szekér* ∞ *szekeret, szekeres*-féle ú. n. hangrövidítő tövű szavai, a melyekben az *é* eredetibb nyílt hosszú *ê*-ből való. Sylvesterben a *betég, hídég* ragozva-képezve így van: Új Test. I, 168 *betegheket*, uo. I, 207 *beteghek*, uo. II, 93 *betegheñ*, uo. I, 177 *meg betegulne*, uo. I, 207 *betegsighiben*, II, 70 *betegsigbe*, de uo. II, 41 *betégnek* || Új Test. I, 161 *hídégsighet*, uo. II, 52, *hídégsigben*, uo. II, 136 *meg hídégütt*.

Mindebből következik, hogy Sylvester nyelvében *betég, hídég, melég* ragozása-képzése a magánhangzó mennyiségi változását illetőleg olyan volt, mint ma pl. a *kevés, nehéz* szavaké, tehát: *betégnek, melégnek, hídégnek*: de *beteget, meleget, hídéget* stb.

Komáromi Csipkés jegyzete azt bizonyítja, hogy nemcsak Sylvester nyelvében és idejében volt *betég, hídég, melég*, hanem a XVII. században is volt nyelvjárás, a mely a hosszúhangzós alakokat ismerte. Csakhogy ekkor már az *ê*-ből a legtöbb nyelvjárásban *é* lett (vö. *kevés* > *kevés, nehéz* > *nehéz*) s ezért azt hiszem, hogy Komáromi Csipkés *hídég, melég* adatai már hosszú zárt *é*-vel olvasandók.

E szavakban a nyúlás nézetem szerint újabb fejlemény; ilyen zárt végszótagokban való újabb nyúlások más, még pedig ma is így élő közszavainkban is kimutathatók. Ilyen szavak, hogy csak egy-néhányat említsék, a *levél, kevés, nehéz, szemét* szavak.

MELICZ JÁNOS.

Ékezetes betűk. Finnországban bizottság alakult, a melynek czélja az, hogy Karjala népe számára irodalmi nyelvet alkosson meg. Alapul valószínűleg az aunusi nyelvjárást veszik, de a szomszédos nyelvjárásokból is belevesznek egyetmást. A helyesírásra

néve fölmerült az a javaslat, hogy a mássalhangzók jelölésére legnagyobbbrészt azokat a betűket használják, a melyeket GENETZ alkalmazott az aunusi és a karjalai nyelvet ismertető két munkájában, de a magánhangzók hosszúságát ne betűkettőzéssel (*aa, ee, uu* stb.) jelöljék, mint a finnek, hanem magyar módra ékezettel. (Vö ARTIA E. V.: Virittájá XXIV, 60.) Ezt a jelölésmódot magának a finn nyelvnek helyesírásában is meg akarták egykor honosítani. A mint SETÄLÄNEK imént megjelent kötetében (Kielentutkimus ja oikeakielisyys 220. s k. l.) olvassuk, RASK, a híres dán nyelv tudós volt az első, a ki abban buzgólkodott, hogy a finn írásban a hosszú magánhangzókát így írják: *á, é, í, ó, ú, ö, ü, ä*. Nemcsak maga alkalmazta ezt a hangjelölést finn nyelvtanában (1818—9), a mely kéziratban maradt, hanem RENVALL is igyekezett rávenni, hogy alkalmazza finn-latin-német szótárában. RENVALL elismerte, hogy ez a hangjelölés a finnben is nagyon alkalmas volna, csak az a nehézség, hogy a turkui nyomdában nincsen *ü, ö, ü* betű, sőt Svédországban siucs sehol, tehát ilyeneket öntetni kellene (Suomi, t. j. I, 228); később még azt is fölhozta ellene, hogy az ékezet más nyelvekben a hangsúlyt jelöli, s így a hosszúságnak ilyen jelölése a külföldieket bizonyára arra csábítaná, hogy a finnben is az ékezetes betűvel jelölt magánhangzót hangsúlyozzák (uo. 233). A mit RENVALLnál nem tudott RASK elérni, azt elérte JUTENINÉL. Ez a *Lasten kirja* (Gyermekek könyve) második kiadásában (1819) az állóbetűs szövegben csakugyan ékezettel jelölte a hosszúságot (*á, ó, ú, í, é, ö, ý*); de a harmadik kiadásban (1826) már elhagyta ezt a jelölést. Midőn RASK az *ó* lapp nyelvtanában (1832) a nyílvanosság elé lépett az ékezetes betűkre vonatkozó javaslatával (ezúttal a lapp írásra alkalmazva), ezen fölbuzdult INGMAN E. A. és egy füzetében (1834), a mely finre fordított görög költeményeket tartalmazott, némely nevekben ékezetes betűvel jelölte a magánhangzók hosszúságát; tíz évvel később pedig egy cikkben azt javasolta, hogy ezt a hangjelölést általánossá kellene tenni, s cikkéhez egy kis mutatót is toldott. Mindezekről volt tudomása a nagyjelentőségű finn nyelvújítónak, KILPINENNEK, s *ö* is ékezetes betűket használt 1847-től kezdve írásban és nyomtatásban a kettőzöttek helyett, de nem *á, é, í* stb., hanem *ä, ê, î* féleket. Páratlan buzgalommal levelezett, cikkezett, pályadíjakat is tűzött ki az új írásmód elterjesztése érdekében, de csak nagyon kevés követője akadt. A magyar ékezetes betűk meghonosítására irányuló utolsó kísérlet a GENETZÉ volt, a ki 1831-ben a Finn Irodalmi Társaság félszázados emlékünnepé alkalmával a nyelvtudományi szakosztályban indítványozta ennek a hangjelölésnek elfogadását, de javaslata egyhangú ellenzéssel találkozott (vö. Suomi, t. j. XV, 260). Sz. J.

Vesztes. Különös egy szó ez a *vesztes*, t. i. az alkotása igen különös! Első tekintetre úgy látszik, mintha az *-s* melléknév-képző, az *-e* kötőhangzó közbenjárásával, a *veszt* igetőhöz kapcsolódott volna. Névszókából az ilyen képzésmód egészen rendes dolog, de igékből nyelvünk történeti korában példátlan. CzF. mégis így akarná e szó eredetét megfejteni, de az analógiák, a melyeket bizonyítékul fölhoz, nem kielégítők.*

* Nyelvészeink közül sokan lenézik s hasznavehetetlennek mondják CzF. szótárát. Szófejtéseire nézve nagyrészt igazuk is van, de a mi a szók

SIMONYI ZSIGMOND (Tüz. M. Nyelvtan, 520) már nem is így magyarázza e szó keletkezését, hanem egész határozottsággal kimondja, hogy a *vesztes* „kétség kívül **veszttes*, **vesztetes* helyett van“. Itt a szó-elejére felül tett csillag azt jelenti, hogy az illető szóra nincs ugyan adatunk, de föltehetőnek tartjuk, hogy a szó valamikor megvolt. Simonyi tudván, hogy MA. szótárában a mai *nyertes nyeres* alakban is előfordul s azt gondolván, hogy amaz csak emeből származhatott, bátran ki merte mondani az ítéletet, hogy a mai *vesztes* is csak egy régi **vesztetes*, valamint a *győztes* is csak a *győzetes* helyett van, mind a háromnál a középső szótag hangzójának, az *e*-nek, kiugratásával.

Kár, hogy a Tüzetes M. Nyelvtannak nagyérdemű szerzője, mielőtt ítéletét oly hirtelen kimondotta, előbb meg nem vizsgálta, mióta van meg irodalmunkban a *győztes* és a *vesztes*; vajjon csakugyan régi szók-e, vagy talán a nyelvújítás korából valók? Ha ezt megteszi s vagy a NySz. már akkor rendbeszedett anyagában, vagy legalább Kresznerics szótárában fölkeresi őket, könnyen rájött volna, hogy a régi irodalomban se hírük, se hamvuk s hogy amaz Sándor Istvánnál, emez pedig Faludiánál, tehát mind a kettő nyelvújítónál van először följegyezve. Igaz, hogy a *vesztiesen* igehatározó a NySz.-ban Verbőczy 1635-i kiadásából van idézve, de ez, mint a mondat értelméből is kitetszik, nem ide, hanem a *vesztés* czímszóhoz való s *vesztésén*-nek olvasandó (NyÚSz.). Az tehát, a ki a *győztest* (SI. ?) vagy a *veszttest* (Fal. ?) először leírta, akár akarva, akár akaratlanul is, ezt a már egészében készen talált s jól ismert *nyertes* melléknév analogiájára cselekedte. Ebből következik, hogy a **győzetes*, **vesztetes* föltevésére semmi szükség sincs. De ha a *vesztes* nem analogia terméke volna is, még akkor sem származtatnám az állítólag valamikor megvolt *vesztet* főnévből, hanem a *varrott-as*, *font-os* (MTsz.), *szött-es*, *viselt-es*, *nyerett-es* (NySz.)! stb. példája szerint, a ma is meglevő *vesztett* (vö. *vesztett pör*, *vesztett játék*) melléknévből.

Ballagi Teljes Szótára a *vesztes*-nek még egy elavult jelentését is említi, t. i. azt, hogy valami „*vesztésnek* indult“ s bizonyosságul hivatkozik Frankovith Gergely 1588-ban nyomtatott „*Hasznos könyvé*“-re, melyből, mai helyesírásra áttéve, ezt idézi: *míg a májája és lepe még nem vesztes*. Az idézet eredetije azonban így hangzik (15. lev.): „*mýg az maiaia es lepe meg nem vész: es egyéb rendbéli . . .*“. Nagyon káprázdhatott a szeme annak, a ki a *vész: es-t vesztesnek* olvasta.

SZILY KÁLMÁN.

A simándiak koldusnyelve és a madárnyelv. Oláh Miklós esztergomi érsek, a nagy humanista, 1536-ban írt *Hungaria*-jában Cap. XIX. §. IV.) ezeket mondja az aradmegyei *Simánd* helységről (ma a kisjenői járásban): „*lakói szinte mind sánták, vakok, karjuk vagy lábuk ki van ficzomitva . . . ép embert helységükbe be nem bocsátanak . . . a szülők maguk vakítják meg újszülött csecsemőiket, maguk ficzomitják ki csontjaikat, tagjaikat. Hogy ne csak testben, hanem beszédben is különbözzenek, kezdetül fogva saját nyelvet koholtak, a melyen maguk közt beszélnek, s a melyet*

mennyiségét, alakját és jelentését illeti, ez a nagy munka az 1850 körül dívó irodalmi nyelvünknek megbecsülhetetlen kincséből.

rajtuk kívül más meg nem érthet; ezt a nyelvet *vakok nyelvének* nevezik a mieink (quam nostri *Caecorum Linguam* vocant) . . . az a szabadalomuk van, hogy az ország minden részében *koldusénekekkel* (cancionibus mendicalibus) szerezzék meg maguknak és övéiknek élelmüket és keresményüket“. Néplélektani szempontból is érdekes ennek a hivatásos koldustelepnek egykorú leírása, de nyelvtudományi tekintetben is, mert hírt ad, tudtommal ez első adatunk, egy mesterséges, *titkos* nyelvről hazánkban. Sajnos, hogy Oláh nem jegyezt föl ebből a nyelvből egyetlen egy adatot sem, melyből meg lehetne állapítani, milyen elemekből állott ez a nyelv, mily eljárással alkották meg. E titkos nyelvnek mindenesetre az volt a czélja, hogy a koldusok egymással értekezzenek, anélkül, hogy más értse őket; tehát mindenesetre a tolvajnyelvek rovatába tartozik. Számos újabb hasonlóság igazolja ezt a föltevést. Jagić, a kiváló szláv nyelvtudós, külön tanulmány tárgyává tette a szláv népek titkos nyelveit (Die Geheimsprachen bei den Slaven. Sitzungsberichte der Akademie. Wien. CXXXIII. köt. 1896.). Az egész szlávtság területéről, de különösen Oroszországból számos, igen részletes leírás közöl ilyen koldusczéhek, telepek, sőt falvak titkos nyelvéről. Legfőbb jellemvonásuk az, hogy a köznyelvi szavakat más, részben önkényesen választott, részben idegen nyelvekből kölcsönzött szavakkal helyettesítik, hogy így a közönség előtt érthetatlenné váljanak. A szókinés elváltoztatásánál ritkább az alakítási torzítás, mely főleg önkényes rövidítésben nyilvánul. Koldusokon kívül, még a legújabb időkben is, utazó kereskedők, kupeczek, letelepült és vándor iparosok is alkotnak maguknak, kiki a maga czéhén belül, idegenek, azaz külső emberek előtt érthetetlen, titkos nyelvet. Gyakorlati czélja ennek is nyilvánvaló. Nálunk, de egész Európában is, ilyen titkos nyelvszamba mehet a cigány nyelv, melyet alig-alig ért még másvalaki is; ezért van az, hogy valamennyi titkos nyelv szókinésének jókora százaléka a cigányból való.

Jagić értekezésében nagyon érdekes e titkos nyelvek egyik faja, mely aligha szolgálhat jól eltitkolásra, mivel egy kis gyakorlattal és figyelemmel könnyen megfejthető és érthető, s inkább a gyermekek tréfás játéknyelveihez számítható, a mint Jagić adatai leginkább is a gyermekvilágból valók. Ebben a nyelvben nagy meglepetésemre ráismertem a mi gyermekeinknél is szerte divó *madárnyelvekre*, melyről nemrégiben rövid említést tettem (MNy. XIII, 241). Ennek az eljárása az, hogy az ismételt magánhangzó közé egy vagy több mássalhangzót told, s így teszi érthetatlenné az „avatatlan“ előtt. Gyermekeveink *v*-és nyelve: *gyevereve ivideve* (gyere ide), Arany Józsa ördögében az *rg*-és nyelv: *Turgudorgot mirgit forgogargadtárgál* (tudod, mit fogadtál) stb. ilyenek. Karadzics szótárában a szerbségből említi ezeket: „lingvae fictae genus, fictae ex lingua patria, interpolatis singulis syllabis“. Ilyen a nagy *poslovica*, mikor minden szótagkezdő hang elé ennek egyházi szláv nevét teszik; pl. *donesi vode* így hangzik: „*dobrodonaseneslovisi vedovodobrede*“. A *kis poslovica*-ban a megismételt szótagkezdő mássalhangzó közé *ijo, ije* hangcsoportot tesznek; tehát az előbbi szavak így hangzanak: „*dijodonijenesisjesi vijorodijede*“. E helyett *kr, ci, p, u, rg, ro* hangokat vagy hangcsoportot is toldanak, melyek sokszor szakasztott olyan nyelvet adnak, mint a mi madárnyelvünk. Például ez a mondat: „*Poszel ke mne prisel o den pozdeji*“

igy hangzik: „*Porgoszergel kerge mnerge prirgisergel orgo dergen porgozdergejirgi*“, vagy: „*Liska a lev*“, így: „*Lirviskarva arva lervev*“. Ez a toldott madárnyelv azonban nemcsak a magyar s a szláv (Jagić legtöbb adata szerb és horvát) gyermekeké, hanem megvan a német gyermek- és különösen az ilyen játszi torzítást kedvelő diáknyelvben is, a melyben még sok más módja is van. Itt valószínűleg a nyelvek sorompóit átlépő, nemzetközi jelenséggel van dolgunk, mely a néplélektant épp úgy érdekli, mint a nyelvtudományt.

TOLNAI VILMOS.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Pokolegyháza (MNy. 9:96, 10:240). Népies szólásokban gyakran előfordul, hogy a *pokol* szó helynévmeghatározás céljából valamely földrajzi fogalom nevével társul és jelzős kapcsolatot alkot vele. „O [így!] Galambom szomszéd Aszony [így!] — olvassuk egy XVIII. századbéli pálos iskoladrámában — hiszen az én Uram egész sárkán, nem hiszem, hogy *Pokol vármegyében* légyen mássa“ (RM.-Könyvt. 2:34). „Felőlem mehetnek kendtek, bár *pokol Indiába* is“, írja Móricz Pál Pusztuló világ cz. kötetében (189. l.). „*Fekete Országba* igazittya“, mondja a XVII. században Czeglédi István (l. MNy. 8:372) e helyett: *pokolra küldi*. Ma hasonló esetben *pokolországot* emlegetnek országszerte, pl.: Mehetsz akár a *pokolországába* is! Hol a *pokolországában* tekeregtél ideig?! Pab zsákyo, *pokolország* sohasé telik még“ (ez utóbbit l. NyF. 34:116). S mivel a pokolban is esik néha vásár, sokszor hallani ezt is: „Ugyan hová mehetett? Mit tudom én? Talán *pokolvásárára*!“ „Vajjon hol lehet most? Hol? *Pokolvásárhelyen*!“ Ezek közé tartozik a czimbéli összetétel is, mely az *egyháza* utótagú helynevek (Fehéregyháza, Kétegyháza stb.) mintájára alakult. Tudtommal Jenő Sándor jegyezte föl legelőször: „Nincs igaza a papnak? Dehogy se — a *pokolegyházban*!“ (Nyr. 26:141). Én a néptől eleddig csak *pokolegyházat* hallottam emlegetni, legutóbb így: „Jó vóna má Pestre menni! Oda, oda! *Pokolegyházára*!“ (Szeged). De viszont irodalmi adatom csak a *pokolfélegyházára* van. Jókainál találkozunk vele: „Eredj a *pokolfélegyházába*!“ (És mégis m. a föld, Nemz. kiad. 43:300). „Menjen a maga dolgára *pokolfélegyházába*, s ne tátsa a száját más ember ablakára.“ (Vadon virágai, Nemz. kiad. 22:44). Tolnai Vilmossal én is azt hiszem, hogy az euphemismus termette ezt a változatot, de még inkább azt a másikat, melyet szintén Jókainál olvasunk: „Ugyan hol a *félpokolban* jársz, mikor annyit kereslek?“ (És m. m. a föld, Nemz. kiad. 43:112).

Pokolnak tágas az útja, mondja Pázmány. Egy út a mennyországba, de sok a pokolba, tartja a közmondás. Nem csoda tehát, ha egyszer-másszor ekként is érdeklődnek megtett útunk felől: „Merre a *pokol országútján* csavarogtál eddig?“ De elég sűrűn hallani még a többi között ilyeneket is a fentiek helyén: „Hol lehet az a kendő? Biztosan a *pokol padján* v. *padlásán*!“ „Merre lehet az a gyerek? A kosmában, vagy hol a *pokol pítvarában* v. *pokol fenekén*, p. *fészkes fenekén*, p. *fészken*!“ „Hová a *pokol istenibe* tettétek azt a fejszét?“ „Elmehetsz előlem *pokol* k... *anyádba*“ (RMKönyvt. 21:313). „Tuggya Isten hun van *pokó gyéhennájába*!“ (NyF. 10:51). Népnyelvi gyűjtőink ezt a kis sorozatot könnyen teljesebbé tehetik.

S ha már bajlódunk vele, jegyezzük meg egyúttal azt is, hogy a pokol nemcsak a gonoszok lakóhelye, a hol együtt van minden *pokolra való, pokol szülötte, p. termette, p. pozdorjája, p. fajzatja, p. fattyja*, nemcsak hivatlan vendéget, fogadatlan prókátort, lábatlankodó gyereket, bút-bajt, nyügöt, kellemetlenséget kívánunk oda, de ott van méltó helye valamennyi eltört cserépedénynek is. Azért mondja a népies szóláshasonlat: „Annyi van ott (valahol valamiből), *mint pokolban cserép!*“ S azért mókáznak erre a barátságos felszólításra: „Menj a pokolba!“ imígyen: „Mennék is én, de ott már nem lehet elférni, mer a z asszanyak mind cseréppel tötötték teli“ (Maros-Torda m., Nyr. 26:519). S azért énekel Arany is így Az elveszett alkotmányban: „Hajdanta köcsög volt | E' szomorú fénytár, s eltörve *pokolra hajttá* | Asszonya, hol valamennyi cserép s gonosz ember együtt van“. (I. E.) E kifejezés népi eredetére a költő maga utal a művéhez fűzött jegyzetekben: „*Pokolra hajttá*. Közmondás, hogy pokolban sok cserép van, mert minden asszony oda dobja eltört edényét, mondván: *eredj pokolba!*“ (Összes m. 4:151.)

Éljen a barátság! Már folyóiratunk első évfolyamában (81. l.) megírta Széll Farkas, hogy az Ez a pohár bujdosik kezdetű s ma is országSZerte ismert bordalban valamikor *ilyen a barátság*-ot énekeltek a mai *éljen a barátság* helyett. Az *ilyen*-ből csak akkor lett *éljen*, midőn a *vivat*-ozás helyett *éljen*-ezni kezdtek. Ehhez a *Szerk.* csillag alatt azt a megjegyzést fűzi, hogy 1834-ben már *éljen a barátság*-ot találunk egy 1826-iki adat *ilyen a barátság*-a helyén. Mátyásinak Semminél több valami ez. (Első darab, 1794) munkája azonban azt bizonyítja, hogy bordalunkban már jóval előbb is *éljen*-eztek. Itt olvashatjuk ugyanis, hogy: „Bacchus bé-nyit egy nagy kantsó borral és danol. Ez a' kantsó bujdosik, *éljen a' barátság!* 's. a' t.“ (233. l.) Ez az adat megerősíti Széll Farkas véleményét, mert éljenezni országosan az 1790-iki nagy nemzeti felbuzdulás idején kezdett a magyar, helyesebben szólva: az *éljen* akkor lett általános a *vivat* helyett (I. Marczali: Az 1790—1-diki országgyűlés, 1:176. l., vö. még Tolnai, Nyr. 30:73—79). S így érthető, hogy a magyar földön bizonyára akkor is mindenfelé kedvelt bordal idézett sora a pohár mellett még magasabban lobogó nemzeti lelkesedés folytán mihamar megkapta mai alakját.

Két haza. Folyóiratunknak mult évi utolsó füzetében 1691-ből közöltem e kifejezés első előfordulását. Azóta gyűjtött adataim pár évtizeddel rézibbnek mutatják ki. Eddigi tudomásom szerint Bánfi Dénes használja először 1668-ban Károlyi Lászlóhoz intézett levelében: „... de ez édes kedves sógor uram *két haza* (t. i. Magyarország és Erdély) között forgó alkalmatlanságból származott dolog“ (MonTMEOKmányt. 6:431). I. Rákóczi F. 1670-ben Apafi Mihálynak irván, így említi a két hazát: „... tulajdonsága lévén az szomszéd országoknak s kiváltképen az *erdélyi és magyar hazának*, hogy egyiknek békessége, másiknak békességét erősíti“ (id. m. 6:486). Egy 1674-beli adatban pedig ebben a formában bukkán fel: „... ki az *két nemes haza* között való keresztény szoros köteleességet élete elfogyásával is fentartani igyekszik“ (id. m. 7:258). Petőfinek következő sorait: „Az forra bennem, azt fájt én nekem. | Hogy egy

nemzetnek két országa van, hogy | E két-országos nemzet a magyar!“ juttatja eszünkbe ez az 1686-ból való adat: „... a két hazából álló nemzet várhassa és hamarabb érhesse el is említett szabadságának állandóságát“ (Thököly Imre írja Apafi Mihálynak, id. m. 9:157).

Ezekből az idézetekből nyilvánvaló, hogy a czimbeli kifejezést széltére használták a XVII. század második felében. De valószínűleg megvolt már az elsöben is.

Boromissza = *Bornemissza* fejlődéshez a *Bornomissza* közvetítő alakon kívül (vö. MNy. 17:220) ilyenül még a *Bornamissza* is idézhető. Ez igen sűrűn szemünkbe ötlük a két Rákóczi György fejedelem családi levelezésében (Monírók 24. köt.), pl.: „*Bornamissza* Pál uram ha megjött“ (97. l.). „Az miről *Bornamissza* Pál uram által parancsoltunk“ (107. l.). „*Bornamissza* Pál uram levelei“ (119. l.) s l. még 125., 200., 209., 246., 248. stb. lapokon. Ez adat alapján azt hiszem, hogy az illeszkedés úgy kezdődött, hogy az *e* helyébe először a neki hangrendileg megfelelő mélyhangú magánhangzó, az *a* lépett és csak azután lett a hangszínek még nagyobb egyöntetősége kedvéért az Erdélyben oly gyakori *a* > *o* hangváltozással *Bornomissza*. A fejlődés menete tehát ez: *Bornemissza* > *Bornamissza* > *Bornomissza* > *Boromissza*.

Kezes (vö. MNy. 14:224, 15:48). A jótállót jelentő *kezes* szavunk magyarazatában az Sz. K. közölte EhrC.-beli adaton kívül a következőkről sem szabad megfeledkeznünk.

1647-ben I. Rákóczi Györgynek így ír a magyar renegát Zülfikár effendi főtölmács Konstantinápolyból: „Továbbá kelletek nagyságodat ez levelemmel megtalálnom, mivelhogy Száva Mihály által nagyságod parancsolta és írása szerént három nyuszt láb bállést, és három héjuz láb bállést megszegödvén, azt pénzért nagyságod irására ... *kezes löttem*, négy hétre az pénzt meghozni Száva Mihály fölfogadá: mivelhogy *kezes levék* az szücsöt öt hétig kérém hogy ne kívánja még az pénzt, az is öt egész hétig ada időt, de úgy, hogy ha öt hétig az pénze meg nem jüne, azután csak egy napot sem vár, én rajtam megveszi épen az pénzt: *én is úgy adtam kezemet az szücs kezében, így töttem az fogadást*“ (MonTMEOkmányt. 5:401). Azt hiszem, hogy ezen a helyen valóságos kézadásról van szó, nem csupán képletéről.

Midőn Apafi Mihály ezer aranyig való kezességen kibocsátotta fogságából Rosnyai Dávidot, „Zágoni Ferencz és Almási Ferencz, mindketten az erdélyi méltóságos fejedelem Apafi Mihály kegyelmes urunk ő nagysága hütös udvari íródeáki és notáriusi“ ezt írják az 1863 febr. 16-án készült kezességlevélben: „Mely ő nagysága kegyelmességit nagy alázatos engedelmességgel becsülvén és vévén Rosnyai Dávid deák uram ő kegyelme, az megnevezett ezer arany summáig az következő *kezesseket* seorsim et sigillatim, kit kit ő kigyelmek közül maga szabad jóakarattja kötelezésire hagyván, a kiket ő kigyelmek közül azt megirt két városokban (Gyulafehérvárt és Segesvárt), vagy magok ő kegyelmek szállásokon, vagy más bizonyos helyeken is találhattak ... *kezesseket ő kigyelmeknek bévévén*, következő szerint így írtuk is le ő kigyelmeket“ (MonTMEOkmányt. 8:310—311). Nem lehetetlen, hogy a *kezesseket bévévén* kifejezésnek e

helyütt már képletes jelentése van, ámbar lehet szó valóságos kézadásról is, mely a kezeslevél aláírásával és megpecsétlésével esetleg együtt járt. Persze még ebben az esetben is kérdéses, hogy a kézadással járó kezesség eredeti jogszokás-e nálunk, vagy pedig idegenből származott. Adatok híjában bajos eldönteni.

CSEFKŐ GYULA.

Csatrang. Az EtSz. 1. *csatrang* czímszava alatt e szóról azt olvassuk, hogy mint egyetlen adat SzD.²-ből került át későbbi szótárainkba. Jelentése „eine schlecht klingende viehlocke, csúnyaszavú kolomp“. E szó megvan Szatmár megyében a Szamosháton is. A szarvasmarha nyakába kötött harang kemény bádogból vagy más fémből készült. Köpönyege lapított hengerformájú, a nyílás felé folyton szűkülő, felül két oldalt vállszerűen két *szarva* van. Nagysága szerint háromféle. 1. A *ladang* a legnagyobb. Csengésnélküli, rekedten tompa hangja van. 2. Kisebb formájú a *csatrang*. Hangja inkább csörömpölés. 3. Legkisebb formájú a *pergő*. Hangja pergésszerű. A *ladangot* a bika vagy a vezérjóság nyakába kötik, a *csatrangot* ökrök, tehenek, a *pergőt* pedig juhok, kecskék, néha tehenek nyakába. Herman Ottó *A magyar pásztorok nyelvkincsében* egyiket sem találom. A lóra kötött csengőszerszámok mind rézből valók és szintén háromfélék. 1. A *esengő* igazi harangformájú, alul folyton táguló köpönyegű csengőszerszám. 2. A *mangó* hosszúkas hengerformájú, felül kúposan végződő köpönyegű csengőszerszám, nyílása alul nem szélesedik ki. Ennek megfelelően hangja tompább és mélyebb árnyalatú, mint a csengőé. 3. A *zürgő* üres rézgömb oldalán hosszúkas rovátékkal, benne ólomzsemek zörögnek. A hámsó oldalról részeire alkalmazzák. Adataim Egri községből valók.

CSÜRI BÁLINT.

Beré. Ebben az alakban a szótárakban nincs meg. A *beré* a szótárak szerint alakváltozat. Helyesebben *bere*. Jelentése az ETsz.-ban: 1. burgonyalisztes lepényféle, 2. a magvas kender feje, 3. bere-karó: hasítatlan szőlőkaró, 4. személynév és helynév. MELICH szerint (SzlJöv. I. 2:104) talán az *Albert* becéző alakja. A szláv vagy latin *Ber* kezdetű keresztnév becéző alakja. Mire az EtSz. megjegyzi: „de ez nem egyéb ötletnél“. A *beré*, *bere* szónak ehhez a negyedik értelmezéséhez volna egy kis hozzáfűzni valóm.

Hogy a *Bera*, *Beree*, *Berey* (CsÁNKI I. 471, 679, II. 144, 591, III. 122) alakváltozásokban előforduló *Beré* negyedik jelentése keresztnév is lehet, azt MELICH megsejtette. De már most, hogy mi az a keresztnév, a miből ez leszármaztatható? ott már csakugyan az ötlet szerepelt. Eger vidékén a *Beré* keresztnév: női keresztnév. Különösen Eger mellett való Bátor községben divatos. Hogy példát is említek rá, Bátorban találjuk *Guba Beré* Kovács Sándor felesége, *Sütő Beré* Kőre Bernát felesége, *Kocsis Beré* Veréb Tamás asszonya, *Báró Beré* Süttő Jóska neje, *Csoré Beré* meg lányként halt el néhány évvel ezelőtt. Különös, hogy tudományos nyelvészetünk a *Beré* női névről teljesen hallgat, pedig nem lehetetlen, hogy a *Berény* és *Beré* családnév, helynév és keresztnév között hangzóváltozások révén valami kapcsolat lappang. Első hallásra magam is *Berényre* gondoltam és így is jegyeztem meg. Később azonban LUKÁCS FERENCZ Bátor érdemes plébánosa figyelmeztetett, hogy nem *Berény*, hanem *Beré* a név. A *Beré* név különben itt Bátorban a *Brigittára* kereszteltek palóczosított neve. Mert hát a palócz természete nem veszi be

az idegen keresztnéveket: rövidíti, nyelvének megszokott járásához igazítja. Így alakul azután a *Brigittából Beré*; a *Joachimból Juhák*; a *Petronellából Petrony*; az *Arankából Arany*, a *Genouvából Génusz*; a *Szilveszterből Szilvi*; a *Kunigundából Kundi*; *Bibianából Anna*; *Januárból János*.

Egy-e a *Beré* női keresztnév a *Berénynyel*? Vagy hogy a *Berény* is *Brigitta*? Vagy hogy semmi köze a *Berény* tulajdonosának a *Brigittával*, hanem máshova nyulik a gyökere, ennek megfejtésére nem vállalkozom.

GÁRDONYI JÓZSEF.

Dörgedelmes. Azt hiszszük, nem lesz fölösleges a MNy. legutóbb megjelent füzetének (1921. évf. 217. l.) a *dörgedelmes* szóra vonatkozó közleménye kiegészítéséül feljegyeznünk, hogy e szót nem valami kifigurázás czéljából, hanem valódi „komoly” értelmében, komoly költeményben Petőfi Sándor már 1846-ban használta. Ekkor írta *Salgó* cz. szép elbeszélő művét, melynek bevezető sorai-ban olvassuk:

Nógrád s Gömör közt hosszan nyúlik el
A Mátra egyik erdőséges ága, stb.

Ez a műhely, hol a komor kovács,
A *dörgedelmes* égi háború
Készíteni szokta a villámokat,
Haragvó isten égő nyilait.

Hangillesztkedés. Kont Miklós nádornak a Margit-szigeti apáczák Baranya-vármegyei *Csele* (*Chele, Cheley*), *Al-Csele* és *Jenő* nevű birtokaitól a szomszédokat tiltó 1360. évi szept. 24-én kelt oklevélben (Orsz. Lt. dipl. oszt. 4988) *Al-Csele* (*Alchele*) neve egy helyt *Elchele* alakban írva fordul elő. Ez, ha nem tollhiba — a mint hogy nem is tartjuk annak — érdekes ritka példája a hátra- v. visszaható hangillesztkedésnek, a milyennel pl. a *nél-kül* (nál-kül), *so-ha* (*sé-ha*) szavakban, de főleg idegen eredetű szavainkban (pl. *nyavalya* ← *nevolja*, *család* ← *celjad*, *ebéd* ← *objed*) találkozunk. (Vö. Nyr. XVI, 433. l.)

—GY—A.

Siebenbürgen, Erdély német neve. A nagyszebeni szász tudományos egyesület 1921 febr. 21-i ülésén báró Bedeus Gusztáv új magyarázatát adta Erdély német *Siebenbürgen* nevének. Az újkor elején az a nézet volt elterjedve, hogy a *hét vár*: *sieben Burgen* a hét szász várossal azonos; ez vitte rá Báthory Zsigmondot, hogy Erdély czímerébe a magyarok turula, a székelyek napja és holdja mellé, a szászok jelképéül a hét várat is fölvegye. A mult század hetvenes éveiben az a nézet támadt, hogy a név *Sibinburg*, azaz *Szebenvára*, Nagyszeben neve volt, melyet a *Szeben*, *Cibin* folyócskától kapott; ezt viték volna át előbb a szászoklakta földre, majd egész Erdélyre. Bedeus már most okleveles bizonyítékok alapján kifejti, hogy a hét vár, *septem castra* már a szászok bevándorlása (1141—1161) előtt a hét vármegyének összefoglaló neve volt és a *Transsylvania* névvel egy értelemben és felváltva használták. Kézai (lib. II, cap. II, § 1) Gyula vezér, a Gyula-törzs fejének elfogatásakor *de septem castris* (1002) és a kerlési csata (1071) elbeszélésében *in septem castris* (lib. II, cap. IV, § 4) kifejezéseket használja s ebben a monda híten megőrizte a történeti hagyományt; Gyula-

fejérvár neve is ezt igazolja. Ez egyszermind azt is bizonyítja, hogy 1000 tájban más nép, mint magyar, nem lakta Erdélyt. *Siebenbürgen* a *septem castra* utólagos fordítása. Bedeus értekezése a *Korrespondenzblatt des Vereines für siebenb. Landeskunde* 1921. folyama külön mellékletként jelent meg. — IT.

Mit köszönhetünk a győztes nagyhatalmaknak? Egy rossz magyar szót, csöppentett ikerpárját a *népfölkelő*-nek, melynek vitás ügyét a MNy. XII, 31., 128., 295. ll. több oldalról tárgyaltuk. A nagyköveti tanács jóváhagyván a soproni népszavazás eredményét, Ferrario olasz tábornok hirdetményben tette közzé, hogy „a *népszavazó* terület Magyarország birtokába kerül, a mely állam a területet a szövetségesközi tábornoki bizottságtól 1922 jan. 1-én veszi át”. Mindaz, a mit a *népfölkelő* szónak akár helytelen, akár elfogadható képzésére vonatkozólag annakidején pro et contra elmondottunk, tökéletesen ráillik a *népszavazó*-ra is; fölösleges lenne tehát ismétlésekbe bocsátkoznunk, csupán annyit akarunk — Zolnai Gyula gondolatához (id. h. 297. l.) kapcsolva szavunkat — óvasképen hangoztatni, hogy ha már a kétségtelenül helytelen alkotású *népfölkelő* szót, tekintettel több évtizedes multjára, elfogadjuk is, ez nem jelentheti azt, hogy meggondolatlanul *népszavazó* területről beszélhessünk, vagy hogy a megmentett terület hazafias *szavazó* polgárait *népszavazók*-nak nevezhessük. N. Gy.

ADATOK A NYELVÚJÍTÁS SZÓTÁRÁHOZ.

Szenczy Imre Julius Caesar fordításában (Római classicusok magyar fordításokban. Kiadja a M. Tud. Társaság. III. és IV. köt. Budán, 1839—1840.) használ olyan új szókat, melyek a NyÚSz.-ban nem, vagy csak más jelentéssel fordulnak elő. Ilyenek:

Konoklat: pertinacia. Homines nimia pertinacia: szertelen konoklatu emberek. C. I. 85.* NyÚSz. nincs meg. — SzD. megkonokolni magát. — NySz. konokolni magát: obstinare. — CzF. *konoklat*: makacskodás, nyakas indulatból származó cselekedet.

Körtáborlás, *körtáborlat*: obsidio, obsessio, oppugnatio, conclusio. G. VII. 36, 69, VIII. 14, C. I. 19, 36, II. 1, 22. stb. — *Körtáborlatni*: obsidione premere, oppugnare, obsidere. G. VII. 32, VIII. 11, C. II. 36. — *Körtáborlottak*: qui munitionibus continebantur. G. VII. 80. NyÚSz. nincs meg. — CzF. *táborlat*: valamely hadi erősségnek megszállása. — B. *táborlat*: valamely váruak körülvétele, ostromlása. — A *körtáborlat* összetételt egyik sem ismeri.

Forralom, *pártforralom*: militum consilia. Quod huiusmodi militum consiliis otium maxime contrarium esse arbitrantur: mert véleményök szerint a katonák ilyes pártforralmai között nincs veszélyesebb a veszteglésnél. C. II. 30. Szótárainkban sem *forralom*, sem *pártforralom* nem található.

Szajongás (föltéve, hogy nem írás- v. sajtóhiba *zajongás* helyett): voces. Simul eorum permotus vocibus: ide járult katonáinak szajongása. G. VI. 36. NyÚSz. *szajongani*: ácsorogni, szajátva

* C = comm. de bello civili. G = comm. de b. Gallico.

szédelegni. Ily értelemben ismerik a többi szótárak, így a MTsz. is. — CzF. *szájangás*: lusta, báméskodó szájtátongás.

Idült vitézek: veterani. G. I. 24, C. III. 4. stb. Az *idült* szót *chronicus* értelemben ismerik szótáraink, így a NyÚSz. is. *Chronicus*: hosszú ideig tartó, meggyökeresedett, időváltozáskor visszatérő pl. valamely betegség (morbus *chronicus*). Ma főleg orvosi műnyelvünk él az *idült* szóval.

Virranat, virranatkor (nem bizonyos, hogy sajtóhiba lenne *virradat* helyett, mert ismételten is előfordul): sub *lucem, cum lux apparet*. G. VII. 82, 83. NyÚSz. nincs meg. — CzF. *virran*: egyes éles kiáltó hangra fakad. — MTsz. *virran*: röffen, pl. a sertés mikor a kést érzi, nagyot virran. —gy —a.

KÖNYVISMERTETÉS.

Dr. MAGYARY-KOSSA GYULA: I. *Közegészségügy a régi magyaroknál*. Budapest, 1921 (különny. a Népegyészségügyből). II. *Orvosi szakoktatás és egyetemi élet a régi Magyarországon*. Budapest, 1921. (A m. kir. állatorv. főiskola kiadv. 35. sz.)

A Magyar Nyelv olvasói előtt is jól ismert szerző két kisebb, de annál értékesebb tanulmányát mutatjuk be olvasóinknak. Az első kedves mozaik a fürdőzés, ásványvizek, köztisztaság, járványok, főleg pestis, himlő és poklosság, ezzel kapcsolatban a veszteglés, elkülönítés, bujdosás, fertőtlenítés és alkoholizmus történeteiből. Értékes levéltári és irodalmi adatok hosszú sora ez, széleskörű tanulmányok eredménye, könnyed, népszerű hangon. Nemcsak az orvos és historikus, de a nyelvész szempontjából is becses jegyzetek ezek a változatos nomenclatura és a szerzőnek szömagyarázatai, helyesbítései miatt, melyek a szakirodalomnak néhány téves értelmezését kiküszöbölik. Pl. a járványok történetében sűrűn szereplő *kurta czédula, hosszú czéduláról* megtudjuk, hogy az elsőt a pestisgyanus házak, az utóbbit a kétségtelen fertőzőtt lakások jelölésére használták.

A bélpoklosság tárgyalásánál kitér a szerző a MNy. XVII, 26. l. JAKUBOVICH cikkére is. A *puteus leprosorum*-ot az eddigi magyarizációkkal szemben nem bélpoklosok kútja, hanem *poklosveremnek* fordítja, barlangnak, vagy börtönnek hiszi, a hol az egyes elkülönített beteget tartották. Az 1265. évi cziráki villa leprosorum-ot, mivel az oklevelek hasonló esetekben sohasem említik a magyar *ulgo* nevet, nem falunak, hanem ideiglenes tanyának mondja, internáló tábornak hiszi. A MNy. VI, 352. l. adatával szemben kimutatja, hogy Szt. Lázár szegényei = gyászmagyaroknak leprás betegekkel való azonosítása nem újabb keletű, már 1874-ben így magyarázta dr. FEKETE.

Az alkoholizmus fejezetben synonymái sorában a pálinkának találó nevét, a *dühötkét* újítja fel, szőfejtéseket ad, a társadalmi közmíveltségi képek keretében pedig a mértéktelen ital néhány nagynevű áldozatát sorolja fel.

A második tanulmány tárgya szerint egységesebb ugyan, de tartalmilag épp oly változatos, mert az egyetemi életet és a szakoktatást külföldi párhuzamokkal tarkítja. Sütét, de találó színekkel festi a nagyszombati, majd a budai és pesti egyetem sanyarúságait

a bécsiek nyomása alatt. A gazdag uradalmakkal bíró magyar egyetem jövedelmét Prága és Bécs egyetemei emésztették fel, míg idehaza elemi szükségletekkel küzdöttek. A nyelvészeket érdekelheti a a nyelvújító Schuster tanár jellemzése tanítványainak felfogása szerint. Diáknaplók öszinte, de gyöngédtelen adatai világítják meg az egyetemi ifjúság magánéletét, társadalmi viszonyait tanulságos külföldi analógiák kíséretében. A régi pesti tánczok, kártyujátékok, kávéházi élet műszavai ugyancsak tanulságosak. Reméljük, hogy a sokoldalú szerző, a mire e prorektori beszéd keretében alkalmá nem volt, egykor e műszavak eredetével, történetével is kedveskedik hálás olvasóinak.

AKOS I.

Körösi Csoma Archivum. Szerkeszti NÉMETH GYULA. 1921, I. kötet, 2. sz. 101—180. II. + 2 melléklet. Jelen füzet nyelvészeti érdekű cikkei a következők: LAUFER BERTHOLD: Jurči and Mongol Numerals. 112—115. II. A számnevek összehasonlító vizsgálata eredményeképp kimondja, hogy a mongol és tunguz számnevek között a rokonság kétségtelen. Mongol réteg maradt fenn a jurčiban és a mandzsuban is maradtak nyomai. A tunguz élőbeszéd formáiban ily elemek nyomtalanul eltűntek. A fejlődés régibb állapotában valószínűleg két számsor volt: egyik a mai tunguz számsor, másik a mai mongolnak megfelelő. Ennek az állapotnak részletesebb vizsgálása azonban csak a „Hiun-nu“ és kitán nyelvek ismerete mellett volna lehetséges. — ZSINKA FERENCZ: Dömsödi török oklevelek. 115—122. II. Négy hódoltság korabeli török oklevél közlése eredeti nyelven és magyar fordításban. (A II. melléklet hármát hasonmásban is közöl.) Az oklevelek nem országos érdekűek, művelődéstörténeti szempontból azonban jelentősek, a mennyiben világot vetnek egy hódoltság korabeli magyar helység életére. — FEHÉR GÉZA: Die Petschenegen und die ungarische Hunnensage. 123—139. II. Szerző a Csaba-monda néhány elemének magyarázatát kíséri meg a krónikáinkban és egykorú feljegyzésekben előforduló nevek vizsgálata és a történeti események összevetése alapján. Fejtegetései a következőkben foglalhatók össze: Krónikáink megegyeznek abban, hogy az Aba-nemzetség idegen, de nem nyugati származású. Míg KÉZAI Csaba unokáinak, tehát húnoknak véli őket, ANONYMUS mint tekintélyes kún nemzetséget emlegeti, kik a Taktaközben és Mátra vidékén kaptak birtokokat. Kúnok azonban csak a XI. század közepén települtek Magyarországra, míg az Abák már a X. században itt éltek. ANONYMUS kúnjain olyan esetekben, midőn bizonyos, hogy a település a XI. század közepe előtt történt, besenyőket, a kúnokkal rokon és egy nyelvet beszélő népet, kell értenünk, annál is inkább, mert ANONYMUS is tud már Zolta és Taksony korában történt besenyő településekről. Az Abák tehát besenyők voltak. A Csabától való származás mondája is erre utal. KONSTANTINOS PORPHYROGENNETOS feljegyzései szerint a besenyők Dnyeperen túl lakó legdélibb törzse a Τζοπόν vagy Βουλατζοπόν volt. Ez a törzs az úzoktól elütetve (vö. ΚΕΔΡΕΝΟΣ) Taksony korában a magyarokhoz csatlakozott. ΚΕΔΡΕΝΟΣ szerint a besenyő törzsek neve az ősiük és vezérik nevéből állott. Ha tehát az Abák Csabától származtatták magukat, ez FEHÉR szerint annyit jelent, hogy az Abák a Τζοπόν-törzs uralkodó nemzetségéből származtak (Csaba ∞ Csaban vö. Szultán — Ζαλλά(ς) = Zulta). Ez a név különböző változatokban, visszatér mind az Aba-nemzetség tagjai (Csaba, Csobánka, Csabánka)

mind birtokaik nevében (*Csaba, Csabamező, Csobád* stb.). FEHÉR még más neveket is felhoz a *Csaban*-törzs és *Aba*-nemzetség közötti összefüggés bizonyítására. KONSTANTINOS szerint a *Csaban*-törzs feje 890—91 táján Βάτα. Ez a név Heves megyében több helynévben fordul elő és az *Aba*-család több tagját hívták így. A Βουλατσοπόν nevet KEDRENOS alapján úgy magyarázza FEHÉR, hogy a törzs feje 945—946 táján Βουλά lehetett. Ezt a nevet azután azonosítja az ANONYMUSTól említett és Taksony korában bevándorolt Billa vagy Byllá-val, ki testvérével, Baks-sal és az izmaelitákkal Bularország-ból Magyarországra telepedett. Ez történelmi magva a monda azon elemének, hogy Csaba fia Edemen Scythiában a honfoglaló magyarokhoz csatlakozott. A krónika azon megjegyzését pedig, hogy Csaba, Attila fia a bizánczi császár udvarába ment, FEHÉR azzal magyarázza, hogy a hazájából elűzött *Csaban*-törzs vándorlásai közben Görögországba is eljutott. Végül azt igyekszik bizonyítani a szerző, hogy nemcsak a *Csaban*, hanem más besenyő törzsek is megtelepedtek Magyarországon és pedig a Ταλμάτ és Κουλπην törzs. — Kmoskó MIHÁLY ISTACHRI jelentése kazárokról szóló részének forrásáról ír (l. Die Quellen Istachri's in seinem Bericht über die Chasaren 141—148. ll.). ISTACHRI, mint az arab történeti és földrajzi compendiumok írói általában meglehetősen hűségesen ragaszkodik forrásaihoz. Jelentése valószínűleg két párhuzamos jelentésből áll, melyek ellenmondásait és ismétléseit sem igyekszik kiküszöbölni. Egyik forrásának tartották eddig IBN FADLÁNNak a kazárokról szóló részeit, egyrészt, mert a két író szövege részben szóról szóra egyezik, másrészt IBN FADLÁN jelentése 10—20 évvel korábbi. Azonban IBN FADLÁN logikusabb és érdekesebb jelentéséből nehezen magyarázható ISTACHRI összefüggéseket megszakító, kevésbé egységes szövege. Valószínű, hogy mindkét szerző egy közös forrást használt. ISTACHRI forrásainak korára a szöveg egy mondatából következtet Kmoskó. E mondatból kiviláglik, hogy a kazároknak nem volt még zsoldos hadseregük, hanem szükség esetén felkelőkkel védekeztek. Mivel IBN RUSTA és MAS ŪDI jelentéseiből meglehetősen ismeretesek a kazár hadsereg viszonyai, következtethető, hogy a kazár hadsereg újjászervezése 800 körül történt. Erre az időre tehetőek ISTACHRI forrásai, melyek a katonaságra nézve még az ország régibb viszonyai szerint tájékoztatnak. — NÉMETH GYULA „On ogur, hét magyar, Dentü magyar“ (148—155. ll.) nevek magyarázatát nyújtja. Kivonatossan megjelent MNy. XVII, 205—507. ll. — A Kisebb Közlemények rovatában MUNKÁCSI BERNÁT a „kapubálvány“ szó magyarázatával foglalkozik. Rokonnépek hősköltészetéből merített analógiákkal bizonyítja, hogy az összetétel második tagja csakugyan „idolum“ jelentésű. MORAVCSIK GYULA: NIKOLAOS MYSTIKOS a „nyugati turkok“ról cz. cikkében közli, hogy NIKOLAOS MYSTIKOS bizánczi patriárka SYMBON bolgár csárhoz intézett, 924 eleje és 925 május 15-e közt írt levelében alánokat, besenyőket és nyugati turkokat említ. Kimutatja, hogy a nyugati turkokon magyarok értendők. Ez a név párhuzamos THEOPHANES kazárokról szóló keleti turk elnevezésével.

GORIUPP ALISZ.

OJANSUU, HEIKKI: **Ueber Zweckanalogie.** (Prace lingwistyczne ofiarowane Jancwi Baudouinowi de Courtenay. Kraków 1921. 30—38. ll.) *Zweckanalogie* (magyarul célzatos analogia) névvel illeti OJANSUU azt a nyelvi jelenséget, hogy idegen hatásra a nyelvben, ill. nyelv-

járásban határozott törekvés észlelhető bizonyos hangok vagy hangkapcsolatok felé. Ezek természetesen az illető nyelvben eredetileg nem fordultak elő, hanem csupán a szomszédos nép gúnyoló megjegyzéseire vagy előkelősködésből sajátították el a különben idegen hangokat, ill. hangkapcsolatokat. Ezeket elsajátításuk után azután olyan helyzetekben is használják, melyekben az átadó nyelvben nem is fordulnak elő. A mondottakból következik, hogy a czélzatos analogia nagyobbreszt jövevényszavakban fordul elő, különösen nyelvi és nyelvjárási határokon, hol egyrészt a szomszédos nyelv hatása a legerősebb, másrészt az érintkezés a két nép között élénkebb. A czikk számos példája közül megemlíttjük a következőket: Az erősen svéd hatás alatt álló finn nyelvjárásokban szókezdeten gyakran fordul elő mássalhangzócsoport: *prouvi* = *krouvi* < sv. *krog*, *skriivari* = (*kjriivari* < sv. *skrivare*. Az elsajátított hangzócsoportokat olyan szavakban is használják, melyek az átadó nyelvben egyszerű mássalhangzóval kezdődnek: *slotti* = *lotti* = sv. *lott*. Az észti nyelvjárások egy részében nem ismerik a szókezdő *h*-t, más része megtartotta: f. *halla* = észti *all* és *hall*. A két nyelvterület-határvidéken ilyen alakok találhatók: *hago* = *ago* „pirkadat”, *haevas*, *tama* = *aevastama* „tüsszenteni”. Magánhangzók terén is találkozunk ilyen jelenségekkel. A délnyugati finnben az *ä* hangot első szótagban nem ismerik. Helyette *e*-t vagy *ɛ*-t ejtenek. A szomszédai gúnyolódásaira az *e* hangot kerülni kezdték és az első szótagbeli *e* ilyen példái találhatók: *äksü* = *eksyä*. Irodalmi nyelvben is előfordulhatnak a czélzatos analogia esetei: Wiborg Olaus Elimaeus püspök használ irataiban *mutamihis* = *muutamissa* alakot. Az akkoriban általában ritka, saját nyelvjárásában közönséges hangzóközi *h*-t újra meg akarván honosítani, olyan helyzetekben is használjat melyekben egy finn nyelvjárásban sem fordult elő. A nyelvjárásutatók bizonyára számos, eddig fel nem derített nyelvjárási jelenséget magyarázhatnak majd meg czélzatos analogiával. GORJUPP ALISZ.

ZOLNAI GYULA: **A -si képző eredete.** (Ért. a nyelv. és széptud. köréből. Akadémia, 1920.) A szerző a *-si* képző eredetét a *városi* melléknévből vezeti le; ez idézte elő mindenekelőtt a *falusi* alakot, a kettő együtt a *hegyesi*, *völgyesi*, *szeresi* alakokat. Az így megindult folyamat egyre tovább terjedt s a *-si* képzőt eleven szóalkotóvá tette. Eleinte hovávalóságot jelentett, majd bizonyos helyen való foglalkozást (*konyhási*, *udvarosi*), azután pusztá foglalkozást (*libási*, *tinósi*, *czédulási*), végül igetővekhez is járulván, a cselekvéshez szokottat, cselekvést gyakorlót (*kapsi*, *kuporsi*) jelentett. A képző fejlődése tehát egyet-leten egy szóalakból indult ki. Ez azonban nem egyetlen példa nyelvünkben. Így hatott a *kettőnk*, *kettőtök* az *-őnk*, *-önk*, *-ótok*, *-ötök*, *-ójuk*, *-őjük* képző kifejlődésére, mely egy személyre vonatkozó, külön kiemelő jelentésű (*hármőnk*, *egyőtök*, *mindnyájőnk*, *valamélyikőtök*); így a *szébb* középfok hosszú *-bb*-je valamennyi középfok-*b* képzőjének megnyúlására. Zolnai szerint a mai *szép* késői, hangsúlykozta nyúlás, tehát *szépb* > *szébb* szabályos alak. A végső következtetés, a mit a szerző fejtegetéséből levon, az, hogy a nyelvújítás alkotásainak orthologus megítélése, a Nyelvőr álláspontja, ma már tarthatatlan. Szerinte a nyelvújításnak alig van olyan fennmaradt alkotása, melyet ma igazolni ne lehetne; jogtalan tehát a nyelvújítást még ma is nyelvrontó tevékenységnek feltüntetni. —IT.

Újabb műszaki szótárainkról. SZABÓ MIKLÓS, Technikai Zseb-szótár. I. Német-magyar és magyar-német rész. A „Modern Technika“ első kötete, Budapest, 1912. Németh József kiadása. — OSGYÁNI RÓNAY TIBOR, Német-magyar Hajós-szótár. I. és II. rész. A Magyar Adria-egyesület kiadása. Budapest, 1917. — Aerotechnikai Szótár. Magyar német. Német-magyar. Kiadja a Magyar Aero-Szövetség. Az „Aerotechnikai Könyvtár“ 1. száma. Budapest, 1920.

Könyvpiaczi újdonságnak egyiket sem lehet mondani a három szótár közül, a legfiatalabb is — az aerotechnikai szótár — megvan legalább egyéves, a másik kettő pedig évek óta forog már a szakemberek kezén. De hát a szakszótár nem olyan, mint a színdarabnak első előadása, melyről másnap már be kell számolnia a kritikusknak, hiszen a közönség tudni akarja, hogyan vélekedjék az újdonságról. Szótárnak éppen a használat a próbaköve. Erényeit is, fogyatkozásait is akkor ismerjük meg, ha minél sürűbben forgatjuk. Én ezt a három könyvet megjelenése óta egyre lapozgatom s talán nem művelek fölösleges dolgot, ha egyetmást elmondok róluk, hogy majd valamikor a jövőben az esetleges újabb kiadásoknál a szerzők javukra fordíthassák.

Technikai szótárakról lévén szó, első kérdésünk az, hogy műnyelv dolgában a szerzőknek mi az álláspontjuk? E tekintetben egyformán elismerést érdemelnek, mert iparkodtak a legjobbat nyújtani. Az alap, melyen állnak, természetesen a meglévő tudományos terminológia, a mint az az utóbbi évtizedek nyelvészeti munkássága nyomán, főleg SZILY KÁLMÁNNAK a természettudományi műnyelvről írt korszaknyitó értekezésének hatása alatt kialakult. Ez az értekezés, mint tudva van, biztos kézzel jelölte meg az egységes fejlődés irányait. Abba kell hagyni az áldatlan szófaragást, mely minden tudományos fogalmat magyar szóval akar jelölni; a lehetőséghez képest javunkra kell fordítani a régi és a népnyelv kiaknázatlan kincseit; minden oly esetben pedig, a hol nem kínálkozik megállható magyar kifejezés, meg kell tartani a fogalomnak nemzetközileg elfogadott idegen elnevezését: ezek az elvek váltak a fejlődés diadalmas irányítóivá. Bizonyos, hogy a nyelvjavító mozgalom aztán nem egyszer átlépte a józan mérséklet határait. Túlzásaira helyesen mutatott rá TOLNAI VILMOS a MNy. IX, 462. l., a hol nem szakbeli nyelvészeink erőszakos nyelvörkődése felett tör pálczát, a kik — kellő nyelvtudományi belátás híján — a szélső orthológiához szegődnek és valóságos szélmalomharczot folytatnak minden ellen, a mi valaha a neologia bölcsejében ringott. „Pedig tudjuk — mondja TOLNAI — hogy a nyelv életében a szándékos szóalkotás termékei közül is nem egy polgárjogot szerzett és törvénytelen származását életrevalóságával elfeledtette! Ezeket a szükség teremtette meg, üldözni őket és kiirtásukra törni czéltalan és hibás igyekezet.“ Ezek a túlbuzgó nyelvörök csak egy szempontot ismernek: a szó helyes vagy helytelen képzését és e szerint döntenek annak létjogosultsága felett. Pedig, mint TOLNAI jól mondja, ez nagyon szűkkörű és megbízhatatlan mérték, mert akárhány oly szavunk van, melyet nyelvörök kezdetben korcs alkotásnak minősítettek, de utóbb régi jó szavaknak ismertek föl. Meg aztán a hibás képzésű szó is lehet kifejező és életképes, a mint az a sok százra rugó neologus kifejezés mutatja, melyeket az orthológiának minden igyekezete daczára sem sikerült kiirtania. A hibás szóalkotások örökös hajhászatában

orthologizáló tudósaink nyelvérzéke betegesen elkényesedett. Magában a Nyr.-ben (XLVII, 38) panaszolja KALMÁR ELEK, hogy ma valósággal félünk attól, hogy nem paraszti ajkakon született szokat és kifejezéseket használjunk, félünk a ritkább képzőktől, ijedezünk a *g* és *ny* végű szóktól s ezzel szegényítjük nyelvünket. Ez a kóros félénkség okozta, hogy tudományos nyelvünket egy-két évtized óta egészen elárasztották az idegen szavak. Én a magam részéről teljesen igazat adok MÉHELY LAJOSNAK, mikor (Nyr. XLVI, 280) sajnálja az oly magyar műszavak eltűnését természettudományi műnyelvünk-ből, minők a *delejesség* és *villámosság*. (Ez utóbbinál a *villanyosság*ot jobbnak tartom.) Nem habozok kimondani, hogy sokkal szívesebben használom a köztudatba átment korcs magyar szót, mint a legkifogástalanabb idegen kifejezést. Amaz, ha fattyúhajtás is, de a miénkből való.

Örömmel látom, hogy az előttem fekvő három szótár szerzői nyelvhelyesség dolgában többnyire megmaradtak a józan középúton. Legkönnyebb dolga SZABÓ MIKLÓSNAK volt, ő jóformán készből dolgozott, az ACSÁDY JENŐ szerkesztette Magyar és német műszaki szótár (1900) volt főforrása. Ebből merítette anyagának legalább két harmadrészét; csak egy harmad az, a mit magából a szakirodalomból szedett össze. Ezért a szorosan vett technikai szakok kifejezéseiben a könyv gazdagabb, mint ACSÁDY szótára, gyakorlatilag használhatóbb is. Viszont a mesterségszókban és az elméleti tudományos kifejezésekben emezé az elsőség.

Sokkal több önállóságot találunk a másik két könyvben. RÓNAY TIBOR ügyszólván újjáteremtette a magyar hajózás nyelvét. Voltak ugyan elődei e téren, de munkájuk már elavult. RÓNAY valóságos lelkesedéssel s e mellett bölcs mérséklettel végezte dolgát. Eredetileg inkább pusztá kedvtelésből gyűjtögette a hajós kifejezéseket, csak mikor már vagy négyezerre szaporodtak, gondolt rá, hogy kiadja. Előszavában hangsúlyozza, hogy nem gyártott új szavakat, nem is fordított le szolgálilag valamely nagyobb német szakszótárt, hanem hosszú évek munkájával felkutatta a meglevő nyelvi anyagot, a szokat úgy, mint a szólásformákat, gondosan megrostálta és lehetőleg megtisztította a selejtesétől. Fáradozása teljes méltánylást érdemel, annyival inkább, mert a hol csak teheti, magyar kifejezésre törekszik a közkeletű idegenek helyett is. Így pl. lefordítja a nemzetközileg használt *bója* szót, melyet régibb szakíróink *uszornak* mondtak; RÓNAY az *úszó* szót ajánlja helyébe. Ennek azonban az a baja, hogy semmiképen sem jellemző és egyebet is jelenthet, pl. úszó embert stb. Talán inkább *úszóka* lehetne a *hajóka* = yacht mintájára. Csak helyeselhetem, hogy RÓNAY megtartotta a sokat üldözött *apály* és *dagály*, *iránylat*, *láthatár* és *látkör*, *huzal*, *táv*, *tájéoló* stb. szavakat. De bátran kiküszöbölhette volna a szokás által nem szentesített *buzgárt* (der Brecher = törő hullám). Nem tudom, miért kellett változtatni a *lobogó* = Flagge és *zászló* = Fahne eddigi megkülönböztetésén, melyet a hivatalos Katonai Szótár is elfogadott?

Egészen töretlen mezőn dolgoztak a harmadik szótárkának összeállítói. Tíz esztendeje mult, hogy repülőgép legelőször szállt fel hazánk földjén s ez évtized alatt fejlett aerotechnikánk támadt, mely szükségessé tette a körébe vágó műszavak megmagyarosítását. A bizottság, mely erre a feladatra vállalkozott, KINTSES LÁSZLÓ szerkesztésében ki is adta munkálatát az Aerotechnikai Könyvtár köny-

veinek első kötete gyanánt. Ez a szótár sem törekszik a minden áron való magyarosításra. Ha nem kínálkozott tetszetős magyar szó, a szerkesztőbizottság megtartotta a fogalomnak nemzetközi kifejezését (magyarosan írva pl. *mótor, izobár, tachómeter*). A „helyes“ szóalkotást nem hangoztatják különösebben és csak örülhetünk, hogy szabadon élnek oly sokat gáncsolt szavakkal, minők a *biztonság, bókony, dugattyú, felület, forma, köteg, lég, pótlég, lőszer, támasz, tartály*. Nyugodt lélekkel kiterjeszthették volna ezt az engedékenységet ezekre is: *horderő* (a *hordóerő* képtelenség), *léghatlan, légüres* (az *Acsádytól átvett hioltságot* nem érti meg senki) stb. Furcsának találok az összeállítóknak szemmel látható idegenkedését az *-ási, -ési* végű jelzőktől. Sokszor persze semmiféle mesterkedéssel sem kerülhetik el, ilyenkor azt írják: *időjárás szabály, kezelési utasítás, pukkadási nyomás*. De hát az *emelkedési idő, haladási irány, keverési arány, repülési sebesség* helyett miért kellett emelkedés idejét, haladás irányát, keverés arányát, repülés sebességét mondani? Vagy a *húzási és kihajlítású szülárdság* helyett miért volna jobb a *húzó és kihajlító szülárdság*? Nem veszik észre a szerkesztők, ezzel mily veszedelmes közelségbe jutottak a B. H. *közvilágtól tanácsának és közgazdálkodó reformjának*? (L. erről cikket Nyr. XLV, 250—251). Egy kissé több szabadelvűség csak hasznára lesz a szótár előbb-utóbb várható újabb kiadásának.

Általános nyelvészeti szempontból tehát — ez szemlém eredménye — mind a három művel meg lehetünk elégedve. Hadd vizsgáljam most abból a szempontból, hogy mint szótárak mennyire felelnek meg feladatuknak? Hasznavehetőségük jórészt ezen fordul meg. Mennyivel mélyebb nyomok jelölnek a FRECSKAY JÁNOS-féle Mesterségek Szótára hatását, ha ügyesebben és gyakorlatiasabban volna megszerkesztve!

A *Technikai Zsebszótár* nem készült akkora gonddal, a mekkorát az ügy fontossága megérdemelt volna. Forgatása közben lépten-nyomon láthatjuk, hogy felületes, elhamarkodva összehányt munka. A sorrendi hibáknak se szere se száma. Nézzük végig találmokra a 78. lapot, itt a *Meterzentner* megelőzi a *Metermaszt*, *Mikroszkop* a *Mikrometert*, *Mintum* a *minimált*, *montieren* a *Montaget*, *Multiplikator* a *Multiplikationt*, *Nachzündung* a *Nachwirkungot*, *Nadelholz* a *nadelförmitget*, *Nagelloch* a *Nagelknopftot*, *nasz* a *Nasenkült*. Így van ez a német-magyar résznek minden lapján. A magyar-német rész e tekintetben jobb, de itt is előbb van pl. *keményítő* mint *keményforrasz*, *tápvíz* mint *táplálózsílip*, *zsilipmű* mint *zsilipkapu* stb. Kifogásolható a csoportosításnak az a módja is, hogy az egy fogalomra vonatkozó szólások külön-külön cikkeknek vannak véve, pl. külön cikk *gép* s külön cikkek: *gépet szerkeszteni, gépet üzembe venni*. A *Riemen* czímszó alatt fel van említve a „keresztezett“ és az „enyvezett“ szíj; a következő cikk *Riemenführer*, utána aztán megint *Riemen* következik mint czímszó: *der Riemen gleitet* stb. Ez az összevisszaság nagyon zavarja a keresőt és az áttekinthetőség rovására esik. Nincs javára ennek az a mód sem, a hogy a szerző a főnevek nemét jelöli: a latinban szokásos *m., f. és n.* betűkkel. Mennyivel könnyebb volna a tájékozódás, ha ki volna írva a *der, die, das!* Pontatlanság is akad: *Flöz* (és nem *Flötz!*) nem hímnmű, hanem semleges, a *Hadern* nem egyesszámú, hanem többesszámú alak, a *Kugelscharnier* nem nőnmű. hanem semleges, az *Ölbahälter* nem

semleges, hanem himnemű stb. A helyesírásban sok kisebb-nagyobb következetlenséget találunk: az egyik sorban *gula* és *kottáz* van, a másikban *gula* és *kóta*; az egyik lapon *jodhaltig*, a másikon *kalkhaltig*; a 66. lapon helyesen *Krant* ír a könyv, a 112. lapon már *Uferkraht* olvasunk stb.

Sokkal alaposabb munka a RÓNAY TIBOR hajósszótára. Hogy közelebbi vizsgálatánál mégis egész sereg kifogást kell tennem, azt a szerző ne tulajdonítsa annak, a mit előszavában mond: hogy gáncsolni könnyű, — hanem tulajdonítsa egy nagy mulasztásnak, melyet elkövetett s mely jóformán végzetessé vált egyébként nagy fáradsággal megalkotott művére. Elmulasztotta ugyanis az összegyűjtött szóanyagot az újabb német helyesírás szempontjából átvizsgálni. Akár a DUDEN általánosan ismert Rechtschreibungja (ez éppen tengerészeti szakkifejezésekben rendkívül gazdag), akár ERBE Wörterbuch der deutschen Rechtschreibungja (4. kiadás), akár a KOHLER-féle Enzyklopädisches Wörterbuch für den deutschen Sprach- und Schreibgebrauch (LANGENSCHIEDT): mindegyik jól segítségére lehetett volna. Most úgy áll a dolog, hogy RÓNAY könyve a német nyelvre nézve, legalább a mi a helyesírási és nyelvtani nehézségeket illeti, nem fogadható el megbízható kalauznak. Ez pedig annyival érezi hetőbb baj, mivel a német hajózási kifejezéseknek egy tetemes része alnémet, hollandi meg angol eredetű s ezekről a rendes kézszótárakban hasztalan keresünk felvilágosítást. Már most, ha a tengerészeti szakszótárunk sem igazít el, hova forduljunk? Hogyan tudna bennünket az a szótáríró tájékoztatni, a ki maga is egyszer *Reede*, máskor meg *Rhede* alakban írja le a rév nevét? A ki a *Log* főnevet hol egy, hol két g-vel írja? A ki a *Havariet* elavult alaknak mondja a 170. lapon, holott előbb a 39. lapon czímshónak tette meg? A ki a *Topp*-ot a 45. lapon egy, az 59. lapon már két p-vel írja? Elavult vagy téves helyesírással közli — sok más mellett — a következőket: *aichen* (ma így írjuk: *eichen*), *Besahn* (helyesen *Besan*), *Briese* (*Brise*), *Cabotage* (*Kabotage*), *Chablone* (*Schablone*), *Cyklone* (*Zyklon[e]*), *Cylinder* (*Zylinder*), *Conossement* (*Konnossement*), *Galete* (*Galette*), *Gallion* (*Galion*), *Krahn* (*Kran*), *Kupelung* (*Kuppelung*), *Lootse* (*Lotse*), *Lucke* (*Luke*), *Raa* (ezt a német szótárak elavult írásnak mondják s *Rahet* írnak helyette), *Waidzille* (*Weidzille*) stb. Ne csodáljuk, hogy RÓNAY a főnevek nemének megjelölésében is sokszor eltér a hivatalos szabványtól: *Luv* a német szótárakban mindenütt nőnemű, nála semleges és himnemű; *Helling* DUDENNÁL elsősorban himnemű (és érdekesek a szó alakváltozásai), itt nőnemű; *Embargo* D.-nál himnemű vagy semleges, itt csupán semleges; *Neer* D.-nál nőnemű, itt semleges stb. Egyéb hibák: *Ahelium* szó nincs (5. 201), csak *Aphelium*. A 43. l. *schoppern* van, 89. l. *schoppen*. 48. l. *Krawellboot* kétségtől sajtóhiba, helyesen *Karvielboot* irandó (más helyeken *Karwehl*-t és *Karveel*-t ír RÓNAY). 57. l. *Lancier-összetételei* az 58. lapon *Lanziernak* írva megismétlődnek. Ugyanígy van a 71—72. lapon *Ocean* és *Ozean* stb. (Elég volna utalni a helyes alakra.) 59. l. hibás *Lenge*, e. h. *Länge*, de ez a maga helyén úgy is megvan. A 63. l. kétszer van meg a *Manometer* czikk, 120. l. kétszer a *Warrel* (s nem is egyformán!). Hogy bőven akad sorrendi hiba is (pl. 4., 9., 19., 23., 30., 71. stb. l.), azt csak mellesleg emlitem.

RÓNAY úgy járt, mint a hajós, a ki tengerre száll, de elfelejt iránytűt vinni magával. (Érdekes véletlen, hogy művének német

részből hiányzik a *Bussole*, magyar részéből az *iránytű szó*.) Neki is hiányzott a nyelvészeti tájékoztatója, innen a főmérdek ingadozás, pontatlanság, zavar, mely annyira csökkenti a könyv használhatóságát. De az anyag, mely össze van benne gyűjtve, így is igen értékes s még emelik becsét azok a magyarázatok, melyek a szók jelentését megvilágítják. Megfelelő átdolgozás után ez a munka díszé lesz szótárirodalmunknak.

Tartalomra jóval szegényebb, de kidolgozásban sokkal gondosabb a harmadik szótár, az aerotechnikai. Csak azt sajnálhatjuk, hogy annyira szűkszavú. Sok helyütt bizony szívesen fogadnánk némi magyarázatot, annyival inkább, mert a szerkesztők az előszóban maguk is megjegyzik, hogy egyik-másik kifejezés az első pillanatban talán különösnek fog tetszeni. Úgy látszik, nagyon takarékoskodtak a helylyel. Csakis ezzel tudom megfejtetni és félig-meddig menteni a könyvnek egy fölöttébb bosszantó hiányosságát: azt, hogy a német főnevek mindenütt névelő nélkül vannak közölve. Szinte érthetetlen, hogy oly komoly szakférjak, a melyenekből a szójegyzéket előkészítő bizottság állott, nem veszik számításba, mennyire árt egy német szótár használhatóságának az ily fogyatkozás. Hogyan lehessen kívánni a nyelvészet terén laikusoktól, hogy az olyan főnevek nemét tudják, a minők *Flantsch, Lot, Muff, Nippel, Panne, Pock, Pylon, Rülle, Scharnier, Slip, Spant, Start, Tank, Trift* stb.? Kár volt ebben a FRÉCSKAY mesterszótárának és a Középiskolai Műszótárnak rossz példáját követni. Egy másik, szintén nem dicsérhető szokásukat pedig SIMB.-éktől örökölték. Ez a szólásoknak ilyen közlése módja: *nachlassen an der Steuerung = enged a kormányon; die Maschine in die Horizontale bringen = a gépet szintbe állítja* stb. Ez könnyen megtévesztheti a szótár használóját, a ki nem tudja, miért van a német szövegben főnévi igenév, a magyarban pedig harmadik személyű ige. (Mellesleg megjegyzem, hogy az utóbbi szólás a magyar-német részből kimaradt.) Míg az előbb ismertetett két szótár nagyon is elaprózza az anyagot, addig ez a könyv a csoportbefoglalást viszi túlságba. Semmiképen sem tetszetős az ilyen egybefoglalás: *Lagerdeckel, ∞ metall, ∞ ungsäbel*. Engem negyedszázados tapasztalás győzött meg arról, hogy minden ilyenféle csoportosítás és családosítás csak kárára van a szótár világosságának és megnehezíti a szavak felkeresését. Megengedem, hogy a nyelv szerkezetébe való bepillantást elősegíti, de hiszen a szakszótárnak nem ez a célja.

A helylyel való takarékoságnak és a rövid terjedelemre törekvésnek számlájára írom, hogy sok olyan kifejezés kimaradt, melyet egy vagy más okból fel kellett volna venni. Így hiányzik maga a *repülni* s ennek minden összetétele: *felrepülni (felszáll megvan), átrepülni* stb. Feltünőbb hiányok a német-magyar részben: *Auftrieb (dynamisch alatt megvan), Doppeldecker, Fluggast, Höhenkonkurrenz, Hydroplan, Probegleitflug, Spannrahm, Sturzhaube, Sturzhelm, Zwischenlandung* stb.

A nyomás gondossága elismerést érdemel, mindössze egy pár sajtóhibát találtam: 16. l. gyűjtőömlő (tömlő helyett), a 23. l. légömbölyítés, 54. l. Kasette (Kassette), 54. l. határfok (hatásfok), 55. l. toroklat (torkolat).

Ezeket a fogyatkozásokat könnyű lesz egy következő kiadásban segíteni. Bizonyos, hogy a három szótár közül a repülési az, mely végső formájához legközelebb áll.

KELEMEN BÉLA.

T. I. ITKONEN: **Suomensukuiset kansat**. 154 kuvaa ja suomalais-ugrialaisten kansojen asuma-alojen kartta. (A finnek rokonai. 154 kép és a finnugor népek lakóhelyének térképe.) Tietosanakirja-Osakeyhtiö, Helsingissä 1921. 8°. 288 l.

Régen érzett hiányt pótol T. I. Itkonen e könyvvel, mely a legjobb források, főleg a finn lexikonnak elsőrangú szakemberek tollából származó cikkei alapján összefoglaló képet ad a finnugor népekről. A szépen és világosan megírt művet nemcsak a finnugor népekkel és nyelvekkel foglalkozó szakemberek forgathatják igen nagy haszonnal, hanem az egyúttal élvezetes olvasmány is minden művelt ember számára.

Az első fejezet rövid összefoglalása annak, a mit a fgr. alapnyelvről és nyelvészeti kutatások alapján a vadászó-halászó ősi finnugorok életmódjáról, művelődési viszonyairól és vallásos felfogásáról tudni lehet. Szól „a Volga középső folyása vidékén“ elterülő őshazáról, a hol legfeljebb Kr. e. 2500-ig élt együtt a fgr. alapnyelvet beszélő nép. Megemlékezik az egyes fgr. népek kialakulásáról, elhelyezkedéséről és idegen kulturákkal való érintkezéseiről. Felsorolja végül a fgr. alapnyelv néhány fontos sajátosságát (szókezdő hangok, mással- és magánhangzók fokváltakozása, kettősszám, a jelzett szó előtt álló változatlan jelző) és közöl egy pár szóegyeztetést.

A könyv többi fejezetei az egyes finn, illetőleg fgr. népek ismertetésének vannak szánva. Minthogy a mű finnek számára készült, teljesen elmaradt belőle Finnország történetének és jelenkori viszonyainak ismertetése, e helyett azonban érdekes ismereteket nyerünk Finnország őslakóiról, a finnek megjelenéséről mai hazájuk területén, valamint az ősfinnek társadalmi berendezkedéséről, életmódjáról és hitvilágáról. Nagyon szépek a finnek legközelebbi rokonairól, a karjalaiakról, vepszekről, vótokról, észtekről és livekről szóló fejezetek, de nem kevésbé érdekes a többi fgr. népnek ismertetése, mely általában a következő szempontok szerint történik: lakóhely, főbb statisztikai adatok, rövid történeti áttekintés, anthropologiai sajátosságok (koponyaméreték stb.), foglalkozás, életmód, ruházat, építkezés, nevezetesebb népszokások, pogánykori hagyományok.

Rólunk magyarokról rendkívül nagy szeretettel emlékezik meg Itkonen. Láthatjuk e fejezetből, hogy milyen kedves, romantikus kép él a finnek képzeletében a régi, boldog Magyarországról és a „forróvérű“, lovagias magyarokról.

Itkonen művének utolsó fejezete hozzánk magyarokhoz is szól. A finnugor népek egy részét már elnyelte a végtelen orosz tenger, másik részét elnyeléssel fenyegeti. Csupán a finnek, észtek és magyarok jövője látszik derűsebbnek. Ennek a három művelt fgr. népnek feladata és kötelessége, hogy tudományos munkájával megmentsé, a mi még menthető fgr. rokonaik veszendőbe indult szellemi és anyagi kulturájából.

A rendkívül izléses, szép kiállítású könyv megérdemelt volna egy színes, a hozzácsatoltnál szemléletesebb térképmellékletet.

N. SEBESTYÉN IRÉN.

NÉPNYELV.

I.

A vasi Hegyhát nyelvéből.

(Mutatvány a korán elhunyt szerző befejezetlenül maradt történeti nyelv-járástanulmányából.)

a) A régi *é és *e fejlődése a Hegyháton.

e.*

< Régi *é > köznyelvi é.** A régi *é-ből nyj.-unkban legtöbbször *é* lett s ez a fejlődés kivételesnek tekinthető: *egérfa*: égerfa, *ehés, lej*: lé (ragtalanul ritka), *mesz, kapanyel, szeny*: szén, *Szenyéget*⁴⁶ dn., Kd.,^{***} de: *Szényéget*⁴⁶ dn., N.; *egyeb, cserepzsindölös ház* ÖM., *keves* D., Döh., Ht., NM., Sz., V. stb., *közeps*⁴⁶, *ménjetasszon*,[†] *nehéz* v. *nehezz, pemet, szemet, tehen* D., Döh., Gy. stb. (vö. TMNy. 57) 305–6), *temerdék* < temérdek > K. tömérdék (MNY. 12:259–60). (Bár a tömérdék zártabb é-re mutat.) — A K.-tól eltérő esetekben is szerepel nyj.-unkban a rövidhangzós alak: *eszrevész* (TMNy. 298), *kezbevész* ÖM., *hel'ëve* vészik e tojást, *hetfë*: hétfő, *hetvén*: hétfőn 1769. S.;^{††} *lábbeli* ∞ *bélíbolongya*: nagyehető. Vö. még: *isméretun- ket* 1728. S. Lelkiünk *ismérete* N. 1834. > ma *lelkiismeret* de: ösmer... [Részlet a 11. §-ból.]

ie.

< Régi *é > köznyelvi é. (Másképp Horger MNY. 10:109 s kk.) A régi nyiltabb *é-ből a legtöbb esetben *é* lett nyj.-unkban: *ieg*: eget, *ien, ier*: erek, *biél*: belek, *dié* v. *diél, fiél*: felet, *gyég, hiét, kée- döz, két kiez, kiel, téjhaszon* V. (nálunk csak *tej*); *eg'ér, fen'ér, gyök'ér* stb. Képzőkben és ragokban: *födiél, kötiél, levél; besz'ieté, elestié, égyé* (TMNy. 57–60). A hol a K. egyaránt ejt *é-t* és *e-t*, ott

* A címül írt hang mindig a nyj. hangja, s ezt kell mindig oda- képzelní a következő sor elején levő ék csúcsa elé. Az ékek világosan mutatják a fejlődést, itt pl. azt, hogy a régi *é-ből nyj.-unkban egyes e- se- tekben *e* lett (de lett más is, ld. alább) s ugyanez a hang a köznyelvben *é-vé* változott.

** Horger szerint épen fordítva történt a fejlődés (MNY. 10:116.)

*** *Rövidítések*: Valamely adat után következő nagybetű: az illető község nevének rövidítése, a melyből az adat való. Ha hiányzik, *Szarvaskend* értendő. A községek: *Dah* = Daraboshegy, *Döh.* = Döbörhegy, *D.* = Döröske, *E.* = Egervár, *G.* = Gerse, *Gy.* = Győrvar, *Ht.* = Halastó, *H* = Halogy, *HH.* = Hegyháthodász, *I.* = Ivá cz, *Krf.* = Karátföld, *Kfa.* = Katafa, *KMfa.* = Kismákfa, *Kd.* = Körmend, *NMfa.* = Nagymákfa, *NM.* = Nagymizdó, *M.* = Marác, *Mfa.* = Petőmihályfa, *N.* = Nádasd, *ÖM.* = Órimogyorósd, *Pfa.* = Hegyhátszentpéterfa, *S.* = Hegyhátsál, *Sz.* = Szarvaskend, *Szcz.* = Szőcse, *Sz.M.* = Hegyhátszentmárton, *T.* = Telekes, *V.* = Vasvár, *ZH.* = Zalaháshágy. — Egyéb rövidítések: *R.* = régi nyelvi, *H.* = hegyhái-, *N.* = népnyelvi alak, *K.* = a mai köznyelv, *becz.* = becsező szó, *csn.* = családnév, *dn.* = dülönév, *ml.* = mai magánlevél, *npd.* = népdal, *nyj.* = nyelvjárás, *rn.* = ragadványnev.

† Bizonyíték Simonyi magyarázatához (TMNy. 302, 377).

†† Az évszám után következő nagybetű azon levéltár jelzés, melyben az ill. irat található Ezek: *S.* = Sibrik család lev.-tára (Magy Nemz. Múzeum), *D.* = a domonkosok vasvári kolostorának lev.-tára, *Kd.* = Körmend nagy- község lev.-tára. Ha valamely régi adat után e jelzés hiányzik, az azt jelenti, hogy az illető iratot munkámban a szövegek között közlöm.

többnyire nyj.-unk is ingadozik, bár az egyik alak ilyenkor többnyire ritka: *-béli* a régebbi nyelvben általános lehetett, mert többnyire így van írva: *Hegyvám-bélj*, *erdő-bélj* V. 1669, *akorbéli* 1692, *irtásbéli* Földék 1694, *Malombéli* 1716 S., de: *malombeli* uo. Ma is előfordul: esztendő^ü*béli*, de ritka. *Hétivásár* is ritka, a rendes: *hetivásár* (TMNy. 297—99). Hosszan ejtik a *kel* ige főlszól. módú egyes 2. szem.-t: (*ké* v.) *ké* fő, de: *kelleték* fő, mindig így, az egyes 2. szem.-ben a hosszú hang az *lj* kiesése miatt is lehet (vö. 60. § és 13. §). — Egyes hosszú alakok csak a népköltésben szerepelnek; *nékem*, *véle* NM. (Népk. Gy. 8:59, vö. TMNy. 58, 669, 693). A régebbi nyelvben a *néki* is járta: *nékj* 1767. S. stb. Vö. még: *Délet*: delel (Nyr. 1:467), én azonban ezt nem hallottam . . . [A 16. §-ból.]

ë.

< Régi é < *ê? > köznyelvi é > ö. *Hetfő*: hétfő < *hétfé? (& hétfő) < *hétfe? Vö. *hetfen* E. 1557. [NySz.-ban nincs meg.] Bizonytalan azonban, hogyan olvasandó ez az adat: úgy-e, ahogy ma is ejtik nálunk: *hetfën*, v. pedig *hétfën*, talán *hétfén*? A levél írója nem különbözteti meg az egyes *e*-ket. (Vö. TMNy. 73, 326, Nyr. 21:127, 45:375.) Hogy a *fej*, ∞ fő szónak a mai és a régi nyelvben előkerülő változatai közül — *fej*, *fő*, *fé*, *fëü* — melyik az eredetibb s vajjon tényleg a *fê (> fé) alak-e a legősibb, ennek eldöntésére nem érzem magam hivatottnak. (Utóbbival vö. mindenestre a vog. *pep*, *pejk* stb. f. *pää* Szinnyei NyH.⁵ 47.) . . . [A 14. §-ból.]

i.

< *i < *é régi *ê? > köznyelvi e: *ingem*: engem, de ritkán, csak népdalokban (TMNy. 57)? *Herbatü* v. *hervati* (vö. *Hérbaté*, *herbatej* NySz.). Egy szóban a K. is *i*-t ejt: *Sarfewmezado* 1405, *Sarfewmezdo* 1419, *Sarfeu Mezdo* 1516 (Csánki II:775—6, 791) > ma: *Sárfutizdó* község. Itt azonban valószínűbb, hogy a szó így fejlődött: *feü* > *-fö* > *-fé* > *-fi* > *-fi* . . . [A 20. §-ból.]

ë.

< Régi *é (v. *é ∞ *i)* > köznyelvi ë > e (ë). Elsősorban szó végén az ilyen névszótövekben: *békë* (vö. *békét*), *ekë*, *epë*, *fejszë*, *feketë* (Nyr. 16:235, bár ennek vég-*ë* hangja a *feketö* alakból *ö* > *ö* > *ë* változással is létrejöhetett, vö. TMNy. 288, 560), *gégë* stb. (TMNy. 86, 217, 287—8). *Kesztë*: kesztyű < *keszté* < *këz-*tevé* (uo. 502). *Mër* (így is: *mër*): mert (NyK. 23:36). Így fejlődött az egyes 3. szem.-ü *-ë*, *-jë* birt. szem.-jel.: *fejë* E. (Nyr. 35:189), *kezë*, *levelë* (Nyr. 16:235), *velë* (uo.), *mellë* E. (Nyr. 35:189), *szëmë*, *tetejë*, *elejë*, *felejë*: felé-je (vö. TMNy. 709). Épp így a magashangú igéknel több egyes 3. szem. ragban: *vëttë*, *ëttë*, *lënnë*, *kërgyë* el stb. (TMNy. 86). A határozói igenévben: *kërvë*, *tëvé*, *vëvë*. Ha a tőszótagban ajakhang van, akkor itt az *ë* > *ö* lesz: *füögyyö*, *züögyyö*, *böktö*, *beföttö*: befedte, *küttö*: küldte, *gyünö*: jönne, *kügyyö*, még van *füövö*, *ködvö*, *üövö* stb. (ld. a 49. §-ban).

A lativusi *é* fejlődött így a következő szavakban: *idë*, *szintë* (Szinnyei FUS. 67). Ide tartozik a *-be* névragnak ez a kivételes, zárt

* „Minden szóvégi nyílt szótagban álló . . . mai *ë*-nek (ebből *e*) van vagy volt *i*-vel hangzó változata.“ (Melich, MNy. 12:120 és 9:10—13.)

alakja: *elejbé* = ele-i-be, *hëgyibé*: föléje, tetejébe, rá (a rag máskor mindig -be, TMNy. 654). Egy esetben a K. is -é-t ejt: *lë* = *lélé s ugyancsak a köv. 4 szóban: *në, së, të* s a kérdő -é, vö. *Tudgyaé, nézendőé* V. 1669.

Ellenben nyj.-unk, a K.-vel egyezően, szintén nyíltan ejti a köv. szavak vég-e-jét: a) *emse* (vö. *emsét*), *vese*, *epörgye*: földi eper, *ice*, *ige*; épp így a köv. képzett szókét: *szürke*, *tóke*, *kicsike*; *este* (vö. a 11. §-t). *Fene* (MNy. 16: 221 s kk.). — b) A következő, többnyire szláv eredetű szavaknál: *kemënce*, *melënce*, *petrënce*, *pince*, *szekërce* stb. Ezek e-je azonban más eredetű (több esetben szl. á-ból lett), nem *é-ből lett, ezek csak analógia útján mentek át az *eké* ∞ *ekét*-félék ragozásába s itt csak a teljesség kedvéért említem, különben a 11. §-ba tartoznak.

— *Régi *é* = *köznyelvi é*: *Szenyëget^ü dn.*, Kd., *Sziényëget^ü N.*, de: *Sziényiëget^ü Ht.* s a szó máskor különben mindig: *iëg*, *iëget*. *Nëmëllnap*: a minap, a napokban, *pënészlës* Szez., de: *peniészlës D.*, *Döh.*, Ht., NM., Sz. stb. Az -é birtokképző is megrövidült a nom.-ban: *gazdá-é* = *gazdá-j-é* = *gazdá-jj-é* (így ejtik a Kemenes alatt, NyF. 33:40) = *gazdájjé*, *jegy^üöjjé*, *Márijjé* stb. A megrövidülést valószínűleg az okozta, hogy ezeknek a szavaknak ragos alakjai: *jegy^üöjjét*, *Márijjét*, *kovácsejjébe* stb. egy képzetsorba kerültek az ilyen alakokkal: *fejét*, *tejtét*, nyirfa *lejjébü* stb. Amde az utóbbiak mellett ilyen rövidhangzós nom.-ok vannak: *fejé*, *tejé*, *lejjé* v. *lejjé* s ezek analógiájára az előbbi csoport véghangzója is megrövidült.

— *Régi *é* = *köznyelvi í* (v. > i). Csak két esetben: eg foryrt *heyán*: héján V. 1547 (többsz.), *hëjányosság* 1835, *heányosság* 1823, ma: mennyi *hëjja* van, *hëjján*; *hërtelen* (de *hörtelen* is, ld. 17. §); *hirtelen*, de máskor mindig *i*-vel: *hires*, *hirbe* hoz stb. (Simonyi MNy.² 352.) . . . [A 14. §-ból.]

*é.

— *Régi *é* = *köznyelvi é*. A zárt *é-ből is többnyire *é* lett nyj.-unkban (nem *í*, Balassa Nyelvjár. 27), tehát a fejlődésben részben összeesett a nyílt *é-vel. E szabály alól kevés kivétel van. A multból érdekesek ezek a példák: *miegh* 1715, *Biek* csn., Ht. 1748. — SM. 1752. (De: *Bék* Ht. 1764.) *Dieri* csn., Kd. 1815, bizonyára így olvasandók: *miëg*, o: *miëg*, *Bék*, s az egyik csn. ma is megvan: *Dieri*-nek ejtve. *Döh.* Ezek a példák világosan bizonyítják, hogy az *é* helyett a Hegyháton ezelőtt 200 évvel már *é* kettős hangzót ejtettek, s bizonyára már sokkal előbb is.

Példák: *iëg* (ige), *iëlës*, *iënék*, *iért*, *iértelëm*, *iëlék*, *iëp*, *niëgy*, *niëp*, *niëz*, *sziëk*, *sziëp*, *iëp*, *viës*, *viër* (TMNy. 61—3). Török eredetű egytagú szavakban *ä* > *é* > *é* fejlődéssel: *iër* (ige), *kiëp*, *sziël* s kivételesen: *kiësik*. — *Étel* ∞ *észik*, *iétel*: *lëssz*, *miëssz*, *miëgy* ∞ *mëgy*, mi *iëv^üös* légyek? ∞ *tësz*, *iëgéd* ∞ *të*, *huzsviët* ∞ *vësz*. — *Agyiék*, *këmiën*, *szëmiël*, *szëmiërem* stb. — A képzőkben és ragokban többnyire szintén így: *árnyiék*, *hasadiék*, *maradiék*; *ëtiëlës*; *törviën*, *keleviën*, *gy^üötiën*, *fökiën* (MNy. 9:138); ? *legiën*, *szegiën*; *ëziër*, *aziër*, *piënzierà* (TMNy. 701); *máskiëp*, *viëkkiëppen*; *miër*: mert (NyK. 23:36).

— *Régi *é* = *köznyelvi í* (> i). Egyes esetekben a K. elfogadta az *i-öz* nyj.-ok alakjait, míg nyj.-unk itt is az eredetibb fokon áll: *gëriënc*, *kiëmiöl* v. *kiëmiël* (vö. *kémél* NySz.), *kiësiër*, *riën*: *ri* (MNy. 9:283, vö. TMNy. 70, 255), *mëkstiënyli* Vaspör (Zala m.), *sziën*: *szin*, *fëlszer*, *riëdeg* *legiën*: *agglegény*. Néhány szóban azonban nyj.-unk

is elfogadta az *i* hangot: *iz* : *sapor*, *izés*, *iflur*, *kinál*, *kins*, *kinoz*, *kiván*, *sír* : *sepulchrum*. Itt csak a régi nyelv mutatja az *é* hangot: *kenc tartojanak* V. 1547 (de már ekkor feltűnik az *i* v. *i* is: *kynaltatam* uo.), *Kéntsés* csn. 1758, *étéltük* A. 1763.

Ugyancsak *é* van a köznyelvi *i*-vel szemben néhány képzőben és ragban, így az *-ént* momentán képzőben: *kociént*, *nyomiént*, *ráziént*, *suliént*, *tekiént*, vö. *tekéntetes* 1836. Az *-én[t]* és *-kién[t]* ragokban: *szerént* 1713, ma: *szérién*, *mégién*, *mondáskién*; az *-ig* névrág már csak néhány szóban tudta megtartani az *ié*-t: *máriég* (inkább csak az öregeknél), birhassák még ki nem váltom V. 1745: *mig*, ma is így, *mindég*; ellenben: e *pajtaig* stb. (vö. TMNy. 64, 70, 679). Vö. még ezt az idegen eredetű szót: *forentokban* N. 1720 Kd., *forentjaval* 1839, ma: *forént* . . . [A 16. §-ból.]

è.

< Régi *é > köznyelvi è > e. A *kel* igének egyes alakjait néha így, nyiltabb kettős hangzóval ejtik: *kèè* fő! *fökèétem*. Ez azonban ritka . . . [A 13. §-ból.]

iè.

< Régi *é > köznyelvi è (> e). A *kell* igének néhány összevont alakjában: *kiék*, *kiénè* NM., *kién'ék* = *kèll[e]nek*, *kèll[e]nè*. De ezeket így is mondják: *kiék*, leggyakrabban pedig így: *köllenè* (vö. *keel*, *keelnek* stb. NySz., *kétem*, *kéjek* : *kellettem* TMNy. 237). A *kell* ige többi alakjaiban és származékaiban mindig *ö* van: *kő* : *kell*, *köllemes* stb. (Ld. 17. §). A *kel* igének fentebb idézett alakjait rendszeren így ejtik: *kiè* fő, *fökiétem* NM., Sz., de: *fökel* s urias beszédben: *kell* fő (vö. népdalban: *kell* fő M. Nyr. 1:463) . . . A 13. §-ból.]

i.

< *i* < régi *é > köznyelvi é. A régi *é-nek ilyen fejlődése nyj.-unkban épp úgy kivételes, mint akár az *è > e változás, s csak néhány szóra szorítkozik: *énnyihány* : *egynéhány*, *enyim* 1754, S. — 1836, maig, *idős* 1728, maig, *ippen*, *ippeg* : *épen* (*ép*, *épolý* stb. nem használatosak), *kisafa* : az iganak egy része, *mihe* : *méh*, a *méz* mindig *miéz*, csak egy elhomályosult összetételben fejlődött *i*: *Mizdó* község = *Mézadó*, vö. *Noghmezadou* et *Sarmezadou* 1340. *Sarfewmezado* 1405, ebből az *a* kiesésével már 1476-ban: *Mizdo*. *Mezdo* 1516 (Csánki 2 : 775—6); *billég* 1767, ma is így. Így lett az *is* kötőszó az *és*-ből: *feles megek*, az *es*, hogy eg' szotes (XVI. sz.-i hegyháti levelek, LT. 1.), de: *en ys othon woltam*, *aztys* stb. (uo.). Ekkor tehát a két alak már egymás mellett élhetett. (Vö. a 16. §. az *iz*, *kinál*-féle szavakat, az *is* közéjük tartozik). Képzőben csak egyszer találtam *i* hangot: *hancsik* : *szijács* (Nyr. 29 : 383), én azonban csak *háncsiék*-ot hallottam. Egyesek véleménye szerint ugyanilyen fejlődés eredménye az *i* a tárgy. rag. jel. idő egyes 3. szemben: *üti* = **ütè* ∞ *üti* (Melich MNy. 9 : 14, 58—9, Mészöly uo. 11 : 296).

A birt. szem.-jellel ellátott szavak ragozott alakjaiban, mint a legtöbb vidéken, nálunk is ejtenek *i*-t: *veri t'érdit-mellét* Ht., *p'énzirü* NM. Kiméntünk e lábasszin *viégibe* SZM., *levelinek* V. stb. stb. (Példák 130. §. a) 4.) Ugyanez az *i* a nom.-ba is behatolt, ott azonban a köznyelvben *e* fejlődött.

< Régi *i ∞ *é > köznyelvi è > e: *böcsületi* (MNy. 1:15),

biéli, pénzzi, eggy heti Mfa. stb. (A többes 3. szem.-ben is hallottam *-ik-et: pénzük* < *pénzék > pénzük, MNy. 9:14, 11:296) A latív. *é*-nek hasonló fejlődését látjuk a köv. szavakban: *messzi, teli* s a köznyelvel egyezően: *neki* (Hörger NyF. 65:7, MNy. 4:320, 5:71.; TMNy. 85—6, 101, 643), továbbá e szóban: *áti*: által, át < áte < *álté (Mészöly MNy. 11:294).

Ezek után a régi nyiltabb **é*-nek és zártabb **é*-nek nyj.-unkban való fejlődését így szemléltethetjük:

nyiltabb * <i>é</i>	>	1. <i>e</i>: <i>ehés, mesz, nyel</i> stb. 2. <i>é</i>: <i>gyiég, fél</i> (fn.), <i>szíél, t'él</i> stb. 3. (> *<i>é</i> >) <i>é</i>: <i>hetfé</i>. 4. ?(> <i>é</i> > <i>i</i>) <i>i</i>: <i>ingém, Sáríimizdó</i>.
zártabb * <i>é</i>	>	1. <i>ë</i>: <i>biékë, ekë, epë, kezë</i> stb. 2. <i>îé</i>: <i>îért, îép, kem'én</i> stb. 3. <i>êé</i>: <i>k'êé fő</i>. 4. <i>îé</i>: <i>k'îé fő, k'îék</i>: <i>kellene</i> 5. (> <i>î</i> >) <i>i</i>: <i>îdës, mîhe</i> stb.

β) *Az ö-zés a Hegyháton.*

Mai nyelvjárásainknak egyik érdekes sajátága, hogy a köznyelvi középzárt ajaktalan hang (ë) helyett ajakos hangot (ö) ejtnek. Ezt a jelenséget *özésnek* nevezzük. A *özéssel* behatóbban csak legújabban foglalkoztak (l. LOSONCZI ZOLTÁN, *Az ö-zés története*. NyK. 44:373—407 és 45:45—117). Kimutatták, hogy „a fgr. alapszóban valószínűleg nem volt sem *ö*, sem *ü* hang” (i. h. 380. l.). Megállapították, hogy „az *özés* a magyar nyelv külön.életében fejlődött. kezdetét szövegi magánhangzóink redukálódásában, végső okát pedig a magyar hangsúlyviszonyokban kell keresnünk” (i. h. 405—6).

Az *özés* nyj.-unkban is megvan, de nem oly nagy mértékben, mint pl. a szegedi nyj.-ban.

< Régi *ë* (< *i*) > Köznyelvi *ë*. Ha az *ë* hangot közvetlenül megelőzi v. követi egy ajakhangú záróhang v. réshang, akkor mindig *ö* hangzik helyette, mert a mássalhangzó ejtése közben kifejtett ajakműködés hatással van a magánhangzó ejtésére. Így van ez a *b, p, v, f* előtt és után. Példák:

böcsületes V. 1650., 1679., *böcsölet* NM. (Népk. Gy. 8:65), *böcsü* A. 1763., *böcsüs, börsöny*: piros festék, *bötü*; *csöbör* 1767., maig. *Döbröcön* Krf. (hap. leg.), *epörgye* (MNy. 9:384.) *Lepödö* 1767; *pöhlélik*: pernye, *pötsetivel* V. 1650., *pöcsetem* D. 1698., ma is: *pöcsét*. *pönög*. Halálomig *pöngetém* e vasat M. (Népdal. Nyr. 1:463), *pöröntyüs* v. *pérántyás*: lucskos, *pör, -öl, pörsenyés*: pattanás a bőrön, *pörsöl* v. *pörs'ö*: persely, *pörzsöl*; *söpör* (< *sépër* < *sipir* < *bolg-tör. sipir*, BTLw. 152), *Söpör* csn., *csöpög, gyöpi* ~ *gyöpmester, gyöp* V. 1669., ma: *gyöpp*: gyep, pázsit, *gyöpl'ö, söprü* 1856., de: *Septei* NM. 1789. csn., stb., *födést, födöket* 1728., ma: *föd, fö*: fel, vö. *föl* Sz. 1694 (többször). 1758. *Fölsö* 1767., *fölsege* E. 1557. *Föcske* csn. D. 1785., ma: *föcske, föcsöl*: locsol, *föccsenyik, föj*: fej (ige), *förgeteg, Föstetics* csn. V. 1669., maig, *föstekes*. 1767., maig stb.; *vödör*, A. 1763., maig, *vörös* H. (Nyr. 1:463.), de: *Wereswar* V. 1547. — Idetartozik egy olyan szó is, a melyben a K. *é*-t ejt: *förfi* H.NM.Sz. < *férfi*, vö. *férj* (MNy. 10:109). — Újabbkeletű *özés*?: *ke'rethy, ke'cetheketh* 1526 > ma: *követ*.

A fenti szabály alól csak a mélyhangú szavak kivételek, mert ezekben a magyar nyelv nem tűr meg *ö* hangot: *bérena*, *fértá*, *réformatus*.

Az *l* mellett is elég gyakori az *ö* hang *ē*-helyén: *lőjt*: lejt (= *lēj̄t): Az nem *lőjt* meg, míg csak ki nem aluszsa magát: nem enged, engesztelődik... (Nyr. 34:109), *hőmbőlög*: hempereg. A *kel* (= *kēl* TMNy. 83) ige általában *ö*-vel hangzik, s ez az eredetibb zárt *ē*-re mutat: *keulth* Zarvaskenden (1526), *költ* E. (1549. LT. 62), *költ* E. (1557), (de *kelt* uo. 1553). *Köl* V. (1679., Sz. 1767. S.), *köllet* eladnom... egy Darab Retemet... D. (1698.), el *kölletett*, adnunk 1804., a mai nyelvben: *kő*: kell, *köllönök* Ht., *kölletlen*: túlságos, felesleges, mértéken felüli, stb. Mi *lőöttö* (*lēt̄tē: lelte), engem az *é* *lőöt* e hideg V., *lőköm* E., *zsellér*; de: *ölégtelen* 1823, ma *ē*-vel. — Egyes szavakban csak az *l*, *ly* kiesése után mutatkozó *ö* hang bizonyítja, hogy itt a kiesést megelőzőleg *ē* > *ö* lett: *Gergöl* V. 1669., *Gergöly* V. 1702. D., ma *Gergö*, de ha urasan akarják mondani, akkor *Gergel*, teng^ö < tengöly < tengely stb.

Ez történi több olyan idegen szóban, a hol *ly* (= *l* < ideg. *l*) esett ki: *ekégéréndö* < géréndely < n. grindel, grendel (Melich, Nv. sz. 33.), *pörsö* < pörsely, n. bürschel (Melich, ON. 201.), *séndö* (de *séndölös*): zsendély (uo. 276.), kfn., úfn. *schindel*, *törkö* < törköly, n. stb. (uo. 255.), *zsiros-véndö* < vendély, baj.-o. *wändel* (uo. 276.) stb. — Az *l* képző előtt a magashangú szavakban általános az *ö*, a köznyelvi *-ül* és *-él -ül* végzetek egyformán *ö*-vel hangzanak nyj.-unkban, küll. a denom. *l* képzőnél: *csebetöl*: larmáz (csebet: lárma), *csépol*, *ebédöl*, *mégehöl* (= megéhül: megéhezik), *lehöllet* (< *lehel̄ ∞ lehel), *nehezöl*, *tisztöl*, *tisztöllet* NM. (NGy. 8:65), *tisztöllet* vkit: üdvözletet küld neki.

Az *m* mellett általában nincs meg az *ē* > *ö* változás: *megy*, *méggy*, nem *észem* stb. Csak néhány szóban van állandóan *ö*: *Döme* V. 1669., maig, valamint *Dömötör*, *ümög* (de: *inget* < *imeg*): *vyse-löm* E. 1557. (LT. 260.): *vüselöm*, ma csak *vüselém*!

Mélyhangú szavakban természetesen csak *ē* állhat az *m* mellett: *mélák*: mamlasz, bamba stb.

A záróhangok mellett (a fentemlitett labiálisok kivételével) is megmarad az *ē*; csak szórványosan lesz belőle *ö*, így *n* és *r* előtt, akkor, ha erre még egy mássalhangzó következik: *csönd*, *csönget*, *gyöngö*, *höntörög*: földön hempereg; *hörtelen* v. *hértelen*: hirtelen; *sörtis* V. 1679., *sörtélesekbül* V. 1699. *Sörtvélesek*, *Sörtéleseket* 1715. *Sörtiseket* ÖM. 1764. ma is: *sörte*, *Eörzebet* 1728., maig *Örzsébet*, *Örzsé* és *Örzi*, *Csörnecz*, *csörnecz*, D. 1726. S., ma hivatalosan *Csörnecz*, népiesen *Czörnecz*, de *körösz* D. 1726. S., *körösztvonásommal*, *keresztvonyásával* S. 1750. (ugyanabban az iratban). *Egyször* 1728., ma *ē*-vel. — Az *s* mellett: *hütös*, *hütvös* 1835, *köserü*, *köserven*: nagynehezen, nagy kinnal, *röst*, *röstell*, *röjtökös*: rejtett. — A *z* előtt: *rözzent*: megriaszt, öröz. — *Vö*. még *szökrény* 1767. többsz., ma *szekrény*.

A régi nyelvben többször olyan szavakat is találunk *ö*-vel írva, a melyekben ma *ē*-t ejt nyj.-unk. Így: *Castrum Egurwar*, azaz *Egörvár* (1288., 1325.), *Poss. Egurvar* (1325), de: *Egerwara* (1476. stb. Csánki 2:713—4, 722.). *Poss. Saar* al. nom. *Zentpeturfolua* (1381. uo. 2:791. ma *Hegyhátsztpéterfa*), de: *Arokewyzenpetherfalva* (1464., uo. 2:733.), *Zentpeturfolua* (1450., uo. 799.) stb. *Thelekus*, *Telekus* 1282., 1314, 1338. stb. *Telukus*: *Telökös* 1293. *Telekus* 1405.,

Thelekurs 1454., *Thelekeurs* 1475., de: *Thelekes* 1408. (Csánki 2:791., 803.), ma *Telekës*-nek ejtik. Ilyen még: *thótek*: tötték E. 1549. (LT. 60.), ma: *tötték*, *zeretót*: szeretött, uo. 1557. (LT. 260.) ma: *szeretett*.*

Viszont számos ő hangú szó a XVI. sz.-ban ē-vel van írva: *eremest* V. 1547., *eremesth* E. 1549., *Gerg*: György (uo.) *zentgyergy* nap (uo.), *kenyergék* (uo.), *kenyergesse* (uo.), *kelceget*: költséget, *kezykben*: közikben: közükben V. 1547., *zekellek*: szökellék (uo.), *therék-egg'ek*, *therwenth*, *Azzwelg're* (uo.), *Wereswar* V. 1547., *teb*: több, *tebet*, *teby* (többször uo.). Kötőhangzókbán: *kuldet*: küldött, *kvolenben*, *tyzen wted nap* (uo.). Későbbi adatok: *Dereskey* 1715., *Döberhegy*, *Döberhegyi*, *Döberhegyiek* 1715., de *Döbörhegyé*, *Döbörhegyi* (uo.). De a fentiek közül több más szó is előfordul ő-vel írva: *euremembe*: örömembe, *erememben* 1526., *öremesth* E. 1549., *könörgessemel* (uo.), *thóbet* (uo.) stb. Vajjon ez a kettős írásmód azt mutatja-e, hogy e szavakat csakugyan kétféleképen ejtették, vagy pedig egyéb oka van, annak eldöntéséhez több adatra lenne szükség, s így ezek hiányában erre nem érzem magam hivatottnak.

A fentiekből következik, hogy a mely szavakban a köznyelv ő-t és ő-t váltakozva ejt, ott nyj.-unk mindig az utóbbit használja: *fél* ~ *föl*, *për* ~ *pör*, *vërös* ~ *vörös* nálunk csak *fö(l)*, *pör* stb. . . . (A 17. §-ból.)

γ) Az *ikes* ragozás a vasi Hegyháton.

Nincs a magyar nyelvtudományban olyan kérdés, a mely annyi ekkeseredett vitára adott volna alkalmat, mint az *ikes* ragozás kérdése. A vita még a nagyközönség körében is érdeklődést ébresztett, ez pedig nálunk ritka eset. A mi az *ikes* ragozás történeti fejlődését, fokozatos megromlását illeti, ma már meglehetősen világosan áll előtünk. Amde ma sincs még végérvényesen eldöntve a nagy kérdés: *kényeret észm* v. *észék*? Úgy hiszem, a helyes használat megállapításához nagyban hozzájárulna, ha minden egyes nyelvjárásra nézve külön-külön sikerülne pontosan feltüntetni, miként fejlődött az illető nyelvjárás területén az *ikes* ragozás a legrégibb nyomoktól kezdve napjainkig, s azután — lehetőleg minél gazdagabb példatárrel — feltüntetni, hogyan ragozzák ma az *ikes* igéket az illető területen. Ilyesmire törekszem én e dolgozatban, de a kép (főleg a régibb adatok gyér volta miatt) nem elég világos.

A XVI. században nyelvjárásunkban még teljes érintetlenségben meg lehetett az *ikes* ragozás, a mint a példák mutatják: *byzyk* az k. *zawaban* V. 1547., *mynt látom fog'atkozyk* E. 1549. Első személyben: *megh wthkozom* wele V. 1555. Epp így a *praeteritum*-ban, s a feltétes- és felszólító módban: *ara felet wala*, *hog meg kvldj*, *de meg kesek* wele V. 1547., *ream zekellek* E. 1549., *eremest* vele nem *zegenkedneyek* V. 1547., ne *bankogyal* Kd. 1556 . . . *therekegjek* k. *vram* & *N*-nal . . . *semyt* ne *bankogjek* E. 1549.

A XVII. sz.-ban még szintén *ikesen* van ragozva minden ige, főleg *z*-végűek: *ki hun lakik* 1661., ha . . . *marháin* vagi *Emberin*

* Egy 1555-iki vasvári levélben (LT. 155 s. kk. II.) majdnem minden ő helyén ő-t találunk: *ezotokbe vehetytok*, *bennetok*, *newetokon nevezok*: *eszötökbe vehetítők* stb. Mivel a levél írója „*regy feyerwary wytez*“, s mivel se a LT-ban kiadott többi régi vasvári levélben, se Vasvár mai nyelvében nincs ilyen nagyfokú ő-zés, ennek a levélnek ilyen adatait mellőztem.

mi esik V. 1679., mint alláb . . . következék (uo.). Paksa Andras sogor Uramat . . . tartoznam evincealni . . . 1694., a 3. személyben *z*-zéssel: tartozzék ő kegyelme, föl venni (uo.) . . . az vasvári berki tizedről nem emlékezék, itt lakozék V. 1699.

A XVIII. sz.-ről ugyanezt mondhatjuk: *tartozom* mindenek ellen meg oltalmazni 1713., *tartozom* . . . estendőnként arendát füzetnem 1768. S. *tartozzék* . . . kötelessége szerent robotot szolgálni; nem *tartozzék* . . . szolgálatot teny . . . 1738. S. . . ha *ki telik* az négy esztendő 1713. A felszólító módban: se hegy vamol se dez mavol adig ne *tartozzék* mig . . . mindenkor *tartozzék* föl venynyi . . . *tartozzék* kezhöz szabadettanyi . . . 1713., *tartozzék* magát megh jelenteni . . . 1760. S. Ördög buiek bele nincsen ot a pénz 1728. Feltételes módban: előbb *törtinnék* halála . . . 1786.

Nem szabad azonban elfeledni azt, hogy ezek az adatok *hivatalos* iratokból valók. A nép élő nyelve ekkor már bizonyosan sokkal szabadabban bánt az ikes igékkel. Ezt mutatja a következő adat, a mely egy magánlevélből való: ha . . . hozzám jönni nem *terheltetne* S. 1765. S. A szenvedő igék mindenkor és mindenhol ikesek, ha tehát itt a *terheltetik* igét mégis iktelenül ragozzák, ez azt bizonyítja, hogy ekkor az ikes igék iktelen alakjai már közönségesek voltak.

A XIX. sz.-ből: Az Mal meliki Gyepü föl osztása Így *következék* 1836. A nyj. határáról: . . . itten *walkodgyék*, Ezen kis hajlékbul soha se, *távozzék* (Körmend, 1840 köz).

A *mai helyzet*. Ma a Hegyháton az ikes igék egykori külön ragozásának nyomai még határozottan felismerhetők. Mindazáltal szó sem lehet arról, mintha az ikes igéket minden alakjukban ikesen, következetesen végigragoznák. Az iktelen alakok mindenütt mint egyenrangú versenytársak szerepelnek, s a két ragozás között erős küzdelem folyik. Ebben a küzdelemben az ikes igék már több fontos állomást részben vagy egészen elvesztettek.

Jelen idő jel. mód egyes szám 1. személy. Az ikes ragozás *-m* ragját találjuk főleg a *-kodik-*, *-kozik-*végű visszaható igéknél: „Oda *tekerédem* 'én, | *Lé sé' ereszkédem* 'én | Egész huótig“. (Népk. Gy. 8:365.) Hopp angyalom, Ha *haldoklom*, Akkor is rád *mosolodom*. (Tánczszó.) 'Én nem *ellenkédem* benné. Többet nem *akkságoskodom*: többet nem gondolok rája, nem lesz gondom miatta. „Mer nem *talákozom* 'én . . . velé.“ — Ném *aluszom*. Várgyon még, még *iszom!* „Erdő meljett *lakom*, | Szemetes udvarom.“ (npd.). Érdekes a következő adat:

Kedves lánypajtásim, tüöletek *bucsuzom*,
Mert 'én közületek más útra *indulok*.

(A fentebb a Népk. Gy.-ből idézett dal, a melyet a menyasszonyi koszorú levételekkel énekelnek. Ez a szöveg sajátkezű gyorsírói lejegyzésem.) A rím világosan mutatja, hogy itt iktelen *búcsúzok* kellene, de az ikes alak szívósan tartja magát, s ebben segítségére van a népdalok conservativismusa.

Iktelen *-k* rag. A *-kod-*, *-köz-*, *-köz-*végű igék a „képző magánhangzóját elejtve“ *sz* hangot vettek föl a *z* helyett „átmentek a *törekszik-*, *cselekszik-*, *dicsekszik-*félék analógiájába“ (Nyr. 49:46), tehát nálunk így hangzanak: *talákszom* (ld. fentebb), *emlékszék* rájjo Ht. stb. *Beleéggyezék* Döh. 'Én csak alikhogy *lengedézék* kösztök Döh. „Jaj, de *fázok*, *remégék*.“ (Npd. De ugyanannak a dalnak egy vál-

tozatában *fázom*-ot jegyeztem fel. Épp így: Rezgőnyárfa, *válik* a levelétől, | *Ién is válok* a kedves szeretőtől. Egy változatban pedig: *Ién is válom* . . .) Ném *iszok* káviét! Sz. Uzonakorig ném *iszok* ős csöppöt se Sz., *iszok* Szc. De: ha . . . éf fié litér bort *mégihatom* . . . Sz. Látjuk tehát, hogy az első személyben a kétféle rag használata annyira ingadozó, hogy határozott szabályt felállítani nem lehet.

Valamivel egyszerűbb a dolog az egyes szám 2-ik személyében. Itt az *ikes* igék *-l* ragja szabályszerűen hozzájárult az *ikes* igékhez s aztán a nyelvjárás hangtörvényei szerint kiesett, s most ezek az alakok *“ó-*, *“ö-re* végződnek. Az *l* legfőleg a népdalokban maradt meg: „Kérdi tőle a rendőr, a kapitány | Hol lakol té göndörhajú magyar lány?” Az *“ó*, *“ö* elsősorban a sziszegő végű *ikes* igéknél szerepel: „mindég *aluszó*?” *nyukszó*, *fekszó*, *észó*, *iszó*, stb. De egyebeknél is: *kőccségéskédő*, mid (= mit) *bálandozó*? Ném *döglő* még? — Disszimiláció folytán áterjedt aztán ez a rag a sziszegő végű *iktelen* igékre is: *lésszó*, *tésszó*, *híszó*, *vúszó*; *ásó*, *vészó*, *olvasó*; *nészó*, *hozó*; *őrzö*, *szérö* stb. A *léssz*, *téssz* v. *léssz*, *téssz*-féle alakok nálunk ma teljesen ismeretlenek. Még tovább terjedve, a két mássalhangzóra végződő igéket hódította meg ez a rag: „Győ hiétén mit *szántó* má?” „Té se sokat *vesztö*, még mink se!” „Magyaru talán *halló*? *Mondó* stb.

Az *-l* (illetőleg *-ol*, *-él*, *-öl* < *“ó*, *“ö*) azonban hódító útján még itt sem állott meg. A *gyermeknyelv*ben szinte kivétel nélküli uralomra vergődött, s ma a hegyhátai gyerekek így beszélnek: „Észter! | Majd *adó* ép picint éccer?” (Gyermekversike.) „*Tudó*. Majd e lábodba *vágó*.” „Gyere haza, *kapó* tejt.” Ha felnőttek gyermekekkel beszélnek, szintén ezeket az alakokat használják: ezután má *tudó* segítényi. Maj *bejáró* iskolábo. *Kapó* segédelmet stb. Végül aztán a felnőttek egymásközi beszélgetésben is így szólnak: „evégett soha *pirongat ő még*.” „Hát szivarokat miér ném *osztogató*, *biró*?” Döh.

Az *iktelen* *-sz* rag elsősorban ott szerepel, a hol a *tő* véghangzójával összetett hanggá olvadhat össze, tekintet nélkül arra, hogy az ige *ikes-e* v. *iktelen*: *t + sz > cc*. Tehát az előbbi igéket így is hallani: *pirongacc*, *osztogacc*; *gyujtogacc*, *vecc*, *fucc*, *füzecc*, *ücc*, *sücc* stb. — *D + sz > cc*: *acc*, *maracc*, *rohacc*, *kücc*: *küldesz*, *szemvecc*, *efárocc* stb. Ható igénél: *ideühecc* NM. *D*-végű *ikes* igéknél is megvan ez a rag: Mit *kukoroc* e kentre? „*Hazucc*, *hazafucc*, | Anyád mellé *kuporoc*.” (Gyerm.-versike.) — *Gy + sz < cc*: *hacc*, *mékfacc* stb.

Az *l*-végű igéknél a *tő l*-je kiesik az *sz* előtt: *üsz*, *mékhusz*, *mékhusz* (vö. *holz*: *holsz* HB.), *prédikász*; *ász*: *állasz*, de *álló* is járja.

Egyéb esetek: miér ném *mész*? *jársz* és *járó* stb.

Egyes 3. személy. Az *ikes* ragozás itt *válik* el leghatározottabban az *iktelen*től, mert azok az igék, a melyeknek csak némi közülük van az *ikes* ragozáshoz, ebben az alakban felveszik az *-ik*-et, míg a többi esetekben — a mint már láttuk is — erős ingadozás van.

1. *Mindig ikesek* nyelvjárásunkban a következő-igék: *észik*. „Most *iszik* éggy virágszál” (Táncszóban). *Aluszik*. „Döbörhegyi kis kökiényes temető | Abba *fekszik* a Cserésnyés legelő.” (Népballada.) „Szarvaskendi temetőbe *nyukszik* a kriptába” (npd.). „Havas

eső *esik*, *ázik* a köpönyeg (npd.). „Esika L^o | Sz.rik a l^o.” (Gyerm. vers.). „Korty *iszik*, | G^ola f.ngik, | Kis kutya *kakál*ik.” (Gyerm. vers.)

Szintén állandóan ikések az ilyen reflexiv igék: *huzód-dik* Döh. Nem *közöd-dik*-e fejiérnéppe? Sz. „Egész Marác *irigkéz*ik réam“ M. (Nyr. 2:335.) Valahunnaj csak *talákszik* székér Sz. *Macsié-rozik*: menetel. Tellesen *osztozik* hat (testvér). A többi z-végű ige közül azonban mindig iktelen az *utaz* ige.

Az l-végű, főleg a hangkilökő igék is mindig felveszik az *ik*-et: *pizlik*: *zuzik*, *málik* (MNY. 9:283), *föbomlik* a kötés v. *föód-dik*: *feloldódik*, *föfestik* a varrás, öltés, *szétfoszlik* a ruha, *eromlik* e z^oóra, *mögbotlik* e zembér. (Vö. NyF. 28:22), *eszablik* (mazzag, ruha), *elszakad*. „Rezg^o nyárfa *válik* a levelét^ol“ (Npd.), *rendesen: vállik*, *tellik*, *mullik*, *nyállik*. „A körmendi pap-kis kerben | Piros r^ozza *nyállik* rendben.“ (Npd.) „Szép a magyar reguta, | *Illik* neki a nemzeti pántlika.“ (Npd.) „Sörtől, a bortól, a bandaszótól bánatom *elmullik*“ (Npd.). Úgyancsak ikések: *hazudik*, *ámodik*, *bujik*, *lakik*. Hallani az *iket* az -an, -en-végű mozzanatos igéknél: *csattanyik*, *pattanyik*, *durranyik*, ezek azonban a többi alakokban mindig iktelenek.

Régezt iktelen volt a *vész* ige: ne *vezzeke*l keze myath E. 1549. Ma is hallani még: „Ném *vesz kárbo*“. De így is: *eveszik*: *elvész*.

2. *Iktelen* ma is a régi iktelen igék közül: *csusz-mász*, ha itt is *folna* a bor 1769. S., ma is: Ollan poharat aggyá, akibü e bor *küfol*. „A nádasdi telek alatt *fol* a viz.“ (Npd.)

3. A *harmadik csoportba* olyan igék tartoznak, a melyeknél ebben az alakban úgy az *ikes*, mint az *iktelen* forma járatos, de a kettő között jelentésbeli különbség van. Itt ismét két alcsoportot lehetne megkülönböztetni. a) Az *elsőnél* az *-ik egy* egyszerű igéüvől visszaható ígét alkot: *cserepez*: *csereppel fed házat* ∞ *föcserepezik* e szájo széli: *láztól felpattog*, *ésszüzuz* ∞ *ésszüzuzik* pl. omlós sütemény, gyümölcs, *tör*: *gyümölcsöt összetör* borkészítés czéljából ∞ *etör*ik az edény, mindent *ésszütör* (pl. a részeg ember) ∞ *éggüttör*ik a tojás (ha ráütnek), *episzkoz* vlm^t ∞ *episzkozik* (a ruha), *poroz* ∞ *porzik* (az út, szántóföld száraz időben stb. NyF. 28:7—9). — Az intranszitiv jelentés kifejezésére szolgál az *ik* ezekben az igékben: *bány* vlm^t, ellenez ∞ *bányik* vlm^{vel}: er geht mit etwas um, *hibáz* (a számításban) ∞ *hibázik* vlmⁱ: hiányzik, *hall* ∞ „Ég a csárda, nem *hallik* a czimbalom“ (NyF. 28:11.).

b) A *második alcsoport* arról „nevezetes, hogy itt néhány egytagú igének *ikes* alakja is fejlődött, de csak egy-egy *külön jelentésben*, úgy hogy az *iktelen* és *ikes* alakot a használatban megkülönböztetjük. Nyilván úgy történt a dolog, hogy a külön jelentés miatt a nyelvzékre nézve megszokadt a kétféle használat közt az etimológiai kapcsolatot (i. m. 28.). Csak néhány példát idézhetek: „M^{ér} *nyúl* a nyul?“ (Szójátékos találós kérdés. Felelet: a mit meg-eszik) ∞ *künyóllik* (pl. tészta, gummi). *Mekhajol* az embér ∞ *F^{él}re hajlik* a kalapom széle... (Npd.) „*Hajlik*, mind az aranyvessző.“ (Táncszó.) Amde a második esetben is előfordul az *iktelen* alak is: „Megy a gőzös, ropog a kereke, | Barna kislány *hajol* ki belöle“ (Npd. Régen mindkét esetben *iktelen* volt az ige). *Szok*: *solet* ∞ *szokik*: *consuescit*. „Mas nöm *szok* eménny, csak a gyerekkéke ut-fut“. — *Mékszokik* valahun. (Vö. ezt a közmondást, melyet szintén e tájon hallottam: Vagy *megszokik*, vagy *megszökik*.)

Ható ige. Itt is ingadozás van: valami viékonyan *eshetik*,

*emlékés*zhetik rá, *alukatik*, de: Így jár, a ki szeretőt tart | Éjjel-nappal *ném alúhat*“ (npd.).

A feltételes módban már világosan látható az a teljes zürzavar, a mely ma a Hegyháton az ikes igék ragozása tekintetében uralkodik. Itt ugyanis az *egyes 1. személyben*, úgy látszik, még eléggé megőrződött az ikes rag: *ném tör^üönném* velé, ha . . . V., *ék* kicsint *d^uogoznám* Sz. Sőt még iktelen igéknél is előfordul: *s^uose könyörög^üném* Ht. (czigányasszonytól hallottam). De iktelenül épp úgy hallani: *enniék*, *innák*. A harmadik személyre, sajnos, hiányzanak az adataim, de, úgy látszik, itt is gyakori az ikes *-iék* rag, mert egy nem ikes igénél, a *kell*-nél is állandóvá lett: Fő *köllen^{iék}* (e helyett: *köllenⁱ*) vátonyi Sz. E z^uomat még *köllen^{iék}* törnyi Sz. Arra *öt* má tanietanyi s^e *köllen^{iék}* Sz. *Köllen^{iék}* Ht. I-zéssel: *köllenik* Sz. M. (TMNy. 91, 124, 237.) (De iktelenül, összevonva: *kⁱéné* NM.) A gyakori használat következtében a szó összevonódott: *kⁱéniék* Sz., sőt: *kⁱék* Hh. Sz. — A Hegyháton tehát ma így beszélnek: *d^uogoznám*, *d^uogozná*, *d^uogozna*, de: *innák*, *inná*, *inna*, *enniék*, *ennié* stb.

A felszólító módról ugyanazt mondhatjuk, mint a feltételesről. *Egyes 1. személy*: Miég ott is *kⁱőcscsⁱég^üsk^ügy^ügyek*? Ht. S^emit s^e *kⁱőcscsⁱég^üsk^ügy^ügyek* Sz., tehát iktelenül. A *2. személyben* azonban már más a helyzet: *l^e n^e essⁱé* án! *egyⁱé* Ht., *igyá* Ht., tehát ikesen. Az ikes (-ál, -iél \rightarrow -á, -é rag behatolt az iktelen igék közé is: *raktyá rá* fát Döh., *vügyⁱé* Ht., *állá* még Ht., de így is: *á* még. De az ikes rag uralma nem kizárólagos: *N^e büzölⁱögygy* án itt! Sz. Ugyanezt a nagyfokú ingadozást és bizonytalanságot látjuk a *harmadik* személyben is; mindazáltal itt az *-iék* rag sokkal szívósabban tartja magát, s ebben része lehet a jel. módú *-ik*-kel rokonhangzásnak is: *Nyugogy^{iék}-é*, *meleg^ügy^{iék}-é* vagy *egy^{iék}-é*? „Új a csizmám, mas v^et^etek . . . Huzz még cigán, hadd *kopty^{iék}*.“ Sz. 1887. (Nyr. 16:430.) *Váll^{iék}* jóra v. egyszerien: *váll^{iék}* (czigányprimás jókivánsága minden nóta után), *egⁱéssⁱégⁱére* *váll^{iék}* (tüsszentésre). Isten *lakoz^{iék}* velünk! (Az ételt ajánló vőfélyköszöntők állandó befejezése.) „Azⁱér n^e *pántálⁱögygy^{iék}* énvelem: ne veszedjen, czivakodjon. Errü mas n^e *r^ebukálⁱögygy^{iék}* Döh.: ne tiltakozzék ellene, n^e *mest^er^kélⁱögygy^{iék}* Ht., n^e *agg^üögygy^{iék}* felüllök: értük, *kⁱéreszk^ügygy^{iék}* e zemb^er, akkor s^e t^eszik e! „Fordⁱéccsa csak, fordⁱéccsa, | Hadd *szellⁱözz^{iék}* a szoknya.“ (Táncszó.) Amúgy is *f. sik* e küjⁱtü, mi^egⁱjobban *f. ss^{iék}*? Feny^e *ess^{iék}* bell^etek! It má n^em v^uót, hal *l^áss^{iék}*, mikor is? Ht. (*Tess^{iék}* mindig így.) Egy alakban az *iék* \rightarrow *ik* \rightarrow *-ik* lett: ördög (*bujik*) bele. Vö. Ördög *bujk* az orezája büribe. Göcsej. (Nyr. 13:218.) Amde ugyanezeket hallani iktelenül is: ördög *bujjon* bell^ed! Sz. E feny^e *ess^en* e lábodba! Sz. *Szakadozzon* l^e a hurod Sz. 1887. (Nyr. 16:430.) „Ha kap valahogyan, csak *remⁱénk^ügygy^en*, *ék* kis czukrot“. Sz. *Igyon* Sze. † SOMOGYI GEZA.

II.

(A Magyar Néprajzi Társaság Emberföldrajzi Szakosztálya KOGUTOWICZ KÁROLY szerkesztésében *Föld és ember* címmel negyedévenként megjelenő folyóiratot ad ki. A folyóiratnak most jelent meg az első száma, a melynek rendkívül gazdag és értékes tartalma van, úgy hogy benne nem csupán a szoros értelemben vett szakember talál értékes olvasnivalót. A sok szép cikk közül minket nyelvészeket különösen is érdekel GYÖRFFY ISTVÁNNAK „Kún-halmok

és telephelyek a karczagi határban“ cz. értékes dolgozata, melyből az alföldi népnyelvre vonatkozó részt im itt adjuk.)

„Az alföldi népek a térszíni formákra csodálatosan gazdag szótára van. A mi szemünkkel alig észrevehető emelkedéseknek vagy hajlásoknak külön-külön műszavuk van és az ezekkel jelzett helyeket könnyűszerrel feltalálják.

A nép a magaslatokat, ha azok hosszant nyúlnak, *hát, girincz, oldal, part* névvel különbözteti meg. Ha többé-kevésbé kerek, akkor *domb, halom, laponyag, porong, telek* a nevük. *Dombnak* az olyan emelkedést nevezik, a mit valamely czélra az újabb időben hánytak, a melynek formája nem szabályos. Egyébként a domb elnevezés ritkán használatos.

Halomnak nevezik azokat a magaslatokat, melyeket az irodalom *kúnhalom* néven ismer. Ezek többnyire ármentes helyen, nem nagy területen fekvő, viszonylag elég magas (5—10 m), messziről lapos, kup- vagy félgömbalakúnak látszó emelkedések. Csaknem minden esetben régi sírhalmok. Egyúttal a régi időben határhalmokul is elfogadták az egyes községek.

Laponyagnak nevezik azokat a magaslatokat, melyek a halomnál terepélyesebbek, de alacsonyabbak (2—6 m). Ezek jobbadán árvizes területeken található, inkább a víz építette, de az ember temetkezés czéljaira néha ezeket is felhasználta. A víz, vagy az ember által elhordott halmokból is *laponyagok* lesznek.

A *porong* a laponyagnál terepélyesebb, de még alacsonyabb, 1—3 m-nyi emelkedés, ez már sohasem emberi alkotás; mindig árvízjárta területeken található. Nem azonos az Erdélyben ismeretes *porond*-dal. A *porong* talaja agyagos vagy vályogos föld; a régi árvizes időben a tőzeges, lápos szigetekkel szemben a kemény szigetet képviselték s a Nagy-Sárréten tényleg *kemény szigetnek* vagy *ormágnak* is nevezik. Szélei a környező vizek sodorta hullámainál padkások voltak, de ma már az eke a padkákat elsímította.

A *telek* elnevezés egykori emberi lakóhelyet jelöl, mely természet szerint árvízmentes helyen, vagy részben árvizes helyen, de minden esetre víz közelében van. A telek többnyire elpusztult falvak, szállások, ritkábban csárdák, újabban tanyák helyei. Mivel ezeken a helyeken nagyobb tömegben élt az ember és az állat, a talaj trágyázottabb, kövérebb és a nép az ú. n. „telkes földeket“ jobban szereti.

A nép a *kúnhalom* elnevezést nem ismeri, egyszerűen csak „halom“-nak nevezi. Valószínű hogy egyebütt (értsd Nagykúnságon kívül) azért hívják kúnhalomnak, mert a Nagykúnságon látható legsűrűbben. Lehet, hogy az irodalomból került a szó a köztudatba. A nép tudja, hogy ezek sírhalmok: Kúnhegyesen két halom is van, melyet *Purgány* (*Kis-* és *Nagy-*nak neveznek [vö. *Kurgán, Korhány*]). A halmokat természeti tulajdonságaikról (*Ürmös-, Fekete-, Disznó-, Sárga-, Kánvágtá-, Vermes-* stb.) vagy földrajzi fekvésről (*Hármas-, Magyarikai-, Bócsai-, Hegyesbori-* stb. halmok) nevezi el. Gyakran egykori tulajdonosának nevét viseli a halom (pl. *Dráva, Tajta, Gábor, Orgonda* stb.). Bizonyos halmoknál ez az elnevezésben is következetesen visszatükröződik (*Gergelyhalma, Ecsehalma, Péntekhalma*). Vagy más környező térszíni formák neveit veszi át a halom (pl. *Tiszta*).

A *porongot* Karczagon majdnem mindig valamely pásztor nevééről nevezik, a ki hajdan jószágaival ott tanyázott.

A *kúnhalmok* ősi sírhalmok. A kúnhalmok közül sok áldozatul

esett az újabb időkben. Az útbaesőket elhordották, másutt pedig ereket, hajlásokat töltöttek be a földjével. A megbolygatott halmok anyaga a környező talajnak megfelelő fekete agyag. A melyiket már előbb ki nem raboltak, mindegyik tartalmazott bronzkori régiségeket.“

GYÖRFFY ISTVÁN.

GYÁSZJELENTÉSEK.

† Paul Hermann (1846—1921). A mult év utolsó napjaiban, decz. 29-én hűnyt el Münchenben életének 76. évében Paul Hermann, a kitsokoldalú és nagyértékű munkássága nemcsak szűkebb szaktudományának, a német philológiának, hanem az egész újabbkori nyelvtudományának egyik vezéralakjává avatott. Az általános nyelvtudományi terén való működésének főjelentősége kétségkívül a nyelvtörténeti kutatásnak a lélektannal való szorosabb egybekapcsolásában keresendő. Az ily irányú munkásságnak már azok a viszonyok is kedveztek, a melyeknek közepette az ifjú kutató a tudomány terén fellépett. Eladdig a Grimmtől megindított nyelvtörténeti kutatás és a Humboldt—Steinthal-féle nyelvlélektan külön utakon jártak, nem vettek egymásról kellő tudomást s így nem lehettek egymásra azzal a benső hatással, a mely ezen a téren kívánatos és szükséges. Ekkor, a 70-es évek elején, főleg Leskien hatása alatt, szigorúbb módszer kezdett meghonosodni a nyelvészet körében; mindinkább meggyőződéssé vált, hogy a nyelvfejlődés terén is törvényszerűség uralkodik (ezt a felfogást nagyban megerősítette Verner Károlynak 1876-ban ismeretessé vált felfedezése, mely a germán hangtan addigi 'kivételeinek' jó részét kiküszöbölte) s mindinkább szükségét érezték a nyelvi jelenségek lélektani magyarázatának. Paul mint verbeli nyelvész s egyúttal philosophiailag iskolázott éleselmjű gondolkodó különösen hivatott volt arra, hogy e törekvéseknek, melyeknek képviselőit Zarncke félig tréfásan 'junggrammatische Schule' néven foglalta együvé, részletes elméleti alapvetést adjon. Elméletét, melynek csíráit már egyes régibb értekezéseiben (pl. a ragok és képzők vocalismusról szóló dolgozatában, *Beiträge*, 4. k. 1877) megtalálhatjuk, rendszeresen kifejtette *Prinzipien der Sprachgeschichte* cz. könyvében (1. kiad. 1880), mely csakhamar széles körökben, hazája határain túl is ismertté tette nevét. E munkában — melynek már czime is szerzőjének arra a sokszor hangoztatott meggyőződésére utal, hogy a nyelvnek nem gondolható más tudományos vizsgálata, csak a történeti — arra törekedett, hogy a nyelvfejlődés alapfeltételeit lélektani alapon kimutassa s ezt a részletkutatás eredményeivel kapcsolatba hozza. Lélektani alapul, Steinthal példáját követve, a Herbart-féle psychológiát vette. Az a mély és tartós hatás, melyet e munka a nyelvészeti kutatásra gyakorolt, kétségkívül abból magyarázódik, hogy Paul elmélete magában a nyelvtörténet talajában gyökerezik, abból nőtt ki s azért alkalmas volt arra, hogy a nyelvtörténeti kutatást ismét megtermékenyítse. Paul elmélete minálunk is jól ismertté vált és nagy hatással volt a magyar nyelvészetre s abban a körülményben, hogy elvei nem-indogermán nyelvekre, épp a magyarra is alkalmazhatóknak bizonyultak, ő maga is felfogásának igazolását látta (a 4. kiad. előszavában Simonyi Zs. *Die ungarische Sprache* cz. könyvére való vonatkozással).

Paul nyelvlélektani felfogása két évtizeden át jóformán egyedül-

uralkodó volt, mindaddig, míg Wundt Vilmos nagyszabású Néplélektana I. részében (1900) más álláspontról kísérelte meg a nyelvi jelenségek lélektani értelmezését s ezzel a legtöbb kérdésre nézve ellentétbe jutott a Paul-féle felfogással. Paul maga elismerte ugyan, hogy Wundt fejtegetései egyes részleteikben serkentő hatásúak, egészben véve azonban tartózkodó, sőt elutasító állást foglalt velök szemben és tagadta, hogy azok a nyelvtudománynak azt a fundamentális átalakulását fogják előidézni, a mit némelyek jósolgattak. A közte és Wundt között levő ellentét szerinte nem annyira a lélektani alap különböző voltában leli magyarázatát, hanem abban, hogy Wundt szerint a nyelvi változások a töle föltételezett „néplélek”-ben s nem az egyes lelkekben végbemenő változások útján keletkeznek. Wundtnak a néplélektanról való felfogását Paul egy későbbi egyetemi beszédében (1910) is megtámadta; újból fejtegette, hogy a „néplélek” lehetetlen fogalom s hogy csak egyéni lélek és egyéni lélektan van (Wundt e nézeteket czáfolgatta *Idg. Forsch.* 28: 205). Paul elutasító magatartása bizonyára kelleténél merevebb volt s a psychologusoknak kétségkívül igazuk van abban, hogy a nyelvészetnek is oly lélektani alapra kell helyezkednie, a mely a tudomány újabb haladásának megfelel. Mindamellett Paul műve, melynek 5. kiadása 1921-ben jelent meg, éppenséggel nem tekinthető még elavultnak; most is becessé teszi azt a benne feldolgozott nyelvi anyag gazdagsága és szerzőjének a dolgok mélyére ható magyarázatai.

Paul az általános nyelvtudomány körébe eső dolgozatain kívül rendkívül gazdag és értékes munkásságot fejtett ki szaktudományá, a német philologia terén is. *Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache u. Literatur* cz. folyóiratában, melyet Braune Vilmossal együtt 1874-ben megindított és más német folyóiratokban nagy számmal jelentek meg tollából becsebbnél becsebb dolgozatai, melyek a germán nyelvészetnek nem egy fontos és bonyolult kérdését megoldották. Egyes nagyobb értekezései a müncheni tud. akadémia kiadványaiban jelentek meg, ezek közül különösen figyelemreméltók a tudományos szótárírás feladatairól (1894; vö. NyK. 28: 199), a szóképzéstan feladatairól (1896; vö. NyK. 28: 458) és a német perfectumképzésről szóló értekezései (1902).

Több dolgozatában a középkori német irodalom termékeivel foglalkozott, főleg szövegkritikai szempontból; e tanulmányaival kapcsolatban *Altdeutsche Textbibliothek* cz. gyűjteményét indította meg, a melyben ő maga adta ki Walther von der Vogelweide költeményeit és Hartmann von Aue egyes műveit. E tanulmányainak értékes terméke kitünő középfelnémet nyelvtana, mely a mai német nyelv tudományos megértésének is nélkülözhetetlen eszköze és igen sok kiadást ért.

1889-ben több jeles munkatárs közreműködésével a germán philologia nagy kézikönyvének kiadását indította meg *Grundriss der germanischen Philologie* cz. a.; e műben, melyben a nyelv- és irodalomtörténeten kívül a hősmonda, mythologia, gazdaságtan, jogtörténet, hadügy, szokások, művészettörténet és ethnographia is szóhoz jutottak, Paul tollából valók a germán philologia fogalmát, feladatát és történetét, a módszertant és a német verstant tárgyaló részek. A kézikönyv 3. kiadása 1911-ben indult meg; megjelenését a közbejött háborús események meglágyították. A szótárírásról szóló értekezésében kifejtett követelményeit megvalósítani igyekezett *Deutsches Wörterbuch* cz. szótárában (1897, ²1908), melyben főleg a

szavak jelentésfejlődésének kifejtésére vetett ügyet és itt is arra törekedett, hogy a szóhasználat tényeit történeti és lélektani kapcsolatba hozza. Nyelvészeti munkásságának betetőzése *Deutsche Grammatik* cz. nagy német nyelvtana, melyet az agg tudós a háború izgalmai közepett, kórral-bajjal küzdve (súlyos szembaja annyira meggyöngítette látóképességét, hogy az olvasásról is le kellett mondania) mások segítségével készített sajtó alá. E fontos mű főleg az újfelnémet irodalmi nyelv fejlődését tárgyalja, a régibb korszakokat inkább csak annyiban veszi figyelembe, a mennyiben az a fejlődés megértése szempontjából szükséges; különösen gazdag anyaggyűjtésen alapszik a XVIII. és XIX. század nyelvének tárgyalása. A nyelvtan kötetei közül az I. (1916) — történeti bevezetés előrebocsátása után — a hangtant, a II. a névszó- és igeragozást, a III. és IV. a mondattant, az V. kötet (1921) a szóképzést tárgyalja.

Paulnak minden nagyobb művét és minden legkisebb értekezését a felölelt anyag megbízhatósága és szigorú módszeres tárgyalása, erős kritikai érzék, önálló felfogás és az előadás világossága és szabatosága jellemzik; a nagy tudósnak ezek a tulajdonságai érvényesültek az ő egyetemi tanári működésében is. Elhúnytát fájjaljuk és gyászoljuk nemcsak mi, egykori tanítványai, a kik a mester élő szavát hallhattuk s a kik tanításának és a vele való személyes érintkezésnek oly nagyon sokat köszönhetünk, — méltán gyászolja azt az egész nyelvtudomány, a melynek haladását fáradhatatlan és sikereiben gazdag munkásságával nagy mértékben előmozdította.

PETZ GEDEON.

† **Delbrück Bertold (1842—1922).** Néhány nappal Paul halála után, f. é. január 2-án, húnyt el 80 éves korában Delbrück Bertold, a jénai egyetemen az összehasonlító nyelvtudomány és a szánszkrit nyelv tanára, a kit a nyelvtudomány elvi kérdéseiben a felfogás azonossága fűzött Paulhoz: „ich stehe im wesentlichen auf demselben Boden, wie Paul“, mondotta ő maga. Ugyanabban az évben, a melyben Paul *Prinzipien*-jei napvilágot láttak, 1880-ban jelent meg Delbrücknek *Einleitung in das Sprachstudium* cz. könyve, mely az indogermán összehasonlító nyelvtudomány történeti fejlődésének és módszertanának főmozzanatait tárgyalta. Ez a bevezetésnek valóban alkalmas könyv mindenfelé igen kedvező fogadtatásra talált s minálunk is kellő figyelemben részesült: az akkori nyelvész-nemzedék első sorban ebből értesült a külföldön megindult új nyelvészeti irányról s azokról a vitákról, melyek főleg a hangtörvények és az analógia kérdéseiről megindultak. Delbrück e könyve, melynek ő később ezt a megfelelőbb címet adta: *Einleitung in das Studium der indogermanischen Sprachen*, őt kiadást ért; kár, hogy az utolsó kiadásokban már nem vett kellő mértékben tudomást a nyelvfejlődésre vonatkozó újabb nézetekről. E bevezető munkán kívül Delbrück — nem említve kisebb dolgozatait — még egy könyvét szentelte általános nyelvtudományi kérdéseknek: Wundt Néplelektana I. részének megjelenéséből *Grundfragen der Sprachforschung* (1901) cz. könyvében megkísérelte, hogy Paul és Wundt ellentétes felfogása között igazságot tegyen; tárgyilagosan elismerte, a mit Wundt művében a nyelvészetre nézve nyereségnek tekintett, egészben véve azonban mégis inkább Paul felé hajolt, — sőt Wundt szerint egyik-másik kérdésben szélsőségesebb felfogást is hangoztatott a

Paul mérsékeltebb felfogásánál (*Idg. Forsch.* 28:213). Arra nézve, hogy a nyelvész melyik elmélet alapjára helyezkedjék, azt a — többektől méltán kifogásolt — véleményt koczkaztatta: „für den Praktiker lässt sich mit beiden Theorien leben“ (44. l.), fejtegetései végén pedig arra az eredményre jutott, hogy a nyelvtudomány épületét, még ha lélektani alapját mással is kellene felcserélni, nem lesz szükséges nagyobb mértékben átalakítani (176. l.).

Míg Delbrück a nyelvtudomány elvi kérdéseit tárgyaló munkáiban inkább csak bíráló és összefoglaló tevékenységre szorítkozott, addig szoros értelemben vett nyelvészeti munkássága körében, melynek első terméke a görög infinitivusról szóló értekezése (1862), teljesen önálló és maradandó értékű alkotásokkal gazdagította a tudományt. A nyelvészet problémái közül elsősorban a mondattani kérdések vonzották őt s bizonyára régtől fogva az indogermán összehasonlító mondattan megalkotása lebegett előtte, mint ideális cél. Már egy 1867-ben írott értekezését, mely az ablativus, locativus és instrumentális használatáról szól, „ein Beitrag zur vergleichenden Syntax der indogermanischen Sprachen“-nak mondja. 1871-ben Windisch Ernővel együtt megindítja a *Syntaktische Forschungen* cz. gyűjteményt, melyben főleg az óind és a görög nyelvre vonatkozó kérdéseket tárgyal; 1888-ban jelenik meg a gyűjtemény V. kötetéül *Altindische Syntax* cz. műve. E vizsgálatait idővel kiterjesztette az indogermán összehasonlító mondattan nagy körére s e munkásságának eredménye főműve, a *Vergleichende Syntax der indogermanischen Sprachen*, mely a Brugmanntól megindított *Grundriss der vergleichenden Grammatik der idg. Sprachen* III., IV. és V. köteteképpen jelent meg (1893—1900). Delbrück e nagy syntaxisának első részében mindenekelőtt a nyelvtudomány történetének áttekintését adja, főleg abból a szempontból, hogy a mondattani fogalmak miképpen fejlődtek a századok folyamán; azután ebben és a második részben az alaktani kategoriáknak a mondatban való használatát tárgyalja. (E két részt Brugmann a *Grundriss* 2. kiadásában a *Lehre von den Wortformen und ihrem Gebrauch* cz. alaktani részbe olvasztotta bele.) Delbrück művének harmadik része a szoros értelemben vett mondattant foglalja magában. Itt mindenekelőtt figyelemre méltók azok az elvi fejtegetései, a melyekben John Ries felfogásával szemben foglal állást: Ries szerint a syntaxis annyi mint szószerkezetan (*Lehre von den Wortgefügen*) s a mondat maga is csak a szószerkezetek egyik faja; Delbrück ellenben kiemeli, hogy az egység a mondat s a syntaxist ekkép határozza meg: *Lehre vom Satze und seinen Teilen*. A részletes tárgyalás az alanyról és állítmányról, az alanytalan mondatokról, a szórendről és a szavaknak a mondatban való hangsúlyozásáról, a kihagyásos mondatokról, a szószerkezetekről, az egyezésről, a kérdő, függő, relativ és összetett mondatokról szóló főbb fejezeteket foglalja magában.

Indogermán összehasonlító mondattanának befejezése után Delbrück különös kedvteléssel a germán nyelvekre vonatkozó kérdésekkel foglalkozott, főleg olyanokkal, melyekkel nagy művének hazagait kiegészíthette. 1901-ben a germán optativus mondattani használatáról értekezett (Paul—Braune-féle *Beiträge* 29. k.); 1907-ben *Synkretismus* cz. nagyobb munkája jelent meg, mely az idg. névszói eseteknek a germánban való fejlődését vizsgálja; 1909-ben a germán relativ mondatokról szól (a szász akadémia kiadványai-

ban); 1910-ben több germán nyelvészeti értekezése jelenik meg (részben u. o., részben egyes folyóiratokban): a tagadó mondatokról, az ó-izlandi articulusról, az ige fő- és mellékmondatbeli helyzetéről, az infinitivusnak segédigék mellett való kihagyásáról, a gyenge ragozású mellékneveknek a névelővel való kapcsolatáról. 1916-ban újra visszatér az ó-izlandi nyelv ama sajátására, hogy az articlust a főnév után helyezi; 1919-ben a kötőszós mondatokról értekezik; 1920-ban jelent meg *Grundlagen der nhd. Satzlehre* cz. könyvecskéje.

Delbrück e dolgozataiban valósággal alapvető és úttörő munkát végzett s ezzel az indogermán összehasonlító mondattannak mindenektől elismert megalapítója és mestere lett: „in syntacticis, — mondja róla Brugmann — fühle ich mich, gleich allen Indogermanisten, als Schüler unseres Begründers und Meisters der vergleichenden Syntax, dessen Lehren sich bis jetzt in allem wesentlichen bewährt haben“ (*Kurze vergl. Grammatik* előszava IX. l.). Az ő munkásságának is nagy része van a nyelvtudomány előbbrevitelében s ő róla is elmondhatni, a mit valamikor ő maga írt Böhntlingkról való megemlékezésében (*Idg. Forsch. Anz.* 17:136): „Vieles, was er für die Wissenschaft getan hat, wird stehen bleiben für lange Zeit!“

PETZ GEDEON.

† **Goldziher Ignác (1850—1921).*** Tisztelt Társaság! A magyar tudományosságnak nagy gyásza van: e napokban temettük el GOLDZIHNER IGNÁCZOT, a M. Tud Akadémia rendes és igazgató tagját, volt osztályelnökét, s a mi Társaságunknak is kezdetől fogva hűséges tagját. Velünk gyászol a külföldi tudományos világ is: elsőrangú egyetemek, tudományos akadémiák, a melyek őt tiszteleti doctorrá vagy külső taggá választották.

B. Eötvös József 1868-ban, mikor Goldziher 18 éves volt, ezt írta róla Tanárky Gedeon államtitkárnak: „Goldziher Ignác, kit nekem Ballagi és Vámbéry ajánlott s kivel magam többször beszéltem, mivel benne kitünő képességet s komoly tudományos irányt gondoltam látni, tanulmányainak külföldön folytatására a miniszteriumtól segílyt nyert. A szegény ifjú, ki úgyis beteges, úgy látszik nagyon aggódik, és végre mentől előbb foghat tanulmányaihoz, annál jobb. Ha emberismeretem nem csal, Goldziherben a szemita nyelvek jeles tanárát várhatjuk.“ Eötvös nem csalódott benne, valóban az lett belőle, a mit tőle várt. Hány külföldi egyetem irigyelte őt tőlünk s kínálta meg rendes tanársággal már akkor is, mikor ő nálunk még csak magántanár volt. De Eötvös nemcsak a tudósban, az emberben sem csalódott. A min anyyi más kapva kapott volna, Goldziher köszönettel elhárította magától s nem hagyta el a budapesti egyetemet. Magyarának született s mint magyar akart meghalni. Példát adott ő is, hogy a magyar világhírű tudós lehet, ha nem lesz is hűtlen hazájához. Áldott az ő emlékezte! SZILY KÁLMÁN.

† **Kicska Emil (1847—1921).** A múlt őszszel a magyar nyelvtudományak egy érdekes alakja húnyt el Felső-Bodokon (Nyitra m.): Kicska Emil, körorvos, Nyitra m. tb. főorvosa, a koronás arany érdemkereszt tulajdonosa. Ezelőtt több évvel a Budapesti Hirlapban tárca jelent meg róla, mint Petőfi Zoltán volt nevelőjéről. Ő maga is megírta nevelősködését a Pesti Hirlap egy régebbi mellékletén. Mint orvos, tevékeny

* Megemlékezés az 1921. nov. 22-i ülésen.

működést fejtett ki a gyakorlatban és az irodalomban egyaránt, de e mellett sok időt szentelt a *nyelvtudománynak* is, különösen a *mondattannak*. Már első értekezésével (A magyar igeidőkhöz. Nyr. 1881. X—1882. XI. Kovács Menyhért álnéven) föltűnést keltett. Szarvas Gábornak: A magyar igeidők (1872) cz. művét bírálgatta benne, különösen hibáztatta Szarvast, hogy a magyar igeidők szerepének megállapításában apriorisztikusan járt el, midőn az akkor divatos német (Heyse) nyelvtanok sémáját követte. Mondattani kutatásainak igazi területe azonban a *szórend* és az *alany, állítmány* volt. A *szórend* körüli vizsgálódásaival (Hangsúly és szórend. Nyr. 1890. XIX—1893. XXII. Evvel elnyerte az Akadémia Sámuel-díját. A szórendhez. Uo. 1902. XXXI. A Fogarasi törvénye. Uo. 1916. XLV.) becses eredményeket ért el. Kimutatta, hogy a Fogarasi-törvény csak a kirekesztő szórend eseteiben érvényes, a törvény alól való kivételeket pedig egységes szempont alá, az összefoglaló szórend alá foglalta. Kicska ezzel megállapította a magyar szórendnek két fő formáját: *az összefoglaló és a kirekesztő szórendet*. Mindkét fogalom ma már átment a nyelvészetben a köztudatba. Nagyon sokat foglalkozott az *alany, állítmány* kérdésével is (Alany és állítmány. Nyr. 1895. XXIV—1896. XXV. Még valami az alanyról és az állítmányról. NyK. 1899. XXIX. Alany vagy állítmány. Nyr. 1901. XXX. Van-e pszichológiai alany és állítmány? NyK. 1901. XXXI. Mondattani egyenletek. Uo. 1903. XXXIII. Két álláspont. Nyr. 1904. XXXIII. A subjectum és praedicatum a grammatikában. Bp. 1908. 8°. 125 l. Névszói állítmány. Nyr. 1918. XUVII.). Erre vonatkozó vizsgálódásai sok vitát keltettek (Kalmár E. NyK. 1898. XXVIII., 1902. XXXII. 453. Nyr. 1899. XXVIII. 1903. XYXIII. Petz G. Phil. Közl. 1900. XXIV. Szeremley Császár L. MNy. 1909. V. Albert J. Nyr. 1901. XXX. Kocsis L. NyF. 3:45. Klemm A. MNy. 1919. XV.), a melyek visszhangot keltettek a képviselőházban is. Eötvös Károly képviselő tréfásan mondta az akkori közoktatásügyi miniszternek, hogy még ő sem tudná megmondani, melyik az alany, állítmány valamely mondatban. Kicskának az alany-, állítmányról való elméletét a nyelvtudomány nem fogadta el, bár nem tagadta meg tőle tanulságos voltát. Kicska dolgozatait általában jellemzi a bonczoló elme élessége s a jó, zamatos magyarság. Cseh megszállott területen levő sirjára a Magyar Nyelvtudományi Társaság is elküldi elismerésének és hálájának szózatát.

KLEMM ANTAL.

TÁRSASÁGI ÜGYEK.

LXX. Főlolvasó ülés (1921 április 19).

Jelen vannak Szily Kálmán elnöklete alatt Szinnyei József alelnök, Melich János titkár, Badics Ferencz, Czillinger Lóránd, Erdélyi Lajos, Ernvey József, Gulyás Pál, Holik Flóris, Hóman Bálint, Horváth János, Horváth László, Jakubovich Emil, Kovács Dezső, Losonczy Zoltán, Mészöly Gedeon, Nagy Gyula, Németh Gyula, Némethy Géza, Páis Dezső, Sági István, Szendrey Zsigmond, Szidarovszky János, Tagányi Károly, Trócsányi Zoltán és Zlinszky Aladár r. tagok. Vendégek: Fülöp Pál, Jancsó Benedek, Lambrecht Kálmán, Landauer Béla, Szádeczky Lajos. Jegyző: Horgér Antal. A főlolvasó ülés tárgyai:

Tolnai Vilmostól: A nyelvújításról.

Hóman Bálinttól: A székelyek eredete.

XCVII. Választmányi ülés (1921 június 7).

Jelen vannak Szily Kálmán elnöklete alatt Melich János titkár, Munkácsi Mihály pénztáros, Gombocz Zoltán, Gulyás Pál, Jakubovich Emil, Mészöly Gedeon, Négyesy László, Németh Gyula, Sági István és Tolnai Vilmos vál. tagok. Jegyző: Horger Antal.

1. A megelőző ülés jegyzőkönyvének fölolvassása és hitelesítése után az elnök bejelenti, hogy a Tudományos Társulatok és Intézetek Társulatközi Bizottságától átirat érkezett, melyben sürgős választ kér arra, hogy vajjon a MNYT. hajlandó volna-e résztvenni egy nyomdának oly módon való megszerzésében és üzembentartásában, hogy a nyomda azon a pénzen vásároltatnék meg, melyet a tudományos társulatok és intézetek a kedvezményes árú papirosért kötelesek fizetni, de az egyes társulatok és intézetek a befizetett összeg arányában ingyen kapnák a részvényeket. Mivel a választ sürgősen kellett megadni és ebből a MNYT.-ot semmiféle károsodás sem érheti, ő a választmány utólagos jóváhagyása reményében igenlő választ adott és fölkérte a titkárt a MNYT.-nak a további tárgyalásokon való képviselőre. — A választmány helyesli az elnök eljárását.

2. A titkár beszámol az ez ügyben eddig folytatott és kedvező eredménnyel kecsgetető tárgyalásokról. — Örvendetes tudomásul szolgál.

3. Gombocz Zoltán jelenti, hogy Szinnyei József alelnök akadályoztatása miatt az elnök fölkérésére helyette ő vizsgálta meg Horger Antallal és Tolnai Vilmostal együtt Horváth Endre tájszótári anyagát. Hármuk nevében jelenti, hogy az anyag nagyon értékes ugyan, de mai alakjában még nem adható nyomdába. Erdélyi Lajos alsóháromszéki tájszótára nem volt megbíráható, mert a szerző eddig még nem küldte be a mult választmányi ülésen ígért mutatványt. — A választmány többek hozzászólása után fölkéri mindhármukat, hogy próbáljanak Horváth Endre szótári anyagából külön-külön egy-egy kisebb részt mintául sajtó alá készíteni.

4. Az elnök jelenti, hogy a Keszthelyi Helikoni Ünnepek rendezőbizottsága meghívta a MNYT.-ot a július elején tartandó Helikoni Ünnepekre. Indítványozza, hogy a választmány kérje föl képviselőre Négyesy Lászlót, kit egyúttal üdvözöl a Kisfaludy-Társaság Festetich-pályázatán kiérdemelt megjutalmazása alkalmából. — A választmány elfogadja az indítványt, Négyesy pedig a megbízást és megköszöni az üdvözetet.

5. A titkár jelenti, hogy a MNY.-ben megjelent fontosabb czikkek különnyomatai nyomdaköltségének fedezésére 15,000 K-t sikerült kieszközölnie a vallás- és közoktatásügyi miniszteriumtól. — Örvendetes tudomásul szolgál. A választmány ez alkalommal is köszönetét fejezi a MNYT. érdekeiért szüntelenül buzgó és fáradozó titkárnak.

6. A pénztárnok jelenti, hogy Székely István r. t. Budapesten 300 koronával az alapító tagok sorába lépett. — Örvendetes tudomásul szolgál.

7. Ugyanő jelentést tesz a pénztár 1921 május 31-i állapotáról. Az egész bevétel 93,897·21 K, az egész kiadás 22,908·71 K, maradék 71,143·50 K. — Tudomásul vétetik.

LXXI. Felolvasó ülés (1921 október 18).

Jelen vannak Szily Kálmán elnöklete alatt Szinnyei József alelnök, Melich János titkár, Angyal Dávid, Beöthy Zsolt, Bonkáló Sándor, Császár Elemér, Dézsi Lajos, Erdélyi Lajos, Fejérpataky László, Gombocz Zoltán, Gulyás Pál, Hellebrant Árpád, Hóman Bálint, Horváth János, Jakubovich Emil, Mészöly Gedeon, Munkácsi Mihály, Nagy Gyula, Négyesy László, Németh Gyula, Pais Dezső, Putnoki Imre, Sági István, Szegedy Rezső, Szemkő Aladár, Szendrey Zsigmond, Szigetvári Iván, Tolnai Vilmos, Zlinszky Aladár, Zolnai Gyula, Zsirai Miklós és még számosan. Jegyző: Horger Antal.

A felolvasó ülés tárgyai:

Angyal Dávidtól: Riedl Frigyes emlékezete.

Tolnai Vilmostól: A nyelvújítás újkori történetéből.

Melich Jánostól: Jávor, ihar és juhar.

XCVIII. Választmányi ülés (1921 okt. 18-án).

Jelen vannak Szily Kálmán elnöklete alatt Szinnyei József alelnök, Melich János titkár, Munkácsi Mihály pénztáros, Erdélyi Lajos, Gombocz Zoltán, Gulyás Pál, Hóman Bálint, Horváth János, Jakubovich Emil, Mészöly Gedeon, Nagy Gyula, Négyesy László, Pais Dezső, Putnoki Imre, Sági István és Tolnai Vilmos választmányi tagok. Jegyző: Horger Antal.

1. A megelőző ülés jegyzőkönyvének felolvasása és hitelesítése után az elnök bejelenti, hogy a VKM.-től kapott papirost a Hornyánszky-czégnél helyezte el s egy részét már föl is használta a Hóman értekezéséről készült különnyomatokra. — Tudomásul szolgál,

2. Bejelenti, hogy a Hornyánszky-czég ismét fölemelte a nyomtatás árát. Mindenféle támogatás fölhasználása mellett sem adhatunk ezidén a MNY.-ből többet, mint legfeljebb 16 ívet.

3. Bejelenti, hogy Wiklund Károly Bernát upsálai egyetemi tanár, Társaságunk tiszteleti tagja, 600 német márkát küldött a Magyar Nyelvtudomány Kézikönyvére való előfizetésre, s úgy rendelkezett, hogy az előfizetésen fölül megmaradó összeg a MNYT.-é legyen. Ily módon 2000 K-val gyarapodott a MNYT. vagyona. — A választmány örvendetes tudomásul veszi a bejelentést és hálás köszönetét fejezi ki Wiklund K. B. tanár úrnak.

4. Erdélyi Lajos bejelenti, hogy az alsósepsi székely tájszótárból ígért mutatványt eddig betegsége miatt nem tudta beküldeni s ígéri, hogy legközelebb átadja az elnök úrnak. — Tudomásul szolgál.

5. Négyesy László bejelenti, hogy a kapott megbízáshoz híven képviselte a MNYT.-ot a keszthelyi Helikoni-ünnepen s a Társaság nevében emlékfát ültetett Beöthy Zsigmond emlékére. — Hálás köszönettel fogadtatik.

6. Gombocz Zoltán bejelenti, hogy mivel Horváth Endre most már állandóan Budapesten tartózkodik, talán nem szükséges, hogy ő, Horger és Tolnai, szótári anyagának egy-egy részét mintául kidolgozzák, elegendő lesz, ha az ügyet személyesen megbeszéljük a szerzővel. — Tudomásul szolgál.

7. A titkár jelentést tesz a társulatközi nyomda ügyéről. Rendelésre áll a papiros-kiosztással kapcsolatban befolyt 1 millió K, de mivel ez az összeg egy nyomda vásárlására nem elég, a bizottság mindent elkövet a még hiányzó összeg megszerzésére. — Tudomásul szolgál.

8. Bejelenti, hogy Sági István tagtársunknak a Magyar Könyv-szemlében nemsokára megjelenik A magyar szótárak és nyelvtanok bibliographiája cz. munkája. A választmány hozzájárulását kéri ahhoz, hogy ebből az e célra rendelkezésre álló 15,000 K terhére a mi papirosunkon 300 példányban különnyomatot készíttethessen. — A választmány teljesíti a kérést.

9. Bejelenti, hogy Zolnai Gyula tagtársunk a XCV-i vál. ülés jegyzőkönyve egy adatának helyreigazítását kéri. — Teljesítetteti fog.

10. Új tagokul jelentkeztek: Milassin Baross Péter áll. polgári isk. tanár, Szeged (aj. Csefkó Gyula). Dr. Balogh József magánzó, Budapest (aj. Munkácsi Mihály). Dr. R. Nagy László tanár Budapest (aj. Munkácsi Mihály). Timár Kálmán, a Kalocsai Néplap szerkesztője, Kalocsa (aj. Kis-Erős Ferencz). Pázmány József főgimn. tanár Budapest (aj. Melich János). — Valamennyien megválasztatnak.

11. Alapítványukat 500 K-ra kiegészítették Klemm Antal és Zlinszky Aladár. — Örvendetes tudomásul szolgál.

12. A pénztáros jelentést tesz a pénztár szept. 30-i állásáról. Bevétel összesen 119,536 K 82 f, kiadás összesen 70,727 K 51 f, maradék 48,809 K 31 f.

XCIX. Választmányi ülés (1921 november 22).

Jelen vannak Szily Kálmán elnökle alatt Szinnyei József alelnök, Melich János titkár, Munkácsi Mihály pénztáros, Erdélyi Lajos, Gombocz Zoltán, Hóman Bálint, Horváth János, Jakubovich Emil, Mészöly Gedeon, Németh Gyula, Pais Dezső, Sági István, Szendrey Zsigmond, Tagányi Károly és Tolnai Vilmos vál. tagok. Jegyző: Horger Antal.

1. A megelőző ülés jegyzőkönyvének felolvasása és hitelesítése után az elnök bejelenti, hogy Erdélyi Lajos benyújtotta készülő Alsósepsi Székely Tájszótárának A-betűs részét. — A választmány megbírlására fölkéri Gombocz Zoltánt.

2. Az elnök bejelenti, hogy folyóiratunk ezévi kötete 15¹/₂ ív lesz, a melynek 900 példányban való nyomtatási költsége 80,000 K. Eszerint egy példány előállítási költsége kb. 90 K, de ezzel szemben a Társaság régi tagjai csak 15, régi előfizetői 30, új előfizetői pedig 75 K-t fizetnek. Mivel ez az állapot a Társaság teljes anyagi romlása nélkül tovább fön nem tartható, indítványozza, hogy vagy szállítsuk le a folyóirat terjedelmét évi 3—4 ívre, vagy pedig emeljük fel a tagsági és előfizetési díjat. — A választmány azt határozza, hogy indítványozni fogja a januári közgyűlésnek, hogy a régi tagok évdíját is emelje fel 50 K-ra, az előfizetés díját pedig 100 K-ra, de ennek ellenében kötelezze magát, hogy a Magyar Nyelvet 1922-ben is legalább 15—16 íven fogja megjelentetni.

3. Az elnök bemutatja Debreczen szab. kir. város törvényhatósági bizottságának átiratát, a melyben bejelenti, hogy a Magyar Nyelvtudományi Társaságnak 10,000 K-t adományoz. — Örvendetes tudomásul szolgál. A választmány fölkéri az elnököt és a titkárt az adomány megköszönésére.

4. Tolnai Vilmos indítványozza, hogy a választmány kérje föl a nagyobb városokat és rendezett tanácsú nagyközségeket, hogy rendeljék meg a Magyar Nyelvet valamennyi iskolájuk és hivataluk részére. — A választmány elfogadja az indítványt és fölkéri a titkárt a szükséges lépések megtételére.

5. A titkár bejelenti, hogy új alapító tagul jelentkezett Jaku-

bovich Emil (500 K), új rendes tagokul jelentkeztek: Szabó István kir. törv. bír., Budapest (aj. Melich János), dr. Engel Emil, a budapesti árú- és értéktőzsde főtitkára, Bartha László és dr. Pór Aladár, a budapesti árú- és értéktőzsde titkárai (aj. Gömöri Jenő) és dr. Moravcsik Gyula leánygimn. tanár, Budapest (aj. Melich János). — Egyhangúlag megválasztatnak.

6. A pénztáros bejelenti, hogy alapítványuk kiegészítésére befizettek Horger Antal 200, Székely István 100, Vikár Béla 100 K-t. — Örvendetes tudomásul szolgál.

7. A pénztáros jelentést tesz a pénztárnak 1921 okt. 31-i állapotáról. Az egész bevétel 122,076.42, az egész kiadás 86,469.03, maradék 35,607.30 K.

LXXII. Felolvasó ülés (1921 november 22).

Jelen vannak Szily Kálmán elnöke alatt Szinnyei József alelnök, Melich János titkár, Birtalan Domokos, Endrei Zalán, Erdélyi Lajos, Goldziher Károly, Gombocz Zoltán, Heller Aranka, Holik Flóris, Hóman Bálint, Horváth János, Jakubovich Emil, Janicssek István, Madó György, Mészöly Gedeon, Munkácsi Mihály, Németh Gyula, Pais Dezső, Pázmány József, Péch Zoltán, Sági István, Spuller Olivér, Szendrey Zsigmond, Szigetvári Iván, Tagányi Károly, Tolnai Vilmos, Zolnai Gyula és Zsinka Ferencz r. tagok. Jegyző: Horger Antal.

Az elnök kegyeletes szavakkal emlékszik meg GOLDZIHHER IGNÁCZ haláláról (l. a 72. oldalon a gyászjelentések közt) s az ülést megnyitja. A felolvasó ülés tárgyai:

Gombocz Zoltántól: A magyarok legrégibb említése.

Mészöly Gedeontól: A magyar bibliafordítás.

I. Bevételek és kiadások 1921-ben és költségvetés 1922-re.

I.

B e v é t e l	Bevétel 1921-ben		Költségvetés 1922-re	
	kor.	fill.	kor.	fill.
Maradék	2211	61	29701	46
Allami segély	30000	—	30000	—
Allami segély különnyomatokra	15000	—	—	—
Szabad oktatási tanácstól	12000	—	—	—
Népnevelő film-ipari részv.-társaságtól	—	—	50000	—
Báró Kornfeld Móríciz adománya	—	—	10000	—
Adományok egyesektől	4350	—	—	—
Alapítványokból	20350	—	10500	—
Évdíjkból	26916	70	30000	—
Főülfizetések	3501	—	—	—
Eladott kiadványokból	5486	10	—	—
Kamatok	4573	94	5000	—
Kisorsolt záloglevelekből	2800	—	—	—
Postapénzekből utánvételezésnél	404	80	—	—
Ellentételezések	2337	71	—	—
Összesen	129931	86	165201	46

II.

K i a d á s	Kiadás 1921-ben		Költségvetés 1922-re	
	kor.	fill.	kor.	fill.
Tiszti díjazás és irodai kiadások . . .	1400	—	2500	—
Írói tiszteletdíj	2161	—	3000	—
„M. Nyelv“ nyomtatása	76522	50	100000	—
Különnyomatokra	2535	—	12465	—
Nyomdai papiros	5097	—	15000	—
Expeditio, vegyes	4745	28	12000	—
Könyváruasi százalék	16	—	50	—
Értékpapírvásárlás	2930	91	20000	—
Kamat és átírás a Szily-alaphoz . . .	136	—	120	—
Törlesztés a Földhitelintézetnél . . .	2349	—	—	—
Ellentételezések	2337	71	—	—
Összesen	100230	40	165135	—

A maradék 1921-ről 1922-re alapítványokban 20350 kor., készpénzben 9351 kor. 46 fillér.

2. Alapítványok állása.

Áthozatal 1920-ról	53.450 kor.
Gróf Apponyi Sándor	2000 ”
Balogh Jenő, Nagylózs (I. részl.)	200 ”
Boldisár Kálmán	500 ”
Gálos Rezső	300 ”
Gárdonyi Géza	300 ”
Gombocz Zoltán (kiegészítésül)	50 ”
Győr: Női felső keresk. iskola	500 ”
Horger Antal (kiegészítésül)	200 ”
Horváth János (kiegészítésül)	200 ”
Jakubovich Emil	500 ”
József főherczeg Ö Fensége	2000 ”
Klemm Antal (kiegészítésül)	200 ”
Kollányi Ferencz (kiegészítésül)	1000 ”
Manninger Vilmos és neje (kiegészítésül)	1000 ”
Báthy József kt.	300 ”
Osztr.-Magy. bank bpesti igazgatósága	3000 ”
Perczel György	500 ”
Sacelláry György	2000 ”
Székely István	300 ”
Szily Kálmán (kiegészítésül)	400 ”
Vikár Béla (kiegészítésül)	200 ”
Wiklund Károly Bernát	2600 ”
Gr. Zichy Nándor (kiegészítésül)	1800 ”
Zlinszky Aladár (kiegészítésül)	300 ”
Összesen	73.800 kor.

3. Szily-alap állása.

Földhitelintézeti záloglevelekben	2800 kor.	
Készpénzben	258 „	34 fill.
Összesen	3058 kor.	34 fill.

4. Vagyonmérleg.

I. Vagyon.

Földhitelintézeti záloglevelekben	38.400 kor.	— fill.
Hadikölcsön-kötvényekben	30.200 „	— „
Készpénzben (29,701 kor. 46 fill. + 258 kor. 34 fill.)	29.959 kor.	80 „
Összesen	98.559 kor.	80 fill.

II. Teher.

Föl nem vett tiszteletdíj	848 kor.	43 fill.
-------------------------------------	----------	----------

Tiszta vagyon: 97.711 korona 37 fillér.

LEVÉLSZEKRÉNYÜNK.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság folyóiratának, a „Magyar Nyelv“-nek szerkesztősége (VIII. ker., M. N. Múzeum) a közönség köréből hozzá intézett magyarnyelvi (nyelvtörténeti, nyelvhelyességi, műnyelvi) kérdésekre mindig teljes készséggel válaszol.

1. O. J. úr azt kérdi tőlünk, van-e Sárközy-család, a mely nevét *ÿ*-nal írja? Tudtunkkal nincs. Családnevek végén az *ÿ*-nak csak akkor van némi értelme, ha közvetlenül *g*, *l*, *n*, *t* előzi meg. Ugyanó még egy másik kérdést is intéz hozzánk, de erre, mivel érthetetlen, nem felelhetünk. Sz. K.

2. **Tűnik.** Magyarul *fel-* vagy *le-tűnik*, *elő-tűnik*, *el-tűnik*, *ki-tűnik*, *valamibe* (pl. szembe) vagy *valamivé* (pl. semmivé) *tűnik* valami. Az ige értelme és jelentése a velejáró igekötők szerint módosul s eléggé változatos, a mint a megfelelő német kifejezésekből is (auf-fallen, Aufsehen erregen, niedergehen, zum Vorschein kommen, verschwinden, hervorragen; einfallen, sich vernichten, vernichtet werden stb.) világosan látható. A romlott pesti magyarság azonban egyre-másra minden igekötő vagy egyéb kapcsolat nélkül kezdi használni a *tűnik* igét, abban az értelemben, hogy *látszik*. Pl. „az angol államtitkár formulája elfogadható alapnak *tűnt* a további tárgyalásra“ (Bp. Hírlap, 1921. 127. sz.); — „tiszteletre méltó aggastyán volt, ha szinte mogorvának *tűnt* is visszavonultságában“ (Turgenyev: A kutya, ford. Kálmán Andor. 11. l.); — „úgy *tűnt*, mintha valami fény bomlott volna ki előttem“ (uo. 10. l.); — „úgy *tűnt*, mintha“ . . . stb. (uo. 27., 31., 32., 40. ll.); — „odakinn egy csipkés fehér kerti kalap *bukkan* és *tűnik* (helyesen *bukkan* és *tűnik*

elő, vagy *bukkan elő* és *tűnik fel*) a „hívös napfényen“ (Tormay Cécile: Bujdosó könyv, II. köt. 40. l.). És még sok ilyen példát lehetne összehöngészni az újságokból s a legújabb irodalmi termékekből. En azt hiszem, hogy a *tűnik* igével, mely sajátlag inkább az *eltűnés*, *elenyészés*, *elváltozás*, mintsem a *látszik*: fogalmát rejti magában, ily csupaszon a magyar nyelv nem élhet. —gy —a.

3. **Doberdó.** E ránk magyarokra is emlékezetes név eredetéről NACHTIGAL RAJKO, lajbachi egyetemi tanár, a következőket állapítja meg: A név szlovén eredetű, az odaváló szlovénség nyelvében *Doberdöy*-nak és *Doberdöyb*-nak hangzik. Ez alakváltozatok közül *Doberdöy* az eredetibb s belőle *Doberdöyb* a szlovén *döb* „tölgyfa“ hatása alatt keletkezett. *Doberdöy* régibb alakja *Doberdöl*, s csakugyan a XVIII. sz.-i térképeken *Doberdöl* alakban találjuk írva. Ez írott alakjában könnyű felismerni, hogy összetett szó, utótagja a szlov. *döl* „tal, niederung“, az előtag pedig szlov. *döbär* „gut“ szó. K. P.

4. **Boleráz.** Egyes tót vidékeken, így pl. Hont megyében a borókafenyőt (= *Juniperus communis*) *boleráz*-nak hívják. Allítólag magyar népünk is él e szóval. Igaz-e ez? H. P.

5. K. S. írja: „A *böllér* szót sem az EtSz., sem pedig Simonyi, a ki az EtSz. e részének megjelenése alkalmából a Nyr. XLV, 73. lapján e szó eredetéről irt, nem tudja megfejteni. Tisztelettel kérdem a szerkesztőséget, nem lehetne-e a következő analogia alapján megfejteni: Az oroszban az „állati belrészeket“ *potrochi* és *potrochá*-nak mondják; ebből *potrosit* „az állati belrészt kivenni, kizsigerejni“, s *potrosnik*, a ki a belrészeket, zsigereket kiveszi: „bellér“. En ezen az alapon a magyar szót hajlandó volnék a *bél* „eingeweide“ szó származékának tartani. A *potrosnik* nem tanult hentes, de hiszen a *bellér* sem az.“ — V: A magyarázat elfogadása a következő okok miatt lehetetlen: a) A *bél*, *belet* szó a régi nyelvben nyílt *ê*—*e*-vel van, a *böllér*—*bëllér* pedig zárt *ë*-vel; b) Az *-ér*, *-ár* képző eddigi példáink szerint csakis igéből alkot névszokat, névszóból alakult *-ér* ∞ *-ár* képzős szavunk eddigi tudomásunk szerint nincs. K. P.

6. **Tót, szlovák.** Az érsekújvári főgimnáziumban a mult tanév végén tartott érettségien történt ez az eset. Magyar fiú felel a történelemből. A Felvidék lakosairól beszél és valamit mond a *tótok*-ról. Az elnöklő főigazgató (nemrégén még magyar tanár!) rendre utasítja: „*Tótok* nincsenek, csak *szlovákok*. Ezt sem tudja?“ Az alkalmazkodásra különben is hajlékony fajtájú fiú „igenis kérem“ meghödelással tovább beszél: „... ezek az elgyötört, szorgalmas emberek bejárják egész Európát, s mint *drótos szlovákok* mindenütt ismeretesekek“. Az elnök elmosolyodik és szól: „No, ez egy kissé különösen hangzik. Mondja csak: *drótos tótok*“. A fiú: „Igenis kérem, *drótos tótok*“. (A vizgálobizottság egyik tagjának elbeszélése szerint.) SIMON MIKLÓS.

7. **Hibaigazítás.** A MNy. 17:172. l.-ján *Fravaz-f.* helyett *Pravaz-f.* olvasandó.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

XVIII. KÖTET.

1922 ÁPR.-JÜN.

4—6. SZÁM.

A Biblia magyarra fordításáról.*

SZÉKELY ISTVÁN, a Szt. István-Akadémia tudós és buzgó osztályelnöke, a Szt. István Akadémia Értesítőjében (V: 106—126) „A magyar bibliafordítás“ című értekezésében világos áttekintését adván a régibb magyar bibliafordításoknak, biztos ítélettel megjelöli egy újabb katolikus fordítás elveit, figyelemmel az egyház tekintélyére, a philologia pontosságára és a stylus szépségére. E három szempont közül a két utóbbi minden felekezetünknel csak azonos lehet, csupán az elsőre nézve térhetnek el a különböző egyházak egymástól annyiban, hogy a philologia és stylus követelményeivel más-más arányban egyeztetik össze a biblia hiteles szövegének megállapítására s némely helyei értelmezésének a fordításban való érvényesítésére vonatkozó álláspontjukat. Ez a különbözősége azonban idők folytában mindinkább enyészik az egyes felekezetek között, úgyhogy valamennyinek bibliafordítási nézeteiben az egyéni nézetek természetszerű eltérései fölött annyi egyezés van, hogy egyik a másiknak bibliafordításából, egyik a másiknak e kérdésre irányuló elméleti fejtegetéseiből — követendő jelességekből úgy, mint kerülendő hibákból — hasznos tanulságokat szokott venni.

Ez bátorít engem arra, hogy a tudós értekezőnek, a r. kath. egyház említett kiváló pápjának fejtegetései után én is hozzá merjek szólni a bibliafordítás kérdéséhez. A Biblia, a könyvek könyve, nemcsak egyházi, hanem általános irodalmi szempontból is olyan könyv, mely (ha egyáltalában szabad más könyvekkel összehasonlítani) fontosságban minden más könyvek, minden más irodalmi jelenlét fölött áll. Én tehát nem kisebbitésére, hanem éppen jelentőségének átértéséből, jogosnak tartanám annak egy minden felekezetű bibliakutatók eredményeinek criticali figyelembevételével készült, de felekezeti szempontoktól lehetőleg független fordítását is. Úgy gondolom, hogy ily fordítás nemcsak nem lenne káros ellentétben a felekezeti fordításokkal, hanem azoknak *legalább is nyelvére*, értettségére, élvezhetőségére és így az egyházak céljának, a hitnek és erkölcsnek erősítésére még jótékonyan is hatna, s ha én most ilyen fordítást tartván szemem előtt, a magyar bibliafordítás kérdését tárgyaló irodalmat akarom szaporítani néhány szerény megjegyzéssel s egy még szerényebb próba fordítással, talán nem fogok kárt okozni, sem pedig illetékesebb köröktől szemrehányásban részesülni. A különböző jellegű bibliafordításoknak annyi közös érintkező

* Fölvastatott a M. Nyelvtud. Társaság 1921 nov. 22-én tartott ülésén.

sikjuk lehet, hogy a fordítási szabályok közül a legtöbb, ha jó az egyik irányzat szerint, akkor jó a másik szerint is. A czéloknak e közösségből és SZÉKELY ISTVÁN említett értekezésének teljességéből s a részletekben is meguyilvánuló helyességéből következnek az, hogy én nem ellentétben akarok lenni SZÉKELY fejtegetéseivel, hanem csak a kérdés nyelvi oldalának némely pontját nagyobb rendszereségre való törekvés nélkül kísértem megvilágítani néhány szemléltető részletpéldán.

SZÉKELY ISTVÁN a fordítás hűségének kellő mértékéről a következőket mondja: „Nem volna . . . okos dolog, hogy a hol a Vulgata szemlátomást hibás, ott a hibát átvegyük és a szöveget hit- és erkölestani szempontból közömbös vagy lényegtelen helyeken az eredeti alapján ki ne javítsuk. Azonkívül a Vulgata sokszor homályos, kétértelmű. Az eredeti szöveg fordításában ugyan a homályt is meg kell tartani s nem szabad azt önkényes és kétes értékű magyarázattal eltüntetni; de a Vulgata után készült közvetett fordításnál a hibás vagy homályos Vulgatával szemben van fellebbezés az eredeti szöveghez, és helytelen eljárás volna a helyett, hogy a forráshoz mennénk vissza, a Vulgata homályát egyéni véleményekkel vagy találgatásokkal javítgatni“. Íme, ez a lehető legszabatosabb álláspont, a melyet katolikus bibliafordító vallhat, mert hiszen a Vulgatát csak ott követni, a hol ez nem hibás és nem homályos, ellenkező esetekben pedig az eredetihez fordulni: annyi, mint az eredetiből fordítani. Arra nézve azonban, hogy az eredetinek esetleges homályait is mindenben és mindig megtartsa a fordítás, úgy gondolom, más vélemény is lehet jogosult. Nyilvánvaló, hogy tudományos kutatás alapjául — akár theologusnak, akár philologusnak, akár historicusnak — csak az eredeti szövegek szolgálhatnak, kivált a kétes és homályos részekben. E szerint a fordítást nem kell, nem szabad oly czéllal készítenünk, hogy az a tudományos kutatás számára is pótolja az eredetit. A fordító tehát — véleményem szerint — annyiban szabadabban járhat el, a mennyiben az utóbbi szempont nem kötheti a kezét. Így, ha az eredetibe oly helyre bukkanunk, melynek értelme a bibliamagyarázók szerint meg van ugyan állapítva, de az, magyarázat nélkül, különösen első hallásra, kétértelmű volna, vagy éppen érthetetlen, mivel magának az eredeti idegen nyelvi kifejezésnek szerepe, értéke ma már nem egészen világos: akkor szükségesnek tartom, hogy a fordítás az általánosan elfogadott értelemhez, ne pedig a szavakhoz ragaszkodjék, hiszen az ilyen kétes helyek legtöbbször *csak nekünk* kétes, de eredeti nyelvük élő korában, eredeti nyelvük beszélői előtt, bizonyára világosan érthetők voltak. A szó szerinti fordítás tehát ily esetekben nem azt a hatást tenné az olvasóra, a mit tenni célja volt az eredetinek, a szó szerinti fordítás tehát a kétértelműségnek vagy homálynak a fordításba való átvitelével meghamisítaná az eredetinek szellemét, míg a szabadabb fordítás hiven adná vissza.

Legyen szabad példával szolgálnom.

Pál apostol a Korinthusbeliekhez intézett első Levelében (XV: 8) Jézusnak a föltámadás után lett földi megjelenéseiről s végül ő előtte is lett megjelentéről szólván, többek közt ezt írja: Ἐσχάτων δὲ πάντων, ὡςπερ εἰ τῷ ἐκτρέματι, ὡφθη κἀμοί. A Vulgata szerint: Novissime autem omnium tamquam abortivo, visus est et mihi. ARNDT ÁGOSTONNAK 1907-ben megjelent német fordítása szerint:

zulettz aber unter allen ist er auch mir, gleichsam einer Fehlgeburt erschienen. A most használt magyar katolikus fordítás szerint: *legutoljára pedig mindenek között, mint időtlennek, megjelent nékem is*; a revideált protestáns szerint: *Legutolszor pedig mindenek között, mint egy időtlennek, nekem is megjelent*. A nem gépies bibliaolvasó bizonyára megütközik azon, hogy Jézus úgy jelent meg az apostolnak, mint valami koraszülöttnak. Csak az általánosan elfogadott magyarázat szerint érthető ez a hely: tudniillik az ő apostollá lett elhívtatásához való méltatlan voltát akarja jelteni azzal, hogy magát időtlenhez hasonlítja, mondani akarván, hogy ő oly tökéletlen az apostolok között, mint isten teremései között a koraszülöttek. A kérdéses hely vetni sorokból, melyekben magát az apostolok között a legkisebbnek mondja s méltatlannak arra, hogy apostolnak neveztesse, vádolva magát azon vakságáért, hogy nem régen még ő is az egyház üldözői közé tartozott — ezen sorokból nyilvánvaló, hogy az *ἐκτρομα* szintén az önmagába szálló szerénység kifejezése, vele az apostol ezt az ő érzését akarta nyilvánítani, olvasóival, hallgatóival közölni, ezt az érzést, ezt a gondolatot öltöztette hát a rendelkezésére álló kifejezési eszköznek, az általa ismert görög nyelvnek *ἐκτρομα* szavába. Ha e szónak az apostol nyelvében az a hangulata lett volna, azt a hangulatot, érzést keltő hatása lett volna, mint a mi van mai nyelvünkben a *koraszülött*-nek, vagy a bibliafordításokban lévő, a *koraszülött*-el teljesen egyértelmű *idétlen*-nek: akkor az apostol azt a görög *ἐκτρομα* szót céljához bizonyosan alkalmatlannak találta volna. *Idétlen* is, *koraszülött* is éppúgy, mint *Fehlgeburt*, homályt és valami visszatetsző neveltségesség árnyékát veti bele az apostol világos, komoly beszédébe, kellemetlenül megszakítja azt az egyenes hatást, melyet az apostolnak előző és azután következő szavai tesznek. En tehát úgy gondolom, inkább az apostol szellemében írnek, ha a mi kifejezési eszközünkben, a magyar nyelvben, az apostol kétségtelen céljának megfelelőbb szót keresnek az *idétlen*-nél (= *koraszülött*-nél) s inkább így fordítanám az illető mondatot: *legutoljára pedig megjelent nékem is, tökéletlen teremtésnek*. Ugyanezen rész (I. Kor. 15.) 56-dik versében ez a tömör mondat van: *Τὸ δὲ κέντρον τοῦ θανάτου, ἢ ἀμαρτία ἢ δὲ δύναμις τῆς ἁμαρτίας, ὁ νόμος*. Katolikus fordításunk szerint: *A halál fullánkja a bűn, a bűn ereje pedig a törvény*. E mondatot, hogy: *a bűn ereje a törvény*, az apostolnak csak két másik helye fejt meg (Róm. 7:13 és 4:15), melyek közül az első röviden így szól: *οὐ δὲ οὐκ ἔστιν νόμος, οὐδὲ παράβασις*: a hol nincs törvény, ott nem lehet törvényszegés sem, bűn sem, vagyis a bűnt bűnné a Mózes által kijelentett törvénynek, tilalomnak ismerése teszi, a bűnnek jelentőséget, súlyt az a tilamat tartalmazó törvény ad. Ha tehát az apostolnak ezen gondolata számára nem az ő görög nyelve, hanem a mi magyar nyelvünk szolgál kifejezési eszközzül, mely modern fejlettségében az abstract fogalmak szabatosabb, megkülönböztetőbb kifejezésére amannál bővebb, változatosabb anyaggal rendelkezik: akkor más szó lesz alkalmas az apostol gondolatának kifejezésére, nem a *δύναμις* pontos szótári megfelelője: az *erő*. Abból, hogy: *a bűn ereje a törvény*, egyszeri olvasásra, hallásra, utána való nyomozás, gondolkozás nélkül nehezen lehetne megérteni az apostol igazságát, én tehát a kérdéses helyet, hogy a *szöveg* az apostol kívánta hatást érje el, így tenném ki magyarul: *a halálnak fullánk*

*a bűn adott, a bűnnek súlyt a törvénybeli tilalom. A halottak föl-
támadásában kételkedő korinthusiaknak az apostol (I. Kor. 15: 35—
38) párhuzamot von a földbe vetett mag kikelése és az eltemetett
ember fölta madása között: 'Αλλά ἐρεῖ τις πῶς ἐγειρονται οἱ νεκροί; ποῖον
δὲ σῶματι ἔρχονται; 'Αφρῶν, σὺ ὁ σπείρεις, οὐ ζωοποιεῖται, ἐὰν μὴ ἀποθάνῃ.
Καὶ ὁ σπείρεις, οὐ τὸ σῶμα τὸ γενησόμενον σπείρεις, ἀλλὰ γυμνὸν κόκκον,
εἰ τύχοι, σείτος, ἢ τινοσ τῶν λοιπῶν. Ὁ δὲ θεὸς δίδωσιν αὐτῷ σῶμα καθὼς
ἠθέλησεν, καὶ ἐκάστω τῶν σπερμάτων ἴδιον σῶμα. Ez a rész a mi katho-
likus bibliánkban így hangzik: *De azt mondja valaki: Miken-
támadnak föl a halottak? és minő testtel jönnek elő? Balgatag! a mit
elvetesz, nem éled fel, hacsak előbb meg nem hal. És a mit elvetesz,
nem a leendő testet veted el, hanem pusztán a magot, tudniillik a buzát
vagy egyéb magot. Az isten pedig annak testet ad, a mint akarja és
pedig minden magnak tulajdon testet. Ezt a részt, hogy a kép is
megmaradjon, az értelem se veszzen el, én így fordítanám: *De
mondhatná valaki: hogyan történik a holtak fölta madása és miféle
testtel jönnek elő? Balgatag! ha magot vetesz is, előbb halálra rothad az,
csak azután kel életre. És a mit elvetesz, nem a kikelendő növény kész
teste még az, hanem csak a, pusztá mag, gabonáé vagy egyébé. Majd
Isten ad annak olyan testet, a minőt akar: mindenféle magnak más-
másféle testet.***

Fölveti SZÉKELY azt a kérdést is, hogy vajjon „a bibliafordítás
nyelve egészen *modern legyen-e, vagy régies, antik színezetű*”. Erre nézve
a tudós értekező a következő véleményt fejt ki (116. l.): „Némelyek
egészen mai nyelven készült fordítást szeretnének. Ez szerintem
helytelen volna. A Bibliát igenis közelebb kell hozni a mai nyelv-
szokáshoz, de a nélkül, hogy teljesen modernné tennők. A régies
nyelv a Szentírásnak bizonyos történeti zománczot, komoly, ünnepies,
méltóságteljes hangot és kenetteljes izt ad; ellenkezőleg a teljesen
modern nyelvezet azt közönségessé, köznapiassá tenné s a nyelv
folytonos változásának vetné alá. Egészen más tisztelettel fogadjuk
a Bibliát, ha az saját külön, tiszteletreméltó régi nyelvén beszél,
ha mintegy érezzük, hogy belőle az örök igazság, az ősök szelleme,
a századok és évezredek lelke szól hozzánk, és egész más érzéssel,
ha abból az utca, a színpad és az újságok bepiszkolt nyelve hangzik,
melyen annyit hazudni, dévajkodni és káromkodni hallunk”. E finom
stylusérzéket bizonyító szavakra legyen szabad megjegyeznem, hogy
a kik a bibliát irták, mind a maguk koruk nyelvén irták a maguk
kortársaiknak (különösen az újszövetségi írók) s a mi régi fordítóink
is, TAMÁS és BÁLINT csakúgy, mint KÁROLI és KÁLDI, a maguk
élő nyelvén fordítottak. Jelentéktelenebb, vagy tehetéstelenebb
bibliafordítók, mint például a Döbrentei Codex írója és KOMÁRI, vet-
tek ugyan át egy-két emberöltővel öregebb elődeik kifejezéseiből
(nem pedig századokkal régibb szövegekből), de korántsem tették
ezt valami tudatos archaizálásból, vagy valami nyelvi hagyomány
iránti kegyeletből, hanem egyszerűen azért, mert érezvén fordítói
gyöngeségüket, ingadoztak a többféle synonymum között. A tudatos
archaizálás a stylusban modern jelenség. Tehát mind az eredeti
bibliaszövegek, mind a régi fordítások példája kétségtelenül arra
kötelezi a fordítót, hogy a maga kora közönségének a maga kora
nyelvén írjon. Ha megjelenének a mi időkben közöttünk az apos-
tolok s mint ama tüzes nyelvés pünkösztkor, kezdenének szólan
más-más nyelveken, bizonyosan a mai magyar nyelven szólának

hozzánk, nem pedig valami stylizált régieskedéssel. Csak az eredeti szövegek nyelvét illeti meg a hagyomány iránti tisztelet; bármely régiebb magyar fordítás nyelvéhez csakis történeti tradíciókból ragaszkodni annyi, mint emberi műnek, a fordítók művének, ha nem is oly mérvű, de oly jellegű kegyelettel adózni, a minő csak a szent iratoknak isteni sugallatra támadt nyelvi formáját illeti meg. s a minő tekintélyt a maga meg nem változtatandó szövege számára bizonyára elvart az utókortól egy PÁL apostol s a minővel fölruházta a katolikus egyház a Vulgatát, de a minőt egy KÁROLI, egy KÁLDI bizonyára nem követelt a maga szövegezésének. Minden régi bibliafordítónk nevében merem tehát vallani azt az elvet, hogy a mai fordító mai nyelven fordítson. Mai nyelven azonban természetesen nem az utca nyelvét értem, melytől joggal fordul el SZÉKELY ISTVÁN, hanem értem a mai irodalmi nyelvet, még pedig annak sokféle skálájából mindig azokat a változatokat, melyek legjobban illenek a Biblia különböző irodalmi műfajokat tartalmazó különböző részeihez. Tudjuk, hogy az irodalmi nyelv nem azonos a ma beszélt köznap nyelvvel, az irodalmi nyelv szedeget a népnyelv virágaiból is, a régi nyelv kincseiből is, de úgy, hogy a különböző korok és körök stylusrétegeiből vett elemeket a nyelvművész a maga egyéni egységes stylérékével mindig a tárgy hangulatához simuló, de mindig egységes hangulatú stylussá olvasztja össze. SZÉKELY véleménye és szavai szerint: „kár volna kiküszöbölni teljesen az itt-ott ritkán előforduló elavult szókat (lexicális archaismusokat) és népies kifejezéseket, melyek a tiszteletreméltó öregségen kívül nyelvtörténeti értékkel bírnak, sokszor a nyelvkinccsnek becses elemei, melyeket a szövegből meg lehet érteni, a bibliaolvasás által könnyű megtanulni és szükség esetén a jegyzetekben egy-két szóval meg lehet magyarázni“. Az elavult igeidők alkalmazásáról pedig a következőkben foglalja össze nézeteit: „Az elbeszélő és folyamatos mult időalakok ma nincsenek divatban; de éppen ezen avultságukkal adnak a beszédnek bizonyos régies színezetet; azért vannak nagyon helyükön a bibliafordításban. Különösen az elbeszélő mult kiküszöbölését s a *t* betűs mult idő általános használatát a Bibliában nem tudnám helyeselni. A nyelvemlékek az előbbi általánosan használják, Erdélyben ma is divatos, máshol is minden magyar ember, az egyszerű nép is megérti. Ezt az elbeszélő multat elsikkasztani a nyelv szegényítése és véték volna. Ehhez járul, hogy a magyar ige közönséges mult ideje sokszor, kivált a műveltető és szenvedő alakban a *t* hangok kellemetlen torlódásával és a magánhangzók egyhangúságával jár. míg az elbeszélő és folyamatos mult rendszeren simább, változatosabb hangzású és dallamosabb. Hogy azonban a beszéd sablonos ne legyen, tanácsos az elbeszélő és kivált a folyamatos multat is néha-néha a *t* betűs multtal váltogatni. A végzett multa ritkán van szükség, rendszeren helyettesítheti azt a közönséges mult idő, esetleg időhatározó kíséretében. De a hol az értelem megköveteli, felesleges moderneskedés volna azt elvből kerülni“. SZÉKELYnek ezek a részletekbe ható megjegyzései biztos és helyes zsinórmértékül szolgálhatnak minden bibliafordító számára s a lényegben én is egyetérték e sok kérdést érintő fejtegetésekkel, azonban legyen szabad nekem az én szempontomnak megfelelően más, kissé szigorúbb fogalmazásban fejezni ki azon criteriumot, mely megszabná, mennyire lehet a nyelv régies, mennyire modern. Véleményem sze-

rint nemcsak azt kell tekinteni, hogy valamely régi szó, vagy régi nyelvtani alak érthető-e, jegyzetben megmagyarázható-e, könnyen megtanulható-e, valamely nyelvjárásunkban még előfordul-e; hanem én, mivel a mai irodalmi nyelven való fordítás híve vagyok, azt fontolgatnám fordítás közben minden nyelvi jelenségnél, hogy beleillik-e az stylusbeli egyenetlenség előidézése nélkül a mai irodalmi nyelvbe, vagyis én a régi nyelvi elemeknek nem éppen érthetőségét, hanem azonfölül hangulatát vizsgálom. Helyesen mondja ugyanis ZOLNAI BÉLA „Eszttétikai szempontok a nyelvtudományban“ cz. értekezésében (MNy. XVI:111), hogy: „a hogy egy mondat logikai tartalmából kiütözik egy hibás jelentésben alkalmazott szó, úgy kelt hangulati zavart egy idegen sílusrétegből való szó fölbukkanása a mondatban“. Természetes, hogy irodalmi nyelvünk népi eredetű, vagy modernebb jellegű elemeinél is épp oly gondosan kell ügyelnünk az értelemi mellett hangulati tartalmukra is, és mivel az egyes szavak és nyelvtani alakok nem külön egymagukban élnek, mint a szótárakban és nyelvtanokban látjuk őket, hanem mint a mondatok részei más szavakkal és más nyelvtani alakokkal kapcsolatban érvényesülnek, azért hangulati értékük nem egymagukban véve, hanem a beszéd nagyobb összefüggő részébe helyezve állapítható meg. Egy-egy archaizmus jól beleillik a régiesebb kifejezésekből álló mondatokba, modern szó is természetes a modern környezetben, de erőltetetté válik a legérthetőbb régi szó is, ha modern jellegű beszédbe keveredik s nagyon kirívó a szórványosan jelentkező modernség régiesebb színezetű stylusban. A régi és újabb stylusrétegekből való elemek erőszakos összekeverése az, a mi legjobban fenyegeti a stylus szépsége szempontjából a bibliafordítót akkor, ha valamely régibb bibliafordításnak értelemi szempontból kifogástalan részeit át akarja venni új fordításába. Igaza van tehát SZÉKELYNEK abban a kijelentésében, hogy „toldozás-foldozással, a régi fordítások... javíthatásával az igényeket kielégíteni nem lehet“ (114. l.); nem átdolgozni, hanem újra fordítani kell, s fölöslegesnek tartom az új fordító részéről azt az előzői iránti szerény kegyeletet, mely ezt mondatja vele: „tartsuk meg Káldiból és Tárkányiból. a mi jó“ (114). Azt mondom, ne tartsuk meg, mert a mi jó lehet KÁLDIBAN és TÁRKÁNYIBAN a maga helyén, az kiszakítva és egy SZÉKELYFÉLE fordításba keverve lehet rossz, a stylus egysége hangulatát megrontó. Az újabb és régibb fordítások közt csak annyi egyezés legyen, a mennyi a fordított szöveg azonosságából önként következik. Hogy régibb és újabb stylusrétegekből vett elemek nyers összevegyítése mily stylushibákat okozhat bibliafordításban, arra nézve legyen szabad néhány példát előhozni a revidéalt protestáns fordításból. Pál Thess. I, 2:7: *De szívélyesek valánk ti közöttetek.* A *szívélyes* modern, a *valánk* elavult; külön mindegyik jogos lehet, de így együtt bántó disharmonia. Péter II, 2:1: *Valának pedig hamis próféták is a nép között, a miképen ti köztetek is lesznek hamis tanítók, a kik veszedelmes eretnkségeket fognak becsempészni.* Itt az eretnkség *becsempészése* a modern kifejezés, ehhez *voltak* illenék a *valának* helyett, mutató *így* a régies visszavivő kötőszó a *miképen* helyett: *Voltak pedig hamis próféták is a nép között; így ti köztetek is lesznek stb.* Péter I, 4:10: *Kiki a mint kegyelmi ajándékot kapott, úgy sáfárodjatok azzal egymásnak, mint Isten sokféle kegyelmének jó sáfárai.* Ebben a ke-

gyelmi ajándék a modern theologusnak szakkifejezése, vele sehogyszem illik össze az egymásnak való sáfárkodás régies hangulata.

Sokáig folytathatnám a sort, de az idő előrehaladottsága nem engedi meg. Még egyszer hangsúlyozom hát annak szükségét, hogy a fordító tiszta mai nyelven fordítson, lehetőleg óvakodva a régi bibliafordítások avultságaitól. A kinek olyan határozott és világos fölfogása van a nyelvhelyességről és stylushelyességről s általában a bibliafordító föladatairól, mint SZÉKELYNEK, jobb, ha minél többet ad magából s minél kevesebbet vesz előzőitől. Most pedig hadd tegyek úgy, mint SZÁSZ GERŐ költeményeinek bírálatában ARANY tetet a critizáló czigánnyal: fogja a nyirettyüt s maga kezd játszani, úgy mutatva meg, hogy kellene húzni az ő izlése szerint. Legyen szabad bemutatom egy kevés bibliafordításomat annak megvilágítására, hogy képzelném én el gyakorlati megvalósulását bibliafordítói elveimnek a stylus szempontjából. Válogassunk ki olyan részeket is, melyek inkább lyraiak, olyanokat is, melyekben az okoskodás a fő, olyant is, mely a legegyszerűbb elbeszélés.

I. Thess. I.

Pál, Silvanus és Timotheus az Atya Isten és Úr Jézus Krisztus Thessalonicabeli gyülekezetének.

Kegyelem néktek és békeség!

Mindég hálalkodom Istennek miattatok, mindnyájatokról megszoktam emlékezni imádságaimban, szüntelenül emlegetem: cselekvés a ti hitetek, fáradozás a ti szeretettek és szilárdság a ti reménységtek a mi Urunk Jézus Krisztusban, az Istennek, a mi Atyánknak színe előtt. Jól tudom, szeretett testvéreim: Isten magának választott benneteket; jól tudom: nem pusztá szó maradt nálatok az evangélium, hanem erőt, szent lelket, teljes reménységet olt belétek, úgy, a mint bennem láthattatok, mikor köztetek, értetek működtem.

Lettetek az én követőimmé, az Úr követőivé, elfogadván az igét sok nyomorgatás daczára is Szent Lélek adta örömmel. Így váltatok, Macedoniában és Achajában a kik vannak hívők, valamennyinek példaképévé. Mert titóletek zendült tova az Úrnak igéje nemcsak Macedonián és Achaján végig, hanem egész világgá híresült a ti Istenben való hitetek — de hiszen fölösleges, hogy én szóljak ezekről. Maguk azok a népek hirdetik, mily sikerrel jártam nálatok, mint tértetek bálványaitoktól az Istenhez, szolgálni az élő, igaz Istennek, várni a mennyből az ő fiát, kit ő támasztott föl a halálból, várni Jézust, ki megszabadít bennünket amaz eljövendő haragtól!

I. Thess. II.

Ti vagytok a tudói, testvéreim, hozzátok tett útam mennyire nem volt hiábavaló. Noha, tudjátok, szenvedés volt, gyalázat volt a részem Philippiben, mégis, a mi Istenünkben bizva, merészeltem harczok között is hirdetni néktek Istennek evangéliumát. Buzdító szavaimba nem keveredett tévelygés, szennyes czél, ravaszkodás. Ha Isten méltónak ítelt arra, hogy az evangéliumot rám bizza, én azt úgy hirdetem, a mint rám bizta, nem emberek tetszésére vágyva, hanem Istenére, ki mindnyájónk szívét vizsgálgatja. Jól tudjátok: beszédem nem volt tévelygés; Isten a tanúm: nem volt

haszonlesés leplezése. Nem kerestem, hogy emberek dicsőítsenek, ti avagy mások, noha sok mindent elvárhattam volna tőletek, mint a Fölkentnek követe. De nem : mint egy gyermek, voltam én köz-
tetek. Oly hő szeretettel irántatok, mint anya melengeti édes gyer-
mekeit, vágyva vágytam adni néktek nemcsak Istennek evangéliu-
mát, hanem adtam volna akár életemet, mivelhogy szerettemimé
lettetek. Emlékezhettek, testvéreim : nem kerültem munkát, fárad-
ságot, dolgoztam éjjel-nappal, hogy eltartásom ne titeket terheljen ;
úgy hirdetem néktek Istennek evangéliumát. Ti vagytok tanuim
és az Isten, mily szent, igazságos és feddhetetlen volt életem a ti
hívó seregetekben. Azt is tudjátok, hogy egyenként integettelek,
vígasztalgattalak benneteket, mint atya édes gyermekeit ; Istenre
kértetek benneteket, hogy viseljétek magatokat méltóan Istenhez,
a ki hívogat benneteket tulajdon országába és dicsőségébe.

Azért is szüntelenül hálálkodom Istennek, hogy mikor Istennek
beszédét elfogadtátok, nem emberi beszéd gyanánt, hanem, mint a
mi valósággal : isteni beszéd gyanánt vettétek ; s látni is munkáját
bennetek, hívókben, mert Isten azon gyülekezeteinek, melyek
Judaea földén a Jézus Krisztusban vannak, ti is követőivé lettetek,
hiszen ti ugyanazokat szenvedtétek tulajdon fajtátoktól, mint ama
Zsidóországbeli gyülekezetek a zsidóktól ; igen, azoktól, kik meg-
ölték az Urat : a Jézust, meg a prófétákat is, üldöztön üldöztek
engem is, utálatosak Isten előtt s embereknek ellenségei ; ők tilta-
nák nékem, hogy ne merjek prédikálni üdvösségül a pogányoknak
— de már telire töltötték bűneik mértékét s rájuk üt végül Isten-
nek haragja ! Én pedig, testvéreim, kit egy rövid idő, ha szívre
nem is, de arcra távol árváskodtat tőletek, mindenképpen rajta
voltam már, hogy szemtől szembe láthassalak benneteket az én
nagy vágyakozásomban. Testvéreim ! csak ne akadályozott volna
meg a sátán : már kétszer is indulóban voltam hozzátok. Mert ki
lehetne oka reményemnek, örömemnek, dicsekedésemnek, ha nem
ti, az én Uram, a Jézus előtt, majd ha újra megjelen. Igen, ti
vagytok az én dicsőségem, az én örömem !

Pál I. Kor. XV.

Most pedig emlékeztetek, testvéreim, arra az evangéliumra,
melyet már hirdetem néktek, s el is fogadtátok, benne is marad-
tatok ; melyet ha oly értelemben tartotok meg, a mint én hir-
dettem néktek, üdvözültök is általa — máskülönben hiába volna
benne hinnetek.

Lám, megtanultam s először is azt tanítottam néktek, hogy
— a mint megmondották az írások — meghalt a Krisztus a mi
bűneinkért, és hogy eltemettetett s — a mint megmondották az
írások — harmadnapon föltámadott, és hogy megjelent Kéféának
meg ama tizenkettőnek, azután pedig megjelent ötszáznál többen
együtt volt testvérünk előtt, kikből hűnytak el ugyan egynéhányan,
de sok ma is él még ; majd megjelent Jakabnak, majd az apostolok-
nak valamennyinek, legutoljára pedig megjelent nékem is, tökéletlen
teremtésnek. Bizony, legkisebb én vagyok az apostolok között,
nem is méltó az apostol névre, hiszen üldöztem az Istennek
egyházát. Istennek kegyelméből mégis vagyok, a mi vagyok, többet
munkálódtam mindnyájánál — azaz nem én, hanem Istennek

kegyelme, mely velem van. Szóval: én is, mások is; azt prédikáltuk, abban hittetek.

Ha tehát Krisztusról azt prédikáljuk, hogy föltámadt a halálból, hogyan mondhatja némelyőtök, hogy a holtak számára nincsen föltámadás? Hiszen ha a holtak számára nincsen föltámadás, akkor Krisztus sem támadhatott föl; ha pedig nem támadott föl a Krisztus, haszontalanság a mi prédikálásunk, haszontalanság a ti hitetek, sőt ránk bizonyul, hogy Istenről tettünk hamis tanúságot, mikor tanúságot tettünk, hogy Isten föltámasztotta Krisztust: mert nem támaszthatta föl, ha nem támadhatnak föl a holtak; ha ugyanis a holtak föl nem támadnak, Krisztus sem támadott föl; ha pedig Krisztus nem támadott föl, hiábavaló a ti hitetek, még mindig a ti bűneitekben vagytok s elkárhoztak azok is, kik a Krisztusban húnytak el. Ha csak e világi életünkben tart bennünket remény-ségben a Krisztus, mi vagyunk a legnyomorultabb emberek!

De föltámadt ám a Krisztus a halálból; ő lett az első termés az elhúnytakból, ugyanis ember műve lett a halál, de ember műve lett a holtak föltámadása is; mert valamint mindenki meghal Ádám miatt, úgy mindenki megelevenül Krisztus által, még pedig kiki a maga sorára: első termés a Krisztus, utána valók a Krisztuséi, az ő eljövetelekor. Azután a vég; átadja ő akkor az országot az Istennek, az Atyának, eltöröl akkor minden más birodalmat és hatalmat és erőt. Mert addig kell uralkodnia, míg lába alá nem lesz vetve minden ellenség. S mivel neki minden lába alá vettetik, eltöröltetik az utolsó ellenség is, a halál. Ez pedig: neki minden alája vettetik, nyilván annak kivételével értendő, a ki neki mindent alája vet. Midőn tehát már neki minden alája lesz vetve, akkor, a ki mindent így neki vetett alája, az alá vettetik maga a Fiú is, hogy az Isten legyen minden mindenben.

Mire mennek hát azok, a kik valamely elhaltak nevében kereszteltetik meg magukat, ha semmiképpen föl nem támadhatnak a holtak? Miért akkor megkeresztelkedni holtakért?

Miért akkor minden órán a veszedelemnek tenni ki magunkat? Lám, én mindennap a halállal játszom, csak hogy értetek, testvéreim, dicsőségem legyen a Jézus Krisztustól, a mi Urunktól. De ha Efézusban csak földi czélokért küzdöttem volna meg ama fenevadakkal: mi hasznom belőle, mikor nem támadnak föl a holtak?

„Együnk, igyunk, hátha meghalunk holnap” — ne hajtsatok ily csábításra!

*Gonosz szó hallása
Jó erkölcs romlása.*

Ébredjeteek föl igazakká, ne vétkezzetek: némelyőtök még most sem ismeri az Istent — szégyenetekre mondom ezt!

De mondhatná valaki: hogyan történik a holtak föltámadása és miféle testtel jönnek elő?

Balgatag! ha magot vetsz is, előbb halálra rothad az, csak azután kel életre. És a mit elvetsz, nem a kikelendő növény kész teste még az, hanem csak a puszta mag, gabonáé vagy egyébé. Majd Isten ad annak olyan testet, a minőt akar: mindenféle mag-nak más-másféle testet. Nem minden szervezet azonos: más az emberé, más a baromé, más a madaré, más a halaké. Vannak égi testek, vannak földi testek; de más az égiek ékessége, más a

földieké. Más a napnak is ékessége, más a holdnak is ékessége, más a csillagok ékessége: hiszen csillag a csillagtól is különbözik ékességben.

Ennek módjára van a holtak föltámadása is. Földbe vettünk rothadandónak, föltámasztatunk el nem rothadónak, földbe vettünk hitványnak, föltámasztatunk dicsőnek, földbe vettünk nyavalyásnak, föltámasztatunk erősnek. Elvettetik az anyagi test, föltámasztatik a lelki test; mert ha van anyagi test, van lelki test is. Az irás is mondja, hogy az első Adám életet élő anyagi lényvé lett, az utolsó Adám pedig életre keltő lelki lény. De időben nem az az első, a mi lelki, hanem az, a mi anyagi, s csak annak utána következik az, a mi lelki. Az első ember földből lett, tehát földi; de ama második ember mennyből való; s a milyen volt ama földi, olyanok a többi földiek is, a milyen pedig ama mennyei, olyanok a többi mennyeiek is; a mint viseljük elsőbb ama földi lény alakját, úgy viseljük később ama mennyeinek alakját.

Azt pedig mondom, testvéreim, hogy nem örökölheti hús és vér az Istennek országát, nem örökölheti a rothadó az el nem rothadást. Közlöm tehát veletek e titkot: lesznek ugyan, kik el sem hűnynek, de senki nem lesz, ki egykor majd át ne változnék. Amaz utolsó trombitaszóra — mert megszólal akkor a trombita — nagy hirtelen, egy szempillantás alatt föl fognak támadni a holtak, a többiek pedig egyszerre változnak át. Mert e rothadandó testnek rothadatlanságot kell magára öltenie, s halhatatlanságot e halandó testnek.

Mikor pedig e rothadandó test rothadatlanságot ölt magára, e halandó test halhatatlanságot, akkor teljesül be az irásnak ezen igéje: Elpusztult a halál a mi diadalmunkul!

Hol hát a te diadalmad, halál? Hol a te fülánkod, halál?

A halálnak fülánkot a bűn adott, a bűnnek súlyt a törvénybeli tilalom — de hála legyen az Istennek: diadalmat adott rajta nekünk a mi Urunk Jézus Krisztus által!

Azért, szeretett testvéreim, legyetek állhatatosak, rendületlenek, buzgólkodjatok az Úr dolgában, soha nem feledve azt, hogy munkátok sikere meglepsz az Úrtól!

Márk VIII.

Azokban a napokban történt, hogy nagy volt megint a kísérsokaság, ennivalójuk pedig nem volt. Magához hívta hát a tanítványait és így szólt nekik:

— Úgy sajnálom ezt a népet! Három nap óta már el nem maradnának tőlem, ennivalójuk pedig nincsen. Ha meg étlén eresztem őket haza, ki se bírják az utat, hiszen némelyik ugyan messziről jött.

De tanítványai így feleltek:

— Honnét tudna valaki ezeknek elég kenyeret előteremtteni ebben a pusztaságban?

Ő meg csak ezt kérdezte:

— Hány kenyeretek van?

Azt mondták azok, hogy:

— Hét.

Erre szólt a népnek, hogy telepedjenek a földre, fogta a hét

kenyeret, hálát adott, megszegte, odaadta tanítványainak, hogy osszák szét. Szét is osztották azok a népnek.

Apró haluk is akadt egy kevés, megáldotta azt is, szétosztatta azt is.

És mindenki evett, mindenkinek elég jutott, sőt a maradék darabokból még össze is szedtek hét kosárra valót. Voltak pedig vagy négyezeren.

Igy aztán eleresztette őket.

Mészöly GEDDEON.

Nyírek és nyírok.

„Kétségtelen — mondja BUDENZ (MUGSzt. 419) —, hogy a magyar *nyír* ige előbb csakis mélyhangú (*nyíro-*) volt, s csak az alapszóbeli *í* vocalissal állhatott elő a magashangú változat (*nyíre-*). Hiszen csak mélyhangú vocalissal maradt: *nyírkál*, *nyírbál* (nincs még: *nyírkél*, *nyírbél*).“

Ismeretes, hogy szóhasoulitásaiban B. nem sokat törődött az egybevetett szók történetével. Legtöbbnyire mai jelentések szerint értelmezte őket. Az ugor nyelvek legtöbbjével nem is tehetett egyebet, de a magyar szókkal bizony másképp kellett volna bánnia, mert ezek közül mar soknak jól ismerjük századokra visszamenő történetét, alak- és jelentésváltozásaik egész menetét. Világos példa erre a *nyír* és *nyírbál* igék itt következő története.

A *nyírni* (radere, tondere) igére és származékaira a NySz.-ban 23 cím alatt 81 idézet van s köztük a legrégebb a XV. század első felében írt Bécsi C.-ből és még hét más codexből; Cal., MA., PP., PPB. szótárából; íróból az ország minden vidékéről — s a 81 adat között egyetlen egy sincs, a melyben akár maga a *nyír* vagy akár melyik származéka mélyhangú volna, valamennyi magashangú. Ugyanigy az OklSzt.-ban is. Mélyhangúságára tudtommal nincs is régebb adatunk a XVIII. sz. utolsó negyedénél. Akkoriban már elő kellett imitt-amott fordulnia irodalmilag is, mert BSzD.-nál 1792-ben (Kisd. Szt.) *nyírom*, *nyírás*, *nyíró* is megvan, de még csillagozással, a mi nála azt jelentette, hogy „befogadásuk felett még talán kétség támadhat, ámbár pártfogóik is találtak“. — GYARMATHI SÁMUEL 1794-ben, a Nyelvmesterében azt írja, hogy a vármegyékben *nyírot* és *nyíromet* mondanak, ellenben a székelyek *nyírot* és *nyíromot*. SÁNDOR ISTVÁN is említi a *nyíromot*, de magyarázatul hozzáteszi a *nyíromet*. A XIX. sz. irodalmában mindinkább terjed a mélyhangú alak, bejut minden szótárunkba, de megmarad mellette, sok származékával együtt, a régi *nyírem* is. Mokry Benjámín 1823-ban kiadott Deák-Magyar Etymologiai Lekszikonában *rado*: nyírem; *abrado*, *derado*: lenyírom, elnyírom; *tondeo*: nyírom, megnyírom; *tonsor*: nyíró; *tonsurá*: elnyírés; *tonstrix*: nyíró-asszony; *intonsus*: nyíratlan. — Nemrégiben hallottam egy úrnőtől: „Férjem két-háromhetenként nyíretkezik, reudesen én nyírom le a haját“. — Íme, most már a *nyír* ige nemcsak vidékenként, hanem egyazon ember ajakán is hol magas, hol mélyhangú.

A régi *nyírek* elfajzása az újabb *nyírokká* nem irodalmi úton, nem is tudatosan, hanem a szintén *í* hangzós, szintén egytagú *bírok*, *strok*, *hívok*, *nyívok*, *rívok*, *sívok*, *szívok*, *vívok* stb. mélyhangú igék

hatása alatt, eleinte csak egyes vidékek nyelvén ment végbe és a XVIII. sz. végén bejut az irodalomba is.

Ezekután térjünk át a *nyírbál* történetére. Eddigi tudomásunk szerint legegyszerűbben 1611-ben, MA.² magyar-latin részében fordul elő, de az akkori értelme korántsem az, a mi a mai (t. i. nem „conscindo. forficibus circumscindo“), hanem „applorando peto“, vagyis *rimánkodva kérek vmit.* GELEJINÉL 1645-ben: „mi haszon volna embernek kunyorálni és *nyírabolni* (Válts. titka 1116). BSZD. a következő mondatdal is értelmezi: „*Kunyirbálta*, kikunyorálta az anyától a pénzt“; sőt ez a régi jelentése némely vidéken még ma is él a nép nyelvében. Váczon *nyírbál* am. szünet nélkül, sürgetőleg kér, könyörög, kunyorál; Hont megyében: De rossz gyerek ez, egész nap *nyírbákokgyik*; Nógrád megyében *nyírbákol*: nyafog, nyivákol.

A *nyírbál* mai jelentését ugyanott találjuk először följegyezve, a hol a *nyírni* ige mélyhangú alakját, t. i. BSZD.-nál. Együtt adja a két jelentést, először az újat: „nyiszálni, mintegy nyúzva vagdalni, szegdelni p. o. a kenyeret, vagy rosszul nyírni“. Sándor István 1803-ban maga tudásából még nem ismeri az új jelentést és BSZD.-ra hárítja a felelősséget. Az új gyorsan elterjed. Kassai 1833-ban, Fogarasi 1836-ban már nem említi a régit, csak az újat. A Tud. Társ. 1838-i szótárában *nyírbálni* még „bettelnd weinen“, de *nyirkáltra* utalva már „scheren, kippen“ is. CzF.-nál és Ball. Teljes Szt.-ban is megvan még mind a két jelentése, de már Kelemen Béla Nagy Kézi Szótára, melynek az a rendeltetése, hogy a mai irodalmi nyelv tárháza legyen, csak a „beschneiden, zututzen“ jelentést veszi föl.

Nyilvánvaló, hogy a régi, „kunyorál, esengve kér“ jelentésű *nyírbál* nem származhatott a mai mélyhangú *nyír* (haját vág, ollóz) igéből, mert a kettő értelme sehogy sem egyeztethető össze.

Honnan származott tehát?

Van, vagyis inkább volt irodalmi nyelvünkben egy a nép nyelvén ma is élő ige: *nyí* vagy *nyív*. Jelentése Cal.-nál: vagio, greinen; MA.-nál: vagio, ich schreye wie ein unnmündig Kind; Ball.-nál: éles hangon sivalkodik, nyivákol; MTsz.-ban: éles hangon visít. Ez a hangutánzó *nyí* egy szintén hangutánzó nagy szócsaládnak lett közös anyja. Ivadéakai közül kiírom ide CzF.-ból és a MTsz.-ból az ismeretebbeket:

nyíf, nyaf, nyifog, nyafog, nyefeg, nyőfög, nyiffau, nyaffan, nyeffen, nyöffen, nyifátol, nyiffadt, nyiffadtzkodik;

nyikog, nyekeg, nyökög, nyikorog, nyekereg, nyökörög, nyiggat, nyegget, nyektet, nyikkan, nyekken. nyikácsol;

nyiszog, nyeszeg, nyöszög, nyiszorog, nyeszereg, nyöszörög, nyiszít;

nyivog, nyávog, nyivákol, nyivácsol, nyivácskol;

nyírog, nyörög, nyürrög, nyíret, nyirk^oodik, nyírvog, nyarvog, nyárvog, nyervog, nyörvög, nyírvákol, nyarvákol, nyervákol, nyivorkál.

Nem nagy merészség kell hozzá, hogy az utóbbiakhoz számítsuk a *nyírbál*, *nyírabol*, *nyírbákol* hangutánzó igéket is.

Valamint a

nyivog, nyírog, nyírvog;

nyivá(l)kol, nyírvá(l)kol, nyírbá(l)kol

együvértartozó s egyjelentésű igék egyazon igének csakis alakváltozatai, szintilyenek a

nyival, nyirál, nyirval és nyirbál.

Ennyit a régi *nyirbál* származásáról. Lássuk most az újét is.

Mikor a mélyhangúvá lett *nyírok* ige és származékai: nyírat, nyirkál, nyirdogál, nyirogat stb. némely vidék nyelvéből a közbeszédbe s az irodalom nyelvébe bejutva, szélesebb körökben is elterjedtek és a *nyirbállal* egyítvé keveredtek, ismét csak némely helyen, akár gépies utánzásból, akár a nyelvérzék tévedéséből — a mi gyakran megesik — a *nyirbált* is a *nyírok* származékának gondolván, a *vagdal*, *szegdel* jelentéssel ruházták fel. Így került egymás mellé egyazon szónak, a *nyirbál* igének merőben különböző két jelentése: egyfelől a *rímánkodik*, *kunyorál*, másfelől a *vagdal*, *szegdel*. Grammatikailag véve, mind a kettő törvénytelen születés: amaz egy hangutánzó csoportnak már alig fölismerhető tagja, emez pedig félremagyarázás szülötte. Nem is maradhattak meg egymás mellett sokáig, egyiköknek pusztulni kellett. A régi *nyirbálnak* hangutánzó jelentése mindinkább elhomályosodott, az új jelentés ellenben, a *nyirkállal* való azonossága miatt mindinkább megerősödött, sőt lágyabb kiejtésével ennél még kedveltebbé is lett. A létért való küzdelemben a gyöngébb elpusztult s az erősebb kizárólagos uralomra jutott.

Hadd végezzem azzal, a mivel kezdtem.

A *nyírok* és *nyírek* elsőbbsége kérdésében BUDENZ ítéletet mondott. Ítélete, mint eddig is tudva volt, hibás. Tévedését szerintem kettő okozta: 1. nem vette észre, hogy a magashangú *nyíreknek* azért nincs *nyirbél* származéka, mert *-bél* igeképzőnk egyáltalában nincs és nem is volt soha, 2. a *nyirbál* eredeti jelentése elkerülte figyelmét. Ha tudja, hogy eredetileg ez egészen mást jelentett, mint most, bizonyára jobban megvizsgálja a dolgot s kétségtelenül máskép ítelt volna.

SZILY KÁLMÁN.

Régi személyneveink jelentéstana.*

A nyolczadik csoportban következnek a tiszteleti vagy bóknevek és ezek ellentétei: a gúnynevek. Ezek a személyiség meghatározásán és megkülönböztetésén kívül még bizonyos értékelést, főképen érzelmi értékelést is tartalmaznak.

A kezdetleges társadalomban a tiszteletnek, a tekintélynek alapja: 1. a szülői hatalom és részint ezzel kapcsolatban a kornak járó vezetőszerep; 2. az egyéni kiválóság; 3. esetleg a kedvező sors. Ennélfogva a tiszteleti nevek is ezekben a tárgykörökben lelik meg indítékaikat. Így a rokonsági viszonyra vonatkozó fentebb említett nevek közül pl. *üs* ~ *ös* származékaival együtt éppen úgy válhatott tiszteleti jelzővé, majd ebből személynévvé, mint a rokonyértelmű török *aba*, *ata* és talán *apa* szavak, a melyek mint személynevek hozzánk átkerülve GOMBOCZ: MNy. XI, 341—5, 433 szerint egész csomó származékukkal együtt sűrűn tűnnek fel régi személyneveink között.

Az egyéni jelesség a névadás indítéka *Bátor* személynévnél. Ez egyes esetekben a török kölesönszavaink közé tartozó *bátor* köznévként a magyarságban támadt személynévi alkalmazása. Lehet azonban a név, főképen az 1095: *buitir* és 1138/1329: *Bahatur*

* Vö. MNy. XVII, 158, XVIII, 26.

formák, a ‚mutig, tapfer, held, kriegler, feldherr‘ jelentésű tiszteleti jelzőből vált török *Bayatur*: *Batur* személynév átvétele is. (Vö. GOMBOCZ: MNy. XI, 435.)

A ‚kedvező sors‘ fogalomkörébe vágó *boldog*, ‚gazdag‘ szavunknak személynévi szereplését — 1211: *boudug* — összevethetjük a *baj* am. ‚reich; wirt, ehemann; held, anführer‘ tiszteleti jelzőből vált török személynévvél, mely nálunk is használatban volt a kicsinyítő-bevezető képzős származékok egész sorával: *Baja*, *Bajon*, *Baján*, *Bán* stb. (GOMBOCZ: MNy. XI, 434.)

A nőknek járó bók-nevek között:

1. Tulajdonságjelzők: VárReg.: *Genuruch*, azaz *gyönyörű* (MELICH: MNy. VI, 241). 1263: *Zep*, azaz *szép*; VárReg.: *Scepa szép* -a képzővel (MELICH: MNy. X, 153). 1228: *Draga*, azaz *drága*.

2. Jelképes kifejezések:

a) Égitestek. Ilyen az 1152-ben felszabadított két szolgánónéka neve: *Houodi* és *Hugdi*. Az OklSz. az elsőt a ‚hóvirág‘ mai székely nevével: *havadi*-val összevetve ‚narcissus‘-nak értelmezi (? jellel); a másodikat pedig a *hug* származékaként közli (szintén ? jellel). Valószínűbb azonban, hogy a *Hovodi* az égitestet jelentő mai *hold* szavunkkal tartozik össze. A *hold* eredetibb alakja u. i. *hód* volt, a melybe csak a *holt* és *volt*-féle formák analogiájára került az *oy*: *ó* helyébe az *ol*. Ez a *hód* pedig -d képzős kicsinyítő abból az alapszóból, melynek képzőtlen formája a ‚hónap‘ jelentésű *hó*: *havat* szóban, -s képzős származéka pedig a ‚holdkóros‘ értelmű *havas* szóban máig fennmaradt. Ha pedig a *Houodi* am. *hold*, akkor a *Hugydi*-nak olvasandó másik név meg a ‚csillag‘-ot jelentő *hugy* szónak -d képzős kicsinyítője lehet. Eszerint az 1171, 1181, 1199: *Hugus* nőnevet is olvashatjuk *Hugyus*-nak és értelmezhetjük ‚csillagos‘-nak.* Égitestekről vett török nőneveket idéz egyébként GOMBOCZ: MNy. X, 244, 337: *Aj*, ‚hold‘, *Julduz*, ‚csillag‘.

b) A bók-névül idegenben is sűrűn alkalmazott virág-symbolumra példa: 1390: *wjrag* (MNy. XI, 457); 1237: *Vyragus*; azaz *virág* és *virágos*.

c) Bók-névül szolgálnak nálunk a kis prémes állatok nevei: 1308, 1344, 1346: *Nuuz*, *Nuz*, azaz *nyuszt* és 1212: *Nesta*; 1251, 1390, 1399: *Neste*, azaz *nyest* -a, -e képzővel; 1438-ban együtt tűnnek fel két leánytestvér neveiként egy olyan családban, melynek férfitagjai a *Farkas* és *Fene* nevet viselik (JAKUBOVICH: MNy. XI, 385—7). Ilyen a *hölgy* am. ‚menyét, hermelin‘ az 1394: *Herlgazzon* nevében, kinek testvére *Zypazzon*.

d) Becses tárgyakkal jelképező nevek: 1264, 1309: *Bybur*, azaz *bíbor*; 1181: *Bilura*, *bíbor* -a képzővel (MNy. X, 153). 1276 és 1329 között: *Gyung*, *Gunggh*, *Gyunggh*; 1309: *Gung*, domina *Bybur* leánya; azaz *gyöngy*.** 1291, 1291/2: *Tykur*, azaz *tükör* (MNy. XI, 423; XV, 97); VárReg.: *Ticura* pedisequa a *tükör* -a képzővel (JAKUBOVICH: MNy. XV, 97).

A gúnynevek lehetnek:

1. Tulajdonságjelzők: 1237, 1237 1325, 1244: *Chuna*, *Chvna*, azaz *csunya*. 1211, 1372: *Zennes*, *Zennyes*, azaz *szennyes*. Ezek férfinevek.

* OklSz. *Húgos*? JAKUBOVICH: MNy. XI, 366. *Hugyos* am. ‚Csillagos‘?

** JAKUBOVICH: MNy. XI, 366. a *Margartha* név fordításának tartja.

2. Jelképek: 1240 k.: *Deg*, azaz *dög*. 1198: *Sumurcuc mansio*; azaz *szömörccsök* (MNY. X, 426). Szintén gombáról kapták nevüket 1228: ancilla *Cheperka* és leánya: *Giluad* (unokája *Draga*), azaz *csiperke* és *gilva*-d képzővel.

Kilenczedik csoportul vehetjük fel a születési körülményektől nyert neveket. A születés körülményei, a melyekkel a névadás a legtöbb népnél rendesen összeesik, különböző természetű indítékokat szolgáltathatnak. Szerepet játszhatnak itt a születés előzményei, annak módjai és kísérő jelenségei. Pl. GOMBOCZ figyelmeztet arra, hogy több törzsnél a gyermeket arról a személyről vagy annak a személynek felöltő külső tulajdonságáról nevezik el, a ki a születés után először lép a sátorba (MNY. X, 338). Nézetem szerint ez a szokás a török népek vendégkultuszában leli magyarázatát. Ugyancsak Gombocz említi azt a másik ilyen szokást, hogy a gyermeke annak a tárgynak a nevét ruházzák, a mely a születés után először kerül szóba (i. h.). Így magyarázhatjuk a török nevek közül pl. *Tas*-t, *Tömör*-t, *Ajton*-t (MNY. X, 338—42) és a nekik megfelelő *Kő*: *Keve*, *Vas*, *Reze* neveket, sőt esetleg a *Bors*, *Árpád*, *Som*, *Kökény*-féle nevek egy részét.

A kezdetleges nevek tizedik csoportjába kerülnek a vallásban, a babonában gyökerező nevek. Sok nép egész névmysticát fejleszt. Ezeknél a neveknek olyanféle jelentőségük van, mint a varázsigéknek, a bűvös számoknak: hatóerővel bírnak a szellemekkel — gonoszokkal és jókkal — szemben.

Egyes neveknek — az óvó-neveknek — feladata az ember veszedelmére törő szellemeket elhárítani. Közöttük vannak olyanok, melyek az újszülöttnek a szülők előtt való értéktelenségét, nem szeretett voltát hangoztatják. Céljuk megtéveszteni a gonosz szellemeket és így eloszlatni irigységüket, a mit az ember öröme, boldogsága felkeltene bennük.* Ilyen óvó-név lehetett az 1095: *Semet* (Pannonh. VIII, 270); 1138/1329, 1240 k.: *Scemet* (MonStrig. I, 89), azaz *szemét* név.

A babonás óvó-nevek másik csoportja arra szolgál, hogy a megrontásra kész gonosz szellem elől elrejtse, letagadja az újszülöttet. Ez volt a hivatása a mi *Balmaz* helynevének török eredetijének: a *Balmaz* személynévnek, a mi Gombocz: MNY. XI, 148. szerint nem-levő-t jelent. Eredeti személyneveink közül megfelelnek neki: *Numuolou* azaz *nem-való*; a MELICHTól megfejtett VárReg.: *Numuolohod* (*Numicolohod* sajtóhiba) azaz *nem-való*-d képzővel (MNY. XIII, 52). — 1174: *Numuog* (OkI Sz.); 1211: *Nemuogv* (Pannonhalmi Sz. B.-r. t. X, 505); 1211: *Numuogi* (u. o.); 1269/1397: *Nemvog* (i. m. X, 531); azaz *nem-vagy*, tehát mintha azt mondanók valakiről, hogy 'Nincs'. — 1138/1329: *Mauog*, *Marog*, *Marvag* hat szolgál (MonStrig. I, 89, 90, 93, 95); 1211: *Maogy* ~ fog. *Mauogi*,** *Mauogi*, *Manogy* három szolgál (Pannonh. Sz. B.-r. t. X, 505, 507); VárReg., 1240 k.: *Mauog* (i. m. I, 781); 1252: *Mauag* (OkI Sz.); 1277: *Marvog* honti várjobbágy (Árpád Okm. XII, 203); azaz *ma-van*. Ez a név pedig valószínűleg azt akarta kifejezni, hogy az újszülött csak ma

* Csúvas babona, hogy az újszülöttet a gonosz szellem kicserélheti, a szép és jó gyermek helyett valami hitványat tesz (Mészáros, A csúvas ősvallás 408).

** OkI Sz. *Mauogy*.

van, vagyis a mai napot úgy sem éli túl, tehát felesleges fáradság volna a gonosz szellemnek az ő megrontásával vesződni. Hogy a *nem-vagy* és *ma-vagy* kapcsolatokban a *vagy*-nak mi a szerepe, azt hajos eldönteni. U. i. lehet az az igenévszó, a mely a kódexek korában tulajdon javak értelemben volt járatos.* Lehet azonban személyre vonatkoztatott ige is; még pedig jelölheti vagy a második vagy a harmadik személyt, sőt ekkor még talán mind a kettőt.**

Egyes óvónevek úgy védelmezik az újszülöttet, hogy holtnak nyilváníják. 1138/1329: *Numel*, *Numhu*-vel együtt (MonStrig. I, 89); 1181: *Nemel* (FEJÉRPATAKY: III. Béla okl. 29); 1211: *Nemel*, *Nemelh*, ? *Nemelli* öt szolgál (OkISz. Méltó; Pannonh. Sz. B.-r. t. X, 504, 507, 508, 513); VárReg.: *Nemel* és *Nemelt* (tárgyeset); 1240 k.: *Nemel Tyuan*-nal, vagyis török névvel együtt (i. m. I, 775); 1270: *Nemel* (Roma apja; i. m. X, 534). Ezt a nevet *Nümel*-nek, *Némél*-nek kell olvasnunk és *ném-él*-nek elemeznünk.*** E szerint a 'nem élő' vagy 'nincs életben' értelmezéssel óvónévként foghatjuk fel.**** Hasonlóképen magyarázhatjuk: 1138/1329, 1152: *Halaldi* három szolgál (MonStrig. I, 91, 94; OkISz.); 1211: *Halalud* olv. *Haláldi* és *Halálod*, azaz *halál -di*: -d képzővel.†

Szintén a név-mystica körébe tartozó jelenség az a hit, hogy a név mint jó omen van hivatva arra, hogy a gyermek jövődó sorsát megszabja. Így támadnak a jellemfejlődés és sorsalakulás irányítását célzó nevek: a praedestinációs nevek, melyeknek példaként idéztük már *Bulesú*-t. Ezzel függ össze az a babonás szokás, hogy a gyermekre valami kiváló személy nevét ruházzák, hogy így tulajdonságainak és sorsának kedvező alakulását biztosítsák.

A kezdetleges nevek közé oszthatjuk be utolsó, tizenegyedik csoportként a számnév-személyneveket. GOMBOCZ: MNy. XI, 247—8 megállapítja, hogy a törököknél gyakoriak a számnemekkel szerkesztett törzsnevek, pl. *Kilencz*- vagy *Három-Oyuz*, *Kilencz*- vagy

* A *vagy* igenévszó származékai lappanghatnak a következő nevekben is: 1. 1138/1329: *Waga* (MonStrig. I, 93); 1211: *Wagia* (Pannonh. Sz. B.-r. t. X, 503) olv. *Vagya* -a képzővel. 2. 1138/1329: *Mavag*-gal együtt *Wagdi* (MonStrig. I, 93) olv. *Vagydi -di* képzővel. 1211: *Vagiad* (Pannonh. X, 512) olv. *Vagyad -d* képzővel. 3. 1138/1329: *Wagis* (MonStrig. I, 95) olv. *Vagys*; 1252: *Wogus* olv. *Vogyus* azaz *vagyos* (OkISz.) -s képzővel. 4. 1138/1329: *Wagin* (MonStrig. I, 95) olv. *Vagyn*: *vagyon -n* képzővel.

** A *vagy*-gyal kapcsolatban itt felmerült kérdések tisztázása végett figyelembe kell vennünk: 1. VárReg. *Numhiz*, *Numchiz* azaz *nem-hisz*. Azonban VárReg.: 367: *Chiz* azaz *hisz* is van. Ezekben a *hisz* igenévszó vagy személyre vonatkoztatott ige? (MELICH: MNy. XIII, 52. *nüm-hisz* am. *nem hiszel*). 2. 1211: *Hyzy* négy szolgál (Pannonhalmi Sz. B.-r. t. X, 505, 506, 510, 515). 3. 1240 k.: *Hyze* (OkISz. Szemét) a *hisz -e* képzővel? — I. még a *Lüüti*, *Levente* és *Levedi* neveknél előadottakat!

*** ERDÉLYI L., Pannonh. Sz. B.-r. t. I. 225 és a X. kötet több helyén *Nemel*-nek vagy *Némely*-nek olvassa.

**** Nem lehetetlen, hogy az 1211: *Elh* és *Eld* személynevek (OkISz. Nyúzó és Pannonh. X, 508) olv. *El* és *Eld* a 'vivo' értelmű *él* szóval tartoznak össze.

† Némelyik népnél az óvónevek mellett vannak olyan nevek is, a melyek a jó szellemekkel való viszonynak a termékei, a melyek pl. azoknak beajánlják, védelmükbe helyezik az újszülöttet. Ilyen a germán *Wilhelm*: *Wil-helm*, azaz *Wili*-nek, Odin főisten testvérének a sisakja, ami azt a kívánságot fejezi ki, hogy a gyermeket Wili sisakja fedezze.

Harmincz-Tatár, Kilencz-Gazdag; és ezek analogiájaként hozza fel a mi krónikáink *Hét-Magyar-ját*. Ugyanő idéz a törökből hasonló szerkesztésű személynéveket, pl. *Kilencz-Fejedelemasszony, Kilencz-Aczél, Hat-Párducz, Ötven-Gazdag, Öt-Ló*. Magukra álló számneveket is közöl: a) mint törzsneveket: *Negyven, Száz, A Kilenczek*; b) mint személynéveket: *Hat, Tíz* (248—9). Gombocz kimutatja, hogy a számnév-személynévek a magyarsággal érintkező törökségnél is divatban voltak: *Althabarz: kün alty-bars ,hat-párduc'*; *Törtel: kün tört-ál ,négy-vidék'*; *Otuz ,harmincz'*; *On, Ond > And: török on ,tíz'* (MNY. XI, 251—2). Ide sorolható: 1184, 1211: *Bes* (Pannonh. Sz. B.-r. t. X, 501, 510); esetleg *Bessu* (512) és 1171: *Béessa* 'szolganó' (MNY. XI, 328); vö. török *Beş-At* 'öt-ló'; *beş* 'öt' (MNY. XI, 249). Gombocz: MNY. XI, 249 magyar analogiákként hozza fel az *Ötvend, Ötöd, Ketted, Hármás, Hatos, Hetes* személynéveket és utal a *Negyven, Hatvan, Kilencz, Hét* számnév-helynevekre. Ilyenek még: 1. 1211: *Nege* (Oklsz. Látó), azaz *négy -e* képzővel. 2. 1211: *Vteh* (Pannonh. Sz. B.-r. t. X, 512) az *öt-éh: -é* képzővel. MargLeg. 216: bezprimy *vtin*; 1138/1329: uilla *vtin* (MonStrig. I, 96), olv. *Üten* az *öt -n* képzővel, személynévből helynév. 3. 1211: *Hota* ∞ fogalm. *Hata* (Pannonh. X, 511) a *hat -a* képzővel. 1211: *Hotus* (i. m. 507, 511) a *hat -s* képzővel. 4. 1211: *Het* ∞ fogalm. *Hetek* (Pannonh. X, 508); 1211: *Hetek* (Oklsz. Teke) a *hét: het-éh: -é* képzővel; 1239: *Hete* (ÁrpádOkm. VII, 67) a *hét: het -e* képzővel. 1086: *Heten* (Pannonh. VIII, 269), olv. *Hetén* a *hét: het- é + n* képzővel; személynévből helynév: 1267: *Heten* (ÁrpádOkm. VIII, 166); 1138/1329: *Hettin* (MonStrig. I, —); 1212, 1270—90: *Hetin, Hetyn* (ÁrpádOkm. VI, 355; VIII, 333). A *hét: het-eredetibb ét: et-* hangalakját kereshetjük a következő nevekben: Anonym. 6, 40, 47: *Ete, Ethe*; 1261, 1299/1367: *Ethe* (ÁrpádOkm. VIII, 13; X, 356) -e képzős alak. 1211: *Etey* (Oklsz. Teke); 1214—1218, 1298: *Ethey* (ÁrpádOkm. VI, 373; X, 309), *Képes Krónika* 6: *Ethei* Álmos genealogiájában -ei képzős alak. 1095: *ethes* (Oklsz. Farkas); 1138/1329: *Etes* (MonStrig. I, 90) -s képzős alak. 1268: siluan *Etyn* ∞ *Ethum* (ÁrpádOkm. VIII, 198), olv. *Ettin -é + n: é + n* képzős alak.* 5. 1240 k.: *Tyz* azaz *tíz*. 1211: *Thyze* és *Tyze* ∞ fogalm. *Tize* (Pannonh. X, 514, 515); 1240 k.: *Tyze* (i. m. I, 781); 1277, 1279: *Tyze* (ÁrpádOkm. IX, 185, 226) a *tíz -e* képzővel.

Fogjuk most tárgyalás alá a második fejlődési mozzanat neveinek második főcsoportját: a rendszeres munka nyomán felsarjadzó művelődés tárgyköreiből származó neveket. Mint már előbb is érintettük, valójában beennük kell látunk ennek a mozzanatnak sajátos képződményeit, mivel a kezdetleges nevek tulajdonképpen az előbbi mozzanat örökségeként szálltak erre a korszakra. E második főcsoport első csoportját alkotják a foglalkozásnevek, a másodikikat az életsorra mutató nevek, a harmadikat pedig a társadalmi megkülönböztetéshez fűződő nevek, a melyek többségükben a fejlődés rendje szerint is amazok után következnek.

A foglalkozásnevek a foglalkozást jelképező szavakból alakultak. A foglalkozást pedig jelképezheti 1. a foglalkozás tárgya és 2. a foglalkozásból kivált cselekvésképzet.

* Ha azonban figyelembe vesszük, hogy Anonym. 8, 10, 30 egy kün vezér viseli az *Etü* olv. *Ettü* nevet, arra is gondolhatunk, hogy ebben és a fentiekben török személynévvél és ennek részben már magyar becézésszel van dolgunk.

Tehát a foglalkozásnevek első alcsoportját azoknak a dolgoknak pusztá, vagy képzővel ellátott nevei szolgáltatják, a melyekre a foglalkozás irányul. Ezekkel együtt kell még ebben a korszakban tárgyalnunk azokat a neveket is, a melyek valami dologgal való más természetű kapcsolatot, pl. valaminek a birtoklását fejezik ki.

A foglalkozás tárgyával jelképező nevek: 1199: *Caraz* és fia *Siguer*, azaz *kársz* és *süger*; 1211: *Syguer*, *Emuen*, *Silleu*, azaz *süger*, *ön*, *süllő* halászok együtt. 1240 k.: *Syldev*, azaz *süldő*, szakács. Altalában a kezdetleges nevek harmadik csoportjában felsorolt állatnevek egy része lehet a foglalkozásra utaló jelképes név. Foglalkozásuk tárgyáról, eszközéről, termékéről veszik nevüket: 1095: *Panauadi*, lovas (Pannonh. VIII, 269) a *pányva -d* képzővel. 1138/1329: *Sarlaud* (MonStrig. I, 95); 1211: *Sorloud* (Pannonh. X, 508) a *sarló -di -d* képzővel. 1095: *Woiadi* (Pannonh. VIII, 270); 1211: *Wayad* (*Rezed*-del OklSz. Malaszt) a *vaj -d* képzővel. 1211: *Telug*; 1240 k.: *Teluch*, azaz *telek*. 1211: *Fenerh*; 1240 k.: *Fener*, azaz *fenyér*, campus incultus; 1211, 1222, 1240 k.: *Fenerus*, *Feneres* hat szolga. 1230 és 1324 között: *Vduoros*, *Vduorus*, *Vduorus*, *Oduoros*, azaz *udvaros*. 1211: *Zeuleus*, azaz *szőlős*. 1095, 1211: *bor*, *Bor* vinitor; 1116—31: *Burd* ad vineam excelendam (Pannonh. I, 595) a *bor -d* képzővel. 1237: *Itol* vdornic. de villa *Borost*, azaz *ital* és *Boros -t -d* képzővel. 1116—31: *Mulumd* ad opus mansionarii (Pannonh. I, 595), azaz *malom -d* képzővel. 1226: *Kewe* molnár udvarnok (Pannonh. I, 677) a *malomkőről*. 1240 k.: *Chomov*, azaz *csomó*, ács. 1211: *Vossos*, azaz *vasas*, curriker. 1095: *Scekeres* arator (Pannonh. VIII, 270). 1199: *Suchurou* szőlőmunkás (OklSz. Szombat), azaz *sukoró*, dombos-völgyes terület. 1240: *Sucoro* és *Herdeu* azaz *sukoró* és *erdő*, bakonyi erdőörök (MNY. XIV, 22). Ilyen eredetűek lehetnek: 1211, 1224: *Erdeud*, *Erded*; 1211, 1300: *Erdeus* az *erdő -d* és *-s* képzővel; továbbá 1362, 1366: *Erdeu* és *Beruk* ∞ *Beregh* testvérek (MNY. X, 41), azaz *erdő és berek*. A VárReg.-ban *Scepa*-val, vagyis *Szép*-pel együtt említett egyházi mosónő (lotrices ecclesie) neve: *Yedcrej* nem *Vederó*, a mint JERNEY mondja, és nem *vigyori*, *vidám*, a minek NAGY G.: Turul, IX, 51 értelmezi, hanem a foglalkozása körébe tartozó szlávból kölcsönzött *veder* szónak a magyar *-ej* kicsinyítő-bevezetővel megtoldott alakja. A foglalkozást jelképező eszköznevek az 1240 k. összeírásban *Chekle* és *Chyd* udvarnokok nevei. *Ui. csekle* a. m. 'vadászhaló, hurok', *csüd* pedig egy a mai *csüd* szóval, a mely itt mint vadász kifejezés a ló lábszárcsontjának csalétkül használt részére vonatkozott és a mely ilyenféle: 'dögcson't, vadállattól megmarczangolt dögmaradék' jelentését megőrizte a Székelyföldön.

A második alcsoportba, vagyis a cselekvésképzettel jelképező foglalkozásnevek közé tartoznak: 1211, 1240 k., 1314: *Chomoslou*, *Chvoslo*, *Comozlo*, *Chomozlou*, szőlőművesek és timárok neve, a 'tör, zúz, sulykol' értelmű *csomoszol* igének *-ó* képzős igeneve. 1252: *Wetheu* vinitor; azaz *vető* 'sator'. 1211: *Erizeu*, *Eurizeu* két udvarnok és egy szőlőműves egyszer *Thocorou*-val együtt; azaz *örz* és *takaró*. 1271, 1292, 1295: *Zobov*, *Zobou*, *Zabou*, azaz *szabó*. 1211: *Methe* és *Meteu*, ács és udvarnok; a *metsz* igével összetartozó *-é*, illetőleg *-ó* képzős igenév. Az 1240 k. összeírás két szakácsa a *Queuerug* és *Zouorug*, azaz *kevereg* és *zavarog* nevet kapta a mesterségére jellemző cselekvéstől. Van még: 1138/1329: *Keuereg* és *Keuerug* kenyéradók (MonStrig. I, 91); 1211, 1251/1281, 1252: *Queueric*, *Keuerug*. Vö. MNY. XIV, 68.

A szolgaság és az ehhez kapcsolódott munka, illetőleg az ezektől való mentesség szabja meg a kialakulóban levő társadalmi rétegek életsorát. Tehát az életsort feltüntető nevek legtöbbszörre a szolgaság és munka, továbbá még ekkor ritkábban a tulajdon fogalmaira vonatkozó kifejezések. Ide tartoznak: 1. a ,servus, sklave' értelmű *in* -*d* és -*s* képzős származékai: 1211: *Inod* udvarnok; 1230: *Inad* helynév személynévből; 1211: *Inos*; 1237, 1240 k.: *Ynus*, *Inus*; — 2. a szlávból vett *szolga* -*d* ∞ -*t* képzővel megtoldva: 1138/1329: *Sulgadi* (MonStrig. I, 95); 1198 és 1224 között: *Sculgad*, *Zulgad*, *Zulugad*, *Zolcad*, *Zolgat*. Előfordul névként a szláv kölesönszavaink közül való *munka* is: 1138/1329: *Munca* (MonStrig. I, 91); VárReg.: *Muncam* (accus.); 1198 és 1240 között: *Munka*, *Moncha*; ennek -*d* ∞ -*t* képzős formái: 1138/1329: *Munkadi*, *Muncadi* (MonStrig. I, 89, 91); 1193 és 1242 között: *Muncad*, *Moncat*. Azonban ezek a nevek nem tulajdonságot, vagyis munkára való hajlamot, munkaszeretetet jelentenek, hanem élethivatást, életsort, azaz munkakényszert. Vannak olyan nevek, melyek a szolga megszerzésének a módját határozzák meg: *Ajándok*-nak vagy *Adomás*-nak (együtt is!) olyan szolgát hívtak, a kihez ajándékozás, *Vásár*-vagy *Vásárd*-nak pedig olyant, a kihez vásárlás útján jutottak. 1211 és 1237 között: *Hiuotol*, *Hyuotol*, azaz *hivatal* valószínűleg a belső cseléd neve volt. Ez kétféleképpen értelmezhető: vagy az a szolga, a ki az úr és a többi szolga között az összekötő kapocs, tehát a kinek feladata a szolgákat az úrhoz hívni; vagy az a szolga, a ki az úr közelében tartózkodik és a hívásra állandóan készen áll. Ilyen természetű név lehet az 1181: *Seged*, azaz *segéd* is. Nyilván egy szolgaközségben a vezető szerepet töltötte be 1245: *Folwcyne* (CodDipl. VII/3, 26), kinek a nevét *fol* + *véne* tagokra bonthatjuk, melyek közül az első a *falu* változata, a második pedig a *vén* szó birtokos személyragos formája. A *falu-véné*-nek felel meg később *fol-nagy* > *fónagy*.

A szolgaságtól és munkától való mentesség életsorát jelezték az *Ur* és ennek különböző származékai: *Uros*, *Urocs*, *Urod*, *Uraj* ∞ *Urej* ∞ *Ureh* ∞ *Ura*, *Uroló* (l. Kovács. Ind.; vö. MNy. X, 131—3). Kitetszik ez abból is, hogy 1138/1329: *Vrodi* és *Muncas* (MonStrig. I, 96) 1211-ben pedig *Vreh*, *Vrod* és *Moncat* együtt jelennek meg. Az *úr* szolgákra vonatkoztatva valószínűleg gúnynévként szerepelt.

Felbukkan a vagyoni állapot megjelölése is: 1211: *Boudug*, azaz *boldog* ,gazdag' és talán *Bó*, *Bód*, *Bós* ,gazdag' (EtSz.); 1252: *Wogus*, azaz *vagyos* ,a ki tulajdonosa egy és másnak' ezek ellentéte: 1138/1329 és 1329 között: *Scegun*, *Zegen*, *Scigin*, azaz *szegény*; 1282/1351: *Scegenye* szolgánál (MNy. XI, 426) -*e* képzővel.

A rendszeres munka nyomán azonban nemcsak a foglalkozások tekintetében indul meg a megoszlás, nemcsak az életsorok fejlődnek más-más irányban, hanem a társadalmi helyzetben is egyre jelentékenyebb különbségek támadnak. S ennek következményeként kezdenek jelentkezni azok a nevek is, melyeknek hivatása a társadalmi különbségtétel. Ezek a méltóság- vagy rangnevek abban térnek el a fentebb tárgyalt tiszteleti nevektől, hogy míg a tiszteleti neveknél a személyiség értékelésén van a nyomaték, addig a méltóság- vagy rangneveknél a társadalmi fokozatnak, az osztályhelyzetnek az értékelése lép előtérbe.

A második főcsoportba negyedik csoportként sorozhatjuk be

az ethnikumot jelző neveket: 1095: *Beseneu* (Pannonh. VIII, 270); 1138/1329: *Besenudi*, *Bezenehdi* (MonStrig. I, 91, 88), azaz *besenyő*, *besenyőd*. 1138/1329: *Bulgar* (MonStrig. I, 96). 1138/1329: *Koalíz* (MonStrig. I, 91); 1141—61: *Caliz* (MKönyvszemle Új f. I, 14); 1211: *Calix* ∞ fogalm. *Caliz* (Pannonh. X, 510); 1095: *Coluzti* (Pannonh. VIII, 270), azaz *kaliz* pusztán és -*d* képzővel. 1171: *Cum*, (Oklsz. Kicsid), azaz *kún*; 1095: *Cuna*, *Kuna* (két személy) és *Kuney* együtt (Pannonh. VIII, 270—2); 1135: *Cumes* (Oklsz. Iván) *kún -a, -ej* és -*s* képzővel? 1138/1329: *Vza* (MonStrig. I, 94); 1138/1329: *Vzdi* (u. o. 96); 1171, 1181: *Vzdi* ∞ *Vzd* (Pannonh. VIII, 275, 277) *úz -a* és -*di*: -*d* képzővel (l. még Kovács, Ind.!). 1095: *Scicul* ∞ 1131: *Scichul* (Pannonh. VIII, 271—2), azaz *székely*. 1138/1329: *Scerecin* (MonStrig. I, 91); 1222 és 1303 között: *Zerechen* stb., azaz *szerecsen*. 1211: *Tatar*, azaz *tatár*? 1095, 1138/1329: *Lengen* (Pannonh. VIII, 270; MonStrig. I, 89, 90), azaz *lengyel*. 1138/1329: *Hcruat Lengen*-nel együtt (MonStrig. I, 89), azaz *horvát*; 1095: *Uruzdi* (Pannonh. VIII, 269); 1138/1329: *Vrusti* (MonStrig. I, 91) az *orosz -di*: -*ti* képzővel. 1255 és 1280 között: *Ceh* (Kovács, Ind.), azaz *cseh*. — Ezek és velük együtt az 1138/1329 és 1247 között: *Vendeg*, *Vendegh* (MonStrig. I, 89, 94) név az előző csoportbeliekhez hasonlóan a rabszolgasággal lehetnek összefüggésben, mint olyan rabszolgák nevei, a kik más ethnikumú szolgacsoportha kerültek. De volt arra -is eset, hogy a szláv szolganépség a tőle elütő magyar ethnikumú urát ruházta fel a szláv *Ugrin* am. „magyar” névvel (Szily-Emlék 43). Előfordul egyébként 1095: *Mogurdi* (Pannonh. VIII, 270) a *magyar -di* képzővel.

Feltűnő azonban, hogy a honfoglaláskori törzsek nevei nálunk nem váltak személynevekké, mint a törököknél, a hol pl. a ragadozó madárnevek aligha mások, mint a törzs-totemről vett törzsnévnék egyes személyre való alkalmazásai. PAIS DEZSÓ.

A finnugor nyelvhasznítás történetéhez.

I. *Husztí András magyar nyelvhasznítása*. Husztí Andrásnak, a XVIII. századbéli szerencsétlen sorsú magyar jogtudósnak és történetírónak nevét az ugor összehasonlító nyelvészet történetével kapcsolatban is emlegetni szokták, de csak Pray Györgynek egy jegyzete nyomán (Annales de vet. 320. l.), mely Husztí finn-magyar szóegyeztetéseit említi egy a húnokról írt, ma ismeretlen történeti munkájára hivatkozván. Ennyit tud Husztíró Munkácsi Bernát (Nyr. 11:389), ennyit találunk róla Szinnyei Magyar Nyelvhasznításában is (6. kiad., 18. l.). Van azonban Husztínak egy másik történeti műve is: az *Ó és Új Dácia*, mely Strahlenberg nevezetes műve nyomán (Das Nord- und Östliche Theil von Europa und Asia. Stockholm, 1730.) részletesen bemutatja a rokoni népeket. Husztí műve a maga idejében kéziratban-Erdélyszerte el volt terjedve. Az Erdélyi Múzeum és a kolozsvári református collegium kéziratárában is több másolata forgott a kezében. A másolatok egyöntetűen 1736-ra utalnak, mint a mű keletkezési évére. Nyomtatásban azonban csak 1791-ben adta ki Diénes Sámuel Bécsben (*Ó és Új Dácia azaz Erdélynek régi és mostani állapotjáról való Historia*). E mű V. fejezetében értekezik Husztí egyebek közt a magyarok eredetéről, különféle neveiről,

rokonairól (66—93. l.). Mindenütt Strahlenberg útmutatásait és magyarázatait veszi át. A hol önállóan etymologizál, ott is Strahlenbergből meríti az adatokat.

Strahlenberg a magyar (szerinte: *székely*) nyelvet a *felső magyar és finn* nyelvcsoportha sorozza, melyben megkülönböztet *székely* (magyar), *mordvin*, *cseremisiz*, *permi*, *vojják*, *vogul*, *osztják* és *barabincz* nemzetet, mely utóbbinak nyelve megegyezén az osztják-kal (321—22. l.), a könyv végéhez csatolt táblázatos összehasonlító szójegyzékbe: a *Harmonia linguarumba* nem is vette föl külön. Ezek Strahlenberg szerint valamikor együtt laktak s mind a felső magyar és finn nemzethez tartoztak, mely két nemzetnek „egyforma szójárása van” (60. l.). A *Harmonia linguarumba* a „székely”-hez legközelebb áll a finn, azután a vogul, mordvin, cseremisiz, permi, vojják és osztják. Összehasonlító szójegyzéke adatait oly fogalomkörökből szedte össze (számnevek, testrészek, állatok, természeti jelenségek), a hol valóban legtöbb rokon szó fordul elő.

Husztinál a rokonsági viszonyok megállapításában némi önállósággal jár el forrásával szemben. Szerinte a magyarok legközelebbi rokonai a *vogulok* s azután az *osztjákok*. A vogulokról külön is megjegyzi, hogy „a’ mi a’ nyelvét illeti ennek a’ Népeknek, a’ mind a’ számlálásban, mind egyéb szókban a’ mi magyar nyelvünkhez legközelebb járul” (79. l.). E nézetet Schlözer 1771-ben hirdeti. A rokonság további sorrendje Husztinál: a *vojják*, melyet ő Strahlenberg után *arr* és *arrintzi* nyelvnek nevez; a *permi* (81.), *cseremisiz* (81.), *mordvin* (82.) és *finn* (83.).

Nyelvi szempontból Husztinak kevés moudanivalója van a rokon népekről. Szóhasználati és szószármaztatási egy-kettő leszámításával többnyire képtelenek és délibábosak. Inkább néprajzi különösségeket mond el a rokon népekről, mert ezeket találta Strahlenbergnél s többnyire szóra át is vette tőle, néhol félreértve (pl. midőn a samán-dobot katonai felszerelésnek értelmezi. Husztinál 84., Strahlenberg 231.).

Husztinak olyan állítása, mely a rokon nyelveknek önálló tanulmányára vallana, nincs. Praytól említett finn-magyar szóegyeztetési is Strahlenberg összehasonlító szójegyzékén alapulhattak, kinek művével 1727-től 1731-ig tartó frankfurti tartózkodása alatt ismerkedhetett meg.

Az ő és Új Dácia nyelvrokonsági értesítései feledésbe mentek. Hunfalvy *A vogul föld és nép* nyelvészettörténeti bevezetésében nem említi. Szilágyi Sándor Husztiról szótában figyelmen kívül hagyja (Budapesti Szemle 7: 247.); Szinnyei is csak e pár szót fűzi Husztinál: „A régi forrásokon kívül különösen Strahlenberg Fülöpnek Európa s Ázsia éjszaki és keleti részéről írt munkáját használta s nézeteit is nagyobb részt magáévá tette” (Irodalmunk története 1711—1772. Bp. 1876. 81—82. l.). Sándor István fölemlíti a *Sokféle* című folyóiratában (VII., 51.), újabb említését azonban csak Török Istvánnál találom (A kolozsvári ref. koll. tört. II., 32.). Pedig Husztinál *hirdette nálunk először Strahlenberg nagyjelentőségű nyelvrokonsági földértését az ő történeti munkájában.*

II. *Halmágyi István és Strahlenberg.* Husztinál 17 évvel egy másik historikusunk ismerkedik meg Strahlenberg művével németországi útjában: Halmágyi István (Naplója németországi utazásáról és a göttingai egyetemről. 1752—1753. Közölte Szádeczky

Lajos. Monumenta, Írók. 38. köt. Az Akadémia kiadásában.). Naplójában az 1753 februári följegyzések közt ismerteti röviden Strahlenberg nyelvhasznító osztályozását. Strahlenberg adatai alapján Halmágyi összeállít egy tatár-magyar összehasonlító szójegyzéket is, közli továbbá a vogul és magyar számneveket összehasonlítva, melyek — mint látszik — Halmágyit is legjobban meglepték hasonlatosságukkal (567—68. l.).

Ha ezekhez hozzávesszük, hogy Miechov nyelvrokonsági fölfedezését Szamosközy István már a XVI. században ismerte s egy elveszett történeti művében föl is említette (Gombocz, MNy. IV, 328.), láthatjuk, hogy a finnugor összehasonlító nyelvészet első kísérletei, ha szórványosan is, de aránylag elég korán fölkeltek tudósaink figyelmét.

CSÜRI BALINT.

Mennyiségi hangváltakozás névutóinkban.

A régi nyelvben, de mai nyelvjárásainkban is gyakran találkozunk azzal a jelenséggel, hogy névutóinkban az eredeti szótó végső mássalhangzója majd megkettőződik, majd egyszerű marad. Így pl. a népnyelvben a *közül*, *közé* névutókat rendszerint *közzül*, *közzé* alakban ejtik, a *között* z-jét pedig egyszerűen. (Vö. Nyr. LXII, 374.) A *z* ∞ *zz* váltakozás mellett azonban elég sűrűn fordul elő főképp codexainkban az *l* ∞ *ll* váltakozás is az *alól*, *alatt*, *előtt*, *felől*, *fölött* névutókban. E mennyiségi hangváltakozások azonban bizonyos szabályszerűséget mutatnak.

Leggyakrabban a *közül* z-je kettőződik meg. BUDENZ itt a *zz*-t hasonulásból magyarázta. A *köz*- szót ugyanis kapcsolatba hozta a finn *keske*-vel s így szerinte *zz*-ben az *sk*-nak van nyoma (Vö. MUSz. 49 s SIMONYI, MHat. 98). E magyarázatból kiindulva, nyelvtudósaink a *között* alak egyszerű z-jét azután elhasonulásból magyarázták. (Vö. Nyr. XLII, 374.). BUDENZ szövegyeztetése azonban nem bizonyult helyesnek. (Vö. NyH. 5 152.) Az osztj. *köt*, *köt'* alakok pedig, a melyek a magyar *köz* szónak szabályosan megfelelének, nem bizonyítanak a kettős *zz* eredetisége mellett. Egyébként éppen legrégebb codexünkben, az EhrC.-ben egyszerű z-t találunk: *emberikevzevulalo* 22; *kevzevul* 30, 39, 61, 64, 70; *nagyokkevzevul* 44; *nemefbekkevzevul* 57; *kevzevulok* 70. A VirgC.-ben is rendszerint z van: *kőzöl* 110, 118, 119; *kevzevulek* 125; *azokkevzevul* 126; *kevzevul* 127; de: *kőzöl*. Két adat (*kőzöl* 150; *tikőzölök* 228) kivételével egy z-t ír a TihC. is.

Egyébként legtöbb codexünkben (CzechC., DebrC. GuaryC., NádC., VeszprC., WinklC., BécsiC., MüncHc., AporC., PeerC., KrisztÉ., BirkC., MargL., PéldK., CornC., DomC., NagyszC., HorvC., SándC. stb.) a *közül* névutóban zz-ét találunk. Így jelölik e codexek a személyragozott alakokat is. Pl. CzechC.: *kőzölök* 16. DebrC. I.: *kőzölök* 45, 82, 112, 161, 222; *kőzölök* 64; *kőzölök* 127; *kőzölök* 202, 222. DebrC. II.: *kőzölök* 273; *kőzölök* 273. GuaryC.: *kőzölök* 109, 110*. NádC.: *kőzölök* 147, 187, 201, 320. SándC.: *kőzölök* 19 stb. Ez esetekben tehát a z a személyragos alakokban is megkettőződik, az *-ól*, *-öl* rag l-je, a mely pedig itt szintén szóközépi helyzetbe kerül, egyszerű marad.

Nem találjuk meg ezt a szabályosságot a Kaz., Winkl. és DöbrC.-ben. Nézzük e codexek példáit: KazC. I.: *kőzöl* 40, 73,

100; *agaiközzől* 41; *közzől* (7-szer); *azokközzől* 128; *közzőlők* 4* 41, 68. KazC. II.: *közzől* 160, 161. KazC. III.: *közzől* 173, 183; *közzőlők* 176; *közzől* 189, 198; *közzőlletők* 197. WinklC.: *keuzzevl* 116; *közzőlők* 138, 162, 171*, 265, 365; *közzől* (11-szer); *közzől* 170*; *közzőlők* 272; *közzől* 281; *közzvl* 300; *közzölletők* 313; *közzőlők* 265. DöbrC.: *közzől* (28-szor); *közzölletok* 288, 311, 329, 333, 373, 425; *közzőlők* 273*, 351, 359*, 361, 377, 442; *közzölte* 466; *közzölletok* 445; *közzőlők* 319*; *közzölletok* 522; *közzőlők* 183, 455; *közzől* (4-szer).

Ez adatok alapján az ingadozás okát főképp a személyragos alakokban kell keresnünk. Míg ugyanis codexeink legnagyobb részében az *-ól, -öl, -ul, -ül* l-je változatlan marad, addig a személyragos alakokban megindult az *l > ll* változás is, az azután többnyire akadályul szolgált a *z > zz* változásnak.

A *közzül* névutó tehát már codexeinkben is többnyire kettős *zz*-vel fordul elő. Sokkal ritkább a *közzött* névutó ilyen alakja. Példák: DebrC. III.: *közzöt* 385; *közzöth* 457; *közzötötök* 457 (de: *közzöt* 363; *közzötte* 363, 465; *közzötötök* 385). NádC.: *közzöt* 629 (de *közzöt* [16-szor]; *közzöth* 149, 547; *közzötötök* 101, 163, 475; *közzötök* 256). LázC. IV.: *közzöt* 56; *közzöt* 107 (de *közzötte* 85).

A mint e példákból látjuk, a *zz* itt vagy a személyrag nélküli alakban fordul elő, vagy a személyragosan, ha a *t* nem kettős. Mihelyt azonban a személyrag előtt a *t* megkettőződik, a *z* változatlan marad. Egyébként legtöbb codexünkben a *közzött* z-je egyszerű.

Mi lehet annak az oka, hogy a *közzül* többnyire kettős *zz*-vel, a *közzött* pedig általában egyszerű z-vel fordul elő? Ez a *z > zz* változás okát a névutó tövéhez járuló ragok különféleségében találjuk meg.

Az *-ól, -öl, -ul, -ül* rag l-je még azokban a codexekben is, a hol megkettőződik, ingadozást mutat. Pl. BécsiC. I.: *balfelőlő* 13; *belölletok* 28; *mőkörnélő* 99; *körnélő* 303; de: *őközzölők* 19. BécsiC. II.: *öbelőlő* 110; *belőlő* 136, 164, 238, 271, 309; *belölletok* 219, 236, 283, 252, 260; *belöllem* 201; *belölletok* 247; *küöllem* 281; *ögfelőlő* 299*; *öbelölletok* 318; de: *őközzölők* 113; *körnélő* 296; *közzölők* 190, 313; *közzölők* 19. E példák egyébként azt is mutatják, hogy a *z > zz* változás itt megelőzte az *l > ll* változást s ezt azután sok esetben meg is akadályozta. Az *l ∞ ll* ingadozása megvan a MünchC.-ben is, azután — a mint láttuk — a Kaz., Winkl. és DöbrC.-ben.

A *t* helyrag megkettőződése már sokkal nagyobb terjedelmű. Ilyen esetek vannak már az EhrC.-ben is (*elewtte* 77, 78, 84, 93; *elewtteuk* 86; *elewt* 84; de: *elewt* [8-szor]; *elewte* [3-szor]; *elewttekek* 151). Elég nagy az ingadozás még a LányiC., DebrC. II, III, KazC., NádC., TelC. I, VeszprC., VitkC., JordC., TihC., LobkC. II-ben. Pl. LányiC.: *elewte* 22, 76; *kezzet* 42; *kezet* 74; *Alath* 79; de: *alath* 84. DebrC. II.: *fölöte* (12-szer); de: *fölöte* 304. DebrC. III.: *közzötötök* 385; de: *közzötötök* 457. VeszprC.: *fölöte* 42; de: *fölöte* 61; *közzötök* 9; de: *közzötök* 45). Codexeink nagy részében (pl. CzechC., DebrC. I., DomC., MargL., PéldK. I., CornC., KrizaC., ErsC., NagyszC.) szóközépi helyzetben csaknem általános a *t* megkettőződése, viszont vannak codexek, melyekben már a szó végén is kettőssé válik a *t*. Pl. BodC.: *közzött* (5-ször).

A *t* ragnak *tt*-re való változása nyelvjárásaink legnagyobb részében tehát megelőzte a *z > zz* változást, ez viszont az *-ól, -öl, -ul, -ül* rag l-jének megkettőződését. Nyelvtörténeti szempontból ezt a körülményt tekinthetjük a *közzül ∞ közzött* váltakozás okának.

A közüllök stb., között-féle esetek pedig oly nyelvjárásokban alakultak ki, a hol a $z > zz$, illetőleg $t > tt$ fejlődés még valamilyen ok következtében nem történt meg, vagy pedig az egyszerű alak ingadozott a kettőssel.

De nemcsak a $z > zz$, hanem az $l > ll$ változást is megakadályozta az, ha a következő szótag mássalhangzója kettőződött meg. Ezt főképp akkor látjuk, a mikor a névutóban *-ól, -öl, -ul, -ül* rag van. Nézzük a következő eseteket: BécsiC. I.: *fellől* 6, 76; de: *felől* 6, 23, 48; *balfelőlő* 13. BécsiC. II.: *fellől* 115, 144, 245, 319; *fellől* 217; de: *felől* 166*, 299; *ioqfelőlő* 299*; *ballafelől* 299. MünchC.: *fellől* 38, 52, 70; *fellőled* 92; *fellől* 165, 170, 173, 214; *fellől* 105, 161; de: *felől* 66, 97, 118, 142, 158, 163; *felől* 56, 68, 92, 93, 102, 165; de: *balfelőlő* 62 (háromszor); *balfelőlő* 104; *ioqfelőlő* 62; *felőlő* 104, 107; *felőlled* 148; *felőlled* 51; *balfelőlled* 51*; *felőllem* 51; *balfelől* 68, 165. KeszthC.: *fellewl* 274, 419; de: *felőllem* 51; *fellewl* (6-szor); *fellewle* 308. KazC.: *allol* 67; de *alol* 63.

A névutó tövének *l*-je itt is vagy a személyragnélküli alakban változott *-ll*-é, vagy a személyragozottnban is, de csak abban az esetben, ha a rag *l*-je nem kettőződött meg.

Egyes codexekben elég szabályos az $l \infty ll$ váltakozás az *előtt* névutóban is. Ilyen esetek: LobkC. I.: *ellőt* 1, 352; de: *előt* 1, 5, 9, 17; *elewt* 327; *előttők* 19; *elewte* 311; *előtte* 8, 18, 24; *elewte* 314. KrisztÉ.: *előtte* 35; de: *előtte* 3, 11, 27; *előth* 31; *előth* 18. Egyébként az *előtt*, *alatt*, *fölött* névutók esetében hasonló szabályos váltakozás, hogy az $l > ll$ változás csak *t* előtt meg végbe, rendszerint nem mutatható ki. Ezt mutatják a következő esetek: TihC.: *előtte* (35-ször); *előt* (18-szor); *előthe* 244; *előtt* 9; *labayelőth* 300; *előttők* 262*, 296, 306, 316; *ezelőth* 318; *előtted* 372; *előth* 147, 375; *előte* 184, 188; de: *kielőt* 123; *előtte* 164, 379. KazC.: *előte* 1, 84, 86, 64; *előttünk* 3; *előtted* 11, 126; *előtte* (13-szor); *előttők* 11; *előtte* 71, 90; *előt* (15-ször); *előth* 88, 161; *annakelőte* 84; de: *előtte* 186. TihC.: *főlötte* (30-szor); *főlöttők* (5-ször); *főlőt* 81, 357; de: *főlötted* 143; *főlöte* 261; *főlöttünk* 335; *főlötte* (5-ször); *főlötthe* 231; *főlöttők* 133, 140. KazC.: *főlőt* 6, 24; *főlötte* 10, 11; *főlöttünk* 3; *annakfőlöte* 28; de: *főlötte* 72, 122, 184, 190, 192, 193. L. még *alatta* TihC. 20; de: *allat* TelC. 72; *allatta* NagyszC. 233.

A kettős *tt* tehát ezekben az esetekben nem akadályozta meg az $l > ll$ változást. Ennek okát azonban abban is kereshetjük, hogy e codexekben a *t* helyrag majd egyszerű, majd kettős.

A közölt esetek általában azt bizonyítják, hogy névutóinkban a szótó végső mássalhangzója sok esetben fonétikai okok miatt (vö. MELICH, MNy. VII, 245) megkettőződött. E változást azonban akadályozta a névutóban levő rag mássalhangzójának megkettőződése. Ilyen akadály volt a kettős *tt* a $z > zz$ változásnak, a kettős *ll* az $l > ll$ s rendszeren a $z > zz$ változásnak is, míg *tt* előtt az $l > ll$ változás sokszor megtörtént. Ilyen okok következtében névutóinkban $l \infty ll$, $z \infty zz$ váltakozás jött létre. A változások sorrendje pedig névutóinkban a nyelvterület legnagyobb részén a következő volt: Először kettőződött meg a *t*, ezt követte a $z > zz$, ezt pedig az $l > ll$ változás. Eltérő alakulás csak ott történt, a hol az egyik vagy a másik hangváltozás abbamaradt vagy a hová a megkettőződés csak átterjedés útján jutott s így a régi és az új alakok között ingadozás állt be.

LOSONCZY ZOLTÁN.

Hol volt, hol nem volt . . .

Mindenkit gondolkodóba ejthetett az a különös mód, a hogyan a magyar nép mesélgetéseit kezdi. A „Hol volt, hol nem volt . . .” formula szokatlansága annál szembeötlőbb, mert gyökeresen elütő más népek ismert egyöntetű mesekezdésétől. A népmeséknek u. i. ősidők óta állandó bekezdőformája ez: Egyszer volt . . . (egy valaki: király, szegényember, stb.), a mi csak néha változik így: Elt valamikor egy . . . (királyfi, árvalány s i. t.).

Ősidők óta annyiban, hogy a legrégebb feljegyzésű ó-egyiptusi mesék kezdő szavai már erre vallanak. Ott u. i. a gyermekek és serdülő korban elhaltak mumiaiának pólyái között többször találtak útravalónak velük adott és mesét tartalmazó kéziratokat. A papyrusok felső széle elöl, a hol a bekezdés szokott állni, rendszerint lekordadt, elporlott, de az ú. n. Harris-Papyruson (1000. évből, Kr. e.) elöl lyrikus énekszövegek állnak s utánuk kezdődik: „Az elátkozott királyfi” meséje. Az ilykép épen maradt eleje e szavakkal indul: „Volt egyszer egy király, akinek nem volt fiutóda . . .” (G. MASPERO: *Les contes pop. de l’Egypte ancienne*, Paris 1912. 197. „Le prince prédestiné.”). A régi görögök fennmaradt emlékei közt hasonlóra találunk. Aristophanes (Darazsak V. 1182. vers) egy hivatásos mese-mondót csúfol ki, a ki hallgatóságot keres; e helyhez a scholiasta hozzáteszi „Szokás szerint értendő, a hogyan a meséket bevezették, például: „Volt egyszer egy öregember és egy öregasszony . . .” (H. REICH: *Der Mimus*. 237. 320., egyéb helyek még: Aristoph.: *Lysistrata* 781. v., Euripides: *Heracles* 99., Plutarchos: *Theseus* cap. 23., Plato: *Allam II.* 17.). A Kr. u. II. század közepén élt Apulejus *Metamorphoseonja* IV. könyvébe iktatta a Lukianosból merített Amor és Psyche mesét s így kezdi: *Erant in civitate quadam rex et regina* (maga a szerző a csodatörténetet anilis fabula-nak, anyóka-mesének nevezi). Ez a bekezdésmód később is a földkerekség általános mese-megnyitója. Alig akad itt-amott lényegtelen eltérés tőle. Gascogneban eléje teszik: „Tudok egy mesét.” (Jousabi un counte. I. BLADÉ: *Contes pop. de la Gasc. Par.* 1886. I. Préf. XLII.), vagy régi norvég Sagakban: „Úgy történt egyszer, hogy . . .” (P. HERRMANN: *Nord. Myth.* 324.); az orosz mesélő pedig így fog mondókájába: „Elt, volt . . .” (Zsil, bil . . .).

Keleten körülményesebb, szertartásosabb a kezdő formula, aminthogy ott komolyabban is veszik a mesélést; ünnepélyes neki-készüléssel fognak hozzá s a naiv hallhatóság áhítatos csendben fogadják a kezdőszavakat. Az 1001 éj meséinek ezek a bevezetőszavai: „Beszélük, de Allah mindenek fölött tudós, bölcs és jó, hogy egykor ősrégi időkben élt egy király . . .” (HENNING ford. I. 11.); ugyanott később ez a forma gyakori: „Mondják, de Allah maga a mindentudó a régen élt népek dolgában, hogy . . .” (HENNING, XXII. 76.). Ez irodalmilag megrögzött formán kívül keleten a népajkról feljegyzett szövegekben is hasonlókat találunk. RIVIÈRE a kabyloknál így hallotta: „Kezdem a mesém Isten nevének hívásával s elmondom nektek egy király esetét . . .” (*Recueil de contes pop. de la Kabylie*. Par. 1882. II. 57.), vagy „A mit elmondok, egy király története, de Isten egyedül a király!” (u. o. II. 45. III. 209. stb.). PRYM és SOGIN Felső-Szíriában új arameus hívóktól ekkép jegyzi fel: „Volt, de bármi volt, az égi Istennél jobb nem volt, volt egyszer

egy ember.“ (Tur 'Abdin. Gött. 1881. II. 274, u. o. kurd mesében is II. 381.). De már a déli araboknál SOCIN maga csak az egyszerű formulát hallotta: „Egyszer volt . . .“ (Der arab. Dial. von Mösul. ZDMG. 36. 1882.), épp így MEISSNER Iráqban (Neuarab. Gesch. aus d. J. 1903. 31.) és D. H. MÜLLER a mehri-soqotri nyelvjárások területén (Südarab. Exped. II. III. IX.). Mindez azt igazolja, hogy a mi poláris bekezdésformánknak az arab-muhamedánság területén sincs nyoma.

Rátérve magyar mondásunk értelmének kibogozására, valódi jelentését mai nyelvhasználatunk nem magyarázza meg. Formulánk két egymásnak ellentmondó állításból áll, egymást lerontják (+ és —). Az ilyfajta kifejezésformákat a nyelvészet tudvalevően poláris szerkezeteknek nevezi. Változatai sem árulnak el többet. Elég gyakori az ilyen: Vót, hun nem vót . . . (KÁLMÁNY L. szegedvidéki közléseiben); vagy ilyen: Vót a világon, hun nem vót . . . (u. o.); ugyancsak sűrű előfordulása e hibrid forma: Egyszer vol, hol nem volt (főképp Erdélyben), a mi világosan a közös európai s a mi helyi formulánk keveredéséből állott elő, sőt az udvarhelyi székely meg is toldja: Écczó vót, hó vót, hó nem vót (KRIZÁNÁL 15., 17., 18. sz. a.). Nyelvi-
leg talán nem, de régiség tekintetében nevezetes e mellett az a tapasztalat, hogy mesekezdésünk pusztán csak *tündérmesék* elején áll, mely sajátos műfajról a folklóre megállapította, hogy valamennyi prózai népi epikus műforma között a legrégeb. Sem a mondászerű, vagy legendás történeteink (Urístenről, Krisztusról szóló aetiologiai, eredetmagyarázó epikumok), sem a dévaj, bohó, rászedő, ijesztő vagy megnevettető mókák nem ezzel indulnak, hanem kivétel nélkül az általános: Egyszer volt . . .-tal, vagy kiczifrázott képtelenséggel.

A kettős mondásban a *hol* eredeti, helyet jelentő értelme elhomályosult, nem érezzük benne helyjelölést. De ez más formákban is felötlük: Hol fel a kerék, hol alá, — Hol eloltja, hol meggyújtja, . . . Ezekben feltétlenül az lappang, hogy: *Egyszer* fel a kerék, *egyszer* meg alá, — *Egyszer* eloltja, azután meggyújtja — a mit további példák is megerősítenek: Hol van pénze, hol nincs. Hol az egyik, hol a másik. Hol itthon van, hol nincs stb. E szerint mondásunk is annyit jelentene: *Egyszer volt és egyszer nem volt . . .* Az eredeti értelmet azonban, melynek egykor benn kellett lennie s bizonyára ma is benn lappang, ez sem világítja meg.

Vizsgáljuk most már mondásformánk másik különösségét, a két poláris állítást. A mit az első kis mondat állít, a másik tagadja. Ez ellentétes szerkezetnek is vannak nyelvünkben társai. Gyakran mondjuk: Hogyan, hogyan nem, de megtörtént! Itt az ellentét nem lehet merő tagadás, minthogy utána az első kijelentést, mint való igazat, megerősítjük. ARANY Toldijában: „Hová, hová nem lett? El-osont a háztól.“ LEHR ALBERT e helyet így magyarázza: *Nem tudom, hová lett; elég annyi, hogy elosont a háztól* (Jel. ír. isk. t. XI. 278.). PETŐFI néhány helye világosan ki is mondja, hogyan érti: „Hogy múlt el, hogyan nem? *Azt nem tudja senki* (Bol. Ist.), vagy: „Meddig tartott, meddig nem a lakodalom? *Nem tudom, de vig és zajos volt, mondhatom.*“ (Szécsi M.). Mindazok a poláris kifejezések tehát, melyekben állítás és annak tagadása áll egymás mellett, példaink tanúsága szerint a *bizonytalanságot*, nem biztos értesülést akarja jelölni. Kiérezhető ugyanez néhány köznapi mondásunkból: Köszönt

is, nem is . . . (habozott; nem tudta, mit csináljon!), mondta is, nem is; ment volna is, nem is, stb. Mindebből kiderül, amint már LEHR ALBERT is helyesen sejtette, hogy a: Hol volt, hol nem volt . . . valamikor azt jelentette: *Nem tudom, hol volt, — valahol volt!* Az értelmezés helyes voltát igazolja az is, hogy az így nyert formulában újra kibukkan a *hol* egykori helyet jelentő értelme. A szerkezetnek a rokonyelvek tanúsága szerint is igen réginek kell lennie; ez azután elszigetelt helyen, a mesébekezdéskor untalan ismétlődővén, ott régi formáját megtartotta, mintegy megkövült s máig fennmaradt.

Altalában az országszerte egyformán használt állandó kifejezések, azt hiszem, nem tekintendőek lélektanilag egyebeknek *hosszabb szavaknál*. Ugyanolyan hagyományosan átöröklött emlékképek s ugyanoly régiek lehetnek, akárcsak egyes eredeti finn-ugor szavaink. A mint u. i. valamely fogalom felmerülésekor vele együtt lép tudatba annak vele összeforrott nyelvi ikerpárja: *a szó, épp úgy* a mesemondó egy bizonyos helyhez, fordulathoz érve, ugyanazt a szófűzést alkalmazza, a mit gyakori hallás után a helyzetképpel együtt rögzített emlékezetébe. Legkiemelkedőbb helyek egyike a mesekezdés, a mely szinte szertartásosan azonos szavakkal indul s vele a mesemondó mintegy jelzi, hogy milyen fajta történetbe (tündérmesébe) kezd. Ez a különös, az európai szokásostól eltérő szólásformánk még azért is figyelmet érdemel, mert egyébként meséink nagy része folklorkutatásaink megállapítása szerint *tartalmitlag* azonos az európai mesekincs típusaival, a mi ismét azt sejteti, hogy az európai meséket *később* vettük át, miután már sajátos formulánk megvolt, különben ezekkel együtt a rendes nemzetközi kezdőformula került volna át hozzánk s csak ezt ismernök.

Kérdés most már: ismernek-e még valahol a földkerekségen a mienkkel rokon vagy azonos kezdő mondást? Említettük, hogy Európában, legalább a körülöttünk élő népek nem használják, tehát rendes szomszédos átvétellel, beszüremelés útján nem kerülhetett hozzánk. Első feltűnő nyom a Kaukázusba vezet. J. MOURIER gyűjteményében (Contes et légendes de Caucase. Par. 1888.) csodálkozva említi, mily furesán kezdődnek a *mingréliai* meséi: *Il y avait et il n'y avait pas . . .* (Volt és nem volt); tovább azt mondja: „c'est ainsi que commencent tous les contes mingréliens“ (u. o. 39.). MARJORY WARDROP (Georgian Folk-Tales. Lond. 1894.) ugyanilyet idéz a *georgiaiak* mesemondásából; 5 között példája kezdődik ezzel: *There was and there wasnt a King . . .* (8., 11., 12., 13., 16. sz. a.; a 109. l.-on hasonló a mingréliai példa eleje is.) AD. DIRR (Kaukas. Märch. Jena, 1920.) ugyanígy adja vissza a WARDROP-tól még nem ismert RADZIKÁSVILI-féle eredeti georgiai feljegyzések (Tiflis, 1909.) fordításában: „Es war und es war nicht; es war einmal ein König . . .“ kötetében fölös számmal ilyenek a tündérmesék bekezdései. SCHIEFNER a szt.-pétervári akadémia Mémoires-jaiban (Série VII. vol. XIX. 1873. 88.) *avar* szövegeket tesz közzé, közöttük a 11. sz. a. adott mese eleje: *Lásátok, volt és nem volt, éltek együtt a földön nyúl és róka . . .* stb. Peldáink a Kaukázus északi lejtőin élő néptörmelekek folklorjából valók; ámde a déli Transkaukasiából származókon is ugyanezt találjuk. Az *örmények* mesekincséből FR. MACLER (Contes arméniens. Par. 1905. az 1., 3. és 5. sz.) továbbá J. S. WINGATE (Armenian Folk-Tales, a Folk-Lore, vol. XXII. 1911. 351. s köv. 11.) közölnek ugyanilyen bekezdéseket; a *kurdoktól* pedig PRYM és SOCIN (Kurd. Samml.

St. Petersburg. 1887—90. I. 11.): Es war einmal und war auch nicht . . . (a 3., 4. és 6. sz. közlésekben; csak ezek csodatörténetek, a többiek hősmondák s nem így kezdődnek), СОСІН maga a *szíriai* nesztoriánusok és újaramesok bemondásaiban hallotta (Tur'Abdin II. 381. itva litva: volt, nem volt.) Nyoma maradt ezeken kívül a *zürjén*ben is: kor-ké, né kórké, olis vilis tsar: egyszer és nem egyszer élt-volt egy cászár (FUFÜz. 19., 43. FOKOS D. közlése, u. ő erről Nyr. 49, 88.); a mese tárgya és szerkezete elárulja orosz származását, benne a csodamadár neve is orosz név: zsar-pticza; a bekezdés: élt-volt formulája a zsil-bil visszhangja, de eleje tiszta poláris forma, minőt az orosz mesék nem ismernek.

Adataink azonban tovább is vezetnek. A poláris mesekezdő mondás elterjedtsége délnyugatnak széles sávban tovább halad s a kurdoktól a nesztoriánus szíriaiakon át a Földközi-tenger keleti partjáiig ér. Érdekes e földrajzi vonal azért, mert ez volt hódító útja annak idején annak a szeldsuki törökségnek, a mely a Kaukázus délkeleti vidékeiről jövet, erre haladt délnyugatnak, majd Kis-Ázsiát uralma alá hajtva, Byzancz bevételével, félévezredes birodalmat alapított. Ennek megfelelően feltehető, hogy keresett formánknak náluk is elő kell fordulnia. CARNOY kis-ázsiai szövegközléseiben (CARNOY et NICOLAÏDES: Tradit. popul. de l'Asie Mineure. Par. 1889.) és KUNOS kétrendbeli gyűjteményében (Oszmán-török népkölt. gyűjt. Bp. Akad. kiad. I—II. 1889.) lépten-nyomon rá is találunk. „Bir varneş, bir jokmuş . . .“ (Volt, nem volt . . .) a rendes kezdet. E gyűjteményekben 23 csodatörténet indul ezzel, meggyökerezett állapot voltában tehát kételkednünk nem lehet. Sőt hatásuk alatt itt-amott felbukkan az albánban is: „iš, moş iš“ alakban (Dozonál: Contes albanais. Par. 1881. és HAHNnál: Griech. u. alban. Märch. I—II. Leipz. 1864.), ugyancsak a macedo-rumuny (czinczár) néptöredéknél: „Tsi s'erá, tsinu s'erá, erá u om . . .“ formában (WEIGAND: Die Aromunen. Leipz. 1894. II. 9 közölt mesében 5 helyen 216—267.) Hogy e két népnél tiszta török hatás az efajta kezdet, igazolják az albán és a czinczár mesék motívumai, kiszínezésük, szörnyalakjaik (dew, šáh fia, stb.); ezek épp úgy magukon viselik a perzsa-arab (1001 éj-szerű) stílt és jelleget, mint a tipikus török mesék, míg a többi balkán-népeké ettől elütő, keresztény legendás jellegű.

Itt kell szóvá tennünk hazai oláh példáinkat is. MOLDOVÁN GERGELY írja (Alsófehér vm. monogr. Nagyenyed, 1899. I. 969.), hogy Alsófehérben így kezdik a mesét: „A fost odată ca nici odată“ (Volt egyszer, a mint egyszer se volt); megleljük SCHULLERUSnál is (Rumän. Volksmärch. Herm. 1907.) az Olt völgyéből 9 ízben. Mindezek hazai adatok; a SCHOTT-testvérek bánáti gyűjtésében (Walach, Märch. Stuttg. 1845.) hiányzanak, mert a közzétevők egyike átdolgozta irodalmi formába (Vorwort VII.) Másfelől viszont a királysági oláh sehol sem ismeri (I. ŞINÉNU: Basmele romane, Buc. 1895. 204—5). A hazai területen belül eszerint csak tőlünk vehették át, mint törökből az albánok és a czinczárak. Kétségkívül a tömegével eloláhosodott magyaroktól lehettek el, a kik ezt a hagyományukat is szöszterint áttették új nyelvükre. Ez oláh mesék egyebekben is tiszta magyar jellegűek, míg a moldvai és havasalföldi oláhságé részben rutén, részben délszláv mesék visszhangjai a bennök előforduló mithikus lényekkel együtt. (V. ö. GASTER: Rumän. Beitr. zur slav. Götterlehre. Arch. f. sl. Phil. XXVIII. 575—83).

Összevető vizsgálódásaim alatt több ízben volt alkalmam meggyőződni arról, hogy az eddig elsorolt előfordulásokon kívül sajátos mesekezdesünk sehol máshol nem használatos.* Vagyis: ha honos voltának helyeit térképen egyszínű foltokkal jelölnök, következő helyzetkép állna előttünk. Egy összefüggő nagy folt darab, melynek középpontja a Kaukázus hegyrendszere, a honnan északra széles sáv nyúlik fel az Uralig; e sáv fölött fejt a Népek kapuján át kelet felé hosszú nyúlvány hatol be nyugati Azsia középrétegében Tibetig; délen pedig ugyancsak egy másik sáv Szírián, Kis-Azsián keresztül az európai törökségig vezet. Csak egy kis elszigetelt folt darab áll tőle külön: *a mi hazai területünk!*

Az a keleti hatalmas földdarab egyebekben is egységes alap-
elemeket őriz. Mindenekelőtt közös jelenség náluk is, hogy másfajta poláris mondatkezdésekkel sűrűn élnek; az idetartozó számos rokon szerkezetre nyelvészeinket csak emlékeztetnem kell. Mesekezdesünkhez legközelebb állók sorából álljon itt egy idézet RADLOFF közlései nyomán. Az egyik kirgiz eposzban az elbeszélő egy törzsfőnök leányának serdülő korát így írja körül: „állig érő, vagy nem érő kis leány volt . . .“ (II. 201. s utána 209. és még három helyen); jelentése: nem tudom, de körülbelül egy felnőttnék álláig érhetett. Kaukázusi mesékben gyakori az ilyen hely: „elindult és ment; sokat ment, keveset ment, Isten tudja, mennyit . . .“ (pld. MACLER a Revue des Trad. pop. XIX. 337.). Ez a „sokat ment, keveset ment“, épp oly bizonytalan időmeghatározás, mint a mi: Hol volt, hol nem volt . . . poláris formánk, e mellett sűrűn használatos a vogulban, zürjében, mordvinban, a szibériai kirgiz-tatórok közt, a Kaukázusban s onnan Szírián át az oszmanli törökségig; tehát ugyanazon területeken, a hol az egyező bekezdő formulára találtunk.

Az ethnikus összefüggést, melyet jelen összeállításunk a két jelzett terület között sejtet, végül hathatósan támogatja az a további folklóre-eredmény, hogy meseviláguknak *egyéb* szokásos, állandó mondásai is közösek. A mint máshol rámutattam („Népmeséink keleti rokonsága“: Akadémiai Ért. 1922, 13—22. l.), ugyane helyeken állandó formák még az ilyenek: „Hol jársz itt, ahol a madár se jár?“ „Szerencséd, hogy anyádnak nevezted, mert vége lenne életednek“, „Hünyd be a szemed, — nyisd ki a szemed“, stb. s ezek ugyancsak hiányzanak a világfolklóre más területein.

Mindebből, de legkivált abból, hogy hazai földünk körül a szomszédos népek nem ismerik, kiderül a kétségtelen tény, hogy esetünkben olyan hagyományval van dolgunk, melyet a honfoglalás előtt keletről kellett magunkkal hoznunk. SOLYMOSSY SÁNDOR.

* Alaposan téved tehát FR. PANZER (Märch. Sage u. Dichtung. 1905. 17), midőn a poláris kezdést szláv eredetűnek vallja. Sem a délszlávoknál, sem az északiak közt nyoma sincs. — Pusztai helyi esetlegességnek kell tekintenünk a SPITZER LEO említette (l. Nyr. 43, 107) portugál (era não era) és állítólagos spanyol előfordulást is. Átnéztem a három legnagyobb portugál mesegyűjteményt (X. D'A. OLIVEIRA: Contos Tradicionaes. Tavira 1900. I—II.; A. COELHO: C. populares portuguezes. Lisboa 1879.; és TH. BRAGA: C. Trad. de povo portug. Porto I—II. 1884.), de egyetlen egyszer sem találtam rá bennük. Ott tehát a formula bevett, állandósult nem lehet. Véletlen, szórványos felbukkanásában nem kételkedem; hasonló eset a folklóreban mindennapos jelenség, valószínűen keletet járó hajósok révén verődhetett el oda, mint a szélhordta mag.

Szvatopluk.

Nagy-Moráviának 870-től 894-ig *Szvatopluk* volt a fejedelme, lakóinak többsége pedig szlávnyelvű volt. A legtöbb bizonyíték a mellett szól, hogy ennek a morvaszláv nyelvnek közvetlen folytatói a mai morvaszláv nyelvjárások, valamint a mai tót nyelv. Közvetlen adat arra, hogy e morvaszlávok fejedelmük nevét milyen hangalakban mondták, nincsen, mert IX. vagy X. századi morvaszláv nyelvű emlék nem maradt reánk. Vannak azonban közvetett adataink, a melyek azt bizonyítják, hogy az egykorú morvaszláv név **Svętoplĕk* volt. E közvetett adatok az orosz szerkesztésű egyházi szláv *Vita sancti Methodii, Vita sancti Cyrilli* (I. JAGÍC, Zur Entstehungsg. 3 13, 51; MIKLOSICH, Vita s. Methodii) legendákban, valamint az ú. n. NESTOR-krónikában vannak. Ezekben a név *Сѡѡтоплѣкъ, Сѡѡтоплѣкъ*. Ez orosz nyelvi alakból, valamint a cseh és a tót nyelv hangtörténeti adataiból kétségtelenül következik, hogy a IX. századi morvaszlávban a név **Svętoplĕk* volt.

A morvaszlávoknál a név később is előfordul. Így éppen a szóbanforgó **Svętoplĕk*nek is az egyik fia apja nevét viseli. A XI., XII. sz.-ban a morva fejedelmek közt többen is vannak, a kiknek **Svętoplĕk* a nevük, persze kissé változott alakban, mert közben a morvaszláv nyelv egyes hangjai bizonyos változásokon mentek keresztül.

A IX—XII. sz.-ban más szláv népeknél is használatos volt e személynév. Nem egy orosz (vö. NESTOR-krónika: *Сѡѡтоплѣкъ*), szlovén (vö. ZAHN, Urkundenbuch des Herzogthums Steiermark; JAKSCH, Monumenta hist. ducatus Carinthiae) és lengyel-poláb (vö. lengy. *Świętopelk*, polábra vö. lat. *Swantopelcus*) fejedelem vagy előkelő ember viselte ekkor e nevet.

Mindezek alapján pedig nagy valószínűséggel állítható, hogy e személynév használatban lehetett már az ősszláv nyelvben is, mikor is hangalakja **Svętoplĕk* volt. Ezt a régi, közös szláv nyelvi használatot más körülmény is valószínűvé teszi. A **Svętoplĕk* név ugyanis összetett szó; előtagja a szláv *svęto* 'heilig' szó (vö. ó-egyh. szl. *svęto* 'heilig', litv. *szveñtas* ua., por. *swięts* ua., gót *hunsl* 'opfer'; lásd FÖRSTEMANN, Altđ. Namenbuch I, 1380, gót *svinths* 'stark, kräftig'), az utótag pedig **pĕlk* 'haufe, menge, kriegsschar' (vö. ó-or. *pĕlk* = *pĕlk* 'das heer, die truppen; kriegslager; heereszug'; or. *pĕlk* 'das regiment; die schar, der haufen' | bolg. *pĕlk* 'regiment' | szerb-horv. *pĕk* 'homines, leute' | cseh *pluk* 'regiment'; (elav.) 'der haufe'; a csehből tót *pluk* 'ezred', az oroszból szlov. *potk* 'ezred', I. MIKL. Denkschr. X, 300, XIV, 57). — Ez a **pĕlk* szó germán jövevény s egy germ. **fulk-* (vö. ném. *volk* 'nép') átvétele. A mint már most a germ. *fulc* ~ *folk* (volk) több személynév utótagjaként előfordul (vö. germ. *Snelfolc*, *Sigifolc*, *Hrodfolc*, *Ratfolc*, *Herifolch*, *Heidfolc*, I. FÖRSTEMANN, Altđ. Namenb., 547), azonképen a szláv **pĕlk* is (vö. **Svętoplĕk*-on kívül or. *Jaropolĕk*; **pĕlk* és szláv *jar* 'herb, streng' I. BERN. EtWb. I, 448).

Az ősszláv alak tehát **Svętoplĕk*, a IX. századi morvaszláv alak pedig **Svętoplĕk* volt. E morvaszláv alakban az *ę* = uaso-orális magánhangzó, olyan orrszájhangzó, a milyen a mai francia *in* = *ę*; a *pĕk* szóban levő *ĕ* pedig *l* sonans (szótagalkotó).

*Szvatopluk*nak ezen sajátkorabeli **Svętoplĕk* nevét az egykorú, illetőleg közel egykorú görög kútfók Σφειδοπλόκος-nak (I. CONST.

PORPHYR. MHK. 113, 126, 129, 130), Σφεντόπληκτος-nak (I. JAGÍC, Zur Entst.² 20) írják. A két alakban az *ε* orrszájhangzó *sv*-nel, míg az *l* sonans *λο*- és *λη*-vel van visszaadva. E jelölések közül a *λο*-, *λη*-ről ki tudjuk mutatni, hogy görög írók a szláv (szerb-horvát) *l*, *r* sonansokat *λο*, *ρο*, *λω*, *ρω*, *λου*, *ρουν* stb.-nek irták (vö. pl. a szerb-horv. *hrvát*: CONST. PORPHYR. Χροβάτοι, Χροβάτοι, szerb-horv. *Häm*, ó-szerb *Chlm*, Halom földjei: CONST. PORPHYR. χαλοῦμοι stb.), de e jelöléseknek szláv hangtörténeti szempontból alig van fontossága.

Az egykorú vagy közel egykorú latin emlékekben **Svętoplĕk* neve a következőképen fordul elő:

1. *Zentobolchus*, vö. Annales Fuld. MHK. 318: „... Bawarii Zentobolchum puerum, filium antiqui ducis *Zentobolchi* . . . de ergastulo civitatis eripuerunt“; uo. „Anno DCCCXCVIII. inter Moymirum ac *Zentobolchum* discordia exorta est“. Erről a *Zentobolchus* alakról az a nézetem, hogy a IX. századi morvaszláv **Svętoplĕk* alakból való német(frank) földi latinítás. — Hasonló latinítások német (osztrák) nyelvterületen a ZAHN (i. mű) és JAKSCH (i. mű) által között stajerországi és karinthiai oklevelekben *Zuentipolchus*, *Zuentibolch* nevek, a melyek IX—XI. századi szlovén (délszláv) előkelő urak nevei is.

2. *Zwentibaldus*, vö. Annal. Fuld. MHK. 316: „*Zwentibaldus* dux Maravorum diem ultimum clausit in feleciter“. Írásváltozatok: uo. „propter insidias *zuentibaldi* . . . *Zventibaldi*“; THEOTMAR salzburgi érsek lev. MHK. 325: „Antecessor vester *Zuentibaldo* duce impetrante, Wichingum consecravit episcopum“. Alakváltozat: REGINO MHK. 322: „*Zuendibold* rex Marahensium Sclavorum diem clausit extremum“ (a bécsi codexben a név: *Zuendibolch*). Erről a *Zwentibaldus* ~ *Zuendibold* névről az a nézetem, hogy az egykorú morvaszláv **Svętoplĕk* alaknak német népetymológiával keletkezett alakja. A VIII., IX., X. századi németben ugyanis rendkívül sok az olyan személynév, a melynek utótagja *-bald* ~ *-bold*, latinositva *-baldus* ~ *-boldus* (vö. FÜRSTEMANN, Alt. Namenbuch I,² 233, 1376: *Fridubald*, *Suanabald*, *Suanabold* stb. stb.; lásd még MEYER-LÜBKE, Romanische Namenstudien I, 18, 81). Ez a *-bald* ~ *bold* germán szó, vö. gót *balþs*, *audax*, *fidens*, *fortis* (esetleg vö. gót *valþus* ‚macht‘ szót is).

Az a kérdés már most, hogyan nevezik Nagy-Morávia fejedelmét a magyar krónikák. Krónikáinkban erre nézve ezt találjuk:

1. *Zuataplug*, vö. KÉZAI, MHK. 484: „Tradunt quidam, quod Hungari Morot non *Zuataplug* in secundo eorum reditu in Pannonia reperissent principantem . . .“; uo. 485: „Tandemque *Zuataplug* interempto . . . castrum, in quo erant milites *Zuataplug* recollecti . . .“

2. *Zuatapolug* vö. KÉZAI, MHK. 484: „Surrexit tandem *Zuatapolug* filius Morot . . . Hungari ipsum *Zuatapolug* cum tota militia peremerunt“ || Képes Krón. I. MHK. 498: „Surrexit quidam princeps *Zuatapolug* nomine, Moroti filius . . . Tradunt quidam, quod Hungari Morot, non *Zuatapolug* . . . reperissent principantem . . . ipsum *Zuatapolug* cum tota militia peremerunt“ | uo. 501: „... ad ducem vocatum *Zuatapolug* . . . Hec audiens *Zuatapolug* gavisus est“ | uo. 503: „Eoque Arpad *Zuatapolug* debellato et occiso castra fixit in monte Noë prope Albam“. (FLORIANUS, Font. IV, 24, idéz *Zuatapollug* alakot is.)

3. *Zat(h)apolug* ~ *Zathopolug*, vö. Pozsonyi Krón. ed. FLOR. 22. §: „princeps *Zathapolug*“; uo. 26. §: „ad ducem vocatum *Zatapolug* . . . *Zatapolug* gavisus est . . . mortuo *Zathopolug*“.

4. *Suetibolug*, vö. Dubn. Krón. ed. FLOR. 20. §: „princeps *Suetibolug* Morothi filius“; uo. 28. §: „ad ducem vocatum *Suetibolug* . . . Hec audiens *Suetibolug* gauisus est“; uo. 30. §: „Eoque Arpad *Suetibolug* . . . debellato et occiso castra fixit“. A MHK. 498 szerint az eredetiben *Sueti Bolug* van írva.

5. *Zentepolug*, vö. Dubn. Krón. SAMBUCUS C., I. FLOR. III, 30: *Zentepolug*; uo. III, 28: *Scentepolug*.

6. A MHK. 498 szerint MUGLEN H.-nél: *Svente pollusch*, a Pozsonyi Krón.-ban pedig *Zachopolus* van.

Említettem, hogy *Szvatopluk* IX. századi morvaszláv neve **Szvetopluk* volt. Ezen alakhoz a legközelebb állónak a *Zentepolug* ~ *Scentepolug* látszik, a melyet *Széntépolug*nak olvasok. A **Szvetonak* megfelelné egy magy. **Szénto-*, s ebből **Szénté-*, hiszen a magy. *szent* 'heilig' éppen a szláv köznévi *svęto* 'heilig' átvétele. Aztán a nevet támogatni látszik egy olyan körülmény is, a melyre pár szóval ki kell térnem. Az 1074-ben vívott mogyoródi csatában (I. PAULER, A m. nemz. tört. I,² 127) ugyanis SALAMON oldalán *Szvatopluk* cseh-morva herceg is harczolt, a ki GÉZA és LÁSZLÓ hercegek fogságába került. Ezt a *Szvatopluk* herceget krónikáink kétszer *Széntépolug*nak, egyszer pedig *Szvetépolug*nak nevezik (Vö. Képes Krón. ed. FLOR., Fontes II, 185: „Postea de spoliis eorum constructa est ecclesia de Monorod. Marchart uero dux teutonicorum, et *Sentepolug* dux Bohemorum capti sunt“ | Dubn. Krón. ed. FLOR. Fontes III, 87: „... Marchart . . . et *Suetepolug* dux sclauorum capti sunt“. Ugyanitt jegyzetben változatként közölve: *Zentepolug*, a SAMBUCUS C.-ból?) A *Széntépolug* alakot már most úgy lehetne felfogni, hogy a IX—X. század határán átvett magy. *Széntépolug* a magyar nyelvben még a XI. és XII. században is élő és használt tulajdonnévi alak volt. Más *Szvatopluk* nevű cseh-morva hercegekkel is érintkezett a XII. század folyamán is a magyarság. A cseh COSMASBAN, illetőleg műve folytatónál olvassuk, hogy 1108-ban Kálmán királyunk egy *Szvatopluk* nevű morva-cseh herceggel hadakozott (I. PAULER, A magy. nemz. tört. I,² 214). II. Vladiszláv cseh király *Szvatopluk* nevű fia pedig, a ki 1169-ben Magyarországra menekült, 1164-ben II. Géza leányát, III. István királyunk leánytestvérét vette nőül (I. PAULER, i. m. I,² 301). A magyar *Széntépolug* név folytonosságára, megszakítás nélküli használatára tehát a külső feltételek megvolnának.

A *Széntépolug*ra vonatkozó mindezen feltevéseket el kell azonban ejtenünk s egyelőre azt mondjuk, hogy ez alakot nem tudjuk megmagyarázni. El kell ejtenünk azért, mert ha szabályos is egy IX—X. század határán használt morvaszláv **Szvetopluk*-ból a magy. **Szénté-*előtag, legkevésbé sem szabályos a *-pluk*-nak megfelelő *-polug* utótag. Egy szláv *l* sonansból ugyanis a magyarban vagy *-ul* > *-ol* vagy pedig *-ol* > *-al* lett. Ezt a magy. *dolg-* < ó-magy. *dulg-* < szláv *dlg*, valamint a magy. *holm* < ó-magy. *holm* < szláv *chlm*, hogy csak a legjellemzőbb példákat említsem, kétségtelenül bizonyítja. A IX., X. századi morvaszláv **Szvetopluk*-ból a magyarban először **Széntopulk* > **Széntépulk* lett volna, később **Széntépolk*, végül a XIV., XV. század folyamán **Széntépolok* > **Széntépolog* (vö. MELICH, MNy. XII, 258; a *k* > *g*-re vö. *szünyog* > *bolg.-tör. synyk*). Ilyen alakváltozatok azonban a magyar krónikákban nincsenek.

Ha azonban a *Széntépolug* alakot nem tudjuk is megmagyarázni, kifogástalanul meg tudjuk magyarázni krónikáink többi alakjait,

tehát a *Zuataplug*, *Zuatapolug*, *Zatopolug*, *Zatapolug*, *Sueti Bolug*, *Suetepolug* változatokat.

A helyes magyarázathoz ismernünk kell a következőket:

Emítettem, hogy a *Svatoptluk* név a IX., X. század határán a morvaszlávban s így a tótban is **Svętoplk* hangalakban volt meg. Ez volt a név alakja az e korbeli cseh nyelvben is. Itt ugyanis az ősszláv *ę* orrszájhangzó még orrszájhangzó volt, a mint azt a 908—935-ig élt cseh Szent Venczel lat. *Venceslaus* neve bizonyítja, a mely egy ó-cseh **Vęcestlav* mása (vö. GEBAUER, Hist. ml. I, 44; mai cseh *Václav*). Az ó-cseh, ó-tót **Svętoplk* a X. század folyamán változáson ment keresztül, az *ę* elvesztette nasalisatióját s a csehben *a*-vá, a tótban pedig olyan hanggá lett, a mely a mai *ä*-hez vezetett. A X—XI. század folyamán tehát a név a csehben *Svatoptlk* s ez a cseh COSMAS történetírónál, a ki 1125-ben halt meg, elő is fordul (vö. a *Fontes Rerum Bohemicarum*-ban megjelent kiadásban a *Zuatoptlk* írott alakot). A tótban ugyanekkor a név alakja **Svätöplk* lehetett. Az *l* sonans a tót köznevekben s így a tulajdonnevekben is a X. század óta változatlanul *l* és *l̃*. A tótban a X—XII. századi tót **dlǵj* 'hosszú', **dlǵ* 'adósság', **Chlm* (hegy neve Túrócz m.-ben, l. LIPSZKY, Rep.), *glbokj* 'mély', *stlp* 'oszlop', ma is *l* sonanssal hangzik, tehát *dlh̃j*, *dlh*, *Chlm*, *hlbokj*, *stlp* (l. PASTRNEK, SBWA. CXV, 285). Így van ez a mai morvaszláv nyelvjárások egy jó részében is (l. BARTOŠ, Dial. mor. I, 6, 35, 60 stb). Nem így a csehben és a cseh nyelvjárásokban. Itt az *l* sonans a XII. századtól kezdve sok szóban először *il* \sim *li*, *el*, *ul*, *lu*-nak hangzik, végre a *lu* győzedelmeskedik és a többit elnyomva egyedül uralkodóvá lesz. Az ó-cseh *Chlmec* hn., *Dlgomil* szn. COSMASNÁL *Hlymec*, *Dlygomil*, később *Hlumec*, *Długomil*. Ugyanígy fejlődés van az ó-cseh **dlǵj* \rightarrow mai cseh *dluhj* 'hosszú', **dlǵ* \rightarrow *dluh* 'adósság', **glbokj* \rightarrow *hlubokj* 'mély' (másképp: GEBAUER, Slov. staroč., BERN., EtWb. I, 307), **stlp* \rightarrow *sloup* 'oszlop' stb. szavakban. Az ó-cseh *Svatoptlk* név is a XII. század folyamán *Svatoptlk* és *Svatoptluk* alakúvá változik, míg azután a XII. század vége felé s még inkább a XIII. század folyamán a két alak közül *Svätöptluk* lesz az egyedül járatos (l. GEBAUER, Hist. ml. j. I, 291—296). Ha már most volnának tót vagy morvaszláv nyelvemlékeink, krónikáink a X—XIV. századi időkbeli, a melyekben *Svatoptluk* morva fejedelemről is szó volna, akkor ez emlékekben a morvaszláv vagy tót név csakis *l* sonanssal *Svatoptlk* és *Svätöplk* hangalakú lehetne.

A hosszú fejtegetésből krónikáinkat illetőleg levonom az eredményeket:

KÉZAI *Zuataplug*-jának korabeli magyar alakja *Svatoaplug* vagy *Svátaplug*. Ez alak a XI. század után keletkezett cseh *Svatoptluk* magyaros alakja. Az *o* helyén levő *a*, a *k* helyén levő *g* magyar hangtani sajáttság (a *k* \rightarrow *g* fejlődésre vö. GOMBOCZ, MSFOU. XXX, 173). — A XIII. századi magy. *Svatoaplug* \rightarrow *Svátaplug*-ból szabályosan továbbfejlődött magyar alak a krónikák *Svatoapolug* \rightarrow *Svátapolug* neve, s ebből keletkezett *Szatapolug* \rightarrow *Szátapolug*. — A Dubniczi Krón. *Sveti Bolug*-ja a magyar *Svatoapolug*-ból tudatos etymologizáló alakítás olyan krónikáiról részéről, a ki olyan szláv nyelvet beszélt, a melyben a 'szent', 'heilig' *sveti*-nek vagy *svätj*-nek hangzik (a horvátban a 'szent' *sveti*, a tótban *svätj*). A mai magyar irodalmi nyelv *Svatoptluk* alakja újabb, a XVIII. század második felénél nem régiebb átvétel — még pedig irodalmi úton — a csehből. Ugyanígyen úton

való átvétel a XVIII. sz. második felében a csehéből a tót *Svatopluk* is (I. SEMIAN M., *Kratičké hystorické wypsánj knjzát a králů Vherských*. W Presspurku, 1786, 17 lp.). Tót alakja a névnek **Svátoplk* volna; ma a tótok félig tótul, félig csehesen *Svátoplukot* írnak.

Krónikáink egy-egy tulajdonnévnek nyelvi, filológiai magyarázatához sokszor fontos tudományos problémák is kapcsolódhatnak. Így *Svatopluk* nevéhez is. Az ilyen esetekben téves, nem szakszerű nyelvi, filológiai magyarázat többet árthat, mint használ. Ez történt *Svatopluk*nak krónikáinkban levő *Zuatapolug* neve magyarázatakor is. Egyik legjelesebb történettudósunk ugyanis a névről ezt írta: „Lehetséges, hogy a Névtelen jegyző okoskodó természetével a *topolug*-ot: a *polyák* ‚lengyel‘ jelzőnek vette vagy talán már a magyar szóbeszéd a hosszú szót megrövidítette s a névnek a *Zvan* vagy *Zuant* tartotta, mely a magyarban könnyen és természetszerűen változott át *Szalán*ná“ (I. MHK. 408). A hány szó, állítás van e nyelvi, filológiai magyarázatban, a melynek célja volt bebizonyítani, hogy *Szalán* neve *Zuatapolug*ból változott el vagy alakítottatott át, megannyi súlyos tévedés. A fenti fejtegetések után — úgy hiszem — ez senki előtt nem kétséges.

MELICH JÁNOS.

Az idegen szavak kérdése nyelvesztétikai szempontból.*

8. Az idegen szavak hangulata.

A fősorolt elvi szempontok tisztázása után rátérhetünk az idegen szavak hangulatának egyes adott esetekben való megvizsgálására.

Ha ki akarnók meríteni az idevonatkozó mondanivalókat, elő kellene vennünk az *Etymologiai Szótárt*, vagy a *Magyarító Szótárt* és minden egyes idegen szót végig kellene kísérnünk hangulati változásainak útján. Ez azonban az új *Nagy Szótár* szerkesztőjének föladata és évek munkája volna. Itt csak azokra az irányokra akarok rámutatni, a melyekben az idegen szavak hangulata mozog.

Két főiránya lehet a szavak hangulatváltozásának. Az egyik az *amelioratív*, a másik a *pejoratív* irány. Amelioratív hangulatváltozás áll elő, ha az idegen szó az átvevő nyelvben éppen idegenségénél fogva komolyabb, pathetikusabb jelentőségre tesz szert; mikor az átvevő nyelv az idegen szó hangulati színezetével magasabb erkölcsi, izlésbeli értéket akar kifejezni, mint a milyent az idegen szó az átadó nyelvben kifejezett, vagy — ha nem szükségátvételtől (*Bedürfnislehnwort* ∞ *Luxuslehnwort*) van szó — a milyent az átvevő nyelv megfelelő eredeti szava kifejez. Ennek a hangulatváltozásnak ellenkezője a pejoratív hangulatváltozás, mikor valamely fogalom az idegen hangcsoporttal való megjelölés miatt lekicsinylő, családias, mosolyra derítő színezetet kap.

Szükségesnek tartom újból (vö. MNy. XVI, 110) hangsúlyozni, hogy távol áll az ú. n. nyelvesztétikától, hogy önkényes értékeléseket vigyen bele a nyelvbe, vagy állást foglaljon egy-egy szó

* L. MNy. XVII, 202. XVIII, 18.

hangulati értéke tekintetében. A nyelvtudomány előtt egyforma értékkel bír minden nyelvi tény, de objektív kritériumok — a szó stílusrétege, környezete a szövegben, nyelvművelők stb. nyilatkozatai — alapján megállapítja az idegen szó hangulati fejlődését és kutatja mindenütt a hangulatváltozás okát.

A mi az idegen szavak hangulatváltozásának két főirányát, az *amelioratív* és *pejoratív* irányt illeti, ezekre nézve is meg kell mondanunk, hogy — mint minden szóhangulati értéknél — sokszor itt is csak egyéni értékelésről van szó, a mi azonban szélesebb nyelvterületen elterjedhet. Ugyanegy időben ugyanannak az idegen szónak különböző társadalmi rétegekben más és más hangulata lehet. Vannak hangulatilag többé-kevésbé közömbös („*gefühlskahl*“) idegen szavak is. A lényeg az, hogy két nyelv megfelelő szavai *tartalmilag nem fedik egymást*. Nem fedik egymást legelőször is *jelentésárnyalataikban*, a mint SCHOPENHAUER találóan mondja: „Akárhányszor az idegen nyelv valamely fogalmat oly árnyalattal fejez ki, a melyet a saját nyelvünk nem ad meg neki, holott pedig most éppen ezzel az árnyalattal gondoljuk el: ilyenkor mindazok, a kik súlyt fektetnek gondolataik pontos kifejezésére, az idegen szót fogják használni“ (*Nyelv és szók.* Parerga II., 25. fejj., ford. VARRÓ ISTVÁN, 66. l.; vö. O. ERDMANN *Die Bedeutung des Wortes* 1910° 126). RIEDL FRIGYES (SZILY-Album 58. l.) rámutatott arra, hogy az idegen szavak és a megfelelő magyar szavak között a logikai értelemnek sok árnyalati különbsége van.

Ehhez a tényhez azt az igazságot fűzhetjük, hogy még abban az esetben is, ha két nyelv megfelelő szavai jelentésben tökéletesen fednék egymást, hang alakjuknál fogva és a hozzájuk fűződő lehetséges kapcsolódások révén a két szó hangulata különböző lesz. DARMESTETER (*La vie des mots* 1887. 23.) szembeállítja a német *Apfelbaum* és a francia *pommier* szót. Ugyanazon jelentés mellett az *Apfelbaum* összetett szó, a *pommier* képzett szó: mind a kettő más és más gyökerekkel kapcsolódik a maga nyelvébe. Nincs két valóban azonos szó a világ nyelvei között (B. CROCE *Eszztétika*, ford. KISS ERNŐ, 1907, 148. l.). Talán *etymologikus hangulatnak* nevezhetnők azt a különbözőséget, a mi különböző nyelvek egyjelentésű szavai között fennáll (vö. *menuisier* ∞ *Tischler* ∞ *asztalos*; *empereur* ∞ *Kaiser* ∞ *császár*).

Bennünket az alábbiakban az idegen szavaknál észlelhető érzelmi különbségek, hangulati árnyalatok és értékbeli eltérések érdekelnek.

a) *Amelioratív hangulatváltozás.*

1. Komolyhangú, szónoki stílusú és emelkedett tartalmú költeményekben gyakran találunk idegen, különösen *latin* szavakat. A XVI. századi humanista költészet és a XVIII. század-végi neoklasszicizmus lírája BALLASSITÓL BERZSENYIG és KAZINCZYIG követendő eszmény gyanánt lebegett a magyar költők előtt. Ugyanezt mondhatjuk a német költészetéről is GOETHÉIG és SCHILLERIG, a mi a latinos szavak kedvelését illeti (vö. O. WEISE i. m. 219. l.).

Nyilvánvaló — az előfordulások szövegösszefüggéséből, „mondathangulatából“ következik — hogy itt a latin vagy latinos költészet szókészlete, mint átadó stílusréteg, komoly, emelkedett hangulatot kölesönöz a magyar vagy német költészetbe átvett szónak.

A *Zrinyiász* invocatiójában, tehát az eposz legemelkedettebb hangú helyén, szerepelnek idegen szavak:

Musa! te ki nem rothadó zöld *laurusbul*
Viseled koszorúdat . . . imádod fiadat,
Ugy mint Istenedet és nagy *monárchádat* stb.

BERZSENYI egyik hazafias költeményében négy sorban négy idegen szót találunk:

Honnom *Flaccusa*, ó Virág,
Itt szegdelsz te dicső *delphusi* ágakat.
Itt kent fel *Polyhymniád*
S eddig nem törtetett *hellai* szirtokon
Nyitsz útát . . . (*Virág Benedekhez.*)

Ide tartozik a jelmondatok, fölíráások, műszavak stb. kérdése is. A *latin és görög nyelv tekintélye* a skolasztika és a humanizmus óta lényegesen befolyásolja a modern nyelveket. A latin név alkalmas arra, hogy egy régi, évezredek közműveltség hagyományába kapcsoljon bele valami modern dolgot. A legforradalmibb *anarchia* is szeret valamely latin jelszó előkelő köntöskében megjelenni (*Spartacus, futurismus*). Természetesen konzervatív testületek (*Akadémia*) elsősorban élnek a latin nyelvnek ezzel a külső tekintélyeszerző erejével. ROMAIN ROLLAND (*Jean-Cristophe* 44. kiad. 86. l.) írja egy konzervatív irodalmi cenaculumról, a mely a művészi anarchia ellensúlyozására alakult: „Pour commencer, il avait pris un nom latin, évoquant le souvenir d'une institution cléricale, qui avait fleuri, il y avait quelque treize ou quatorze cents ans, au temps de la grande Invasion des Goths et des Vandales”. (ROMAIN ROLLANDnak ez a megjegyzése egyúttal arra is példa, hogy mennyire tudatosan átérzik az írók egy-egy szó, idegen szó érzelmi és képzetkapcsolási háttérét.) Jelmondatok (*sors bona nihil aliud*), czimerfölíráások (*indivisibiliter ac inseparabiliter*), elnevezések (*Pannonia-klub, Tökölánium*) stb. latin nyelven vagy latinus névvel készülnék, mert a tömeg előtt nagyobb, titokzatosabb hatóerővel bírnak. A technikai eszközök, orvosszerek, betegségek pseudo-klasszikus nevei (*automobil, paralysis*) tudós jellegüknél és idegenszerűségüknél fogva komoly szövegben amelioratív hangulatváltozást mutatnak. A kereskedelmi élet reklámnevei nagyképp és sokszor nevenséges tudákos-sággal utánozzák ezeket a komoly terminusokat (pl. *tojolin* = tojás-pótló): nyilván a *nyelvi szuggesztiót* is igénybe akarják venni a jámbor közönség vásárlókedvének fokozására.

Latin és szláv jövevényszavaink egy része a *liturgikus nyelvből* került a magyarba. Ezek a szavak kezdettől fogva szent és sérthetetlen kifejezések voltak a purista nyelvöszton előtt. A magyar zsidó vallásos élet nyelvében ma is lefordíthatlanul élnek a héber vallás szavai (pl.: *jomkipur, tóra, samesz*; „A pályázó *bal tefiló, sóchet ubódek vekoré* képesítéssel rendelkezék és magyar honos legyen”. Egyenlőség 1921. 27. sz. 15. l.). Kódexeink stílusán a latin nyelv tekintélye előtt való föltétlen meghajlás lépten-nyomon észlelhető. Hogy csak egy példát említsek, az Érdy-kódex fordítója következetesen ragaszkodik az *epistola* szóhoz, különösen a czimekben. Hogy ez a ragaszkodás és különbségtetés idegen szó és magyar szó között mennyire eleven stilisztikai ösztön munkája, mutatja a következő

hely: „Adventban harmad vasarnapnak *epistolaya*. Ez may zent *Epistolaat* yrta meg zent Paal Apostol elssew Coryntombelyeknek yrt *leweleenek* Neegyed rezeeben“. (Nyelvemléktár IV, 19. l.) A kódex-író az *epistola*-t nyilván magasabbrendű megjelölésnek, egyházi műszónak érezte a *levél* mellett. Valószínű, hogy az *epistola* szó csak ebben az egy különleges jelentésben volt ismeretes előtte. Az Érdy-kódex idézett helye mellett olvassuk még a következő latin szavakat: *confessorokat* (i. h. 17. l.), *penitenciat* (i. h. 18. l.) stb. Az idegen szót használja a kódexíró, pedig kétségtelenül idegennek érzi, mert latinosan meg is rövidíti: *pdicallany* (i. h. 304. l.).

BALASSI BÁLINTUAK igen sok verse — pl. *Ad spiritum sanctum pro felici conjugio, In somnium etc., Deo, vitae mortisque arbitro* stb. — latin címet visel, hiszen abban az időben a magyarnyelvű versírás is még renaissance-újítás volt. Még manapság is, egy olyan mesterkéletlen hangú, népies dalhangulatokat kereső költőnél, mint SZABOLCSKA MIHÁLY, a „költőiség“ fogalma szeret klasszikus névvel megjelenni: „Örök-mindenkor *poézist* kerestem“ (*Hangulatok* 1894. 131. l.). A nyelvújítás-alkotta *költészet* nyilván nem elég „költői“ a meghittebb, melegebb és nagyobb hagyományra visszatekintő *noézis* mellett. *Pictor Ignotus*: BABITS MIHÁLY egyik versének ez a című és a refrainje, a mely a hangalak, jelentés és hangulat harmonikus egyesülésével erősíti a középkori tárgy misztikumát.

Az elmondottakból következik, hogy az idegen szavak átvétele gyakran *hangulati eltolódással* jár és pedig sokszor amelioratív irányban. K. BRUCHMANN idéz erre egy német példát: a latinból átvett *Pferd* (= *paraveredus*) egyideig rangban és hangulati értékben fölébe kerekedett a régi német *Ross* szónak (*Psychologische Studien zur Sprachgeschichte* Leipzig 1888. 306. l.). A német *Burger* hangulata a magyarban megoszlott két irányban: a magyar hangtörvények medrében (= *polgár*) körülbelül közömbös szó maradt, az eredetibb *burger* pejoratív hangulatú.

A tudomány nyelvéből vett idegen szó olyan költői szövegben fordul elő, a hol az idegen szó éppen műnyelvi jellegénél fogva szerepel, mint hatáskereső. Az intellektualista élmények, sőt a — látszólag — élménytelen abstrakciók költője és a logikai formák platonai rajongója, BABITS MIHÁLY írja ezeket a verssorokat: „...nem a *seiend*, hanem a *geltend*, a mi mindörökre *gilt* . . .“, „...élmény: méztelen darab élet, multad színei, *logisch nackt* . . .“ (*Nyugtalanság völgye* 1920. 20. és 24. l.). A kommun racionalista-ideologus expresszionistái keresve-keresték az absztrakt idegen szavakat: *kapillaritás*, *vonal-divergencia*, *glóbusz*, *kozmosz*, *individuum*, *plasztika*, *relativitás*, *szintézis*, *mikroszkópia*, *homogenitás*, *kommunizmus*, *burzsoá*, *abszolút* (KOMJÁT ALADÁR verseskönyve: *Új internationale* 1919).

2. Az idegen személynevek közkedveltsége is az idegen nyelv tekintélyének és szuggesztív hatásának alapján magyarázható. Az irodalomban előforduló személynevek hangulatának vizsgálata egy külön tanulmányt igényelne.

Tudjuk, hogy a régi magyarok szívesen vették föl az uralkodó néposztály török személyneveit (*Árpád*, *Ákos*, *Turul*, *Bese* stb., vö. GOMBOCZ Z., *Árpád-kori török személyneveink* 17. l.). A humanizmus idején a latin nevek jelentették a divatos, tudós előkelőséget (*Erasmus*, *Melius*, *Schullerus*, *Sylvester*, *Schaeseus*, *Faustus* stb.). A LIVIUS-ÉS BONFINIUS-UTÁNZÓ ISTVÁNFY MIKLÓS *Historiájában* teljesen önkénye-

sen önti át latinos alakba a magyar személyneveket: *Vicesius* (Vitéz), *Absthemius* (Bornemisza), *Nagius* (! = Nagy; vö. PINTÉR JENŐ, *A m. irod. tört.* 1772-ig II. köt. 160. l.). SHAKESPEARE az olasz renaissance-dráma hatása alatt *Orazionak*, *Laertesnek* nevezi a dán ifjakat (vö. RADÓ ANTAL, *A nevek Shakespeare-nél*, Magyar Sh.-tár 1910. 184. l.), kétségkívül nem nevetető hatáskeltés czéljából. A XVII. századi francia klasszikus dráma és a XVIII. századi német neoklasszicizmus valóságos kultuszt űz a latin-görög személynevekből (*Clitandre*, *Harpagon* MOLIÈRE-nél, *Mirtil*, *Thyrsis* GESSNER „Idillium“-aiban). A magyar irodalomban ugyanezt a jelenséget látjuk a XVIII. század végén és a XIX. század elején — CSOKONAI LILLÁJA; SZENTJÓBI SZABÓ LÁSZLÓNÁL: *Phyllishez*; *Béda*, *Elda*: KISFALUDY KÁROLY balladahősei — azzal a különbséggel, hogy nálunk sokszor a német nyelv páthosza lép a latin-görög nevek helyébe (*Gibárt* balladahős KAZINCZY-nál; *Fanni* hagyományai KÁLMÁNNÁL, *Fanni Kölcsey Minden óram cz. versében**). JÓSIKA MIKLÓS a német romantikus irodalomból vette át a német-latin-görögös, romantikus hősnéveket: *Irène*, *Izidóra*, *Azála*, *Idali*, *Leóna*, *Coelesta*, *Aminha*, *Violetta*, *Octavia*, *Linda*, *Zaide*, *Theodóra*, *Adolfine*, *Manuela* (vö. SZINNYEI FERENCZ, *Jósika Miklós* 1915. 49. l.).

Az idegen személynevek a mai nyelvhasználatban is pathetikus, amelioratív hangulatra mutatnak. Íme egy személynévnek különböző alakjai: *Mádi* ∞ *Magda* ∞ *Magdolna* ∞ *Magdalena*. Ebben a sorban fokozatosan emelkedik a név pathetikus értéke, a mint a családias alaktól a legidegenebb alak felé haladunk (vö. *Magdaléna éneke*: VÁRNAY ZSÉNT, *Gracchusok anyja* 1917.). A beteges szókultuszt űző SZOMORY DEZSŐ írja: „Az előkelő disztinkció kedvéért *Margarétának* nevezték az imádott nőt“ (Az isteni kert, 3. kiad. 49. l.). Ugyancsak SZOMORY-nak buja stílusú, barokk színművében, a *Nagyasszonyban* (1910. 56. l.), felséges rokonai *Josephus* néven szólítják József főherceget, a későbbi II. Józsefet. A darab précieux légkörében „József“ túlságosan pongyolán hangzana. ADY ENDRE szimbolikus világszemlélete az idegen *Léda* névben találta meg a misztikus takarót a nő megjelölésére (*Lédával a bálban*).

R. M. MEYER egyenesen az író „hangszimbolikai“ érzékének finomsági fokát látja a nevek megválasztásában. VICTOR HUGO művészi hangulatérzékkel alkotott fiktív idegen szavakat, földrajzi neveket, a mik hangfestésükkel színezik a *Légendes des siècles* keleti látomásait:

Tout se reposait dans Ur et dans Jérusalem;
..... et Ruth se demandait... (*Booz Endormi*)

Az idegen név minden nyelvben fokozott hangulati értékkel bír, vagy pedig komikus hatást kelt, a miről alább lesz szó. CHATREAU BRIAND az *Atalában* a *Mississipi* helyett az amerikai bennszülöttek nyelvéből vett, harmonikusabb és idegenszerűbb *Meschacebé* nevet használja. WEDEKIND *Frühlingserwachen*-jának egyik főhőse idegen, magyar nevet visel (Melchior Gabor), nyilván a bizarr és tragikus hatás fokozása kedvéért. Egyik hősenek, *Tonio Kröger*-nek nevérol maga THOMAS MANN így nyilatkozik: „... schon sein Name das Symbol für jederlei Mischlingsproblematik abgeben musste,

* A költői nevek irodalmi hagyományára vonatkozólag olv.: *Szigligeti Szökött katonájának külföldi elemei cz. dolgozatomat* (1914. 17. l.).

für die romanisch-deutsche Blutmischung nicht nur, sondern auch für die Mittelstellung zwischen Gesundheit und Raffinement, Anständigkeit und Abenteuerum, Gemüt und Artistik . . .“ (*Betrachtungen eines Unpolitischen* 1918. 56. l.). OSCAR WEISÉ (*Ästhetik der deutschen Sprache* 1915. 21. l.) utal GOTTFRIED KELLER *Die Leute von Seldwryla* cz. novellájára, a melyben a nyárspolgár *Johann Klabis* úrhatnamságból *John Kabys-Oliva*-nak nevezi magát. DENIS OSSIANFORDÍTÁSA (1768) óta divatba jöttek Németországban az *Oskar*, *Selma*, *Malwine* nevek, a melyeket hozzánk BATSÁNYI (*Oszkár halála*) és KAZINCZY (*Szelmai dalok* 1795) is közvetítettek. (Vö. még TR. KLAIBER: *Literariches Echo* 1903. 19. sz. és *Von bürgerlicher und dichterischer Namengebung*, Westermanns Monatshefte 1918. febr.)

Az idegen nevek lefordíthatatlansága is a mellett bizonyít, hogy az idegen hangcsoport hangulatával nem egyenlő érzelmi kvalitású a vele logikailag egyértékű magyar név. A mai műfordításban az az elv uralkodik, hogy az idegen neveket lehetőleg nem szabad lefordítani, mert a magyar név túlságosan magyaros ízt adna az idegen milieunek, a melyről az illető műalkotás szól. *Jean-Jaques Rousseau* érzelmileg nem egyértékű név *Rousseau János-Jakab*-bal; *Goethe János Farkas*, *Shakespeare Vilmos*, *Poquelin Keresztelő János*, *Chénier András*, *Császár Gyula* (*Julius Caesar*) *Hugó Győző* (*Victor Hugo*), *Manó Győző* (*Victor Emanuel*), *Férfi Tamás* (*Thomas Mann*), *Angyal Mihály* (*Michelangelo*): egyenesen komikus hatást keltenek. Érdekes azonban, hogy a régi magyar nyelvszokás nem érezte furcsának az idegen nevek lefordítását: pl. *Roterodámi Rézmán* [*Erasmus*], *Nyúl Konrád* [*Konrad Haase*] stb. BOILEAU „klasszikus“ stílusérzéke tiltakozott az ilyenfajta névátültetés ellen (*Art poétique* II.):

On dirait que Ronsard, sur ses pipeaux rustiques,
Vient encor . . .
. . . changer, sans respect de l'oreille et du son,
Lycidas en *Pierrot*, et *Philis* en *Toinon*.

Mikor Magyarországon hivatalos úton nekiláttak az idegen helységnevek magyarosításához, a magyarosításnak több hagyományos történelmi név is áldozatul esett.

(Folytatjuk.)

ZOLNAI BÉLA.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Az analitikus mondatmeghatározás történetéhez. ZOLNAI GYULA Nyr. XLVI, 176—7 felhívta nyelvészeink figyelmét arra, hogy a WUNDT-féle analitikus mondatmeghatározás csiráját már RIEDL SZENDÉNEK Magyar nyelvtanában (Pest, 1864) is megtalálhatni. „A mondat keletkezik, írja RIEDL, midőn az értelem a szemlélet egységéből az alkatrészeket kiemeli, s azokat ismét egy gondolatba, mint egységbe összeköti“ i. m. 53. Vajjon e mondatmeghatározás RIEDL sajátja-e vagy máshonnan vette? általában van-e WUNDT meghatározásának előzménye?

WUNDT, midőn PAUL ismert meghatározását bírálja, mellékesen megjegyzi: „Die Grundlage dieser das Wesen des Satzes in die Vorstellungen und ihre Verbindungen verlegenden Ansicht ist wohl bei STEINTHAL zu finden; doch hat sie derselbe, soviel ich sehen

kann, nirgends in eine bestimmte Definition gefasst“, Die Sprache, II², 233. WUNDT tévedett. Igaz, hogy STEINTHAL szoros értelemben vett mondatmeghatározást nem ad, de két nyilatkozatát is idézhetem, melyekből nyilvánvaló, hogy STEINTHAL-nál nem PAUL, hanem WUNDT felfogásának csirái találhatók meg. 1855-ben, a *Grammatik, Logik und Psychologie*-ben (330) STEINTHAL ezt írja: „Die Sätze und Urtheile sind nicht aus zwei Vorstellungen oder Begriffen zusammengesetzt, sondern die Erschauung, d. h. die Einheit ist das erste, und das Urtheil ist die Auflösung dieser Einheit“. Majd később, az *Einleitung in die Psychologie und Sprachwissenschaft*-ban (401. l.) ezt olvasuk: „Längere Zeit kann sich ein Kind dabei begnügen, mit einem Worte eine Anschauung auszudrücken...“, majd ilyen kifejezéseket, fordulatokat olvasunk: „die Teilung der Anschauung in ihre Faktoren... die Zerlegung der Anschauung des Ganzen in ihre Teile... die Zerlegung von Subjekt und Praedikat...“ i. h.

De megvan ez a meghatározás már K. W. L. HEYSENÉL, STEINTHAL tanáránál is, kinek 1848–51 között tartott nyelvfilozófiai előadásait éppen STEINTHAL rendezte sajtó alá és adta ki 1856-ban *System der Sprachwissenschaft von K. W. L. Heyse* czímen. Néhány töredékes idézet elég lesz HEYSE felfogásának jellemzésére: „Der Satz kann... bloss aus der Zerlegung einer subjectiven, einzelnen Anschauung, eines Factischen entspringen... dass der Gedanke in seiner Ganzheit das Erste, Ursprünglichste ist, kann man auch daraus sehen, dass man wohl mitunter ein einzelnes, zu einem Gedanken passendes Wort sucht, nicht aber umgekehrt, den Gedanken aus einzelnen Worten zusammensetzt...“ Még szabatosabban *Deutsche Grammatik I*, 277: „Der Satz... entsteht, indem der Geist eine konkrete (äussere oder innere) Wahrnehmung in ihre Bestandteile zerlegt und diese wiederum zu der Einheit eines Gedankens verknüpft“.

Azt hiszem, RIEDL SZENDE idézett mondatmeghatározása is, közvetve v. közvetlenül, HEYSEBŐL VALÓ. GOMBOCZ ZOLTÁN.

A kit én szeretek, meg van az szeretve.* Nemrég jelent meg BÁRD MIKLÓSNAK egy rövid verse, melyben négyszer is előfordul a fenti kitétel. Tudom azt jól, hogy hangyabolyhoz nyulok és kevesen akadnak, a kik igazat fognak adni, mégis megindokolom röviden egyéni kifogásomat az említett kitételnek nyelvtanilag helytelen voltát illetőleg, mert az a szerényem, hogy ezúton egy még dülöre nem jutott kérdésben szerényen hozzájárulhatok a kérdés végleges tisztázásához.

Felállítom a tételt: *Szerintem helyesen*, azaz a magyar nyelv történeti fejlődését és szellemét tekintve, az állapothatározói igenév segédigével, mint annak állítmánykiegészítője, *nem* használható. Hangsúlyozom, nem használható, mert igenis nagyon is használják mind közbeszédben, mind régebbi és újabb keletű népdalokban is. Hogy ne hozzak fel egyebet: *Tisza partján van egy hajó kikötve — Zöldre van a rácsos kapu festve* stb. és nem akad talán senki, jómagamat is beleértve, ki mentes lenne ilyen kifejezésektől, főleg társalgásban: *Meg vagyok hülve, a nyúl meg van löve, ki van zárva, hogy elutazzam* stb.

* ERDÉLYI: Népdalok és mondák. I, 87. l.

Ha nyelvtanainkat tanulmányozzuk, azt tanuljuk, hogy a *va-*vel képzett határozói igenevek segédige nélkül a cselekvő, segédigevel pedig a szenvedő igealak kifejezésére szolgálnak. E tétel, mint ilyen, helyes, de kérдем, miért szabad igenév használatával a magyar nyelv szellemével ellenkező szenvedő alakot használni általánosan és miért oly gyűlöletes és kerülendő a *-tatik, -tetik*. Meg vagyok győződve, hogy a latin nyelvnek nyelvünkre gyakorolt befolyásaként maradt reánk e már teljesen vérünkbe oltott hibás szólásmód, melyet öntudatlanul, bármennyire is helyesnek vélünk, mégis akkor, ha nyelvünk tisztaságát megőrizni akarjuk, nagyon is kerülnünk kell.

Szerintem egyedül helyes az, ha úgy állítjuk fel a tételt, hogy azon esetben, ha a segédige mint igeállítvány szerepel, vagy ha más ige az állítvány, akkor ennek kibővítéseként megállhat a határozói igenév, ha azonban a segédige csak mint ilyen szerepel, akkor ennek kiegészítője mint állítvány sohase lehet igenév.*

Nézzük csak a két felhozott népdalt. A régebbiben még egészen helyesen ez a mondat: *Tisza partján van egy hajó, bővül ezzel az állapotahatározóval kikötve, azaz megtudjuk, hogy a Tisza partján van az a hajó, még pedig kikötött állapotban.* A második dalban: *Zöldre van a rácsos kapu festve* már lehetetlen ilyen alapon érvelni. Azt mondhatjuk: *Sándor a szobában van, meghűlve*, de azt már nem: *Sándor meg van hűlve a szobában*. Hiszen maga BARD is verse folyamán nagyon helyesen azt mondja: *A kit én szerettem lángolva, lobogva . . . Annak fáj az élet . . .*

Nagyon nehéz lesz e, a gyakorlatban már általánosan bevett és elfogadott szólásmódtól elszokni, de azért azoknak, kik, mint neves írók és költők szerepelnek, legegyszerűbb kötelességük lenne, hogy a nyilvánosságnak szánt műveikben órangyalai maradjanak a felállított általános szabályoknak, nehogy őket érje az méltó vád, hogy nyelvünk fokozatos megmetyelvezéséhez ők is segédkezett nyújtottak.

BR. INKEY JÓZSEF.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

A zengő ércz és pengő czimbalom. Ennek az újtestamentomi eredetű szállóigénknek sajátos értelemalakulása figyelmet érdemel. A *caritas*-nak, az isteni szeretetnek dícsérete, a mely PÁL apostolnak a korinthusiakhoz intézett levelében foglaltatik, a következő gondolattal kezdődik: A legjelesebb emberi sajátságok, ha nem az isteni szeretet kíséretében jelentkeznek, semmivé zsugorodnak. Szeretet-hiján a legtökéletesebb ékesszólás rút hangzavar; — jövőbelátás, tudás, hit: mindez semmi; — önfeláldozó jótékonyág és önsanyargató remeteség mitsem használ. Ennek a részletnek (I. Kor. 13) első verse KÁROLI GÁSPÁR fordításában így hangzik: „Ha embereknek vagy angyaloknak nyelveken szólnék is, a szeretet pedig nincsen én bennem, olyá lettem, mint a *zengő ércz és pengő czimbalom*“.

* Mikor lehet, mikor nem? Erre a kérdésre a MNy. legközelebbi füzetében lesz válasz.

SZERK.

Látnivaló, hogy a fordítás a szentpáli alapgondolattal ellenkezik. Nem vizsgálom itt az „angyaloknak nyelveken“ értelmét; a modern újtestamentomi kritika feltevése szerint PÁL apostol az „angyalok nyelvén“ a titokzatos és lényegében máig is felderítetlen *glossolaliá-t* — a réületben való öntudatlan beszéd egy nemét — értette. De bármiképp magyarázzuk is e szavakat, a mondat jelentése kétségkívül a fentebb körülírt: „Szeretet híján a legtökéletesebb ékesszólás is rút hangzavar“. A zengő ércz és a pengő czimbalom hanghatása ellenben felettebb harmónikus és KÁROLI mondatának így kiváltképen *euphonikus* hangfestő ereje van. KÁROLI tehát a gondolat egészét félreértette, de félreértette a mondat egyes részleteit is. Ideiktatom a szóbanforgó mondat latin szövegét, amelyből KÁROLI fordítása készült és görög eredetijét:

Si linguis hominum loquar et angelorum, caritatem autem non habeam, factus sum velut aes sonans aut cymbalum tinniens.

Εάν ταῖς γλώσσαις τῶν ἀνθρώπων λαλῶ καὶ τῶν ἀγγέλων, ἀγάπην δὲ μὴ ἔχω, γέγονα χαλκὸς ἤχων ἢ κύμβαλον ἀλαλάζων.

A *χαλκὸς ἤχων* (aes sonans) helyes fordítása: „kongó érczdarab“, a *κύμβαλον ἀλαλάζων-é* (cymbalum tinniens) pedig: „csattogó (sőt talán rikoltó) czintányér“. Már Luther szinte helyesen értette e szavakat: „tönend Erz oder eine klingende Schelle“. A *κύμβαλον* PREUSCHEN újtestamentomi szótára szerint: „hohles Metallbecken“, az *ἀλαλάζων* igének pedig bántó hangot festő értelme van: „gellen“ (PREUSCHEN). „Czimbalom“-ról tehát szó sem lehet s így még kevésbbé pengő hangszerről, mert PÁL apostol cymbalum-a nem *húros* szerszám, KÁROLI pedig ilyenre gondolt.

KÁROLI téves fordítása éppen tetszetősségének köszönheti népszerűségét; nemcsak szállóigeként él tovább, hanem új és új bibliafordítások keretében is folytatja pályafutását. Utalok MASZNYIK ENDRE dr. legújabb átültetésére, a melyet „A szeretet zsoldára“ czímen a Bp. Hírlap 1922 husvétvasárnapj számában (11. l.) tett közzé: „Szóljak ember- avagy angyalnyelvel, Ha szeretet nincs bennem, — Ollyá lettem, mint a csengő ércz, vagy a pengő czimbalom“.

Mindent összevéve: a *zengő ércz és pengő czimbalom* helyébe a *kongó ércz s a rikoltó czintányér* szavakat kell iktatnunk. Ezzel a szentpáli gondolatból formált magyar szállóigének visszaadjuk szentpáli értelmét, sőt bizvást mondhatjuk: a szinte értelmetlenné vált, hangzására helytelen hatású szállóige csupán így kap értelmet. Ha utat talál a köztudatba e mondatnak helyes fordítása, amely az euphonikus hatás helyett éppen ellenkezően kakophonikus hatásra törekszik, talán a helyes értelem útjára terelődik PÁL apostol felesleges gondolatának köznapi idézgetése is. Mert némiképp helytelen ezt a szállóigét ilyként használnunk: „... a mig tehát (közéletünkben) minden a levegőben lóg s nincs egy fix pont sem, a melyre állami létünk bizton támaszkodik, addig minden jelszó csak *zengő ércz és pengő czimbalom* naiv tömegek mulattatására és bolondítására, minden gazdasági rendezkedés hiú törekvés és üres frázis, minden belső konszolidáció lehetetlen“ (FERDINANDY GEYZA: A fennálló ideiglenes alkotm. jogrend bírálata. A B. H. 1922. febr. 22-iki számában.)

E példa alkalmas rá, hogy szállóigénk értelmi eltolódását ábrázolja. A fentebb idézett jeles cikk szerzője az újtestamentomi idézettel napjaink hatásdászó szónoklatainak egy sajátosságát akarta

érezkelteni: az agitáció közhelyei a tömegre rendkívül vonzó, formára tetszetősek, de tartalmatlanok, sőt hazugak is. Az apostoli gondolat mélyén azonban egészen más rejlik: az emberi szó legharmonikusabb formája — erkölcsi tartalom híján — förtelmes hangzavarrá válik. A magyar bibliafordító tévedése tehát a minden művelt nyelvi szállóigéjeként élő apostoli mondatot való értelméből kiforgatta.

BALOGH JÓZSEF.

Füredi nyereg. A MNy. XIV, 150. lapján közölt cikkkecskéjében TOLNAI VILMOS nem tudja eldönteni, hogy vajjon Tiszafüredről kapta-e nevét ez a jeles könnyű nyeregfajta, melyet AMADÉN kívül GVADÁNYI is emleget: „Véltem, hogy ha ülnek paripa lovakon, | Ig mándi, *Füredi nyereg* lesz hátakon“ (Egy fal. nót. V. R.). „Másnap ki-osztották mind a' Rimondákat, | Pokróztot, szerszámot, abraktarisznyákat, | Tzafrangot, takarót, *füredi nyergeket*, | Keféket, vakarót, futrás köteleket“ (Rontó Pál, 1807-iki kiad. 94. l.). Úgy látszik, hogy a füredi nyereg GVADÁNYI korában a magyar huszárság hivatalos nyeregfajtája volt, legalább „a' Palatinális, híres 's szép Regiment“-ben ilyet adtak a nyalka vitézek alá.

Hogy milyen volt ez a lószerszám, azt MÓRICZ PÁL nyomán mondja el TOLNAI. Ugyanennél az íronál megtalálhatjuk nyergünknek teljesebb nevét is, melyből egyúttal származása helye is kiviláglik. *Kárász uraság kocója* cz. kötetében olvassuk, hogy a „betyár szerette a sallangos pompát, a csótáros szerszámot, valódi *tiszafüredi nyeret*g, úgyszinte a csikóbőrös kulacsot is“ (169. l.). TÓTH BÉLA pedig a Magyar anekdotakincsben azt beszéli el, hogy midőn 1846 nyarán gróf SZÉCHENYI ISTVÁN a Pannonia gőzösön Tiszafüredre érkezett, az üdvözlő küldöttség szónoka, a hírhedt JÓZSA GYURI, egy remekbe készült *füredi nyereggel* kedveskedett neki a vidék népe nevében (II, 283—4).

S hogy a füredi nyereg jó híre-neve a magyar huszárság útján a külföldre is eljutott, arról FÉNYES ELEKnek egy igen becses adata tanuskodik. Ez a nagyérdemű tudós Magyarország geographiai szótára cz. művében azt írja Tiszafüred községéről, hogy lakosai „híres magyar *nyergeket* csinálnak, úgy hogy 1819-ben a Porosz kormányzék (is) vitetett innen két nyereg-gyártó legényt Berlinbe“ (II, 28). Erről az eseményről megemlékezik dr. SZENDREI JÁNOS is A magyar viselet tört. fejlődése cz. munkájában. Szerinte „két fiatal parasztlegényt visznek ki Berlinbe, hogy ott megmutassák, miként kell csinálni a híres tiszafüredi huszárnyerget“ (i. m. 28. l.).

Fentebb, a GVADÁNYIBÓL kiírt első idézetben a füredi nyereg mellett *igmándi nyeregről* is van szó. Azt hiszem, hogy ez a kevésbé ismert, de talán épp oly kiváló nyeregfajta a komárommegyei Nagyigmándról származik. Ugyanis e derék magyar helység lakói valamikor mint kocsival, lóval banni jól tudó, ügyes és keresett fuvarosok, jeles lótenyésztők (és bizonyára jó lovasok is) voltak nevezetesek (I. FÉNYES i. m. 1: 130. l.). Azonban olyan adatom, mely nyergünk származására vonatkozó föltevésemet teljesen bizonyossá tenné, egyelőre nincsen. Valamint azt sem tudom megmondani, hogy ez a két nyeregfajta miben különbözött egymástól.

BikapéNZ. CzF. és BALL. értelmezésétől eltérőleg a régiségben a. m. paráználkodásért fizetett pénzbírság. Ez a jelentése derül

ki abból az adatból is, melyet KEMÉNY I. közölt (MNy. XIV, 203) Kassa város levéltárából. Noha a MontMEOkmt. első és második kötetében elég gyakran szemünkbe ötlük, a NySz.-ból mint külön czímszó mégis kimaradt, de a *vesz* szólásai között egy idézetben megtalálható (vö. OklSz. 72.). Nagykőrös városának számviteli jegyzőkönyvei szerint (I. MontMEOkmt. 1—2. k.) nevezett városban a XVII. sz. folyamán sűrűn alkalmazott birságfajta volt. Gyakori kirovása nem valami kedvező fényt vet az erkölcsi viszonyokra, melyek a török hódoltság korában bizonyára máshol sem voltak sokkal különbek, vagy talán még olyanok sem, mint Nagykőrösön. A jelzett helyen található adatok közül csak az érdekesebbeket közlöm. Némelyikben a *bika* szónak olyan jelentése bukkan föl, melyet régi nyelvünk szótárai nem ismernek (de pl. BALL. Telj. Szót.-ban: *bika* á. é. fajtalan ember, CzF.-ban: *Város, falu bikája*, átv. gúnyos ért. csapodárkodó, fajtalan ember). Régi nyelvünk gyakrabban *lator*, *czinkos*, néha *közös** szóval bélyegezte meg azt az embert, a kit adataink *bikának* neveznek. Ime: Ország szolgája Toth Palko *bikapénzt* fizetett 12 ft (I, 245, 1658—59-iki jkv.). Egy Geczí legény Hajdu Kata *bikája* adott birságot 9 t. 72¹/₂ d. Egy juhász Andor nevű legény Hajdu Kata második legénye, *bikája* adott *bikapénzt* 10 tallért, absque duobus denariis. Egy kecskeméti legény *bikapénzt* adott 1 ft. Egy abanyi legény Kovács Ilyés leányát az ki elvette, adott *bikapénzt* (I, 274, 1661.). Zsidó János Kúrsósné** latra adott *bikapénzt* 9 ft. 98 d. Kecskemétiék adtanak *bikapénzt* 1 ft. (I, 387, 1669). Bósnjai Szöcs Mártou, Varga István leánya *bikája* adott *bikapénzt* 5 tall. (II, 74, 1679). Máté Kovácsné latra adott *bikapénzt* 5 tall. Szeleiek Csanki leányátul adtak *bikapénzt* nro 7 garast (II, 101, 1682). Az 1661-iki jkv.-ben egy alkalommal ezt olvashatjuk helyette: Vezsenyi lakodalmas emberek adtak *kanpénzt* 99 d. (I, 273).

Ezeknél régibb adatot SZILY K. közölt Az ket Samvel könyveiből (1565, MNy. XIV, 97). Ott azonban — ha ugyan jól értettem a két idézetet — nem a fenti értelemben fordul elő, mert, nézetem szerint, szavunk ott pusztán csak birságot jelent. Mintha MELIUS PÉTERNél az eredeti jelentés egyik eleme már elhomályosult volna. Lehet, hogy ezt a jelentést rejti magában az OklSz.-nak 1573-ból származó szűkszáví adata is: *Birsagium alias bikapinz*. Ellenben ugyanott a NySz.-ból kipéczéztet adatban: Szeleieken vöttem *bikapénzt*, a fentebb megállapított jelentés van meg, hiszen ez a példamondat a MontMEOkmt. I, 245, I.-járól, a nagykőrösi 1658—59-iki jkv.-ből való, tehát az idéztem adatokkal egy bokorban költ.

CSEFKÓ GYULA.

Karám. E szavunkról eddig három magyarázat van. GYARMATHI (Voc. 33), majd utána DANKOVSKY (Lex. 531), MIKLOSICH (Slav. cl., Nyr. XI, 224) és HERMAN OTTÓ (MPNyk. 192) a szlávsvágból származtatják (mindjárt a helyes alakokat idezem): bolg. *hrám* Tempel, szerb-horv. *hrám* Haus, Tempel, szlov. *hrám* Gebäude, Zimmer,

* Vö. Takas Gergelyné *legénye* és Bese Mihályné *közöse* miatt fizetünk az vajdának 22 t. (MontMEOkmt. I, 57.)

** Kórsós Istvánnét 1670-ben parázna élete miatt ki is csapták a városból Takács Andrásnéval együtt (I. I, 392. l.)

Wohnhaus, Kammer, Gotteshaus, cseh *chrám* Kirche, or. *xopómu* (több. nőn.) grosses hölzernes Gebäude (BERN. EtWb. I, 397). LESCHKA (Elenchus 111), BOROVSKY (NyK. XXIV, 338) és MELICH (Nyr. XXIV, 297, DLehnw. 147) német jövevényszónak tartják: kfn. *krám*, ófn. *crám* Zelddach, Warenbude, baj.-osztr. *kramm* ein kleines Behältnis bei Bergbauern und Schmelzhütten zum Aufbewahren der Gerätschaften. Végre a Debr. Gramm. 335 és CzF. a *karám*-ot is a *karima*, *karaj* szócsaládba sorozzák.

A szlávól vagy a németből való származtatás hajótörést szenved a *karám* jelentésén. Igaz, hogy első feljegyzője, MOLNÁR ALBERT *tugurium*nak értelmezi, ugyanígy PP. is, s a *kunyhó*, *vityilló* értelmezést megtaláljuk GVADÁNYINÁL (FNót. 27) és SZD.-nál is (1792), nyilvánvaló azonban, hogy a *karám* voltaképpen pásztorműszó: kerítés, a melyben a jószág éjen át tartózkodik, nádból vert nyilt építmény, enyhelye a nyájnak eső, szél ellen, tehát németül: Pferch, Hürdenumzäunung zur Aufnahme von Vieh im Freien (vö. 1737-ből OklSz., Hódmezővásárhely, Arad m., Borsod m., Tokaj, Ugocsa m. MTsz.; Karczag, Nádudvar, Pusztaszentmiklós, Türkeve, Ecsegsuszta, MPNyK. 192, Mezőtúr, MNY. VI, 297, Hortobágy, MNY. VIII, 282). Ha vidékenként „négy ágásra alkalmazott szalmatetőt“ is jelent (Mármaros m. MTsz.; vö. MA. *tugurium* értelmezését), az könnyen érthető jelentésváltozás.

Nem is a szlávól v. a németből került hozzánk ez a jellegzetes műszava a magyar pásztoreletnek, hanem onnan, a honnan a nomád pásztorkodás legtöbb műkifejezése, t. i. a törökségből. Szavunk a köv. török szócsaláddal tartozik össze: kirk. bar. csag. *kora* die Hürde für das Vieh, der Hof, Viehhof, mis. *kora* Viehhof JSFOu. XV, 2:38, kaz. *kura* ua., bask. *korá* kerítés KSz. V, 254; — tel. *kory*- umgeben, umzäunen, beschützen, oszm. azerb. kirk. *koru*- schützen, verteidigen; oszm. *koru* Park, Jagdgehege, csag. *koruk* ein mit einem Zaun geschützter Ort; — csag. *kürän* کوران *کورن* cercle formé par une armée, espèce de camps retranché PAVET DE COURT. 469, BUDAG.; ujj. *kürjän* Lager (= mong. ?); tel. leb. *kürändak*, sor. *kürändak* (-*täk*, -*däk* = -*lik*) ein eingezäunter Platz, Hof; mong. *kürje* enclos, mur, Kow.; burj. *çure* Gehege, CASTR. (? = *çurē*, *çurēn* Mondring). A m. *karám* (= *karän* Szatmár m., Mármaros m. Tsz., MTsz.) feltehető tör. **koran* átvétele, a mely az első helyen említett tör. *kora* Hürde -u kicsinyítő-képzős származéka. Hogy ilyen származék csakugyan volt (vagy talán van is), azt kétségtelenné teszi a gorodiscsei mordvín *koram* eingezäunter Hof JSFOu. XV, 2:38, osztj. *çürän* PAAS., *çürän* Viehhof, PATK. FUF. II, 122, a melyek szintén tör. **koran* alakra utalnak.

Hangtani vagy egyéb kritérium híján nem dönthetni el, hogy a m. *karám* török jövevényszavainknak honfoglaláselőtti vagy kun rétegébe tartozik-e?
GOMBOCZ ZOLTÁN.

Karczag. *Karczag* az én szülővárosom neve. A Nagy-Kunság legnagyobb városa, de lakóiban már egyáltalában nem él a kun, azaz török származásról való tudat; ezt ma már csak némely romantikus hajlamú, a város történetével foglalkozó ember tartja és élesztgeti. A karczagi ember csak akkor érzi magát kunnak, ha a „rédeció“-ról van szó, mert ez — legalább az ő hite szerint —

pénzt jelent. Régi török nyelvét a kun századokkal ezelőtt elfelejtette, de egy-egy maradvány, mint furcsaság, talán még most is él; gyermekkorunkban például sokat neveltünk egy öreg emberen, a kiról azt hallottuk, hogy „kunul“ így imádkozik: „*tengeri, tengeri, ámen*“; csak később jöttem rá, mikor törökül tanultam, hogy ez a *tengeri* (megjegyzendő, hogy Karczagon így hívják a kukoriczát) voltaképen a török *teyri* 'isten' szó.

Tulajdonnevekben és helynevekben azonban számos emléke maradt a kun nyelvnek. Ilyen maradvány a *Karczag* név is, melynek megfejtésére tanulmányaim folyamán mindig törekedtem.

Az a legnagyobb mértékben valószínű volt előttem, hogy a *Karczag* eredetileg nem helynév, hanem személynév. Mindig azt hittem, hogy *c*-je *cs* helyén van, tehát hogy mégis igaz az a régi elmélet, hogy a kunok *č* helyén *c*-t ejtettek. Ebben az esetben a *Karczag* a *Karcsa* helynév családjához tartozott volna, mely természetesen szintén személynév és eredetileg egy madárfajtát jelent (Gombocz, Tör. Szn. 9).

Nemrégiben azonban pontosabban megnézve az adatokat, rájöttem, hogy ez a gondolat elvetendő, mert a *Karczag* szó *c*-je nem régebbi *cs*, hanem régebbi *sz* helyén van, tehát a *Karczag* olyan, mint pl. az *orca* szó, melynek *orr-szá(j)* az eredeti alakja, vagy mint a *Barcza*, *Tarczal*, *Marczal*, mely a régi magyarban *Bursza*, *Turszol*, *Murszol* (MELICH, MNy. XI, 244). Ez a felfedezés azután hozzásegített ahhoz is, hogy a *Karczag* szót a törökből minden nagyobb nehézség nélkül megmagyarázzam.

Ez a *Karczag* magyarázatára fontos adat 1407-ből való, GyÁRFÁS közli (A jász-kunok tört. III, 551) s mint a körülményekből kitűnik, nem lehet más, mint egy előkelőbb kunnak a neve: *Joannes Karczagh* (olv. *Karszag*). 1506-ban azután már előfordul *Karczaghuryszallasa* (GYÁRFÁS, III, 723) s 1513-ban *Karchag-Wyzalas* (GYÁRFÁS, III, 732).

A *Karczag* szó tehát eredetileg személynév, régi alakja *Karszag*, vagy — mivel a magyar szóvégi *g* gyakran *k*-ből való: **Karszak*.

Ez a **Karszak* kun, azaz török eredetű személynév; megvan a karakirgizeknél, hol Manas hős fegyvertársai között szerepel egy *Karsak* nevű hős (RADLOFF, Proben, V, 40—41). A szó eredetileg pusztai rókat jelent, RADLOFF szótára a kirgizból, barabából, csagatájából és oszmánliból idézi: *karsak* 'Steppenfuchs', 'Vulpes corsac L.'. Megvan a jakutban is *kirsza* alakban (Böhtlingk), mely adat világosan mutatja, hogy a szó a törökség ősi szókincséhez tartozik. Az állat, melyet a szó jelöl, a rókának egy fajtája; a mi rókánknál kisebb, a Volgától északi Kínáig és Tibetig van elterjedve. „Puha, tömött, meleg és csinos téli bundája miatt serényen vadászszak, — különösen a kirgizek.“ (Brehm-Méhely, II, 201.)

Hogy egy ilyen állatnév mint tulajdonnév jelentkezik, az egészen természetes. HOUTSMA idézi (Gloss. 28) a következő török tulajdonneveket: *Arslan* 'oroszlán', *Bäckäm* 'farkas', *Büri* 'farkas', *Jälmän* 'Springhase', Gombocznál (Tör. Szn.) találjuk a következőket: *Kaplan* 'tigris, párducz', *Kurd* 'farkas', *Tägä* 'bak', Katanov mutatójában (II) mint női név szerepel a *Tülgü* 'róka' szó. Ezek közé a *Karsak* kitűnően beillik.

Ugyanez a szó van az orosz *Korsakov* tulajdonnévben, mely néven több nevezetes ember szerepel a XVIII. század végén s a XIX. században Oroszországban. Azt persze nehéz volna eldönteni,

hogy ez a név török eredetű-e, mert a török *karsak*, „Steppenfuchs“ átment az oroszba is *кopecáкz* alakban ugyanezzel a jelentéssel. Annyi azonban kétségtelen, hogy a török *karsak* szó ime-nemcsak a Nagy-Kunságon és a karakirgizeknél, hanem Oroszországban is megjelenik mint tulajdonnév.*

NÉMETH GYULA.

Kapsi. ZOLNAI GYULA „A *-si* képző eredetű“-ről az Akadémiában előterjesztett igen tanulságos értekezésében a *kapsi*** szót is a „névszói eredetű *-si* végű szavak mintájára támadt játszói szóalakoknak tartja“. Ebben az egyben nem érthetek vele egyet. Szerintem t. i. ez a szó nem sorozható a *böksi*-, *harapsi*-, *kuporsi*-félék közé, mert ő neki irodalmunkban nyelvtörténeti szempontból is nagy multja van, míg emezek a néphumornak úgyszólván ma született gyermekei.

Kapsi ugyanis már 1621-ben szótározva van MA.³-nál: „ragadomány, zsákmány“ jelentéssel; ugyanígy PP.-nál; PPB.-nál a német jelentése: „der Raub, die Plünderung“. BSZD.-nál *kapzsi* „ragadomány, préda, martalék, zsákmány“-on kívül megvan már a melléknévi értelme is: „ragadó, kapzsi ember“; ugyanígy PP. 1801-iki Fiadásában már „rapax, räuberisch, raubsüchtig“. Érdekes az írásmódja MÁRTONNÁL 1807-ben és 1811-ben „*kap'si*: kapkodó, der alles wegreissen will“.

A NySz.-ban levő idézetek egész a XVI. századig (1575-ig) nyulnak vissza. A *kap* ige származékai közt van *kapsira* ad, *kapsiba* jut, *kapcsiba* vet, *kapsiba* kel, prédára *kapsira* hány, nekiesik a szabad *kapsinak* stb. A legtöbbjük a székelységből való és jelentésük: „préda, zsákmány“. Ugyanebben az értelemben most is élnek a *kapsi* szóval. Háromszékben (MTsz.). A mai jelentés először 1705-ben BERCSÉNYI MIKLÓSNÁL (Arch. Rák. IV. 477).

Mindezek az adatok közközen forgó szótárakban fordulnak elő. Lehetetlen, hogy egy oly lelkiismeretes kutatónak, a minő ZOLNAI GYULA, elkerülhették volna a figyelmét. Kétségtelen, hogy kézzakarva mellőzte őket. Hogy ezt miért tette, nem bírom megérteni.

SZILY KÁLMÁN.

Minden szentnek maga felé hajlik a keze. Ezt szoktuk mentésképpen mondani, ha a magunk érdekét előbbre tesszük a más javánál. De miért említjük példának épp a *szent*-et, mikor az az önzetlenségnek, önfeláldozásnak mintája? A közmondásban eredetileg nincs is meg a *szent*, mert így szólt: *minden embernek vagy az embernek is maga felé hajlik vagy maga felé horgul a keze vagy mind a két keze.* Itt a néphumor játéka nyilvánul; minthogy a szenteket legtöbbször ájtatosan mellre kulcsolt vagy keresztbe tett kézzel ábrázolják, az ellentét tréfájával ezt az ember kapzsiságával, önzésével azonosította és szemléltető képének vette. GYULAI PÁL mesélte hely szinén ezt az adomát: A falusi paraszt mutogatja fiának Pestet s a Duna partján megáll PETŐFINEK (Izsó-Huszár alkotta) szobra előtt: „Tudod-e fiam, micsoda szent ez?“ — „Nem én, édesapám.“ — „Nohát nézd meg, ez az egyetlen szent, kinek nem maga felé hajlik a keze.“

* Köszönetet mondok R. NAGY LÁSZLÓNAK, ki kéziratban levő török tulajdonnévjúteményéből több beces adathoz hozzájuttatott.

** NyÉrt. XXIII. 10. szám 22. l.

Szarvat visel az a férj, kit felesége megcsal; *szarvat rak* a férje homlokára a hűtlen asszony és az is, a ki őt hűtlenségre bírja; röviden mondva *fölszarvazzák* őt (BARÓTI, Kisd. Szót. *szarv* czímszó alatt). A mi nyelvünkben ez a szólás új, csak a XVIII. század második fele óta ismeretes (ORCZY, KöltH. 156; AMADÉ LXVIII. éneke). SZIRMAY ANTAL ezt írja (Hung. in Par. 1807, 132): „Etsi centoculum custodem feceris Argum, si mala sit mulier, cornua certe geris. Vnde Hungari omnem vxoratum cornutum putant“. Idéz hozzá egy verset (a szerző neve nélkül), melyben a megcsalt férjet egy, két, három, négyszarvúnak mondja megcsalatasának foka szerint. Ez világosan mutatja, hogy az a poéta nem értette az idegen szólás lényegét; de hibáz SZIRMAY is, mikor a szólást általános magyarnak mondja, mert a népyelvben régebről nyoma sincs. Ez mindenestül nyugati jövevény s minden valószínűség szerint irodalmi úton, vagy a népnél magasabb társadalmi rétegek nyelvével került hozzánk. Szólásgyűjteményeink közül BALLAGI (1850) még nem említi; ERDÉLYI (1851) már fölveszi s magyarázatul Andronikus görög császárról mond egy adomát, mely szórul szóra KÖRTE német közmondásgyűjteményéből van fordítva (ez ERDÉLYI mintája volt); ez természetesen csak utólag ráalkalmazott adomás magyarázat, melynek az eredethez semmi köze. CZUCZOR-FOGARASI a hasonlatot „az ökor vagy juh butaságára és türelmére“ vonatkoztatja. Ez sem megfejtés. A nyugati nyelvek mind ismerik, több változatban is. Német: *einem Hörner aufsetzen, Hörner tragen*; hollandus: *zij zet hem hoornen op*; francia: *planter des cornes à quelqu'un, décorer le front; être encorné des deux bouts*; angol: *to bestrow a pair of horns on one's husband*. Valamennyinek irodalmában számtalan adat a régiségtől máig. Sőt már az ókorból is vannak adatok, például a Kr. u. II. században élt ARTEMIDOROS munkáiban (2. 11): *ζέρατα ποιεῖν τιμ*. Mellőzük a sokféle mesés és adomás értelmezést, minthogy igen természetes magyarázata van, melyet DUNGER (Germania, XXIX, 59) a gazdasági életben talált meg. Régebben szokás volt, helyenként ma is megvan, hogy a mikor fiatal kakasokat kappanoznak, sarkantyújukat levágják és megnyesett tarajukba teszik, ahol az belefő a sebhelybe. (Az Alföldön kis tollat ültetnek így a tarajba). Ezt viselik aztán ismertetőjelül. A németben *Hahnrey* kappant is, megcsalt férjet is jelent (franciául *cocu*). A képes beszéd, az átvitel igen természetes hasonlóságon alapszik (vö. WEYGAND, Wb. der d. Synonymen. II. 12.; WEYGAND, DWb.; KLUGE, Etym. Wb.; Erius stb.).

TOLNAI VILMOS.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Pótlékok a Nyelvtörténeti Szótárhoz.

(A Nyelvelméltárból.)

Birtatik: Nem akarya hog férjfywtul birtaaffek (SándC. 14). — Belől byrtatik ördögtül lelkeebeen (SándC. 25). — Mynemó chafarfagall byrtatik ez wylagh (PeerC. 81). — Valamelyet ev magoknak apatta valaztauanak, kynek akaratyaual az egyeb frate-rek byrtatnanak (DomC. 29).

Csercselye: Fvleybevalo éékes čerčel'eyth (SzUdvC. 63). Vö. SI. NySz.-ban *csörcsény*.

Cserepeses: Labay vaffafok: es czerepefefek (EhrC. 126). Vö. az -s képző kettőzéséről (Nyr. XVII, 357).

Dicsősül: Moftan dičovólt embernek fia: es iften dičovólt h benne (DöbrC. 426). Latinban: „clarificatus est“.

Megelégedtetik: Meg: elegettetnek mezónek fay es libanufnak cedrofi (AporC. 67). Latinul: saturabuntur.

Épültetik: Ierufalem ky epwltetyk mykeppen waras (KeszthC. 356). Meg epwltethnek ywdanak varafy (KeszthC. 173).

Erösent: Eröfent higyed es femmykepen ne ketelkődiel (LobkC. 55).

Fogtatik: Te erek fokfagodeerth ew megh fogtateek (WinklC. 122). — Ez affzonyallath ma paraznafagba fogtatoth megh (WinklC. 312). — Azon haloba, kit elreitettek volt, önnön labok meg fogtatek (DöbrC. 25). — Vala kedeg, ki mondatik vala barrabas, ki az vete-kedökkel fogtatot vala (DöbrC. 450).

Megfogyan: Mikoron en eröm meg fogán (DöbrC. 133). Az AporC. 22-ben: megfogatkozik. Vö. *fog* és *fogan*.

Gyűtság: Az éteknék zertelen valo gútfga awaág mohfaga (SzUdvC. 207).

Igézteendő: Myndenek mel'eket zolal, byzonok, es nynčen az te bezedyben valamy megh ygéézteendő (SzUdvC. 52). Sem értelme, sem alkotása nem világos. A BécsiC. 29-ben: es ninč te bezedid-ben sem eg megfeddes: „non est in sermonibus tuis ulla reprehensio“. Talán az *igéztelenülendő* elrövidülése, mint a mai *elegendő* a régi *elegendő* helyett.

Késődözik: Ky egebectől böchanatot nem keffödözük kernye (LobkC. 63).

Megkórát: Megdöglety embernek wérét es mynden tagayt meg kórít'a (SzUdvC. 213).

Megkörnyülköz: Nagy mondhatatlan fenőffeggel ez zent embör meg környülköztetec (NádC. 678). *Környüköz* és *környüköz*. (U. i. 1, 208, 233, 252, 308, 309, 319, 586.)

Raktatik: Es iudanak varofi raktatnak (DöbrC. 132). — Irgal-maffag mind öröke raktatik meübe (DöbrC. 161). — Ierufalem ki vgan raktatik ment varos (DöbrC. 205).

Rozsdának való: Tavozzal el rofdanac valo ectelen allat entólem (SzUdvC. 294). — Egzer ollot tart vala az ó kezebe es az ó torkaba üte a rofdanac valo es meg öle ó magat (SzUdvC. 307).

Elsebesül: Testódbe mindönöstől elvirósólven es ellebefölvin (DöbrC. 1).

Súly: E halot ielőntetic nehezec: es fulnak leni... vgan ezönkepen a byñnös ember: az halalos byñnert: oly igón ful: oly igón nehez (SzUdvC. 236).

Susdorlás: fvdorlás, mykoron valaky, haborufagnak magwat hynty az at'afyaknak awaág hwgoknak közötté (SzUdvC. 204). — Ne nevezteffel fvdorlonak (SzUdvC. 205).

Megszemélyez: Ha halalnak zolgaltatafa köveken meg zeme-lezven dičovfegben volt (DöbrC. 366). Komjáthynál (Sz. Pál lev. 207): „kyabrahazaltatoth köveken“.

Tanübizony: Tanu bizonyok az zent angialok, kyk ielen vala-nak (VirgC. 144).

Kitipárol: Ew zenthfegős zakalath ky typarlak (WinklC. 174). — Ugyanez az ÉrsC.-ben (38): „te zent zakaladat ki tepek“. A mai

típáz régiesen *típál* (vö. MNy. XI, 97), továbbképezve *típárol* < *típárol*.

Tudtat: Tuttaffatok nepekben \hat{v} ereit (DöbrC. 283). — Att'amt fiai tudtatom nektek az evangéliomot (uo. 364). — Mindent kikehallottam at'amtal tuttattam nektek (uo. 416). — Lelekben megrette: es tudtatta es monda (uo. 425).

Eltunyjál: Ha óók ezt eltuálnayak, awág elhadnayak (Sz. Udvc. 129).

Uprikopasz: Neminem \hat{v} tar kopaz: uprikopaz, tetves (SzUdvc. 295.).

Megválogat: Megvalagata ó feienec haiat (BécsiC. 31). — Ugyanez a SzUdvc.-ben: 'Megvalogata az ó hayath ó feyéén (63). Jelentése: elvalasztá a haját.

Változat: Aldot wr iefus criftus, kynek kebeleben nynchen femmy waltozat (Thewrc. 131).

Váralom: Es ime imar mel' en varalmam (DöbrC. 92). — Leleknek kedeg gómólče: zeretet vigaffag bekeffegtüres hozzu varalm (uo. 370).

Véghagyás: Kí minket vy veghagafanak alkalmas zolgaloia tót (DöbrC. 366). Komjáthynál (Sz. Pál lev. 207): „wy testamentom“.

Megvél: Emberi elme meg nem foghat es meg nem velhet. Auag meg nem gondolhat (NSzombC. 75). — *Megvéphetlen* tehát nem incredibilis (NySz.), hanem incogitabilis.

Vendég-lakos: Iakob kaam földébe vendeg lakoss vala (DöbrC. 186). — KeszthC.-ben: *ycwuewen* (281).

Elvéresül l. *Elsebesül*.

Vetönik: Hozzu ideig valo tiztaffag tartas zyzefféghez vetönik (SándC. 33). Jelentése: *vetekedik*; alkotására nézve vö. *csaponik*, *csökönik*, *foganik*.
Vetönik: *vetekedik*; alkotására nézve vö. *csaponik*, *csökönik*, *foganik*.

Vidalmság?: Nagy vidalmffagal monda az wr xpus zent ferenchnek (LobkC. 16). — Ha ugyan nem íráshiba *vidahmsag* helyett. Ez utóbbit l. DomC. 43, noha ugyanitt *vydalfag* is előfordul (DomC. 42).

Megvidámultat: Hóg \hat{v} orcaiat olaiba meg vidámoltaffa (DöbrC. 183). — Az AporC.-ben: *meg vidameha* (67).

Vigaszhatlan: Kígo mereg vigazhatlan (DöbrC. 255). Jelentése: gyógyithatatlan.

Visszudagos?: Gonoz vizhadagos nemzet (DöbrC. 252). — JordC.-ben: *vyzza vywo* (273). Latinul: perversus.

Kiviutatik: A viuonac kariay kiuivtatnac ó orcaiatol (BécsiC. 163). Latinul: expugnabantur.

Vontatik: Mert annera bantatic es vontatic embór mennere... (LobkC. 93).

SZILY KÁLMÁN.

KÖNYVISMERTETÉSEK.

Újabb nyelvlélektani dolgozatok. A PIERRE JANET és GEORGES DUMAS szerkesztésében megjelenő *Journal de Psychologie normale et pathologique* cz. folyóirat tavaly novemberben egy rendkívüli számot adott ki, — hogy milyen alkalomból, nincs jelezve —, a mely csupa nyelvlélektani értekezést és ismertetést tartalmaz.

A füzetet A. MEILLET czikke nyitja meg: *Remarques sur la théorie de la phrase*. Töredékes megjegyzések, a melyek inkább csak érintik az egytagú mondat, a nominális és verbális mondat, vala-

mint a névszó és ige prioritásának vitás kérdéseit. Feltűnő, hogy MEILLET, SCHUCHARDT-tal együtt (*Sprachursprung*. SBBÄ. 1919—20) az ige prioritása felé hajlik. I. VENDRYÈS, a kinek csak nemrég jelent meg *Le langage* (Paris, 1922, 420. l.) czímmel egy általános nyelvtudományi kézikönyve, *Le caractère social du langage et la doctrine de Fr. de Saussure* cz. cikkében a nyelvi változások társas lélektani feltételeit vizsgálja. FR. DE SAUSSURE *Cours de linguistique générale* cz. műve, a melyre VENDRYÈS ismételten hivatkozik, 1916-ban a szerző halála után CH. BALLY és A. SECHÉHAYE gondozásában jelent meg. CH. BALLY *Langage naturel et langage artificiel* cz. értekezésében a nyelvi folyamatok tudatosságának, ill. tudattalanságának kérdésével foglalkozik s arra az eredményre jut, hogy a nyelv épp úgy, mint a szociális élet legtradicionálisabb, legspontánabb formái mindjobban a reflektált akarat ellenőrzése alá kerülnek. A. SECHÉHAYE *Locutions et composés* czímen szembeállítja a *locution*-t (A. DARMESTETER ismert munkájában: *juxtaposition*) a *composé*-val (DARMESTETER-nél: *composition propre*); szerinte amaz *fait diachronique*, emez *fait synchronique*. A füzet cikkei közül bennünket még csak L. ROUDET-é érdekelhet: *Sur la classification psychologique des changements sémantiques*. Abból a gondolatból indul ki, a melyet tíz évvel ezelőtt *Képzettársulás és jelentésváltozás* cz. cikkemben én is kifejtettem (MŰ. VII, 98), hogy a jelentésváltozások osztályozásánál a tárgyak megnevezésénél a névadásnak lélektani feltételeiből kell kiindulni. L. ROUDET rendszerében is a jelentésváltozásoknak a köv. négy osztálya van: *changements résultant* 1. *d'une association par contiguïté des idées*; 2. *d'une ass. par ressemblance entre les idées*; 3. *des rapports syntagmatiques entre les mots*; 4. *des rapports associatifs entre les mots*. ROUDET rendszerére más alkalommal még visszatérek. GOMBOCZ ZOLTÁN.

HORVÁTH JÁNOS: **Magyar ritmus, jövevény-versidom. A magyar jambus kérdéséhez.** Bp. 1922. Franklin. Olesó Könyvtár 2060—69. 124 l., ára 40 K.

HORVÁTH nagy PETŐFI-könyvének írása közben a költő versgyakorlatát is tárgyalja és megállapítja, hogy „PETŐFI a ritmus-érzéskben is felveheti a versenyt bármely más költőnkkel“, különösen pedig a német jambus meghonosítása, otthonossá, magyarra tétele nagy vívmánya (PETŐFI 302). Hogy PETŐFI ezt kitűnően érezte, bár róla tudatosan számot adni még nem bírt, arra idézhetjük a költeményeinek 1847-i kiadásához írt *Előszót*, melyet utóbb elhagyott: „A magyar mérték és rím még nincs meghatározva, ez még ezután fog, ha fog, kifejlődni és meghatározatni, e szerint róla nekem nincs tudatom, de van sejtésem . . . az ösztön vezet, s a ho: ók [a bírálók] engem rím és mérték dolgában a legnagyobb hanyagsággal vádolnak, talán éppen ott járok legközelebb a tökéletes, az igazi magyar versformához“. (PETŐFI ismeretlen kézíratai, közli KÉRY GYULA. Bp. 1908. 16. l.) HORVÁTHOT, ki semmit nem szokott csak úgy nagyjában elintézni, PETŐFI versgyakorlata egész verselméletünk felülvizsgálására ösztönözte; ennek eredménye a czímbeli könyvecske, mely terjedelemre nem nagy ugyan, de súlyra nagyjelentőségű. Nemcsak a jövevény és magyarra vált időmértékes, főleg jambusi verselés kérdését tisztázza, hanem eredeti hangsúlyos verselésünk elméletét is. Kiindul abból a belső ellentmondásból, mely eddig

elmélet és tapasztalás közt fennállott s a mely a magyar beszéd hangsúlyozása s a versalkat kiegyeztetésének hiábavaló kísérleteiből eredt. Vizsgálódásának eredménye az, hogy a magyar hangsúlyos versben „a logikai nyomatékozás nem lehet ritmusmeghatározó [más helyen szabatosabban mondja: ritmusképző] tényező“ (15. l.), csak akkor érvényesülhet, ha az ütem élére helyezkedik (31. l.). Az ütemet pusztán a szótagok száma alkotja; a szám átlaga négy (ezt WUNDT igazolja ütemezőkészülékével), néha öt, néha négynél kevesebb. E helyen kellene az elméletet még kiegészíteni. Véleményem szerint az ősi ütem, *minden nyelvben*, négytagú; az ötös az első szótag szétaprózásából (de szinte csak gyermekversben, kiolvasó mondókában), a hármas, kettes és egyes összvonásból és szünetkiegészítéssel keletkezik, az egész ütem időegységének fenntartásával. HORVÁTH fejtegetését ARANY JÁNOS elméletére s ARANY LÁSZLÓNAK ezt lényegesen kiegészítő kutatására építi és kiegészíti a folyóbeszéd szakaszainak ritmusbatőrekvásával — ez egyik főérdeme. Tanulmánya másik felében a hangsúlynak az idegen verselésre tett honosító hatásával foglalkozik. A jambusban ez három formát eredményezett: a) a hangsúly sehol nem esik össze a jambus lüktetőjével (közömbös sor); b) egybeesik (teljes lejtésű sorok); c) csak a sorvégen találkozik (véglejtésű sor). Ebből olyan gazdagság támad, mely szinte kimeríthetetlen s a költőnek számtalan színező, árnyaló lehetőséget nyújt. HORVÁTH itt is vizsgálja a folyó beszédnek, kivált a mondatvégeknek ritmusra való törekvését. A tanulmány gazdagságát e néhány utalás alig sejteti s hiszem, hogy az elmélet következő fejlődésére igen termékenyítő lesz. Szerettem volna, ha HORVÁTH mély vizsgálódásainak eredményeit a végén rövid, szabatos tételekbe foglalta volna, mert ha más teszi, esetleg nem azt fejezi ki, a mit a szerző akart; ez annál inkább ajánlatos lett volna, mivel a megfigyelésnek egész sora teljesen új s a műnyelv, a műszavak is eltérnek az eddigi verselmélet szokásos kifejezéseitől.

PINTÉR JENŐ: **A magyar irodalom történetének kézikönyve.** I., II. Budapest, 1921. Franklin-Társulat.

E hatalmas mű szerzője már a bevezetésben (2. lap) pontosan meghatározza könyvének feladatát: „a szépirodalom fejlődésének története“, ennél fogva egyébként, így a nyelvészetnek is csak általános jellemzést juttat. De annál a belső kapcsolatnál fogva, mely az irodalom s a nyelv közt megvan, egyes fejezetekben mégis nemcsak általánosan, hanem részletesen is foglalkozik a nyelv jelenségeivel is. Így a pogány magyarsággal (I, 22), a finn-ugor közöségtől a középkor végéig, de csupán a szókincs történetével, melynek művelődéstörténeti jelentősége van. (Itt elhagynám az „ősidőkben, Ázsia pusztaságain“ kifejezést, hisz a finnugor közösség lakóhelyét ma már nem ott keressük). Igen bő tárgyalás jut a középkori nyelvemlékeknek az oklevelektől a kódexekig, még a koholmányok is helyet találnak (I, 42—58). A betűrendbe szedett emlékeknek rövid tartalmát és igen gazdag irodalmát kapjuk itt. A XVI—XVIII. százirónak nyelvi fejtegetését mellőzi a szerző, csak a Debreczeni Grammatikától fogva veszi fel újra a fonalat (ennek értékelése nem sikerült, de hiszen ez még a nyelvtudományi irodalmak le nem rótt tartozása), Révai és Versegly harcán át a nyelvújítás általános jellemzésébe vezet (I, 291—297). Ezt követi később a nyelvújítási

harcz Kazinczy méltatásával (I, 466—469). A második kötetben a romantizmus tárgyalásában jut hely az újabb nyelvtudományi törekvéseknek (II, 50—53) s a kötet végén a magyarországi latin irodalomról szóló igen értékes fejezetében a magyar nyelvtudomány latinul író szerzőinek (II, 437, 442, 450, 457). A szerző szigorú következetességgel csak ott bocsátkozik nyelvészeti kérdések tárgyalásába, hol az irodalom történetének érdeke megköveteli; a részletes tárgyalás a nyelvtudomány történetének feladata. Ez a felfogás teljes mértékben helyeselhető; véleményem szerint azonban bővebb helyet kellett volna juttatni egyes nagy írók és nyelvművészek (Pázmány, Csokonai, Vörösmarty, Arany stb.) nyelvaesthetikai fejtegetésének, mert ez közelebb áll az irodalomhoz, mint a nyelvtudományhoz; ez az írók irodalmi értékelésének egyik eszköze. Aki azonban erre nézve keres útmutatást Pintér könyvében, az sem marad tanácstalanul, mert az írók jellemzéséhez függesztett gazdag irodalmi adattárban bőséges anyagot talál. Ezért e kézikönyv nyelvtudományi tekintetben is irodalmunk gazdagodását jelenti s különösen a középkori emlékekben megbízható kalauza az olvasónak.

T. V.

DR. GREXA GYULA: **A Csaba-monda és a székely húnhagyomány.** Budapest, 1922 (Szerző kiadása).

Szerző a következő feltevés bizonyítását kísérli meg: A magyar húnmonda, vagy hagyomány — a kettő között nem tesz világos különbséget — germán eredetű; ebben főként PETZRE és BLEYERRE támaszkodik. Másrészt azonban rámutat arra, hogy ezzel a feltevéssel a probléma nincs teljesen megoldva, mert „a magyar húnmonda sajátságos kapcsolatban van a székely kérdéssel“. Ellentétet lát abban, hogy a krónika egyrészt a magyarokat azonosítja a húnokkal, másrészt mégis kiemeli a székelyek hún eredetét.

GREXA, HUNFALVY felfogását követve, a székelyeket Szent László korabeli katonai telepeseiktől származtatja. Ezek Erdélyben bolgárokat találtak és úgy a húnmondát, mint a hún eredet hitét, az erdélyi bolgár lakosságtól vették volna át.

Azt, hogy ez csakis így történhetett, a szerző egy igen homályos szakaszban igyekszik magyarázni. Miután kijelenti, hogy „a magyarságnak a honfoglalást követő félszázadban még nincsen tudomása a húnmagyar hagyományokról“, mert „a magyar-húnmonda csak ebben a hazában alakult ki“ és, minthogy a monda a Duna völgyében élt, akár a germánoknál, akár a szlávoknál, vagy az avaroknál, „ez a hagyomány az erdélyi bérczek közé el nem juthatott“ (13. l.). Itt nem értem a szerző chronológiáját. Hiszen a honfoglalástól Szent László születéséig jó másfél század mult el; még másfél száz év után sem tanulhatták volna meg azok a nehézfejú magyarok a szlovénekktől, az avaroktól, vagy ha úgy tetszik, a germánoktól(?) a húnmondát?

Szerző megjegyzi (1. l.), hogy művének fő gondolatait már 1913-ban megírta. Kár, hogy nem akkor lépett vele a nyilvánosság elé, mert feltevése abban az időben még a hún-magyar kérdés tanulmányozásának egy újabb fejlődési fokát jelezte volna. Ma már erőltetettnek tűnik fel és ezt a szerző is érzi, ki úgyszólván kézírata szedéseig követi a kérdés újabb mozzanatait. Sajnos, nem elegendő figyelemmel. Így teljesen félreérti Gombocznek erről újabban kifejtett álláspontját, mely szerint „a magyar-bolgár érintkezés évszázad-

dokkal megelőzte a bolgár-mordvin, ill. bolgár-cseremiszi, permi érintkezések korát. (MNy. XVII, 18.) GREXA, annak ellenére, hogy az idézett czikkre hivatkozik (8. l.), vitatkozik Gombocz régi álláspontjával. Így természetesen nem Gombocz feltevése „esik el“, de GREXA ide vonatkozó megállapításai lesznek még gyengébbekké. Befejezésül néhány szembeötlő sajátosságot akarnék felemlíteni. Egyik az, hogy „kétséget kizárólag“ IV. Béla jegyzőjének tartja Anonymust, anélkül, hogy MARCZALI nagyon is kétségbe vont érvelését valamivel is támogatóan. SEBESTYÉNNEL, kinek különben hódolattal adózik, egyhelyütt vitatkozik a kabar-székely kérdésről és ott is a nagy-szentniklósi kincs *zoapan* szavát hozza fel bizonyásgul az avarok elszlávosodására (5. l.). Nem tudom, a szerző miért tartja ezt a kincset oly kétségtelenül avar származásúnak; de ha az volna is, annak a feliratnak, melyben a *ζοαπαν* szó előfordul, már néhány éve közölte THOMSEN töröknyelvű megfejtését. Egyebek között, még MARCZALI *Csaba* = *Sampo* összevetését is magáévá teszi. Az Etymologiai Szótár (I, 784) ezt, nyilvánvaló jelentéstani okból, az „elfogadhatatlan magyarázatok“ közt említi.

Mondaösszehasonlító tanulmányai — főként az Isten kardjáról, Csaba-iréről és a Hadak-útjáról szólók — melyeket gondosan gyűjtött bizonyító anyaguk tesz értékessé, illetékes szakkörökben mindenestre megfelelő elismerésre fognak találni.

GR. ZICHY ISTVÁN.

NÉPNYELV.

Jókai tájszavai.

E gyűjteménybe csak olyan szókat vettem fel, melyek a MTsz.-ban egyáltalában nem, vagy csak más jelentésben fordulnak elő. A számoknál a kettőspont előtt álló szám az ú. n. milléniumi kiadás kötetszámát, a kettőspont után álló pedig a lapszámot jelöli; E = Egy az isten, M = Mire megvénültünk, K = A köszívű ember fia, L = A lőcsei fehér asszony cz. regények jelei a kis-Jókaiából. A * a MTsz.-ban más jelentésű szók jelzése. Vö. a MTsz.-ra, l. pedig e gyűjteményre vonatkozik.

Sz. Zs.

ablak-hídja: talál ott az ablakhidján mindenféle jámbor könyveket 5:26.

abszurdum: töltött káposzta; ez (a kollégiumi kosztban) a képzelenségek régiójába tartozik 43:10.

ahínt: mondá a kasznár, szája szegletével ahintva felfelé 37:250.

ámolygós: olyan á. állapotban, mint mikor az ember egész éjjel ivott 15:19.

**ancsa*: kóbor cigányneány, csárdai virágszál vagy kolduló a. 74:251. Vö. *hancsa*.

andapál katonája: szimándli, asszonyhős 67:85.

**angyal-hullás*: az angyalhullások olyan mély gödrök a homok-síkon, a miket messziről nem lehet észrevenni 15:61.

ási-mási: táncztipegés 95:146.

**atkács*: a., szíkes krumpliföld 17:146.

**bális*: csívasz paraszt volt a férjem, árendában élő b. 86:98.

bámlalódik: ostromszünetek alatt bámlalódni arra vetődtek 17:143.

barabájszum: győzelmes volt mindig a pitykővel, a pilinczkkal a barabájszummal való játszásban 96:258.

**barát-füle*: barátfület hoznak fel, a mit csörögének, herőczének, forgácsfánkknak neveznek 43:114.

**barázdol*: az egylovas szekér zötyögve b. kacsakaringós útjában a kátyukkal elállt úton végig 62:219.

barázdolás: az út pedig nyaktörő volt, a kocsicsnak vigyázni kellett a barázdolásnál, hogy még egynéhányszor ki ne találja a sár közepébe a földesurat 63:97.

berzeng: alig berzengett itt-ott öt szál bajusz 56:60.

bestek: abból előkerült egy kétesövű pisztoly: furcsa besteket hord ez magával 62:48.

bicze-bőczázik: a két béres beczepelte a házba, Schnell utánuk biczebőczázott 87:177.

bikács: nem volt süket soha, csak b. néma 85:13.

**bikla*: nagyobb darab sós kenyér, melyet diák-műnyelven biklának neveztek M 211.

bürgej: torozkói tájszó: sziklába vágott sír; innen e székely népies átok: egyen meg a b. 95:15.

bóba: a te bóbádat tépem ám meg érte 74:78.

bóbás: feketefejú b. tyúk 92:274.

bódorodik: ha ide b., ebrudaljuk 88:29.

be-bódorodik: Csokonai azzal megint bebódorodott a világba 97:93.

bele-bódorodik: találtam egy nagy erdőt, abba belebódorodtam, napokig eltéyegtem benne 81:40.

bongyora: b. az olyan haj, mely hosszú és sűrű hullámszerű; székely szó 74:77.

boszorkány-pogácsa: így hívják Dunamentén a töpörtős pogácsát 5:25.

el-boszorkányoz: viselője arra van elboszorkányozva, hogy egész életében ezt a nyakába akasztott démont hízalja 97:140.

börzsölködik: hiszen majd holnap megkaplak benneteket! börzsölködött utánuk a clarissime 43:135.

bratinázik: nem üle le velük kvaterkázni, bratinázni 81:264.

buczkó: fintorodott b. orrú 88:110, a fa koronája csak nagy b. 76:154.

buczkós: orra b. 81:16.

**buffog*: sántítva ügetett a buffogó csorda mellett 10:207.

buffogás: kutyasírás vékonyan, vastagon, keservesen, siralmas csahintással, ijedős buffogással vegyest 43:73.

át-bugzol: holmi pathetikus hangulatba nem engedte magát átbugzoltatni 85:33.

be-bujtorog: onnan bebujtorogja fél Magyarországot 97:101.

burdek: a fák alatt burdekok vannak összetakolva 73:9.

búszos: b. odú 81:152.

**büdü*: az volt a börtön; alacsony, széles, félkerekre vágott b. 84:269, a sziklahasadék innenső és túlsó büdijénél E 409.

czaff: sapkáján keresztülhúzott czaffjából vagdaltak el 20:74.

czafatol: kifényesített csizmával ne czafatoljon bele a harmatos fübe 74:243.

be-czafatol: mire ő Fogarasra egész parádéval beczafatolt, akkorra már az hegyen-völgyön túl járt 56:120.

össze-czafatol: a szép cziczruhámát összeczafatolta, mintha a kis piaczi koresmákban hentergett volna benne 76:127.

vissza-czafatol: nem akarok ma visszaczafatolni Palotára 76:62.

czafatolás: hozzálátott a tegnapi czafatolásban átázott, bepiszkolt ruháinak a kitisztogatásához 79:25.

el-czafol: ráhasalt a lova nyakára s a két nagy csizmával oldalba ösztökélve a gabancsát, elczafolt Bécs felé 68:92.

vissza-czafol: a felesége hintáját kísérve, visszaczafolgatott Bitsére 68:193.

**czikló*: nagy kolonczköveket hengerítettek a forrás czikója elé 93:36.

czíva: polgárnő 43:10.

czondrás: az becsületes cz. székely mi jóért jött 1:82.

copfli: sűrű fekete haja egy vastag czopfliba fonva 90:38.

czorka: ugyanennyi pár czorkára fűzött sinkoránt vezetének 82:11.

össze-czorkáz: az összeczorkázott kötényszalagokat megint szétbontogatta 90:257.

**czucza*: héj, czuczám, volt-e már betyár szeretőd 51:336.

czufri: hát ezt a kis czufrit mért hoztátok ide 95:81, vö. csitri.

**oda-czuppan*: a köppölyök egyszerre odaczuppannak a bőréhez 95:243.

**el-csábul*: szédelegve ment ki onnan, annyira éí volt csábulva, hogy nem talált rá a hálószobájára 77:55.

be-csámpáz: becsámpázott hozzá mankóival 71:163.

csahintás: a húséges háziállatok csahintásához hasonló 85:5.

csahintós: cs. hang 88:8.

**csakliz*: nem csaklizunk, cserében sem adom K 148.

**el-csakliz*: kezéről elüt 34:290, az apjának a tajtékipáit elhordta hozzá s elésaklizta neki 63:92.

csánkó: látható volt meztelen csánkóikon a bilincs helye 80:191, vö. csánk.

csappan: alul-felül három sor éles fogakkal, a mik úgy egymásba csappannak, mint a gőzgép metszőfogai 86:222.

csáté: csátéba fonott gömbölyű retorta a legfinomabb borral E II. 52.

**csélcsap*: a királyné udvarhölgyei mellett cs. 81:189.

el-cserget: nem olyan oktalan átkozódás, mint amit amaz aszszony elcsergetett 60:42.

cserreget: a nádi veréb rikongat, cs. 88:82,

csettentyü: széles, csattos öv a derekán, abba keresztül a hírneves művészi kiegészítő fegyverzet: a cs. (pritsch) 80:34.

**csihés*: az igazi csihést (ludast) a czimborái körömszakadtáig védelmezik 74:19, irigyei találtak ki rá minden csihést L. IV. 165.

csilleng-billeng: az igazi laboncok közül csak úgy cs. egy-néhány a mieink között 12:224.

csincse: az ingovány rőt hangafabokros csincsei között 73:65.

csincsés: pusztá fenyér volt, foltonkint nádasokkal, csincsésekkel tarkázva 81:206, keresztül tuskén, bokron, csincsésen 86:207.

csip-csók: huszáros csipesókot alkalmazott a kövér arczára 22:199.

**csivadék*: ki légyen a jelenvaló cs. közül, a kinek legjobb az emlékezete 86:152, vö. *csajvadék*.

csivatag: apró buczkák cs. bokrokkal benőve 78:93, apró-cseprő cs. nép 63:28, vö. *sivatag*.

csombókoz: jó erős lánczra csombókoznak egy négyágú vas-horgot 35:249.

csomólék: olyan gubancz az, olyan cs. 99:109.

**össze-csomoszol*: ágyú, poggyászszekér egymás hátán volt össze-csomoszolva 33:105.

csompó: a Roszberg vágányán egy óriási cs. csuszamlik alá 85:10, kőcsompó 66:6, sziklacsompó 95:5.

csorvás: mocsárlég, cs. lázak és patécsok 80:142.

csuda-buda: miféle cs. ez 88:87.

csuhasz: lompos, cs. szőre szétborzadva meredt a nyakán 9:399.

**csuhé*: vízimoh és cs. képezett veszedelmes borítékot 97:31.

csurgó: a fél bajusza csurgóra állt 43:179.

csurgó-mák: egy sor ablak, mint a cs. tokján 60:4.

csücsörke: pacsirta, cs. énekel 95:114.

csücsörög: kisasszonyosan csücsörögő szája 86:217.

csüng-bong: a két füle között csak úgy csüngött-bongott egy-egy árva hajszál 22:185.

be-csürrhéz: a tivornyázó csoport becsürrhézett mindenestül a pinceszébe s ott nyakalt tovább 83:47.

**csürrént*: Ungvárat csürréntve (egy rivallással) bevették a hősök 95:31.

(Folytatjuk.)

SZENDREY ZSIGMOND.

GYÁSZJELENTÉSEK.

† Szilády Aron (1837—1922). Tisztelt Társaság! * Tegnap vet-tük hírül, hogy kidőlt a magyar tudománynak egy régi hatalmas oszlopa. Kiskunhalason, a hol hat egész évtizeden át volt az Isten igéjének hirdetője, örökre lehúnytá szemét SZILÁDY ÁRON, a régi magyar irodalomnak nagytudományú bűvára, Társaságunknak kezdettől fogva választmányi tagja és folyóiratunk munkatársa. Ifjúsága abba a szomorú korszakba esett, a melyben — épp úgy, mint a mi még szomorúbb napjainkban — a magyar tudósok egy része a sivár jelenből az ősi multba menekült és szenvedélyes buzgalommal merült bele fajunk és nyelvünk eredetének, kialakulásának kutatásába. SZILÁDY ÁRON is, úgy mint akkor mások, a kelet és az észak között ingadozott. Előbb a török, az arab, a perzsa nyelv és irodalom vonzotta, majd északi rokonaink epikája érdekelte. Épp így oszlott meg érdeklődése később a régi magyar irodalom és a régi magyar nyelv között. Évtizedeken át gyűjtögette a magyar szellem régi verses termékeit és rendkívüli szívóssággal kutatott, nyomozott apró adatokat, a melyeknek százaiból meg százaiból kikerekedett egy-egy kép: egy-egy régi magyar író pályájának a homályból előcsillanó képe. És a régi magyar irodalom kutatója mellett ott volt mindig a régi magyar nyelv bűvára is, a ki hangyaszorgalommal összeböngészett adataival világot derített a szövegek homályos helyeire.

* Megemlékezés az 1922 márczius 21-én tartott felolvasó ülésen.

SZILÁDY ÁRONNAK hat évtizeden túl terjedő tudományos munkálkodása zajtalan volt. a nagyközönség előtt csattanós sikereket nem aratott; más szóval: a miben ő egy hosszú-hosszú életén át fáradozott, az olyan munka volt, a melyet a külső sikerekre és gyors érvényesülésre törekvők hálátlan munkának tartanak. A kik azonban a tudományos munkálkodásnak minden nemét meg tudják a maga értéke szerint becsülni, azoknak a szakembereknek SZILÁDY ARON ezzel a „hálátlan“ munkával örök háláját érdemelte ki.

† **Beöthy Zsolt (1848—1922).*** Szomorú jelentéssel kell megnyitnom mai ülésünket. Néhány héttel ezelőtt kísértük utolsó földi útján BEÖTHY ZSOLTOT, a kit Társaságunk is a magáénak vallott, mert választmányunknak kezdettől fogva tagja volt. Évtizedek óta előkelő helyet foglalt el a magyar irodalmi és tudományos világ kiválóságai között. Fontos tisztségeket viselt, és szavának nagy súlya volt. Istenadta éles elméjéhez, írói és szónoki tehetségéhez nagy műveltséget és szaktudást szerzett hozzá. A tollat úgy forgatta, hogy hol éles bonczolókéssé volt, hol ragyogó színekkel festő ecset, hol meg a képfaragónak legfinomabb vésője. Az élősónak olyan mestere volt, hogy hallgatóságában sokszor megrezegtette a szív húrjait. Egyénisége varázsával sokakat elbájolt és magához láncozott. Ifjú korában elbeszéléseket és regényeket írt, s költői ere elő-előcsillant később tanulmányaiban és beszédeiben is. Nem volt nagyon termékeny író; nem tartozott azok közé, a kiknek mindig a kezükben a toll. Sokoldalú elfoglaltsága, gyakori betegeskedése hosszabb-rövidebb szünetelésekre kényszerítette. De minden, a mi a tolla alól kikerült, magvas dolog volt, művészi gonddal volt kidolgozva, és munkái között vannak olyanok, a melyek valóságos igazgyöngyei a magyar irodalomnak. Emlékét Társaságunk is kegyelettel fogja megőrizni.

SZINNYEI JÓZSEF.

TÁRSASÁGI ÜGYEK.

Titkári jelentés 1921-ről.

Társaságunk az 1921-ik esztendőben is igyekezett megfelelni azoknak a feladatoknak, a melyek teljesítésében a magyar közmiveltetés és szellemi élet érdekében immár tizennyolcz esztendeje buzgólkodik. Megtartott választmányi és felolvasó üléseink, a Magyar Nyelv múlt esztendeiben folyama és kiadványaink ennek ékesen szóló tanubizonyságai. Összesen nyolcz választmányi ülést tartottunk, (jan. 11., febr. 15., márcz. 22., ápr. 19., jún. 7., okt. 18., nov. 22., decz. 27.), felolvasó ülést pedig hatot. Felolvasó üléseink tárgyai voltak: *Január 11-én* a közgyűléssel kapcsolatos felolvasó ülésünkön GOMBOCZ ZOLTÁN adta elő „Fejlődés és törvény a nyelvtudományban“ cz. tanulmányát. *Február 15-én* PAIS DEZSŐ mutatta be „Régi magyar személynevek“ cz. értekezését, TOLNAI VILMOS pedig „A nyelvek szépségéről“ szóló dolgozatát. *Márczius 22-én* HORGER ANTAL „Egy dunántúli mássalhangzóváltozás“, ZOLNAI BÉLA pedig „Az idegen szavak kérdése nyelvsztéikai szempontból“ czímmel olvasott fel. Ezen üléseinkön az akkor Budapesten idéző SETÁLA EMIL meghatal-

* Megemlékezés az 1922 május 23-án tartott felolvasó ülésen.

mazott finn miniszter, Társaságunk tiszteleti tagja is megjelent. *Április 19-i* ülésünk tárgyai voltak: **TOLNAI VILMOS**tól „A nyelvújításról“, **HÓMAN BÁLINT**tól pedig: „A székelyek eredete“ cz. értekezések. *Október 18-i* felolvasó ülésünkön **ANGYAL DÁVID** tartott megemlékezést **Riedl Frigyes**ről. Ugyanezen az ülésen **TOLNAI VILMOS** „A nyelvújítás történeté“ből mutatott be részleteket, **MELICH JÁNOS** pedig „Hangtani adalékok“ czímmel értekezett. A *november 22-én* tartott ülésünkön **SZILY KÁLMÁN** kegyeletes szavakkal emlékezett meg **Goldziher Ignác**z elhunytáról, utána pedig **Gombocz Zoltán**: „A magyarok egy régi említése“, **Mészöly Gedeon** pedig „A magyar bibliafordítás kérdése“ című dolgozatát mutatta be. Folyóiratunkat az elmúlt esztendőben 15 1/2 iven tudtuk megjelentetni. Nem válunk dicsekvőkke, mikor azt a meggyőződésünket fejezzük ki, hogy e 15 1/2 ivnyi kötetecskében van nem egy olyan értekezés, hosszabb cikk, kisebb fejtegetés, a mely az 1921. évi tudományos magyar irodalom maradandó értékű alkotásai közé tartozik.

Folyóiratunk 15 1/2 iven megjelent évfolyamát kötetecskének neveztem. Hogy azonban ez az évfolyam ekkora terjedelemben is megjelenhetett, azt azoknak a jótévedőknek köszönhetjük, akik kérészótatunkra részt adományokkal és felülfizetésükkel, részint pedig alapítványokkal siettek segítségünkre. Felülfizetésekből 3501, adományokból 4150, alapítványokból pedig 20,450 korona folyt be pénztárunkba. A vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter úr 30,000 korona segélyt utalványozott, ugyanótle lenyomatokra 15,000 koronát kaptunk, míg a Szabadoktatási Tanács 12,000 koronát adott, hogy felolvasó üléseinken egy-egy kérdéstről népszerű előadást is tartassunk, s engedjük meg, hogy folyóiratunk egy-egy teljesen népszerű cikket a saját kiadványai között különlenyomatban megjelentethesse.

Hálával emlékezzük meg mindezekről, mert csak így vált lehetségessé, hogy a tudományos munkálkodás egyre növekvő veszedelmével: a nyomaáarak nagyarányú örökös emelkedésével szemben a Magyar Nyelv ez évben mégis egyharmaddal több iven jelenhetett meg; így történhetett meg, hogy kiadványaink is egy új számmal gyarapodhattak, a mennyiben 17-ik számul kiadhattuk **HÓMAN BÁLINT**nak „A székelyek eredete“ című nagybecsű dolgozatát, s jelenleg sajtó alatt van e Kiadványok 18. száma is, a mely **SÁGI ISTVÁNTÓL** „A magyar nyelvtanok és szótárak könyvészetét“ nyújtja. Itt említem meg, hogy **TOLNAI VILMOS**nak „A nyelvek szépségéről“ írt dolgozatát folyóiratunkból lenyomatva a Szabadoktatási Tanács a saját kiadványai közt megjelentette.

A felsorolt adatok ékes bizonyosságai annak, hogy Társaságunk törekvéseit a kormány, egyéb hatóságok és magánosok olyanokul ismerik el, a melyek istápolása nemzeti érdek, E felfogás műlyülésére Társaságunknak nagy szüksége van ebben az esztendőben is.

Az elmúlt esztendőben Társaságunkat, tudományunkat érzékeny veszteségek is érték. *Augusztus 7-én* hunyt el **Riedl Frigyes** (1856—1921), a magyar irodalomtörténet nagynevű egyetemi tanára, a magyar szellemi alkotások finomlelkű magyarázója. Már fiatalon **Szarvas Gábor** barátai köréhez tartozott s a Nyelvörbe több hecses szófőjtést, kisebb nyelvészeti értekezést írt. A Magyar Nyelvnek is megalapítása óta hűség munkatársa, törekvéseiben nemeslelkű előmozdítója volt. **Barsi Frigyes** néven írt cikkei ennek beszédes tanúságai. *Július 15-én*

temettük el HARASZTI GYULÁT (1858—1921), a francia irodalomtörténet jeles művelőjét, kinek „Hogyan írtak és beszéltek a francziák“ cz. dolgozata nyelvtudományunk értékes dolgozatai közé tartozik. *November 13-án* költözött el az élők sorából GOLDZSIHER IGNÁCZ (1850—1921), a sémi filológiának világszerte ismert nagyérdemű munkása. Társaságunknak megalakulása óta lelkes barátja, nagyérdemű tagja volt. *Január 23-án* hunyt el GÉRESI KÁLMÁN (1841—1921). „A gróf Károlyi-család oklevéltára“ cz. mű, valamint a Nyelvőrben közölt több adalék bizonyítja, hogy a magyar nyelvtörténet forrásainak hű és gondos kiadója, a történettudománynak jeles művelője volt. *November 7-én* halt meg KICSKA EMIL Nyitra vármegye tiszteletbeli főorvosa, kinek magyar mondattani búvárlatai mindenkor értékesek maradnak. E búvárlatok különösen a magyar szórend terén vezettek szép eredményekhez. A mit ma a magyar szórendről tanítunk, az t. i. hogy két főfaja van, összefoglaló és kirekesztő, ezen megállapítás KICSKA elévülhetetlen érdeme. *Márczius 24-én* hunyt el SOMOGYI GÉZA (I. MNy. XVII, 144), a fiatal magyar nyelvész nemzedék egyik legtehetségesebb tagja. Keveset írtatott, de az a kevés is, a mi tőle megjelent, s az is, a mi még kiadásra vár, kétségtelen bizonyossága annak, hogy halálával a magyar nyelvtudományt nagy csapás érte. Nem hagyhatom megemlítés nélkül az általános nyelvtudományt s így bennünket is ért nagy veszteségeket sem. *Deczember 29-én* hunyt el PAUL HERMANN (1846, Freiburg i. Br.—1921) müncheni, s 1922 január első napjaiban DELBRÜCK BERTHOLD (1842—1922) jénai egyetemi tanár. Mindketten elsősorban specialisták voltak, az első a germán filológia és nyelvészet, a második az indogermán nyelvészet terén kifejtett munkásságával tette nevét hallhatatlanná. Szoros szakjuk mellett azonban az általános nyelvtudományak is irányt jelölő munkásai voltak. PAUL a nyelvtudományt alapelveit összefoglaló munkájával („Prinzipien der Sprachgeschichte“ 1921), DELBRÜCK pedig mondattani kutatásaival és az indogermán nyelvek tanulmányozásába való bevezetésével (Einleitung in das Studium der indogerm. Sprachen“ 1908) tette világszerte ismertté nevét.

E hosszú veszteséglajstrom hallatára önkénytelenül is ajkunkra tolu a kérdés, vajjon vannak-e ifjú, törekvő erők, a kik a kidőlték nyomába lépnek. Nem minden aggodalom nélkül teszem fel a kérdést én sem, s nem tagadom, hogy nem is tudok reá észokokkal lelkeket teljesen megnyugtatólag felelni. A kérdés egyébiránt nemcsak a magyar nyelvtudomány, hanem az egész magyar közmíveltség kérdése. A hogy azonban egy csepp vízben tanulmányozható, mert visszatükröződik benne, a természet egyetemes törvényszerűsége, azonképen vizsgálhatók a magyar közmíveltség jövődjé kilátásai, e közmíveltség egy kicsiny részében, a magyar nyelvtudomány, a Magyar Nyelvtudományi Társaság jelenlegi helyzetében. S ezek a kilátások csak részben kedvezők. Kedvező körülmény, hogy a magyar közmíveltség megmentéséért ma mindenki, hatóságok és egyesek mindent elkövetnek, hogy legalább a régi fokot megtartható legyen. A magyar közmíveltség multban megvolt egysége érdekében is kedvező jelenségekről számolhatunk be. Az elmúlt évtizedben elszakított területeinkről már kaptunk leveleket, a melyekben aziránt érdeklődnek, hogy a Csonka-Magyarországon történt nagy rombolás, égés után élünk-e még, kaptunk cikket, a mely bizonyossága annak, hogy továbbra is velünk akarnak

haladni. A dolog ugyanis úgy áll, hogy a Magyar Nyelvből, a melyből Csonka-Magyarországon 773 példányt küldünk szét tagjainknak és előfizetőinknek (65 alapítótag, 198 székesfővárosi, 310 helybeli, 200 vidéki), megszállott területre még mindig nem küldhetünk példányokat. Kedvezőtlen körülmény, hogy a kidőlt munkások helyett alig akad egy új is. A Magyar Nyelv mult évi folyamában például nincs egyetlenegy fejtegetés, adalék, a mely kezdő, eladdig ismeretlen nevű szakértő tollából származnék. Ugyanez a helyzet az 1920. évi folyamunkban, s félő, hogy más tudományágakban is, ha akad is egy-két új név, új munkaerő, az elenyésző csekély ahhoz a serdülő gárdához, a mely azelőtt, őt részre szakításunk előtt, lépett a kidőlték nyomába. S ha ehhez hozzáveszem azt a lázas és nagy-nak ígérkező tevékenységet, a melyet a körültünk lévő győztes utód-államokban a közmiveltség, jelesen a filológia és nyelvtudomány terén is tapasztalok, ha szemlélem azt, milyen elhatározó lépéseket tesznek a francziák, hogy a nyelvtudomány terén is a vezetést kiragadják a németek kezéből, akkor a magyar közmiveltség egységeért, jövődő nagyságáért, észokokkal le nem csillapítható aggodalom fog el. Csillapítsa azonban aggodalmaimat az a remény, hogy szétszaggatottságunk csak ideiglenes, rövid átmenet, az az erős akarat, hogy nekünk élnünk kell s hogy a ránk nehezedő akadályokat nemzetünk miveltsege érdekében le kell győzniünk, továbbá az isteni gondviselésbe vetett hit, hogy le is győzzük. A reménynek, az akaratnak és a hitnek győzedelmeskednie kell. Fortuna variabilis, Deus mirabilis. Kérem a t. Közgyűlést, szíveskedjék jelentésemet tudomásul venni.

MELICH JÁNOS.

Pénztári jelentés 1921-ről.

Mint a választmánytól kiküldött számvizsgálók, tisztelettel jelentjük, hogy f. hó 15-én a M. Tud. Akadémia könyvtárában a Társaság számadásait és pénztárnaplóját tüzetesen átvizsgáltuk és a legjobb rendben találtuk. Megállapítottuk, hogy a bevételek és a kiadások jegyzéke tételről tételre megfelel. Az alapítványok 1921-ben 20,350 K-val szaporodtak. Tiszta vagyónunk 97,711 K 37 f. Indítványozzuk, hogy a Társaság a pénztáros úrnak a fölmentvényt adja meg és neki most, midőn több évi buzgó működés után ettől a tisztségétől megválík, fejezze ki köszönetét és elismerését. Budapest, 1922 január 15-én. GULYÁS PÁL s. k. SÁGI ISTVÁN s. k.

LEVÉLSZEKRÉNYÜNK.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság folyóiratának, a „Magyar Nyelv“-nek szerkesztősége (VIII. ker., M. N. Múzeum) a közönség köréből hozzá intézett magyarnyelvi (nyelvtörténeti, nyelvhelyességi, műnyelvi) kérdésekre mindig teljes készséggel válaszol.

S. I. J. úr írja a MNy.-nek: „Nemrég alkalmam volt egy elismert és divatos költővel beszélmem, a ki kifogástalanul beszél és ír magyarul és verseiben mégis gyakran olyan igeállítmányokat használ, melyek nyakatekertten állanak helyükön, vagy ha esetleg

helyesen is, olyan igekötővel párosítva, melylyel egészen más jelentésű lesz az ige, miért a mit-jelentenie kellene. Kérdésemre ezt felelte: „Nem a nyelvbúvárok és nyelvtudósok csinálják a nyelvet, hanem mi írók és költők, fűtyülünk az általánosan elismert szabályokra, mert ez a módja, hogy nyelvünk fejlődjék”. Hát kérem, ha ilyen alapon nyugszik nyelvünk fejlődése és ha ez az útja valamely nyelv előbbrejutásának, akkor kár fiaink fejét az elemi és középiskolák folyamán általánosan elfogadott szabályokkal megtönni, hiszen ezeket mind felborítja majd néhány eltévelyedett írói egyénnek feslett keveréknyelve, a melyet többnyire éjjeli mulatókban lesett el és a melylyel olyan írókat is megmételyezett már, mint a kivel fenti párbeszédet folytattam“. (A legközelebbi füzetben válaszolunk. SZERK.)

9. B. J. írja: „A Könyvkulturális Továbbképző Előadások II. sorozatának“ programján (mennyi lármás szó! Többet mondana és magyarabb volna talán: Előadások a könyvről) ezt olvassuk: „Február 24-én: A bibliofilitásról“. „Bibliofilitás“ szó semmi nyelvben sincsen, a torzképzések sorába tartozik. Helyesen: bibliofília. Ugyane programmon alább ilyen című előadásról szerzünk tudomást: A könyvkuriozitásokról. „Curiositas“ a latinban köztudomás szerint „kíváncsiságot“ jelent s — idegen szóként (mert magyar szóvá nem vált) — a magyarban sem jelenthet egyebet. Világos azonban, hogy az előadás a könyvritkaságokról akart szólni, amire, ime, becsületes magyar szó van, de ha mindenképen idegen szóval óhajtunk élni, mondhatjuk azt is: könyvkuriozumok. A „kuriozitás“ hosszú vándorúton hozzánk vetődött értelmetlenség. „Curiosité“ a francia nyelvben nemcsak „kíváncsiságot“ jelent, hanem „ritkaságot“ is: „ce qu'on recherche, chose rare, intéressante“. Ebből a francia szóból vette a német a „Kuriosität“-et, a melyet Budapesten visszalatinosítottak. A kuriozitás valójában tehát latin lepel alatt lappangó germanizmus, csunya, értelmetlen és — felesleges.“

10. P. R. úrnak. A *Kossa* név eredetét illetőleg ez a válasszunk: A legrégebbi alak *Kosa*, ebből lett egyrészt szótaghatáreltolódással *Kossa*, másrészt az első szótag megnyúlásával *Kósa*. A régi magyar nyelvben volt egy *-sa* bevezető neveket alkotó képző, vö. *Majsa*, régi magyar *Mojsa* < *Moyses*-ből, *Miksa* (alakv. a régi magyarban *Niksa*) < *Miklós*-ból stb., l. MNy. X, 195. Ezzel a képzővel alakult a *Kosa* egy *Ko*- kezdetű személy- v. keresztnévből. *Ko* kezdetű személy-, illetőleg keresztneveink a XI—XIII. sz.-ből: *Kokos* (Kakas), *Kolombán* (Kálmán), *Kopov* (Kopó), *Kokot* (Kakat hn.) stb. Bármely ilyen *Ko*- szótagon kezdődő tulajdonnévnek lehet a *Kosa* a származéka. E *Kosa* szn. van nézetünk szerint *Kassa* (régén *Kossa* < *Kosa*) város nevében is. Hogy a város neve *Kosa* szn.-ből van, mutatja tót *Košice*, ó-tót **Košici* neve is, a mely csakis egy előbbi magy. *Kosa* szn. származéka lehet. A **Košici* ∞ *Košices* származékának értelme pedig: „*Kosa* u t ó d a i, *Kosáék*, *Kosához* tartozók, *Kosa* emberei“. Bár a szlávásban van *-ša* bevezető képző (vö. *Maša*, *Mária*, *Saša*, *Aleksandra* l. VONDRÁK, Vgl. Gr. I, 474), ó-cseh, tót *Koša* szn.-et nem tudunk kimutatni. De ha ki tudnánk is ilyen nevet mutatni, a *Kosa* < *Kassa* hn. akkor is csakis magyar alakulás volna, mert a h o s s z a b b tót alak csakis a magyarból származhatik s ez biztosítja nemcsak a helynek, hanem a *Kosa* szn.-nek is a magyar eredetét.

MELICH JÁNOS.

11. Lej. A Budapesti Hírlap 1922 márczius 7-i számában ZOLNAI GYULA azt a kérdést vizsgálja, vajjon az oláh pénznek magyarul *leu* vagy *lei-e* a helyes neve. Tanulságos czikkének vejeje ez: Az oláhok által megszállt területen a magyarság a pénzt *lej*-nek mondja, még pedig akár egy *lej*-ről, akár pedig több *lej*-ről szól. Az oláhban az egyetlenegy *lej*-nek *leü* a neve, de már 2, 3, 100, 1000 stb.-nek *lei* v. *leiü*, azaz az egynél többet jelentő számnév mellett az oláhban a *leü* többesbe kerül, a többese pedig *lei* és *leiü*. Minthogy pedig többször esik szó 2, 3, 100 stb. *lei-leiü*-ről, mint egyetlenegy *leü*-ről, azért a többször ballott alak: a *lei* került a magyarba, még pedig magyaros *lej* alakban. A *lei* írás a magyarban nem helyes, mert a magyarban az *-ei*-vel irt szavak (vö. *erde-i*, *le-int*, *be-igazít* stb.) két szótagot jelentenek, míg az *ej* kettőshangzót a magyarban *ej*-nek írjuk (vö. *fej*, *tej* stb.) Zolnai azt ajánlja, írjuk a *lei*-t *lej*-nek, a mi az egyedül helyes. Ez értékes fejtegetéshez pótlásul csak annyit, hogy egy mármaroszigeti, ugyanoda való születésű menekült magyar ember a *lej*-t állandóan *taj*-nak mondja. De ez egyéni kiejtés lesz.

K. P.

12. D. N. J. tanár úrnak. „Petőfisándoros vers, kossuthlajosi és eötvösjózsefi szabadelvűség“ nem hibás a nyelvtan szoros szabályai szerint; de van más szempont is: az esztétikai. Az ily módon képzett szavak alaktalanok föltre is, szemre is, meg szinte bántók a nevek nagy viselőinek szempontjából. Előfordul ugyan „petőfieskedők“, „hárijánoskodás“. Méltóbb az ilyen kifejezést a *-féle*, *-szerű* szótaggal képezni: Petőfi Sándor-féle vers, Kossuth- és Eötvös-féle szabadelvűség, Arany-szerű kifejezés. Jobb, ha a keresztnév is elmarad, hiszen félreértés a legtöbb esetben nem lehet belőle. Ha szükséges a keresztnév, akkor csak az egész név után teszünk kötőjelt: Kiss János-féle fordítás, Kisfaludy Sándor-szerű rege.

T. V.

13. Hátország? Katonatisztek társaságában, a hol a világháborús eseményekről komoly s értékes szó esett, a *Hinterland* fogalmát hátországnak mondották. Valaki e szokatlanul hangzó kifejezés helyett az eddig használt „mögöttes ország“-ot ajánlotta, mire az új szó védői kijelentették, hogy egy tudományos vita e szó körül a hátországot fogadta el. Melyik most már a helyes? Szíves választ kér R. D. — Válasz: A *hátország* mindenképen rossz fordítás. Először is, hogy a végén kezdjük, a *-land* itt nem országot jelent. Pl. *Ausland*, *Inland*: külföld, belföld; *Bergland*: hegyvidék, *Hochland*: felvidék, felföld; *Niederland*: alföld; *Vorland*: elővidék. Másodszor a *hinter* sem *hát*, hanem *hátsó*, vagy *hátul*, *hátulsó*. Pl. *Hinterbein* nem hátláb, *Hinterindien* nem Hátindia, *Hinterlader* nem hátöltő, *hintertür* nem hátajtó, *Hinterrad* nem hátkerék, *Hintertreppe* nem hátlépcső stb. Igaz, hogy a *Hintergrund*: háttér, *Hinterseite*: hátlap, igaz az is, hogy ezeket az irodalom, sőt a művelt közbeszéd már kirihatatlanul elfogadta, de az új szók csinálásakor nem a rossz példákat kell mintaképpül venni. A *felület* is általánosan el van fogadva, de kinek jutna eszébe erre a mintára alulat, belület, hátulat szókat javasolni. Szerintem a *Hinterland*nak legjobban megfelel a *hátsó vidék*, vagy az alantas, fölöttes, együttes, helyettes mintájára a *mögöttes vidék*.

Sz. K.

14. **A fizika magyar műnyelve.** A M. Tud. Akadémia 1915-ben pályázatot hirdetett „A physikai tudományok hazai irodalmának története és magyar műnyelvének fejlődése 1867-ig” czímmel. Az 1921. decz. 31-ig meghosszabbított határidőig egy pályamunka érkezett. A bírálóbizottság a művet a pályadíjra érdemesnek tartotta. A jelígs levél felbontatván, kitünt, hogy a munkának DR. BATA ISTVÁN középiskolai tanár, Társaságunk tagja a szerzője. A bírálóbizottság jelentéséből kiemeljük, hogy a fizikai magyar műnyelv szempontjából 1867-ig a szerző négy főkorszakot különböztet meg: 1. Az első magyarnyelvű kalendárium megjelenésétől Apáczai Cseri János föllépéséig (1538—1653); 2. Apáczai Cseri Jánostól Molnár János föllépéséig (1653—1777); 3. Az első magyar *Fizika* megjelenésétől Bugát Pál föllépéséig (1777—1828); 4. Bugát Páltól 1867-ig (l. Akad. Ért. 1922, 116).

15. **Az összetett mondat a finnugor nyelvekben.** A M. Tud. Akadémia 1919-ben nyílt pályázatot hirdetett a fenti czímmel. A kitűzött határidőig egy tervezet érkezett be, melynek szerzője NÉMETHNÉ DR. SEBESTYÉN IRÉN. A benyújtott tervezet, illetőleg kidolgozott értékes fejezetek alapján az Akadémia N. Sebestyén Irént megbízta a mű kidolgozásával (l. Akad. Ért. 1922, 109).

16. **A nyelv és az aesthetika.** Az Akadémia a Gorove-alapítványból 2000 koronás jutalomtételt tűzött ki „A nyelv és az aesthetika. (Aesthetikai szempontok jogosultsága a nyelvtudományban és a nyelv művelésben)” czímmel. A munka benyújtásának határnapja: 1923. szept. 30. (l. Akad. Ért. 1922, 127). — CH.

17. **H. D. úrnak.** Kérdésére a következőket válaszoljuk: Gömör megye nevének eredete nincs tisztázva. Legrégibb magyar alakja *Gümür*. Minthogy pedig a magyar *ü* a legtöbb esetben váltakozik vagy váltakozott *i*-vel, feltehető, hogy a névnek **Gimür* ∞ **Gimür* alakváltozata is volt. A feltett alakok egyikét a tót nyelvből ki is tudjuk mutatni. Gömör megye nevét Gömör váráról kapta (vö. ANON. 33. §. castrum *Gumür*), s ez a vár a mai Sajó-Gömör helyén feküdt (l. CSÁNKI I, 125, 128). Már most a tótok Gömör megyét egész a legújabb időkig *Gemerská stolica*-nak nevezték. Ez a név a magy. *Gömör* ∞ régi n. *Gemer* (l. CSÁNKI I. h.) átvétele. Magát Sajó-Gömör városát azonban tótul BARTHOLOMAEIDES LÁSZLÓ szerint (l. Notitia com. Göm. 568) nemcsak *Gemer*-nek, hanem *Himer*-nek is nevezik. Ez a *Himer* alak egy régibb, 1250 előtti tót **Gimer*-re megy vissza. Igen ám, de eredeti szláv szóban, s így eredeti tótban *i*-előtt *g* > *h* nem állhat. Ezért a tót **Gimer* > *Himer* csak átvett név lehet. Az átvétel az ó-magy. **Gimür* ∞ **Gimür*-ből történt. Minden jel arra vall, hogy az ó-magy. **Gimür* török eredetű személynév, a milyen pl. *Alap*, *Tárkány*, *Tömörd* stb. A török szóban a *-mür* török képző lesz, e képzőről s *-mür* végű tör. személynévekről l. GOMBOCZ: MNy. XI, 149—150. M. J.

18. **Hibaigazítás.** MNy. XVIII. 58. l. 30. sor *fonat-os* helyett *font-os*, uo. 78. l. Báthy helyett Nátly olvasandó

A SZERKESZTÉSÉRT FELELŐS: MELICH JÁNOS ALELNÖK,
A KIADÁSÉRT: SÁGI ISTVÁN PÉNZTÁROS.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

XVIII. KÖTET.

1922 SZEPT.-OKT.

7—8. SZÁM.

Mosony.

Mosony város neve mind a mai napig nincsen kielégítőleg megmagyarázva. HUNFALVY PÁL a nevet a kfn. *Misenburg* (olv. *Miszenburk*) „elváltozásának“ tartotta (l. Magyarország ethn. 354). Mosonyt ugyanis, melynek mai német neve *Wieselburg*, a kfn. korszakban az emlékek egy része *Misenburg* (vö. Nibel. En.: „ze *Misenburc* der *rechen* da sciften sie sich an“, ed. PIPER, 1378, l. még HUNFALVY, i. m. 296; alakv.: *Misenburch*, *Mesenburg*, l. OESTERLEY, Wb.; 1271-ből: *Civitas Mysenburch*, l. CSÁNKI III, 675), az emlékek másik része *Miesiginburch* (l. PERTZ, MG. SS, XX, 813: *Annales Altah. maiores* a. 1063) néven említi. Sem a *Misenburgban* levő *Misen*-ből (olv. *Miszen*), sem pedig a *Miesiginburch Miesigin* szavából (olv. *Mieszigin*) a mélyhangú magy. *Mosony*, ó-magy. *Musun* meg nem fejthető. Mi a fenti német nevek-ből a magyarban magashangú alakot várnánk.

Ez ellenvetésemet HUNFALVY magyarázata ellen már egyszer közöltem s ugyanakkor megpróbáltam a mi helynevünket kielégítőbben megmagyarázni. Cikkemben (l. Századok XL, 273) azt vitattam, hogy *Musun* > *Moson* > *Mosony* nevünk germán eredetű név, a mely jöhetett akár szláv közvetítéssel is hozzánk. Ma e magyarázatomat hibásnak tartom s helyette az alábbiakban — úgy hiszem — elfogadhatóbbat nyújtok.

Felnémet nyelvjárásokban, így a svábjában és a bajorban a *moos* ‚moh‘ szó ‚lapos hely, sárrét, -ingovány‘ jelentésű is; a kfn.-ben és az ófn.-ben meg a *mos* (rövid *o*-val) úgyszólván kizárólag ezt jelenti. Innen van aztán, hogy bajor nyelvi és bajor nyelvi hatás alatt álló területen az ófn., kfn. *mos* szóval a IX—X. században sok földrajzi név alakul. Így KOCEL, IX. századi pannóniai szláv fejedelem fővárosát az emlékek egy része „*Urbs Paludarum*“ -nak (l. *Annal. Fuld.* 896. évnél MHK. 318), más része pedig *Mosafurc*-nak (vö. *Conv. Bag.* MHK. 312), azaz ‚Sárvár‘-nak nevezi. — Bajor területen különben földrajzi névként magáraállva is előfordul a *Moos*. Münchentől északra az Isar-, illetőleg az Amper-folyó két oldalán elterülő lápot *Moos*-nak hívják, még pedig az egyik a *Dachauer-Moos*, a másik a *Freisinger- v. Erdinger-Moos* (l. SCHMELLER II, 634). SCHMELLER idéz *Donau-Moos* lápot is, a melyről egyelőre nem tudom eldönteni, hogy a bajor nyelvi terület mely pontján van.

Az *Erdinger-Moos* területen van egy község, melynek neve *Moosen*. Ennek a községnek a nevére 1107 óta vannak adataink (l. OESTERLEY, Wb.). *Mosen* nevű hely volt Stájerországban is, egy ilyen falut ugyanis említ egy 1140-ből való stájeri oklevél (l. ZAHN, *Urbuch* I). Ez úfn. *Moosen*, kfn. *Mosen* (rövid *o*-val) helynevek a

moos, kfn. *mos*, 'sárrét, láp, ingovány' jelentésű szó származékai s alakítani szempontból többes dativusok. A legtöbb német *-en* végű helynév, ugyannyi eredetileg többes dativus (l. erről PAUL, DGram II, 160). A mennyiben már most a fentemlített községek ugyan e néven a IX—X. században is megvoltak, hangalakjuk csakis **Mosun* ∞ **Moson* ∞ **Musun* (l. BRAUNE, Alt. Gr. 193 § a. 6; SCHATZ, Altbair. Gr. 5., 97. d., 110. f. §§.) lehetett.

Mosony városának az ó-magyarban *Musun* volt a neve; ebből akkor, mikor a tőszótagbéli *u*-ból *o* lett nyelvünkben, a mi a XIV. sz. folyamán ment végbe, alakult a későbbi *Moson*, ma *Mosony*. A *Musun* alak sűrűn előfordul krónikáinkban, okleveleinkben (vö. ANON. 57. § ultra lutum *musun* | KÉZAI ed. FLOR. 83 versus *Musun* | KépKr. ed. FLOR. 165 ad portas *Musun*, uo. 188 de *Musun* et Poson, stb. l. Dubn.Kr. ed. FLOR. 64, 70, CSÁNKI III, 675, KOVÁCS Ind. stb.), Ez ó-magy. *Musun* a IX—X. sz. határán történt átvétel egy ó-bajor **Musun* ∞ **Mosun* névből. Feltevésem szerint a mai Mosonynak ekkori ó-bajor nyelvi neve **Musun* ∞ **Mosun* volt, a melynek a mai bajorban *Moosen* a megfelelője. Az elnevezés a helyre jellemző, a Lajta = magy.. Sár itt ömlik a Kis-Dunába, alkotván régen lápos, ingoványos területet. A hely rég lakott hely is, mert már a Kr. u. II—III. században is község volt itt, neve ekkor Φλέξον, *Ad flexum* (l. MILLER K., Itineraria Romana).

A IX—X. század határánál későbbi az átvétel a következő okokból nem lehet:

a) A germán *s* az ófn. korszakban az ó-bajorban *š*-hez hasonló hang, a mely az ófn. korszak vége felé újból *s*-szé (később hangzóközi helyzetben zöngés hanggá: *z*-vé) lesz. Ez *š*-hez hasonló ejtés miatt van az ó-magy. *Musun*-ban *s* hang az ó-baj. **Musun*- ∞ **Mosun*-beli *s* helyén (l. ez *š*-ről l. BRAUNE, Alth. Gr. 168 §., SCHATZ, Altb. Gr. 82. lp.).

b) A többes dativus a kései ófn.-ben (X. sz. második, XI. sz. első fele) a *mos* szónál már *-en*, míg régebben *-on* ∞ *-un* (l. BRAUNE, Alth. Gr. 193. § a. 6, SCHATZ, Altb. Gr. 5., 97. d., 110. f.). — Egy kései ófn. *Mosen*-ből a magyarban nem válna **Musun*;

c) A Nibelung-ének és az Altaichi Évkönyvek tanúsága szerint (l. feljebb) a X. sz. második felében bizonyosan, a XI. sz. első felében azonban kétségtelenül Mosonynak német neve már *Miesiginburch* (a *miesig* 'mohos; ingoványos' + *burg* 'vár' szavakból), *Misenburg* (a *mies* 'moh; ingovány' + *burg* 'vár' szavakból) volt, ebből pedig a magyarban nem válhatott *Musun* > *Moson*.

Mindent összefoglalva azt bizonyítottuk, hogy *Moson* > ó-magy. *Musun* a IX—X. század határán történt ó-bajor (tehát német) nyelvi átvétel a városnak akkori ó-bajor nyelvi **Musun* ∞ **Mosun* nevéből. A város e bajor nevét az ófn. korszak vége felé *Miesiginburg*, *Misenburg* váltja fel, a melyet később a mai *Wieselburg* szorít ki. Mindez újabb és újabb nevek kipusztult s újból települő német lakossággal függhetnek össze.

MELICH JÁNOS.

Kiált.*

A *kiált* szó a régi magyar nyelvben legelőször *l* nélkül jelenik meg: *keussatuc* 'kiáltsátok' a Halotti Beszédben. A XV. században is előfordul *l* nélkül: *kaját* (írva: *kayat-*, *kajath-* Serm. Dom. I, 108; II, 451; az utóbbi helyen *üvölt*, *ivélt* is így: *ünett-*, olv. *ivétt-*). A NySz. adatai között egynéhány *kiát*, *kiált* a XVI. században is akad: *kiaczon* ErdyC. 135b (ugyanitt *yeczen* 'üvöltsön' is), *kyatt-* VitkC. 85, 89, *kiát* LevT. II, 22, *kiat-* RMNy. II, 42. A legelső *l*-es alakokat: *kajált*, *kajáltás* a Besztercezi és a Schlägli Szójegyzékben találjuk (írva: *kayalt*, *kayaltas*). Két kódexünkben előfordul *kéajt*, *kéjajt*, *kiajt*: *keajt-* JordC. 361, *keya't-* ErdyC. 218, *kea'tt-* uo. 204, *kyajt-* uo. 101 stb. Rendes alakja a szónak az irodalomban a XVI. század elejétől fogva: *kiált*.

A nép nyelvéből sok vidékről vannak közölve *l* nélküli alakok: *kaját*, *kajált*, *kiját*, *kiját*, *kát*, *kát*, *kátt*, *kiját*, a Székelyföldről *j*-vel valók: *kéajt*, *kiajt*, *kájt* (MTsz.). Hogy a köznyelvi *kiált* alak mennyire van elterjedve a nép ajkán, azt nem tudjuk; *l*-es alakváltozatok a MTsz.-ban: *kajált* (Göcsej, Palócság) és *keált* (Székelyföld).

A *-jt-s* alakok minden bizonynyal *-lt*-vel valókból fejlődtek (vö. *olt*, *emellem*, *kulcs* = *ojt*, *emejtem*, *knjcs* N.); csak az a kérdés, hogy az *l* etimologikus-e vagy járulékhang.

Erre a kérdésre a szó családjától várhatunk feleletet. Gyakorító párja: *kiabál*, a régi nyelvben és a nép nyelvében *kajabál*; az előbbinek változata *kiábál*, *kijábál* (MTsz.), az utóbbié *kajálbál* (Kisv.: Adag. 77), *kajabajál* (NySz.). Emennek teljesebb alakja: *kajál-bajál* (vö. *kaiálni* *baiálni*, *kayálnak* *bayálnak* NySz.), ennek változata: *kiál-bajál* (*kiállýác* *baiállýác* NySz.). Tehát *kajabál*, *kiabál* ikerszóból lett. Az ikerszó előtagja: *kajál* 'kiabál' magában is él a nép ajkán (vö. MTsz.; itt csak egy baranyamegyei adat van közölve, de Zsirai Miklós értesítése szerint a *kajál* szó a sopronmegyei Mihályiban is él). Ezzel egy többől sarjadt: *kajdász* 'kiáltoz, tele torokkal kiabál' (MTsz., SzD.) és *kajdácsol* 'kiabál, éktelenül énekel' (MTsz.). *Kajdász*, *kajdácsol* és *kajál* úgy viszonylik egymáshoz, mint a régi nyelvbeli *bujdász* 'bujkál', *bujdácsol* ua. és *buvál* ua. (NySz.). *Kajál* nyilván olyan gyakorító származék, mint *dobál*, *ugrál*, tehát *l*-je etimologikus elem. *Kajál*-ból mozzanatos *-t* képzővel lett *kajált* és ebből *keált* = *kiált*.

Gondolhatunk azonban még más fejlődésre is. A *kaj-* alapszónak lehetett olyan mozzanatos *-lt*-képzős származéka, a milyen *sikolt*, *rikolt*, *süvölt* (*sivölt* R.), *üvölt* (*ivölt*, *ivélt* R.) (vö. *siktt*, *riktt*, *sivtt*, *süvtt* N.), vagyis **kajolt*, és ebből *kajál* hatása alatt fejlődhetett *kajált*. Ebben az esetben az *l* másféle elem volna, de szintén etimologikus.

E két magyarázat ellen azt a kifogást tehetné valaki, hogy mind a kettő azon a föltevésen alapszik, hogy *kajál* előbb volt, mint *kajált*. De hátha nem úgy van a dolog? Hiszen nem lehetetlen, hogy *kajál* elvonás útján keletkezett *kajált*-ból olyan alakpárok hatása alatt, mint *félt* ∞ *fél*, *kész* ∞ *kész* ua. R.; *kajált* pedig *l* járulékhanggal *kaját*-ból, mint *álcs*, *álgyé*, *óttalom* R., *imáld* N. < *ács*, *ágyék*, *óttalom* R., *imád*.

* Válasz egy beküldött kérdésre.

Ha az utóbbi álláspontra helyezkedünk, akkor arra a kérdésre kell feleletet keresnünk, hogy miféle alakulás lehet a *kaját* ige. Erre a kérdésre pedig sem a régi nyelv, sem a nép nyelve nem ad feleletet, mert *-át* képzős igét egyetlen-egy sem tudunk fölmutatni. Van ugyan egynéhány *-át* végű igénk, mint *lát, tát, bocsát* (< ócsuv. **bošat-*, vö. oszm. *bošat-* stb. Gombocz, BtürkL. 47), de hogy ezek valamelyikének analógiájára keletkezett volna *kaját*, arra bizonyára senki sem gondol.

A nyelvtörténeti adatok egymásutánja a mellett szólna ugyan, hogy az *l* nélküli alakok eredetibbek, mint az *l*-esek; de sohasem szabad megfeledkeznünk arról, hogy a mi nyelvtörténetünk rövid és hézagos, ennélfogva valamely alaknak korábbi előfordulása nem bizonyítja okvetlenül eredetibb voltát is. Erre akárhány igazoló adatot lehetne fölhozni, de elegendő egyetlen-egy is. Nem is kell érte messze mennünk. Mint fönnebb láttuk, a *kaját* alak körülbelül harmadfél évszázaddal későbbben fordul elő, mint a **kéát* (*keassatuc* HB.), már pedig az egészen bizonyos, hogy emez fejlődött amabból.

Ha mármost, a fönnebb elmondottakat jól meghányva-vetve, elfogadjuk azt a valószínűbbik föltevést, hogy a *kajált* alak eredetibb a *kaját*-nál, akkor ebből két tanulságot vonhatunk le. Az egyik az, hogy a HB.-beli *keassatuc*-ot, minthogy korábbi **kéállsátuk*-ból való, *kéállsátuk*-nak kell olvasnunk, nem pedig (a *lássátok, bocsássátok*-ra támaszkodva) *kéállsátuk*-nak. A másik tanulság meg az, hogy a szó-belsei (magán- és mássalhangzó közötti) *l* hangnak szórványos elveszése már a HB. kora előtt megindult. E hangelveszés régi voltának föltevését támogatja az ellenkező jelenségnek, t. i. az *l* közbejárulásának régi volta is. A népnyelvbeli *édés, pépa, bárált* (< *édés, pépa* „pipa“, *bárát*)-féle alakok a *félt* ∞ *fét*, *vált* ∞ *vát*, *álmós* ∞ *ámos*-féle alakpárokból való visszakövetkeztetésnek köszönik létüket. Ha tudjuk, hogy ilyen alakpárok már a HB. korában is voltak, akkor közelebb jutottunk annak a megértéséhez, hogy mért lett az ócsuv. **džimiš*-ből és **bošat*-ból *gyimiles* és **bulcsát* (*gimils-, gimile-, bulcassa, bulsassa* HB.). Azért csak közelebb, mert a hangtani helyzet nem teljesen azonos.

SZINYEI JÓZSEF.

Az idegen szavak kérdése nyelvsztétikai szempontból.*

3. Az említett esetek is mutatják, hogy nemcsak az átadó nyelv vagy stílusréteg emelkedettsége, pathetikusként érzett hangulata emeli az idegen szó hangulati értékét komoly irányban. Az idegen szó hangcsoportja idegenszerűleg hat és a szó nem illeszkedik bele az átvevő nyelvnek valamelyik szócsaládjába. Szárma-zékszavak, összetételek és állandó együttlét folytán nem tapad hozzá semmi társulás, mellékértelem az átvevő nyelvből. Ezért az általa föl idézett képzet is homályosabb, tehát szabad teret enged a bele-érzésnek.

A logikai *homályosság*, a fogalmi világosság hiánya kétségkívül kedvező talaj az érzelmek kibontakozására. A sejtetésben több

* L. MNy. XVII, 202. XVIII, 18.

a művészet, mint a pontos fogalmi körülhatárolásban. JOH. VOLKELT (*System der Ästhetik* I. 1905. 179. l.) joggal hivatkozik a fölvilágosodás és a WOLFF-iskola esztétikájának arra a — LEIBNIZRE visszavezethető — gondolatára, hogy „a Szép homályos, kusza képzeteken alapul.* Ezt a homályosságot egy radikális modern nyelvfilozófus, FRITZ MAUTHNER (*Beiträge zu einer Kritik der Sprache* I. 1906. 91—94. l.) az egész nyelvre kiterjeszti. Szerinte a szó csupán emlékeztető jel „lebegő, vele nem egyenlő, csak szomszédos“ képzetekre. A nyelv nagyszerű eszköze a művészetnek, de nyomorúságos megismerőeszköz. A költő mindig csak hangulatot akar közölni. Ködfelhő borítja a szavakat. A hangok és szavak zavaros viszonya váltja ki az olvasó lelkéből a „reszkető hangulatokat“.**

Hogy az idegen szavak homályos értelme gyakran a szóhangulat javára írható, arra a legkézenfekvőbb bizonyítékot azok az esetek szolgáltatják, mikor a költők az értelemre való tekintet nélkül pusztán hangulati hatáskeltés czéljából alkalmaznak exotikus szavakat vagy pláne önkényesen alkotnak idegenszerű szavakat, mint például RENÉ GHIL vagy STEFAN GEORGE. Különösen a vers kiemelkedő helyén, a rimben fordulnak elő ilyen ismeretlen jelentésű idegen szavak: „... extase ∞ ... thyase“ (S. CH. LÉCONTE *Le dernier chant d'Orphée*).***

Az „értelmetlen“ szavaknak nagy hangulati fontosságuk lehet a stílusban. Az EtSz. PÁZMÁNYBÓL idézi ezt a racionalista gondolkodásra jellemző kijelentést: „Voces . . . si nulli rei sunt impositae, nihil significabunt, ut *blictri* nihil significat“. Maga a familiáris, pejorativ értékkel használt *blictri* szó is mutatja, hogy a logikai értelem megjelölése mennyire nem meríti ki a szavak kifejező tartalmának ismeretét.

J. VOLKELT (*System der Ästhetik* I. 1905. 167—9. l.) a tárgyak jelentési képzetének (Bedeutungsvorstellung) és jelentési hangulatának (Bedeutungsgefühl) viszonyát vizsgálva különböző típusokat állít föl, amelyek közül a másodikba azokat az eseteket sorolja, ahol az érzéki szemlélethez jelentési képzet nélkül rögtön a jelentési hangulat kapcsolódik és a képzet hiányzik. Ilyen — relative — logikai jelentés nélkül hatnak érzelmi életünkre a zene, az ornamentika és a ritmus. Ide kell sorolnunk az értelmetlen vagy homályos értelmű idegen szavak hatását is. RICHPIN egyik novellájában szerepel a *clown* szó, a mely bűvös homályosságával megtermékenyíti egy francia gyermek képzeletét (v. ö. K. NYROP, *Gramm. hist.* IV. 3. l.).

Normatív költői szabálylyá és programmá a modern symbolista

* Vö. még VOLKELT alábbi nyilatkozatával (no. 387. l.): „Für Verstand und logisches Begreifen wollen enthält jedes ästhetische Gebilde einen dunklen Überschuß, eine unausschöpfbare Tiefe, etwas Rätselhaftes und Unaussprechbares“.

** A nyelvbeli „homályosság“ kérdése a magyar kritikában is fölvetődött. (Vö. LUKÁCS GYÖRGY, *Arról a bizonyos homályosságról* [Előszó az *Esztétikai kultúra* cz. füzetéhez]; IGNORUS, *A fekete zongora* [Kísérletek 1910. 138. l.]; HORVÁTH JÁNOS, *Ady és a legújabb magyar líra* 1910. 33. l.) Ehhez a kérdéshez az idegen szavakon kívüli vonatkozásban is, más alkalommal, hozzá kívánok szólni.

*** G. FRAUSCHER érdekes kimutatást közölt Ottokar verses krónikájáról: a legtöbb idegen szó a sorok végén fordul elő, a mit a rimszükséglet magyaráz (Braune, *Beiträge* 43. köt. 1917. 169. l.).

költők között maga VERLAINE emelte a homályosság keresését (*L'art poétique*): „De la musique avant toute chose . . . Rien de plus cher que la chanson grise OÙ l'indécis au précis se joint . . . Car nous voulons la nuance encore, . . . rien que la nuance“. A prózájukban — írja GUYAU (*L'art au point de vue sociologique* 1901. 373. l.) — ugyanezt a homályosságot keresik a symbolisták és ezért használnak latin és görög szavakat, sőt olyanokat is, amelyek egy nyelvbe sem tartoznak. REMY DE GOURMONT — aki egyébként, mint fentebb említettem, elvi ellensége az idegen szavak használatának — *Hieroglyphes* című versében a francia olvasó előtt teljesen ismeretlen és csak hangulatukban élvezhető „egyptomi“ szavakat vegyít:

Viens, le *kupi* embaume les secrets de mon corps,
Le *hesteb* teint mes ongles, mes yeux ont le *kohol* . . .
. . . Car ta voix rafraichit et grise comme *Elel*.

RENÉ GHIL, a „tudományos költészet“ hirhedi elméletirója és a nyelvbeli hangok akusztikai és esztétikai értékének „fölfedezője“, „jávai“ szavakkal kevert helyzetdaldalban éneklie meg egy „jávai kisleány“ szomorúságát, szövegalatti jegyzetekkel kísérve a verset:

Mon repos est pareil au lent germe *dian'toun'g*
d'où naît la grappe des *pissang** à lunes d'or. (Fragment)

Ezek azok az esetek, a melyekről BOILEAU mondja (*Art poétique* l.), hogy: „...chercher trop loin quelque mot éclatant“. ROMAIN ROLLAND írja egy hypermodern francia költőről, hogy a legkülönbözőbb nyelvekből vett szavakat kever a verseinek szövegébe (*Jean Cristophe* IV, 74.).

Az idegen szó ezekben az esetekben mint *exotikum* szerepel, a mivel a „stíliromantikus“ költő a nyelv suggestív hatóerejét fűszerezi. Függetlenül a latin-görög klasszicizmus hagyományától az újabb magyar költészetben is — főleg a francia symbolizmus hatása alatt és a raffinált szókultusz megnyilvánulásaképpen — rengeteg idegen szót találunk amelioratív, pathetikus szóhangulati értékkel. Az óserejű ADY-nál természetesen ritkábban, mint a *poeta doctus*-oknál:

„ . . . a sok régi, fult párisi nyárra | Úgy gondolok, mint áldott,
lelki | *Barrikádra*, | Ki megvédett az új harcokig“ — írta ADY (*Halottak élén* 31. l.) és itt a vonatkozó névmás népies magyarsága, (*ki*: „amely“ helyett) szelídebb, bensőbb fordulatot ad a nemzetközi ízű, forradalmi páthoszu *barrikád* szónak. A *világítótorony* prózai, túlságosan raczionális világosságú neve szimbolikus jelentőséget kap azzal, hogy a világítótorony modern francia szavának (*phare*) homályos értelmű görög eredetijét használja ADY: „Egy *Fárosz* lángol messze valahol“ (*Egyedül a tengerrel*).

Különösen TÓTH ÁRPÁD szereti az exotikus, modern idegen szavakat. Csak meg kell nézni a költeményeinek címét, hogy az idegen szavak legváltozatosabb hangulatskáláját lássuk magunk előtt. *Philoklet*: ez az archaizáló cím a világirodalomban koronként újra meg újra visszatérő görögös hangulatkeresésnek, klasszicizáló romantikának szülötte (vö. BABITSNÁL: Levelek *Irisz* koszorújából;

* = banán ?

Οὐκεία καὶ καίρια). *Esti szonett, Intérieur, Retraite, Hajnali szerenád*: a francia kultúra hanyatlására mutatnak, a melyben bizarrul olvad össze öt világrész és három évezred nőessége. *Orfeumi légia*: a modern világváros prózájának és sentimentalizmusának viszásságát érezteti. BABITS MIHÁLYNAK néhány verszeme — *O lyric love, Beloved, o beloved, Gretna Green, Paysages intimes* — világosan a modern angol és francia líra sugallatára és könyvvélményekre utal.

Allítsuk ezek mellé a XVIII. századi neoklasszicizmus verszímeit: *An Luna* (GOETHE), *Alagya* (RÁJNIS), *A Kupidóról* (RÉVAI), *Phylisshez* (CSOKONAI). Mind a két helyen idegen szavak és mégis egészen más érzelmi és gondolati világ van mögöttük. *Phalanx, praetexta, ambrosia* (KAZINCZY) helyett a modern élet idegen-exotikus szavait szövi a verseibe TÓTH ÁRPÁD. „A hajnal, a nagy *impresszionista*“ (*Hajnali szerenád*): itt egy tudományos, elvont, modern fogalom járul szokatlan és új attributum gyanánt a Hajnal mellé, az érzéki szemlélet primitív képzetén alapuló „rózsaujjú“ helyébe. „Mély *dsungel* . . .“, „Debrecen magány-prerijén bús *farmer*“ (*Invokáció Csokonai Vitéz Mihályhoz*): ezek az idegen szavak lehetnek prózaiak, ha semleges szövegben, tudományos értekezésben fordulnak elő, de ebben a versben az a „stílusbeli“ rendeltetésük, hogy a XVIII. századi magyar alföld és Debrecen képzeteinek hangulatát nagy földrajzi és időbeli ellentétekkel éreztessék, exotikus idegenszerűségükkel pedig kidomborító háttérül szolgáljanak CSOKONAI magyarságához és modern képekkel elevenítsék föl a külső világ kultúrátlanságának és a belső kultúrájának dissonantiáját.

Minderre a pozitív nyelvtudomány rámondhatja, hogy „szubjektív megállapítás“, a melynek helyébe egy másik szubjektív megállapítás is léphet. Ez kétségtelen és magától értetődik, mihelyt bonyolultabb nyelvi tényekkel állunk szemközt, de a pozitív nyelvtudomány sem kételkedhetik a szubjektív megállapítások létezésében és abban, hogy a szavak (jelen esetben az idegen szavak) a megértésen és gondolatközlésen kívül szubjektív, érzelmi hatással is bírnak. *A szubjektív megállapításba foglalt érzelmi hatás olyan lelki jelenség, a melylyel, mint pozitív ténynyel, a nyelvtudománynak számotnia kell.*

4. Az idegen szót értelmének relativ homályossága alkalmassá teszi az *euphemisticus* megjelölésekre. Az ilyen leplező, enyhítő, szépítő célra használt idegen szó — mivel ritkábban használatos és rendszeresen valamely emelkedettebb, előkelő körök stílusrétegéből vagy a tudomány nyelvéből van véve — választékosabban hat, mint a közbeszéd, vagy a póriás nyelv megfelelő szava: *lues, excrementum, mésalliance* stb. (ZLINSZKY, *A kifejezés stílusa* 1913. 31. l.; KULCSÁR Gy. NyF. LIV, 7.). Az euphemismusnak ezt a formáját minden európai nyelvben megtaláljuk (*Honorar* ∞ *Lohn, Kompliment, Idiot* stb.; vö. L. SPITZER, *Fremdwörterchatz* 1918. 25. l.; WACKERNAGEL *Poetik* 1906³ 533. l.; O. WEISE i. m. 82. l.). Káromkodások enyhítésére is alkalmas az idegen szó; pl. BAKSAYNAK: „kutyra láncos milliom *schwarzzburg-sondershausen, sigmaringen, heckingen-teremtette!*“ (DEÁK MARGIT, *Baksay S. nyelve* NyF. LXXXVIII, 48.). Az udvariaság nyelve szintén gyakran él idegen szóval (SIMONYI Zs. *Az udvariaság nyelvéről* Nyr. L, 3.).

A műveltebb, több nyelvet beszélő társadalmi rétegek nyelvén

ből vett idegen szavak finomabb vagy finomkodó érzelmi árnyalatot fejeznek ki. Az angol nyelvbe a francia szakácsművészet nyelvéből jutott a *beef* (= *boeuf*) szó, a mely „sült ökörhús” értelemben kiszorította az „élő ökör” jelentésre specializálódott *ox* szót (vö. BALLY, *Le langage et la vie* 1913. 101. l.). A nemzetközi udvariaság nyelvéből való a magyar nyelv bocsánatkérő *pardon*-ja, a mely nem tévesztendő össze a „kegyelem” jelentésű, ma már elavult és népies jövevényszóval. Az alsóbbrendű erkölcsi értékkel bíró fogalmi körök szavai idegen szóval kifejezve előkelőbb, nemesebb színezetet nyerne (Diner ∞ Mittagessen, *szupé-csárdás*, vö. O. ERDMANN, *Die Bedeutung des Wortes* 1910. 135. l. és O. GILDEMEISTER, *Der Kampf gegen die Fremdwörter*, Deutsche Rundschau 1886.).

Az idegen szavakat és általában az újabb és újabb kifejezéseket kereső *euphemismus*nak mélyebb gyökerei vannak. Itt egy örökös szóhullámozásról van szó, a mely a szavak értékét lefelé súlyesztí vagy fölfelé emeli. Az euphemistikus jelentésű idegen szó a használat folytán hamar fölveszi a leplezett szó hangulatát (árnyékszék > W. C. > toilette) és új euphemismusra van szükség (vö. SANDFELD-JENSEN, *Die Sprachwissenschaft* 1915. 49. l.). A szavak kifejező ereje elhalványul és fölkelti a szükséglet új kifejezés keresésére (DARMESTER, *La vie des mots* 1887. 35. l.).

Az idegen szó importját — a mennyiben nem szükségszó, hanem új fogalomról van szó, mint például egy találmány megjelöléséről (*telefon*) — ugyanaz a lelki szükséglet, stílusöszton okozza, a mely mindenféle stílusújítást és esztétikai neologizmust létrehoz. Minden író, a ki nagyobb hatóerőt akar adni a gondolatainak, „újjáteremti” a nyelvet, szavakat, kifejezéseket, mondatfűzéseket alkot és keresi az új eszközöket a nyelv hangulati színességének gazdagítására. „Újulva-újuló” nyelven írnak a jeles poéták, mondja BACSÁNYI FALUDI FERENCZRŐL (*F. F. versei*. Pest, 1824. 211. l.)* Ilyen „nyelvújítás” („Sprachschöpfung”) az *argot*-kifejezések gyors elterjedése és irodalmi approbálása is (pl. *mozi*), hogy aztán megint átadják a helyüket új és új, stílusbeli szükségletet kielégítő szavaknak (vö. BALLY, *Précis de stylistique* 1905. 79. l.). Az idegen szavak társalgási és irodalmi divatja, elterjedése és kihalása szintén a nyelvteremtő ösztön örökös vitalitásából magyarázható. Nem véletlen az sem, hogy a nagyvárosi *argot* különös előszeretettel éppen az idegen szavakat népszerűsíti (*link, dumál*, stb.).

A nyelvteremtés ösztöne mutatkozik az *úrhatnám* beszédmódban is. A fentiek után biztosra vehetjük, hogy az *úrhatnámság* nyelvében sok lesz az idegen szó. A „magyar paraszt . . . nagyon szereti idegen, főleg latin szavakkal cifrázni** mondásait” — írja R. PRIKKEI MARIÁN (*Az úrhatnámság a magyar nyelvben*. MNy. II, 252. l.), a ki egyúttal meg is rója a paraszt népet: „az idegen szavakkal való emez *úri páváskodás* szintén csak egyik *finomabb fajta a nagy-*

* Erről a költői nyelvteremtésről más alkalommal és összefüggésben remélek bővebben szólni, most csak SZABÓ DEZSŐNEK egyik jellemző nyilatkozatát idézem: „... az abszolút egyénnek a kifejezésére keresik [a zsenik] . . . a híven megmondó *bizarr új* szavakat. . . tárgygyal, formákkal, szavakkal, új borzongásokkal gazdagítja az irodalmat . . .” (*A forradalmas Ady* 1919. 15. l.)

** *cifra* < *cifra* lat. (EtSz.).

képüsködő persóniás beszédnek. Ennek is az üres *mutatni vágyás* a célja! A czikkíró ezekkel a dorgáló szavakkal elismeri, hogy az idegen szavak használatának érzelmi alapja van. Quod erat demonstrandum! Jellemző különben, hogy a nép latin szóval „persóniás“, „persónátus“, „persónátus“ névvel (MTsz.) jelöli a tekintélyeskedő, úrhatnám beszédű embert.* A paraszt kifejezőkesereső ösztöne nem elégszik meg az egyszerű, közkeletű szóval, hanem megtoldja egy latinos végzettel, a melyről úgy érzi, hogy előkelőbb, jelentőségtelegesebb formát ad a szónak. Így lesz a *nótából nótura* (MTsz.), pedig a művelt nyelv a latinos *-ura* végződést inkább komikus, pejorativ mellékkizzel alkalmazhatná (a németből átvett *szekatúra* hangulati analógiájára; LACZKÓ *Játszi szóképzése* nem említi rá példát).

5. A stilisztika számára a szó a maga izoláltságában nem egyéb fictionál. (Vö. BALLY, *Précis de stylistique* 1905, 31. l.) A szó csak a szövegben nyeri igazi lelki tartalmát. Ugyanez áll az idegen szavakra is.

Vannak irodalmi szövegek, a hol az idegen szó mint stíluskövetelmény szerepel. A szöveg tartalmába illesztve az idegen szó erősíti a jellemzés eszközeit. Az idegen szó maga is jellemez. Elfogadhatjuk a stilisztika régi műszavát: az idegen szó helyi színezetet (*couleur locale*) adhat bizonyos szövegeknek. Ennek a helyi színezetnek a hangulata lehet komoly és lehet nevetető hatású.

Mikor az alföldi, népies magyar költő, SZABOLCSKA MIHÁLY azt írta a *salzburgi csapszék* sváb legényeiről, hogy „vidám *verkli*-szónál csak úgy veszekednek“, — a magyarországi német jövevényszóval (talán öntudatlanul) jobban kifejezte a „helyi hangulatot“, mint a nyelvújítás alkalmával elavultságából fölüjított, bár szintén idegen eredetű *kintornával* (NyÚSz.) tehette volna.** JÓKAI latinosan beszélő alakjai, a BESSENYEI *Philosophus*ának zugprókátora, a *Kérők* Perföldyje nem képzelhetők el idegen szavak nélkül, mert az idegen szó itt jellemet, számunkra pedig ezenfölül egy letűnt kort ábrázol. Mikor HEINE azt mondja a *Sabbat herczegnőről* (*Prinzessin Sabbath*), hogy :

... Durch *Esprit brillieren* wollte,
Und mit ihren klugen RätseIn
Auf die Länge *fatigant* ward

— akkor a francziás galantéria szavaival találóan jellemez. BECK, LÉNAU és HEINE magyartárgyú verseit olvasva, RIEDL FRIGYES stílus-érzékével teljesen azonosíthatjuk magunkat: „a német művelt olvasóra nézve jóval színesebb a *Pusztá* szó a *Haide*-nél, a *betyár*, *csárda* a *Räuber* vagy *Schenke* szónál“ (Szily-Alb. 1918, 60. l.) Ezek a szavak az úgynevezett *mot propre*-ok, a „találó szavak“, a melyek keresésére aggoskodó stiliszták (például FLAUBERT) oly nagy gondot fordítanak. PETŐFI egyik műfordításában (*Béranger legújabb dala*) szándékosan nem fordít le egy francia mondatot, — És elkíáltanánk: „*Vive la République!*“ . . . (2. vsz. 7. sor) — mert a kifejezés jellegzetes színnel bír. A helyi színezet körébe tartozik

* Ugyanez az idegen szó a köznyelvben pejorativ irányban fejlődött (*persóna*). Vö. azonban: *grata persona*.

** A nyelvújítás szavaitól mai napig idegenkedik a költői nyelv. Igen sok újított szó pejorativ hangulati irányba fejlődött. Ezekről a jelenségekről érdemes volna behatóbb vizsgálatokat kezdeni.

az a megállapítás is, hogy a bölcselő költeményekben több az idegen szó, mint másutt (pl. a *Faustban*: 266, a *Tassóban*: 15; vö. O. WEISE i. m. 219. l.).

Ha a helyi színezetként alkalmazott idegen szóval az író egy régebbi kort akar jellemezni és az idegen szóban egy régebben divatos szót újít föl: a tudatos régiesség ismert jelenségével állunk szemközt. GOETHE még a maga kora nyelvén irt, mikor ilyen idegen szavakat használt: „... an uns selbst waren einige *Cavaliere* empfohlen und andere *introduziert*“ (*Wilhelm Meisters Lehrjahre* 6. Buch). GOTTFRIED KELLER azonban már archaizál, mikor a *Der grüne Heinrich*-ben (5. fejj.) „idéz“ egy XVIII. század eleji diariumból: „Ist ein höchst *lamentables* Schreiben *arriviret* von *Madame* ... Diese ganze Woche habe ich einen Mahler im Hause *tractiret*... stb.“

A regényíró a személynevek megválasztásával is adhat ódon helyi színezetet a munkájának. Ha egy német író ma *Selinde*, *Belinde*, *Melinde*, *Philinde*, *Rosalinde* névre kereszteli a hősnőit, akkor csak a XVIII. századi rokokóba helyezheti a cselekményét, mert ezek a nevek máskülönben nevetségesen hatnak (O. WEISE i. m. 146. l.).

Magyar példát is rengeteget idézhetnénk az idegen szavak régieskedő jellemzés céljából való használatára. Elég, ha PÉTERFÉNEK már említett *A régi jó Gvadányi* című klasszikus stílus-utánezatára utalunk, vagy ARANY JÁNOS *Egri leányára*:

„Az enyém *damasz* volt — az enyém *skárlát* —“, a hol néhány versszakkal alább még erősíti az (egyébként pejorativ célzattal használt) idegen szó hatását a rím is:

... elérik a *príbéket* —
No hiszen, cseh, jaj most néked!

Kétségtelen, hogy egy ilyen sorban, mint:

Vig tavasz küldte egyetlen *Herold*!
(SZABÓ LŐRINCZ *Shakespeare szonettjei* 5. l.)

— az idegen szónak régiesítő, korfestő szerepe is van.

A régiesség — akár eredeti, akár idegen a szó — stílusbeli szükségletet elégít ki. A hagyomány patinája övezi az archaikus idegen szavakat, a melyekhez a történeti érzéssel bíró irodalom és a közbeszéd jobban ragaszkodik, mint sok újonnan alkotott, gyökértelen szóhoz. Ilyen szavak, mint: *donátor*, *kurátor*, *rektor*, *pedellus*, *legátus* stb., régi idők emlékét idézik föl és a velük járó gondolati társítások, érzelmek és hangulatok folytán értékes, hagyományos kincsei a nyelvnek.

Másrészről viszont az idegen szavaknak jellemzésül való használata sok esetben a pejorativ hangulatok területére nyúlik át. De hangulattal telítettségük itt is kétségen fölül áll.

6. Bizonyos *akusztikai* mozzanatok is ameliorativ irányban színezhetik az idegen szavak hangulatát. Az idegen szó hangzásbeli hatása kellemesebb lehet a megfelelő eredeti szónál, vagy legalább is a váltakozó használat folytán változatosságot visz a stílusba.

Egyéni megállapítások helyett FRIEDRICH SEILERRE hivatkozom, a ki *Die Entdeckung der deutschen Kultur im Spiegel des d. Lehnworts* cz. könyvének 2. kiadásában (I. Halle 1913. Vorrede) kifejti

a német nyelvre vonatkozólag, hogy az idegen szavak kellemes hangzást, sok magánhangzót, zenei csengést, erőteljesebb ritmust visznek bele a stílus fűrésztó egyhangúságába. „Unsere Dichter wussten wohl, was ihnen die Fremdwörter an Schmuck und Schwung, an Farbe und Klang, an Reim und Rhythmus boten“ (XX. l.).

Egyébként a valóságban az akusztikai mozzanatokat nehéz elválasztani az idegen szavakhoz fűződő egyéb hangulatoktól, úgy hogy az akusztikai hatás amelioratív eredménye már az előző pontokban tárgyalt példákon megfigyelhető. ZOLNAI BÉLA.

Meg van az szeretve.

BR. INKEY JÓZSEF múltkori kis czikke jóleső ügyszeretettől fakadt, de mégis fel kell ellene szólalni. Olyan kertész ő, a ki csupa buzgalomból kitepi a gyommal együtt a virágot is. Nem elégszik meg azzal, hogy a német mintájú *lesz*-es szenvedő szerkezetet üldözze, hanem a *be van festve*-féle szerkezeteket is megtámadja. Felállít egy végig nem gondolt, be nem bizonyított, egy subjectiv „szerintem“-mel megokolt tételt: „*Szerintem helyesen*, azaz a magyar nyelv történeti fejlődését és szellemét tekintve az állapotathározói igenév segédigével, mint annak kiegészítője, *nem* használható“. Segédigéknek persze a *van*-t és a *lesz*-et érti, és a szabályt olyan esetekre vonatkoztatja, a mikor a *van* és a *lesz* tisztán formális állítványok, csupán az igevégi szerepét töltik be, az állítvány lényeges tartalmát az igenév fejezi ki.

Altalánosságban véve igaz, hogy egyik igenév sem helyettesítheti mindig a *van*-nal, *lesz*-szel ugyanazon igének *finitum* alakjait; nem mondjuk: „ülve vagyok“, hanem: „ülök“, „állva voltam“, hanem: „álltam“, „beszélő vagy“, hanem: „beszélsz“, „megmondottak vagytok“, hanem: „megmondottatok“. De ez csak általánosságban igaz. Ha az igenév sajátos jelentést vesz föl, névszói eleme gyarapodik, az állapotot hangsúlyozza, bizony helyébe lép a *van*-nal együtt a *verbum finitum* alaknak: „beh sápadt vagy!“ (nem: beh elsápadtál, ha pl. virrasztástól halvány az illető), „a mondó vagyok“ (id dicturus sum), a Halotti Beszédben: mend ozchuz iarov vogmuc (omnes ad id venturi sumus), „biztatóm valál“ (más mint: biztatál). Epen így van a határozói igenévvvel is. Ez is ósrégi, országszerte dívó használat szerint egyesül a *van*-nal. Hogyan hivatkozhatik INKEY a magyar nyelv történeti fejlődésére és szellemére? A középkortól megvan nyelvünkben a „nyilván vagyom“, „nyilván való“, a „tudva lévő“ is. „Hajunk szálai“ is sok század óta meg vannak számlálva. BALASSINÁL: Az versszerző neve fel vagyon jegyezve V, Mint te boritva vagy fekete zománczban III., Rakva lévén lelkem az jó reménséggel, LXXXV stb. PÁZMÁNYNÁL: Azok a faluk, melyek meghódolva voltak, minekelötte . . . (Remekírók 282. l.). GRÖNYÖSINÉL: Háza . . . éjjel s nappal nyitva, Mur. Vén. I, 27, Elméje függesztve van ide kevesnek u. o. I, 119. Sőt intransitív igenévvvel: Az szerelmesnek is ébredve kell lenni u. o. III, 9, . . . hogy mind az két részről ébredve lennének (= éber figyelemmel fogják kísérni a dolgokat) II, 333, vigyázva legyenek (= vigyázásban) u. o. II, 237. MIKESINÉL: itt vagyon a mi rakás kenyereink elhintve VII, de mi ebül vagyunk szállva (intr.) I.

GVADÁNYINÁL is sok eset, CSOKONAINÁL, VÖRÖSMARTYNÁL, PETŐFIMÉL is: Van nyergelve pápaszemmel orra (Sári néni). ARANYNÁL: Szöve ködbül sátoruk van; Lerontva és fegyverre hányva a nagy város Potencziána; Halva vagytok, halva! (intr. Ráchel siralma.) Sőt a *zöldre van festve* is ilyen ósökkal dicsekszik: GVADÁNYINÁL: Így vannak béfestve minden ábrázatok, Légyenek öregek, bár ifiak azok (Fal. Nót. VI); BERZSENYINÉL: Sárga képemnek halovány vonásin Festve neved lesz (Levél-töredék), PETŐFINÉL: az inség Vastagon van bágyadt alakjára festve. — Legyen hát csak ezután is zöldre festve a rácsos kapu!

És a népnyelvben is egészen rendes az efféle: holnap reggelre . . . az erdő . . . fája mind fel legyen szántva, felboronálva, bevetve tiszta búzával, a búza megérjen, le legyen aratva, é legyen nyomtatva, fel legyen szórva, meg legyen rostálva (Rádó és Anyicska, ARANY L. népmese-gyűjteményében). A népdalban: . . . Ahhoz van megkötve piros pej paripa, Föl is van nyergéve, föl is kantározva (KRIZA, Vadrózsák 109). Ki van a két szemem sirva (uo. 394). Be van az én szüröm ujsa kötve. Híres Komárom be van véve. Egy marosvásárhelyi származású éltes úrinő előttem ily megjegyzésben tört ki a cselédről: Ennek a lánynak el van menve az esze! Ez is intransitív használat, tehát nem szenvedő. SZINNYEI JÓZSEF figyelmeztet az ilyen szólásokra: Le van menve az újjáról a bőr. — Mi sem közönségesebb, mint ez a szerkezet!

Sőt a *lesz*-szel se hibás a *-va*, ha jövőt jelent a *lesz*; pl. Mire a nap mégegyszer kisütne, Német zászló lesz oda felütve (ARANY, Török Bálint). És a hosszú dráma, a melyben fellépék, A nagy játékrendből ki lesz hagyva végkép (t. i. ha majd meghalok. ARANY: Az agg színész) és a fenti népmeseidézetben is. SZILY KÁLMÁNTÓL hallottam vagy 20 évvel ezelőtt: „Arról is gondoskodva lesz”; pedig ő csak jó nyelvérzékű író, és már akkor küzdött az „el van utazva” és „el lett marasztalva” szerkezetek ellen. (Itt visszaható igenév van!)

ARANY („Népdalok a kornak” 1880 körül) így nevelteti ki a magyartalanul használt igeneveket: Ha is engem felültettél, Irányomban meghült lettél; azután: *Ki lett mondva* az itélet, Elodáztak engem, tőled.

Am üldözzük, a mennyire tudjuk, az efféle *verden* mintájú szenvedőket: a vádlott fel lett mentve, a gyűlés össze lett hívva; Budapesten az a szabály, hogy a kapuk este 10 órakor lesznek bezárva; stb., tehát mikor a *lesz* a jelen helyét bitorolja és szenvedőt szenved. De a gyommal együtt ne tépjük ki a nyelv virágait. BÁRD MIKLÓS pedig csak zengje tovább is: A kit én szeretek, meg van az szeretve!

NÉGYESY LÁSZLÓ.

A ragtalan tárgy.

A mondat tárgya a magyarban rendszeren *-t* tárgyraggal van megjelölve, a legrégibb példákat erre a VárReg.-ban találjuk: Zugna impetiit *Zemert de furto*, 12. Impetierunt *Ugudut*, *Obudut*, et *Scemhegit*, seruos, 67. Elemisméltódeással (vö. ZOLNAI: Hunfalvy-Album 78) néha kétszer is előfordul a tárgyrag, így különösen ezekben: *ötet* (*entet* EhrC. 8, 12, *ötet* BécsiC. 22) az *engemet*, *tégedet* hatása alatt; *ötet* mintájára keletkezett a XVI. sz.-ban *aztat* s ennek mintájára *eztet*.

Azokban gyakran rag nélkül fordul elő a tárgy, még pedig a következő esetekben:

1. A *-ni* végű főnévi igenév mellett, régebben sokkal gyakrabban, mint ma: *Iouo eg nemberi viz méréitèni*. MünchC. 174. Egy kevetet *Duna látni*, bocsátának. Pann. megv. 30. A' Sánták; kik *Falu-látni*, vagy *Ókór hajtogatni* nem sétálhatnak. PázmPréd. 737. Ma inkább már csak a népnyelvben fordul elő ily ragtalan tárgy: Kimönék *búzavirág szödni*. Vadr. 124. Kell mennünk *szénagyűjteni*. Nyr. III, 50. *püspöklátnyi*. Uo. XXXVII, 354. *Sír ásni* van. Uo. XXIX, 255. *Mentek urvacsora-venni*. Uo. XXV, 350. *tengeri törni*. NyF. LVI, 21. A mai köznyelvben már csak *háztűznézni* fordul elő. Az irodalomban azonban még újabban is gyakrabban fordul elő főnévi igenév mellett ragtalan tárgy régiességképen vagy népiességképen: *Jójetek el... halott-látni*. ARANY: A varró leányok. *Gólya várni*. PETŐFI, 1877, 521.

Ilyenkor az állomány rendszerint mozgást jelentő ige, de ha más ige használatos is, az igenév mindig célhatározó: *Kő enyuezni* valo enyő. C. 609. Vöttünk az törökök *ünge mosnyi* szappant. MonTME. I, 28. Csak nagyon ritkán fordul elő ragtalan tárgy mellett a főnévi igenév tárgyként: *Megtanulának szöni, csáva-cserezni*. ARANY (a nagy Ráth-féle kiadás) IV, 56.

Az ilyen ragtalan tárgy rendszerint határozatlan, a mai népnyelvben mindig az. Határozott tárgy ritka: ne fordoljon meg *o kontosq feluènni*. MünchC. 59, *attyafia látni* menne. TörtT. 1908, 449. *Menjek az Pethe I. házái látni* *Thatyka* és *Keszthely látni*. Uo. 1911, 552. *Ment hada szemlélni*. ARANY, III, 313. *Az ország látni* méne. RMKT. IV, 15. *Mentenek vala a' Lais földé kémlelni*. KCSIPK.: Bibl. 327. *Budára volt az meddű tehenek beadni*. MonTME. I, 34.

Régente többszámú főnév is előfordult ragtalan tárgyként: *Ment ez várak látni*. TörtT. 1907, 127. *Őt iga ékrőt vettem, és azok próbálni mégyek*. PÁZM.: Préd. 721. *Szegeddé küldvén daru tollak vásárlani*. MonTME. I, 129.

2. Ragtalan tárgy fordul elő a *-va*, *-ve* végű határozó igenév mellett, régente gyakran a *-ván*, *-vén* végű mellett is. Ezen igevek mellett gyakrabban fordul elő határozott tárgy, mint a *-ni* végűnél: *Térdfő-hajtvá*. RMKT. II, 260. *szömök bé hunyua*. C. 68. *keze őszve-téve*. GKAT. Titk. 9. *Szeme-lesütve*. FAL. 710. *Keze összedugva*. ARANY, II, 145. *E tudva*. Uo. VIII, 59. — *aldomas meg vegezuen*. EhrC. 75. *zemey fel nyttuan es karyay fel emeluen*. Uo. 160. *zaya felnyttuan*. U. o. 148. *terd haytván*. NádC. 183. *ayto be rekeztuen*. HorvC. 93. *haloioc meghaguñ*. MünchC. 19. *azoc elhaguan*. Uo. 44. *Ézec mőduan*. BécsiC. 92. *ez zo haluan*. NádC. 507. *Mel Imadsag elvegezuen*. Uo. 506. *engedelem nyervén*. ARANY, III, 76.

3. Ragtalan tárgy fordul elő a melléknévi igevek mellett is, legtöbbször az *-ó*, *-ő* képzős mellett. Az egész szerkezetet ma már tárgyias összetételnek érezzük, régente azonban lazább volt még a tárgy és az igenév közti viszony, ezért régen gyakrabban fordul elő az igenév személyragos, birtokos- vagy tulajdonosságjelzős, sőt többszámú tárgygal: *husshagyó nappba*. EhrC. 26. *Boryza*. *Bornemyza*. 1434. *Oklsz. zena eüg boriu*. AporC. 73. *vers torleyto mester*. NádC. 134. *egymás szeretők*. Bal. 230. *nagy ehető*. C. 619. *nagy tőrhető*. C. 612. *gyümölcs nem termő fa*. LÉP.: PTük. 126. *a (e) tévő lészak*. FAL., 59, 287. — *yávesseeghe keewano lelek*. ErdyC. 160. *Nénye huga ölö*. C. 993. — *en ánummak emloie zopo' atumfia*. DöbrC. 482. *Az nagy Isten beszéde útálokat*. RMKT. VI, 210. *Feie delóm (!) feie orzó (!) vitezők*. C. 1006. *ydeghen Isten ymadook*. JordC. 929. — *aitoc*

tartoc. BécsiC. 54. az *vúrak-, várasok-rontó vitézők*. RMKT. III, 3. a' *szűvek-látó Isten*. Pázm. Préd. 273.

4. A *-t, -tt* képzős melléknévi igenév mellett is előfordul ragtalan tárgy: *fiu zült azzohiallatoc*. NádC. 345. *bü-látott fejem*. RMK. XV, 81. *tyzth wyselth nemes ember*. VER.: Verb. 170. *Konsulság, Capitansag viselt ember*. C. 247, 1083. *bíró viselt*. MNY. II, 124. Nyr. XXXIX, 144. *Kárvallott, világlátott, életünt*. — *hite zegpt feleség*. NádC. 556. *házája vesztett*. HALL.: HHist.^o I, 5.

A rokon nyelvekben is találunk igenevek mellett ragtalan tárgyat: cser. *áske pu poyaš kajaš tuzaleš*, 'ő el akar indulni fát szedni'. FgrF. XVI, 195. *ur kaja torta ruaš*, 'a mókus rudat vágni megy'. Uo. *šonžal nalen, kočkan*, 'sót vevén és evén'. Uo. 196. *purošš, favágó*'. Uo. f. *Káske pojan tuoda hevonen kotiin*. 'Parancsolt a fiúnak hazahozni a lovat'. SETÄLÄ: Finska språkets satslära^o 11. *Paras on tehdä työ ajoissa*. 'Legjobb megtenni a dolgot idejében'. Uo. 10.

5. Határozott alakú ige mellett rendszerint csak személyragos szók fordulnak elő tárgyrag nélkül. Régi nyelvméleinktől kezdve találunk erre példákat, kivéve az egyes 3. személyt, a mely mindig tárgyragos. A többes személyragos alakok ritkábban fordulnak elő tárgyrag nélkül, inkább csak költőknél. Pl.: *Életem hervasztja*. RMK. XV, 99. *Bocsásd meg bűnöm*. MEL.: Jób. 19. *Nem láttad az uram?* Nyr. XXXIX, 74. *Képed fel-tötték az magas kőszálla*. RMKT. I, 203. *Hova tetted az eszed?* NyF. LVI, 17. *Be ne hűnyjuk szemünk*. BORN.: Préd. 38. *Ragadgyák éltünk 's kavarják dolgaink*. BESS.: Ember Prób. RMK. XXX, 144. *Elvészik ott a kalaptok*. Nyr. XIX, 314. *Láttam az anyátok* (szitokszó). MNY. I, 227. *Szívetskéték a' tsalárdoktól őriz-zétek*. FAZEKAS: RMK. XVII, 103. *Mutass'd az írások*. KALMÁR: Prodr. 56. *Hogy mentenék meg édes anyjok*'. KISF.S.: Som. III, 25. *Személyragos névmások: magham* ayanlom. LevT. I, 66. *ohiad magad*. MonKépt. 127. *Volt idejük lassan maguk'* összeszedni. ARANY, II, 261, *engom* ne bántatok. GuaryC. 20. *akarlac teged segeyteny*. EhrC. 98. *Isten hozott tüktök*. NépkGy. I, 159.

A rokon nyelvekben is előfordulnak személyragos szók tárgyrag nélkül: vogK. *om ékum nāi oqt kāsēloglilēn?* 'az én feleségem nem láttad?' VogNyjár. 191. *sērijin kiutelēn!* 'köszörülj meg kardod!' Uo. vogKL. *tāu ām koqtēm puumtīt* 'ő az én kezem fogja'. Uo. 105. vogAL. *am nāriim nukh-khpejēsam* 'én fölrántottam bocskorom'. Uo. 156. vogT. *toš-punēm il-khuratllem* 'szakállam leborotvtálom'. Uo. 261. Sőt a vogK.-ban néha az egyes 3. sz.-hez sem járul tárgyrag: *sērijāt kwānē leutētē* 'kardját kivonta'. Uo. 191. Cser. *pondasem kolto* 'ereszd el szakállam'. FgrF. XVI, 196. *mūškorem temāšōc* 'hasam megtöltötted'. Uo. *nonulan vorugemže moškukta* 'övelük mosatja ruháját'. Uo.

Az igenevek mellett előforduló és a személyragos szókból való ragtalan tárgyat már régen iparkodtak megmagyarázni. PERESZLÉNYI (Corp. Gramm. 509), KALMÁR (Prodr. 56), VERSEGHY (Analyt. II, 33, Magy. Gramm. 339) lekopással magyarázta a tárgyrag nélküli személyragos alakokat, RÉVAI (Elab. Gramm. I, 208) a főnévi igenév mellett előforduló ragtalan tárgyat a rag elhanyagolásából magyarázta. Régi íróink rendszeren hiányjellel (apostroph) szokták megjelölni a ragtalan tárgyat, még ARANY is. Azonban már GYARMATHI S. (Nyelvm. II, 70) fölszólalt ezen fölfogás (megcsonkított vádló, accusativus truncatus) ellen és joggal, mert az *igenevek mellett előforduló*

és a személyragos szókból való ragtalan tárgy esetek: nem kopott alakok, hanem eredetileg is ragtalanok voltak, megőrzött régiségek.

Az a kérdés tehát, hogyan magyarázzuk a ragtalan tárgyat. A magyarázatban két csoportba kell osztanunk a ragtalan tárgy eddig tárgyalt eseteit: más okra vezethető vissza az igenevek mellett előforduló és más okra a birtokos személyragos szókból való ragtalan tárgy.

Az igenevek mellett előforduló tárgy ragtalan volta onnan ered, hogy az ilyen tárgy eredetileg nem volt az igenév tárgya, hanem minősítő jelzője. Közismert dolog, hogy a magyarban gyakran főnév is szolgálhat minősítő jelzőül: *Atyaisten, gyerekeMBER, hÍmszarvas, aranyÓra, egy darab kenyér, épkézláb ember*. Még gyakrabban fordul elő főnév minősítő jelzőül a régi nyelvben és a rokon nyelvekben. Az igenevek tárgya eredetileg szintén minősítő jelző volt. A *víz mérténi, szembehúnyva ment* (eredetileg a. m.: szembehúnyóvá ment. A lativus ezen használatára vö. vog. *it-ioxsi' tot süméltälä* „szökő nyusztá (nyuszt gyanánt) ott ugrádozzék”. VogNGy. II, 345), *favágó, világlátott-félékben* tehát az első tag (*víz, szem, fa, világ*) az igenév kifejezte cselekvőnek vagy cselekvésnek főnévi minősítő jelzője volt eredetileg. Az igenevek melletti személyragos és többesszámú ragtalan tárgyak az előbbieket analógiájára keletkeztek: *búzája látni, darutollak venni*.

A birtokos személyragos szókból való tárgy ragtalan-sága onnan ered, hogy az ilyen tárgy eredetileg szintén nem volt a mondat tárgya, hanem névszói állítmány: *Az asszony megfőzte a levesem* eredetileg így volt érteve: *Az asszony főzete a levesem*. Midőn később az igenévből (*főzete, főzte*) határozott alakú ige lett s ez lett a mondat állítmánya, akkor kezdték a *levesem-féléket* a mondat tárgyának érezni. A *-t* tárgyragról pedig tudjuk (NyH.⁶ 132), hogy eredetileg nem volt tárgyrag, hanem a mutatónévmásból (fgr. **tü*, **ez'*) fejlődött determináló elem, mely csak később ráértéssel kapta a mondatból tárgyjelölő szerepét. A birtokos személyragos szókhoz kezdetben nem járult hozzá a *-t* determináló elem, mert a birtokos személyrag ugyanis eléggé determinálta a fogalmat. Csak később vették föl a birtokos személyragos szók a *-t* tárgyragot a nem birtokos személyragos szók tárgyragos alakjainak analógiájára.

6. Tárgyrag nélkül szerepel tárgyal a *mind* szó is: Várat megadjátok, mert benne *mind* megölnek. R.MKT. III, 215. Volt, ki javasla *mind'* kard élire hányni. ARANY: Toldi Sz. XI. Olly özön a zsákmány, *mind'* el se vihették. ARANY: Buda H. XII. A *mind* az ilyen mondatokban eredetileg nem ragtalan tárgy, hanem állapot határozó, azért nincs tárgyragja (vö. LEHR: Toldi 29, 305. MNy. X, 316, 416, ZOLNAI: NyK. XXXIII, 163): Oly özön a zsákmány, (azt) *mind* (= egészen, teljesen) el se vihették. Mivel a nyelvérzék tárgynak érzi bizonyos használatban a *mind* szót, azért sokszor tárgyrag járul hozzá, különösen a népnyelvben vagy pedig hiányjelet tesznek utána egyes írók, így néha ARANY is: Volt pedig a hídnál hat erős szelindek, utána uszíták a bikának *mindet*. Toldi IX. *Mindet* láttuk. Nyr. XXXIII, 19. XLII, 217. NyF. XXXVIII, 24.

7. A főnévi igenévhez sohasem járul tárgyrag, mert eredetileg vég-, célhatározó. Ebből könnyű az átmenet a tárgyi szerepre, mert a tárgy az a cél(vég)pont, melyet az alany cselekvése egyenesen, a maga egységében ér. Minthogy az átható igével együtt jár a tárgy

képzete, azért a nyelvérzék a -ni végű igenevet, melyre az átható igében kifejezett cselekvés irányul, tárgynak fogta föl. Pl. *kezd futni* eredetileg a. m. futáshoz (-ba) kezd (vö. hozzákezd vmihez, belekezd vmibe). *Akar, kíván, óhajt, szeret bort inni* eredetileg a. m. akar, kíván stb. bort ivásra. A névszói tárgy elhagyásával még inkább tárgynak érezhető az igenév: *akar, szeret stb. inni. Adj kenyeret enni* = adj kenyeret evésre. A névszói tárgy elhagyásával: *Adj ennem. Hagytam, engedtem futni* = hagytam, engedtem őt futásra. *Szoktam vadászni* = vadászásra (-hoz) szoktam. *Nem igazat talált írni*. Bal. CsIsk. 447 = Nem igazat talált írásra.

Analógiára is keletkezett sok ige mellett infinitivusi tárgy: *akar mintájára próbál* mellett; *van ereje, alkalmas mintájára bír, tud, győz* mellett; *fél mintájára nem mer, mer* mellett; *nem szeret mintájára ún, megún* mellett; *tanította olvasni* (= olvasásra) mintájára *tanult olvasni*. NyF. XXIII, 19.

8. Ragtalan tárgy fordul elő néha fölkiáltásokban, parancs és tiltásban: *Gyilkolom a fattya*. ARANY: Tör. B. A nép nyelvében közönségesek: *Eszem a lelke (a szíve, a zúzaja)! Aldom a lelke! Töröm ű csontja!* — *Fogd ez az erszény!* ARANY, II, 252. *Fogd ez a nyulfark!* Uo. VII, 63. *Fogja ez a darab kenyér!* NYR. VI, 231. De tárgyraggal is: *Gyilkolom a lelkét*. ARANY: ToldiE. III, 34. *Eszem a szívét*. KisFK.: Csal. *Eszem a teremtő fátat!* ERDÉLYI: Népd. I, 80. vö. LEHR: NYR. VI, 114. Toldi 111. ToldiE. 199. SIMONYI: NyK. XXV, 12.

KLEMM ANTAL.

Megtorol.

Minő véres képek, a bosszúállásnak minő kegyetlen jelenetei tolulnak lelkünk elé, ha ezt a szót halljuk! Már pedig a *megtorlás* eredetileg a keresztény középkorban a hála megnyilvánulásának egyik vallásos természetű kegyes szokása volt. Ez a szokás az Egyháznak abból a törekvéséből hajtott ki, hogy a rabszolgaság megszüntetése révén minél szélesebb rétegeket vonjon a maga erkölcsi és anyagi érdekkörébe.* A rabszolgák felszabadítását leginkább azzal segítette elő, hogy azt a felszabadító lelki üdvösségének előmozdítására hatékony eszközüül jelölte meg. Ezzel a felfogással járt, hogy a felek a közbenjáró Egyházat bizonyos anyagi kedvezményekben részesítették. Így támad olyan részleges formája a felszabadításnak, hogy a rabszolga személyére nézve ugyan szabaddá lett, de köteles volt valamelyik egyháznak megszabott időben egyet-mást adományozni vagy bizonyos szolgáltatásokat teljesíteni. Az ilyenek szláv neve a *duša* a. m. 'lélek' szóból eredő *dušnik* volt, a mi nálunk a *dušnok* alakot öltötte és több helynévben mai napig fennmaradt. Magyarul *torlóknak* hívták őket.

Az ilyen szabadosoknak rendszeren élelmiszereket vagy italműveket kellett az egyház számára szolgáltatniok, a halott lelki üdvéért való misék megtartásáról gondoskodniok, vagy az egyházi szertartásokban valami módon, többnyire harangozással, közreműködniok. — Idézzünk egy példát! Az 1199-ik évben a lőrentei *torlók*

* A rabszolgák felszabadítására nézve vö. BÉKEFI: A rabszolgaság Magyarországon. TÉrt. XIX, 4 : 6—17.

a veszprémi egyház részére a káli bort saját szekereiken szállítják s mindegyikök ad egy hizott ökröt, egy éves malacot, öt ludat, tíz tyúkot, száz kenyeret, negyven vödör bort és a mennyi sóra a káptalanuak szüksége van. A harangozók egy része csak harangoz; de vannak, a kik kötelesek a végrendelkezők sírjának a meglátogatására is. Másoknak az a feladatuk, hogy az egyház oltárruháit mossák, továbbá ünnepnapokon az oltárra három gyertyát, egykori uraik sírjára pedig koszorút tegyenek. — Az élelem- és italadományok kétségtelenül azt a célt szolgálták, hogy a halott lelki üdvösségéért könyörgő vagy misézó egyház papjai a halott emlékére lakomát tarthassanak, *tort ülhessenek*. Az adományok előteremtésére kötelezett szabadosok pedig, mint e *torok* létesítői, nyerték a *torló* nevet. A felszabadítók a *torlók* szolgáltatásai révén nemcsak az egyházat bírták jóindulatú közbenjárásra lelki üdvösségük érdekében, hanem *halotti torok* megismétlését is biztosították, és ezzel egyszerűsmind egy a pogány hagyományban gyökerező szokásnak hódoltak.

A *torlók* tehát az állandósított *torral* háláltak meg felszabadításukat, ezzel viszonyozták, ezzel *torolták meg* volt uruk jóságát. Később a rabszolgaság intézményének megszüntével a szokás és vele a *megtórol* kifejezésnek belőle felszivódott értelme feledésbe ment. Az előbbi képzetartalom: „a jötevő lelki üdvösségéért hálából nyújtott szolgáltatás” elhomályosodott és nem maradt meg belőle más, csak a „viszonzás” mozzanata. Sőt a későbbi nyelvhasználat a *megtórol* szót a rossznak rosszal való viszonzása, a bosszú, még pedig főképen a kegyetlen bosszú kifejezésére foglalta le. — Ez a jelentésváltozás pedig azért is megtörténhetett, mivel több már nemcsak a rokonnak vagy a jóembernek a gyász-torát ülték meg, hanem az elpusztított vagy levert ellenség felett is győzelmi tort csaptak. Így aztán a *megtórlásnak* ilyen jelentése is kifejlődhetett: „az ellenségeskedést vagy sérelmet a bosszú kielégítésének ünnepélyes jeleként *torral* viszonyozni”, illetőleg: „a bosszú kielégítését *torral* megünnepelni”.

TAGÁNYI KÁROLY „A hazai élő jogszokások gyűjtéséről” cz. művében behatóan és a nála megszokott gondolatébresztő módon foglalkozik a halottak tiszteletével és ezzel kapcsolatban a halotti áldozatokkal. Ő (51. l.) SZABÓ KÁROLYVAL együtt a *megtórol* igének mai, bosszút áll’ értelméből visszakövetkeztetve, azt véli, hogy a *tor* eredetileg az erőszakos halállal kimultakért megállott bosszút, illetőleg megsértett szellemüknek haláluk okozója feláldozása útján végrehajtott kiengesztelését jelentette. E szerint az ősmagyar *tor* eleinte a csatában elesett vagy meggyilkolt halálának megbosszulásából állott, még pedig abban a formában, hogy az ellenség közül foglyul ejtetteket, esetleg magát a gyilkost, az elhalt sírján ölték le.

Azonban a vallástörténelmi és néprajzi adatok arra vallanak, hogy nem a vérbosszúból fejlődött ki a halotti áldozat, hanem megfordítva: a halotti áldozat csapott át a jogérzék fejlődésével bizonyos esetekben vérbosszúba. A halotti áldozatok alapindítéka u. i. az a félelem, hogy a meghalt szelleme a másvilágon nyugtát nem találva, bajt hoz az élőkre, s ezt a fenyegetést a hátramaradottak úgy akarják elhárítani, hogy a halottnak a temetés és áldozatok révén a földi sorában osztályrészéül jutott javak élvezetét a sírban is biztosítják. Így keletkezik a *halotti tor*: a halottnak étellel megittallal való ellátása vagy megvendégelése, a mely utóbb a halott

emlékére rendezett lakomával kapcsolódik össze, vagy pedig teljesen ilyen emléklakomának engedi át a helyét. A halott után a másvilágra szállított földi javak közé tartoznak a rabszolgák is. A fogoly ellenséget eredetileg bizonyára nem a bosszúállás czéljával ölték le az elhunyt sírján, hanem azért, hogy másvilági tulajdonává, ottani rabszolgáivá tegyék. Összefügg ezzel a mi krónikás hagyományunkban, a Lehel-mondában, fennmaradt az a hit, hogy azok az ellenségek, a kiket a hős maga előtt a másvilágra küldött, odaát mind az ő szolgálai lesznek.

Miúdezt, ha a török megfelelők nem tanuskodnának is a *tor lakoma* alapértelme mellett (Gombocz: Bulg. Türk. Lehnw.), éppen nem kívánja azt a TAGÁNYI-féle feltevést, hogy a magyar ósvallás képzetkörében ment végbe a 'bosszúáldozat' = 'halotti áldozat' = 'halotti lakoma' jelentésváltozás. Művelődéstörténeti szempontokból sokkal indokoltabb, ha a XVI.-ik századi adatokban feltűnő 'bosszút áll' jelentés előzményét a középkori kereszténység eszmevilágából fakadt 'torral viszonzó' értelemben keressük. PÁIS DEZSŐ.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

A tagadásos szóösszetétel. Újabb irodalmunkban, szemünk előtt, egy, nyelvi jelenségekben igen gazdag folyamat játszódik le, mit legáltalában *nyelvbővítésnek* lehetne nevezni. Fiatalabb íróink számos eddig nem használatos alakot képeznek, de új fogalmaikat főleg összetétellel fejezik ki. Ezekkel az erősen összeszorított, tartalmas összetételekkel legelőször Ady nyelvében találkozunk s őt az ily összetételek alkotásában még mennyiség tekintetében sem szárnyalta túl senki. Például, míg Adynak adataim szerint közel 4000 önalkotta szóösszetétele van, addig a szintén mesterkélt nyelvű BALÁZS BÉLA alig alkotott háromszáz összetételt.

ADY összetételei között fordulnak elő ily összetételek is, melyeknek előtagjuk *tagadó szó*, s az összetételben az utótagot tagadják.* Ilyen alárendelő összetételről eddigi kevés és ma már túlhaladott álláspontú rendszeres alaktanaink nem tesznek említést. Pedig ezek az összetételek jók — már a mennyiben nyelvi tény lehet és szabad ily értelemben bírálni — és okszerűek. Hogy Ady rendszeresen élt a tagadásos összetétellel, igazolják a nyelvében különböző időben előforduló és más-más szófajú utótagos ily összetételek.

Valószínű alkotásuk sorrendjében ezeket a tagadásos összetételeket alkotta és használta ADY:

„S én hideglelősen játszom a *nem-mozdulót*.” (Szeretném, ha szeretnének. 51. l.) — „Milyen jó *nem-ismertnek* lenni.” (Szeretném, ha szeretnének. 126. l.)

„Milyen, milyen szent volna

Utódomat meglelni,

A kitudott, kis senkit,

Fölösleges *nem-játszót*.” (Menekülő Élet. 8. l.)

„Ő az életnek *el-nem-értje*.” (Menekülő Élet. 41. l.) — „Őrök lesz *nem-találkozásunk*.” (Menekülő Élet. 76. l.)

* Vö. Kertész M., Nyr. XXVIII, 276, XL, 338; MNy. XI, 148. Szerk.

„Téged elhagyott már minden, minden,
Durván, *meg-nem-értőn* és gazul.“ (Menekülő Élet. 127. l.)

„A csúf Halált itt vetették el
Soha-soha *ki-nem-kelésre*.“ (Magunk Szerelme. 104. l.)

„Nem nagy sor *nem-hinni*.“ (Ki látott engem. 56. l.) — „Álmél-
kodom a *nem-csodákon*.“ (Ki látott engem. 31. l.) — „Rórátéra ne-
hányan *nem-katolikusok* is eljártunk.“ (Nyugat. X, 40. l.)

„*Nem-akartan* és *nem-tudón*
Legbőszebb óránk se volt léha.“ (A Halottak élén. 133. l.)

HORGER „A nyelvtudomány alapelvei“ cz. művének 133. l.-jén
ezt írja: „Az összetett szónak csak *egy* hangsúlya van. De az utótag
nem veszítette el a hangsúlyát, mert abban a szólamban hangsúlya
sohasem is volt, melyet a beszélő, képzettartalmának összeolvadása
következtében, összetett szóként kikövetkeztett“.

Ez a megállapítás igazolja ADY tagadásos összetételeit. Más a
jelentése a „*nem akartan*“ kifejezésnek, ha mind a két szónak van
hangsúlya: „*nem akartan tettem*“, vagy ha csak a másodiknak van:
„*nem akartan tettem*“. És ismét más a jelentése, ha a hangsúly az
első szóra esik: „*nem akartan tettem*“.

ADY összetételeiben a jelentés miatt soha sem lehetett máshol
a hangsúly, csak az első tagon s így könnyen érthető, hogy az a
szó, mely közvetlenül mögötte állt, vele egy szólamba esett és képzet-
tartalma általa megváltozott, vele *egy szónak* következtethetődött ki.

Ez az összetétel okszerűségét igazolja. *Czél*szerűségét igazolja
az a körülmény, hogy ADY ezekkel az összetételekkel — legalább
részben, pl. „Álmélkodom a *nem-csodákon*“ — egy magyarázó mellék-
mondatot kerül el. (Álmélkodom a csodákon, a melyek nem is csodák,
vagy Almélkodom azon, a mi nem is csoda.) A tömörségre való
törekvés pedig nem utolsó igyekvése a magyar nyelvnek.

A *tagadásos összetétel* ADY után nem igen örvend használatnak,
de az ADY-használat esetek meggyőznek arról, hogy az ok- és cél-
szerűen alkotott tagadásos összetétel nem ejt csorbát a magyar nyelv
jóhangzásán és szükségyszerűen alkalmas módon bővítheti a nyelv
szókincsét.

ASZTALOS MIKLÓS.

Herdechelin, Seyta. Bazelben, FROBENIUSnál 1517-ben jelent
meg másodszer a nápolyi RITIUS MIHÁLYNAK: „De regibus Francoru(m)
lib. III. De regibus Hispaniae lib. III. . . . De regibus Vngariae lib. II.“
cz. művecskéje.* A magyar királyok történetét tárgyaló utolsó ré-
szében ismeretlen adatot hiába keresünk, ezt nyilván a ma is ismert
régí magyar krónikákból kivonatolgatta. Magyar személy- és hely-
neveiben érthető okból sok a sajtóhiba. Két ily sajtóhibás magyar
tulajdonnevet tartalmazó mondatára kívánom itt nyelvészeink és
történetíróink figyelmét felhívni. A lib. II. elején (69b l.) olvassuk:
„Mox electo Gyula Duce *Vltrafilyuano*, fecit etiam fui iuris *Herdeche-
lin* quam uocant Prouinciam, quam Gyula possidebat . . .“ Alig lehet
kétséges, hogy e mondat egy ma már teljesen ismeretlen, nagyon

* L. Múzeumi Könyvtár: Eur. 815. 4°. Első, 1506. évi milánói ki-
adását l. APPONYI: Hungarica I. 71. sz. Ez a kiadás nem került kezembe;
úgy értesültem, megvan JESZENSZKY ISTVÁN kir. közjegyző gyűjteményében is.

korai magyar krónikából került talán több átíráson keresztül RITUS művébe. *Erdélyt, Erdőelvet* latinnyelvű emlékeink először *Ultrasylvaniá-nak*, de a tatárjárás után már csaknem kizárólag *Transsylvania-nak* nevezik. (M. FLORIANUS: Hist Hung. Font. Dom. I, 165—7). Magyarja, a *Herdechelin*, sajtóhibás alak *Herdechelinu-* vagy esetleg *Herdechelui-*ból. De csak az összetett magyar név utolsó részében engedhetjük meg a sajtóhibát, első része nem lehet sajtóhibás. ANONYMUSBAN és krónikáinkban *Erdély* nevét a következő változatokban találjuk: ANON. XI. §.: *erdeuelu*; KÉZAI: *Erteuelu, Erdeuelu*; Acepshalos Codex: *Erdeliv, Erdeliv* Zoltan; Pozsonyi Krónika: *Erdeueleu, Erduelel*; SAMBUCUS Codex: *Erdeelu, Erdeelwi* Zoltan; Képes Krónika: *Erdeeelev, Erdeliv, Erdeeelev, Erdeelwi* Zoltan; Budai Krónika (1473): *erdeel, erdeeli* Zoltan; Dubniczi Krónika: *Erdeel, Erdeeli* Zoltan; TURÓCZY: *erdelev, erdevelve, erdel*; Vaticáni Codex: *Erdelin(!)*; MÜGELN: *ercedeb(!), hercedeb(!)*; BONFINI: Kenchies *Herdell(!)*. Legrégibb okleveles adatom: 1353: Thomas dictus de *Erdel* (Eszterg. kápt. házi lt. Caps. 4. Fasc. 6. Nr. 2.). Nem tudok elképzelni ezekből oly változatot, melynek *-elu, -eleu, -elev, -elw(e), -el* előtti részéből *Herdech-*et olvashatott volna ki a magyarul nem értő bettiszdedő, az viszont kétségtelen, hogy ezen *herdech* alak tökéletesen megegyezik a magyar *'erdő'* szó kikövetkeztethető legrégebb alakjával. Szókezdő *h*-ját vehetnők francziás-olaszos helyesírási sajátságának is, noha megtaláljuk még egy 1240 (*Herdeu*) és egy 1319/1342. évi (*Herdeuthou*) adatban (OklSz.) s 1324: Anyano filio *Herdeus* de eadem Zelus, a veszprémi káptalan szőlősi, máskor bilegei jobbágya nevében (Muz. VÉGHÉLY, ki u. o. 1312—22 közt számos oklevélben *Erdeus* névalakban szerepel). De a mai szóvégi *-ó*-nek, régebben *-eu* (írva: *eu, ev, ev*)-nek *-ech* hangzása legalább is a XIII. század elejére, vagy még régebbre mutat. Ezen szóvégi *-ó*-nek megfelelő *-ech-, -eh-*re adatokat csak tatárjárás előtti emlékeinkben találunk. Vö. CONST. PORPH. Árpád fia és unokája: *ιέρεχ, ετζέλεχ* (Árpád és Árpádok 140—141. l.); 1055. tihanyi alapítólevél: *meneh*; Szt. László III. törv. könyve 13. fej.: **iaufcedech* (MELICH: NyK. XXXIV, 144—5.); 1138/1329, dömösi prépostság alapítólevele: *Befenehdí*, Cuppan-i szolga neve (KNAUZ, Mon. eccl. Strig. I, 88. l. jegyzeteim szerint hibásan olvasható: *Bezenehdi*); 1141—61: MÁRTON comes csatári oklevele: *Weteh* serviens Ipolití (Magy. Könyvszemle 1892/3. 16. l.); 1171: III. István oklevele: *terram in kesfeh* (Veszprémi kpt. lev. fénykép Múzeumban, vö. 1156: *Kesceu* birtok = *Keszó*, KNAUZ i. m. I, 107—8.); KÉZAI: *Eneth* nőinév, mely hibás olvasás *Enech*, ünő helyett (MELICH: NyK. XXXIV, 143.). Valószínűleg ide tartoznak még az 1211. évi nagy tihanyi összeírás: *Quereh* (uo. *Quereu* és *Kereu* is!), *Fedeh*, *Elleh* névalakjai (NyK. XLIV, 366., MNy. X, 152.), de nagyon kétesek, vagy egész más elbírálás alá esnek u. e. oklevél: *Bedeh*, *Behdeh*, *Bencheh*, *Bunceh*, *Benseh* (*Bencheu* is), *Heleh*, *Feteh*, *Keueh*, *Cheneh*, *Cuneh*, *Kuteh*, *Kuteh*, *Heteh*, *Hegeh*, *Huceh*, *Huseh*, *Vseh*, *Vehseh*, *Zeteh*, *Sebeh*, *Cebeh*, *Cucheh*, *Medueh*, *Kineh*, *Fenkeh*, *Seteh*, stb. adatai (I. SZINNYEI, NyH.⁵ 82.). A további fejlődést a Várad Regestrum: *domina Geururuch* (gyenörő, gyönyörű, KARÁCSONYI—BOROVSKY-féle kiad. 167. l. Nr. 35 [257], 1213. év) s a deminutiv képzővel ellátott: *villa Eruhud* (Erőd, uo. 261. l. Nr. 288 [103], 1221. év, I. MELICH: NyK. XLIV, 353., MNy. X, 178.), végül a Képes Krónika: *marchio . . . nomine Hernuh* (M. FLOR. Font. Dom. II. 188, I. Géza

ellen Salamon királyunknak segítő Ernest, *Ernö* osztrák markgróf (I. PAULER, A magy. nemz. tört. 1899. I, 129.) kétségkívül szintén nagyon régi magyar krónikából átvett neve mutatja. Idevágó, újabb adatot én nem ismerek. Kétségtelennek tartom tehát a két egymást megerősítő és ellenőrző (*Vltrasfyluano*, *Herdech*) adatból, hogy a nápolyi RITUS a XVI. század legelején egy KÉZAIT legalább is fél-századdal, esetleg jóval többel megelőző magyar krónikából, vagy egy olyannak későbbi átíratából is merített. E krónika már magában foglalta a Gyula-mondát is. Valószínűtlen e szerint KARÁCSONYI JÁNOS azon feltevése, hogy e mondát csak a XIII. század végén (1280—90 táján) toldotta krónikáink szövegébe egy a Tétény = Gyula-Zombor = Kán = Maglód-nemzetséget dicsőíteni akaró, hízelgő írődeák (Turul 1909. 3—4. 9. l. és másutt is; vö. HÓMAN: Turul 1912. 111. l.; TAGÁNYI: SZILY-Emlékkönyv 82/83. l.).

BENCZÉDI SZÉKELY ISTVÁN 1559-ben Krakóhan megjelent magyar-nyelvű Világkrónikájában olvassuk, hogy Krisztus után 718-ban volt: „SEITA Pannonianae kirallia“ (Eredetiben 138^b l.; Újabb nemzeti könyvtár III. füz. Pest, 1854. 6. hasáb). Felhányhatjuk az összes hazai, külföldi, byzanci vagy nyugati évkönyveket, krónikákat, egyik sem mondja meg, hogy ki volt ez a *Seita* király? Csak RITUS krónikájában kerül újra szemünk elé. A „De regibus Vngariae“ lib. I. legvégén (69^a l.) olvassuk: „Ex leptem ducibus quos diximus unus *Sejta* primus ad fidem Chrifti traducere te(n)tauit Hunnos“. A folytatásból kiderül, hogy Géza magyar fejedelemről, Szt. István atyjáról van szó kettős sajtóhibával, a régi krónikában bizonyára *Gejca* vagy *Geycha*-nak írt *Gyécsa* névből. I. Géza királyunk érmein GEVCA REX (RÉTHY, Corpus Nummorum); KINNAMOSZ-nál II. Géza kétszer Γεϋτσᾶς, egyébként Γαιτᾶς; II. Géza egy 1142—46 körüli oklevelében: *Geica* rex (Pannonhalmi Rendtört. I. 78. és 597. l.); III. Istvánnak a M. Nemz. Múzeum régiséggyűjtésében levő hamis pecsétnyomóján: *Geice* regis filius; egyébként XII. századi okleveleinkben és krónikáink régebbi részleteiben leginkább *Geys(s)a*, krónikáink újabb részleteiben *Geycha* helyesírással található leggyakrabban e név.

Nem tudnám megmondani, hogy a 718-ik évet honnan vette SZÉKELY ISTVÁN.

Érdekes volna tudni, hogy *Ritius*nak GR. APPONYI SÁNDOR és JESZENSZKY ISTVÁN könyvtárában meglevő 1506. évi milanói, első kiadásában is megvannak-e már a *Herdechelin* és *Sejta* sajtóhibás alakok? JAKUBOVICH EMIL.

Népnevek.* P. K.: Ön az egyes szláv népek saját, valamint magyar nyelvű neveinek eredete iránt tesz kérdést hozzánk. Íme feleletünk:

A *cseh* saját nyelvén is *čech* (többese *čechové*). A név eredete nincs tisztázva (l. *ÉtSz.*). Talán előbb egy törzs neve s ez a törzsnév egy *Cech* személynévből való, a mely viszont egy *č*-vel kezdődő személynévnek (pl. *Časlav*-nak) a becuzó alakja (l. NIEDERLE, Sl. St. III, 202).

A *tót* saját nyelvén *slovák* (többese *slováci*). Bizonyos, hogy e név újabb származék a régibb, IX. századi *slověnin*(több. *slověne*-)ből,

* Válasz egy kérdésre.

a hogy akkor a tótok önmagukat nevezték. A *tót* népnév eredete ismeretlen.

A *lengyel* önmagának *polak* (többsé *polacy*). E név épp úgy, mint a fentebbi *tót slovák*, újabb alakulás, egykor a nemzeti név *pol'aninъ* volt (a *pol'e* „mező” szóból). A magyar *lengyel* (régebben és a népnyelvben *lengyen*) honfoglaláselőtti orosz-szláv jövevény. Az oroszban egy lengyel törzsnek *lenděnin* volt a neve; ennek többes *lenděne(i)* számából való a magyar szó (l. MNy. V, 167, 295).

Az orosz önmagának *russkij*. Ez melléknévi származék az orosz *Rusь*-ből, a mi az orosz nép összeségét és Oroszországot jelent (tehát az országot is, lakóit is). Ez az or. *Rusь* az Oroszországot megalkotó svéd eredetű germán törzs neve volt (vö. finnül ma is *ruotsi* „svéd”), germán alakja *roðs(menn)* volt s jelentése „hajós ember”, *evezős ember*. A *roðs(menn)* törzs nyelvében is szlávva lett, nevét azonban az állammá alakított szlávok átvették. A *Rusь* előtt az orosz szlávoknak összefoglaló nevük nem volt. A magyar *orosz* név honfoglaláselőtti török jövevény (l. MNy. V, 341). — Az orosz nép ma három főtörzsből áll: a nagyorozsból, a kisorozsból és a fehér-orozsból. *Kisorozország* a XIV. század óta kimutatható elnevezés, a népet nálunk az *orosz* néven kívül a XIX. század második fele óta osztrák hatás alatt az irodalmi nyelvben *rutěnnak* is nevezik a német *ruthene* szóból, a mely viszont a középkori lat. *rutheni* mása. A lat. *rutheni* a fenti *Rusь* szó mása, s a *pruteni* (porosz) hatása alatt keletkezett. A világháború alatt kapott nálunk lábra az *ukrán* név, a melyet valamennyi kisorosz egybefoglaló nevéül szántak. A régi lengyel állam Dnjeper-menti határtartományait nevezték *ukrajn*aknak (= or. *ukrájna*, a. m. végek, grenzmark). Innen a név, a melyet a kisorozok egy része irodalmi használatban újabban nyelve jelölésére is használni szokott (*ukrain'skij*). A *fehérorosz* elnevezés eredete (*Bjětaja Ruś*) nincs tisztázva.

A *bolgárok*, vagy a hogy újabban részint a *Bulgária* országnév, részint a ném. *die Bulgaren* hatása alatt nevezik *bolgárok*, eredetileg töröknyelvű nép voltak. E török nép, meghódítván a moesiai szlávokat, a IX. század folyamán elvesztette eredeti nyelvét s helyébe a meghódítottakét vette fel. Addig, míg az ország török- és szlávnyelvű volt, a hódító saját nyelvén *bulgar* (esetleg *bülgär*)-nak nevezte magát, a meghódított szláv pedig *slověnin*-nek (l. a *tót* és *szlovén* alatt). A mint az ország egynyelvűvé, szlávva lett, eltűnt az eredeti szláv név s általánossá lett a hódító nép neve. A bolgár-szláv, úr és paraszt egyaránt, magamagának *bolgarin*. A magyar *bolgár* e szláv nyelvi alak XI—XII. századi *blgar(in)* formaváltozatának az átvétele. Az eredetileg bolgártörök *bulgar* legnagyobb valószínűséggel a tör. *bulya(mak)* „mischen” származéka; *bulgha-r* jelentése körülbelül „mischling, aufmischler”.

A *szerb* önmagát, saját nyelvén *srb-* vagy *s'bin*(több. *s'bi*)-nek nevezi. A szó eredetét homály fedi, azonban kétségtelen, hogy a Lauzitzban (Szászország) lakó szláv nép nevével, a mely önmagát *serb*-(több. *sěrbyo*)-nak nevezi, azonos eredetű. A magyarban a *szerb* név a XIX. sz. közepe óta mutatható ki, s a német-latin *serbus*, *die serben* átvétele. A XIX. sz. elei magyar nyomtatványokban *szerbus*-t is találni. E *szerbus* és *szerb* kiszorította az évszázadokon át használt régi magy. *rác*z nevet, a mely a mai Novipazar közelében fekvő egykori *Rasz* vár nevét őrizte meg (l. MNy. V, 387).

A *horvát* önmagának *hrvāt* (több. *hrvāti*). A név végelemzésben valószínűen a Kárpátok nevével azonos. *Karpatēs* (óros, PROLE MAIOS) ugyanis dák eredetű név, a melynek ősgermán **Harbōpa* vagy **Harfōda* felel meg (vö. hogy egy skandináv saga-ban a Kárpátoknak *Harfaða fioll* a neve = *Harfaði* v. *Harfaðar* nevű hegyek). Hangtanilag ebből a *hrvāt* tényleg megmagyarázható, a származtatás támogatására pedig felhozom a következőket. Biborban született KONSTANTIN császár beszéli, hogy a délen lakó szerbek és horvátok az északon, a Kárpátokban lakó szerbek és horvátok vidékéről vándoroltak le HERAKLEIOS császár idejében. Északon tényleg ma is vannak, illetőleg voltak *serb*-ek (l. feljebb), *chrvat*-ok (= fehér horvátok). A *Beszkidek* neve is germán eredetű (l. EtSz.). — A mennyiben a *hrvāt* szó etymológiája helyes, a germán hangmozdítás szempontjából a névnek korhatároló értéke is van.

A volt osztrák *slowének* önmaguknak *slovēnin*-ek, ebből való a ném. *die slowenen*, s innen a magyar név. A régibb magyar név itt is, miként a felsőmagyarországi szlávoknál, a *tót* (l. erről feljebb). A szláv *slovēnin* egy eddig ismeretlen földrajzi névből, nyilván helynévből való származék. A képző benne *-ēn-in*. MELEGDI JÁNOS.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Vótér. BÁTKY ZSIGMOND az Ethnographia 1921. évi folyama 123—125. lapján ama feltevésének ad kifejezést, hogy a „tönkölty” jelentésű népnyelvi *vótér* ófrancia jövevényszó s azonos a mai francia *épeautre* szóval. BÁTKY szerint az, „hogy a magyar *vótér* szó . . . nem más, mint a francia *epótr*, nyelvészetileg könnyen igazolható”. Szerintem nem ilyen egyszerű a dolog. A *vótér* nem származhatik az *épeautre* szóból, még kevésbé ennek középkori alakjaiból. Az *épeautre* (= lat. *spelta*, ném. *spelz*) középkori alakjai ugyanis: *espelte*, *epealt*, *epeaut*; a mai zárt *o* és az *r* hang későbbi fejlődés benne. bg.

Izlot. MELICH JÁNOS a tövégi magánhangzóról irt nagybecsű értekezésében azt mondja, hogy MIKLOSICH a Slav. El. cz. művében (62. l.) a lengyel *zloty*-ből származtatja a GYARMATHIBÓL idézett magy. *izlot* (gulden) szót, holott ilyen szó a magyarban nincs (vö. MNY. VI, 18). E pár sor célja bebizonyítani, hogy nyelvünkben a kérdéses szó valóban megvan, illetőleg megvolt valamikor.

Folyóiratunknak ugyanabban az évfolyamában, a melyikből MELICH fenti sorai valók, azt írja ALEXICS GYÖRGY, hogy „Moldván keresztül vezetett a nagy kereskedelmi út, az úgynevezett „nagy-tatár” országút Caffára [a mai Fjodoszija, Krim fsz.-en], a honnan a régi idők legelterjedtebb aranypénze, a „zlot”-ok . . . kerültek Moldvába” (MNY. VI, 79). Nos, a *zlot* különféle fajait (*lengyel zlot* a. m. lengy. forint, *török zlot*, *oláh zlot*) nemcsak Moldvában ismerték, hanem a XVI—XVIII. sz.-ban Magyarországon is, de kiváltékon Erdélyben. Régi nyelvünk szótárai nem említik ugyan, ámbar elég sűrűn rábukkanunk a jelzett időszak írásaiban. A XVII. sz. végén ez a pénznem — szabad forgalma lévén — annyira előzönlött Erdélyt, hogy BETHLEN MIKLÓS 1693-ban panaszkodik is miatta ALVINCZI PÉTERNEK s egyúttal azon elmélkedik, miként lehetne a

bajon segíteni: „Ide mü közinkbe a *zlót* rettenetesen hozzák, és azzal a marhát úgy eldrágitották . . . De a *zlót* mint orvosoljuk? — én nem tudom. Aperte fel, vagy kitiltani nem lehet. Gondolkoztam én úgy, hogy csak ilyen tilalmat tennénk: 1-ör. Valaki Erdélybe pénzt hoz, — ne legyen szabad, csak tiszta *zlót* hozni; hanem a kihozott pénznek legyen másféle pénz. 2-or. Ne legyen szabad az országból csak tiszta poltura, susták, tíz polturasokat kivinni, hanem ha valaki pénzt viszen ki, legalább $\frac{1}{2}$ legyen *zlót*; ámbar a többi legyen másféle pénz“ (BETHLEN M. Önélet. II, 380—1). Azonban a baj orvoslása, úgy látszik, nem BETHLEN javaslata szerint történt, hanem gyökeresebben, mert pár évvel később CZEGEI VASS GYÖRGY naplójában azt olvassuk erről a dologról, hogy „[vetettünk] minden kapura tizenkét *zlótokat*, hogy azt folyó pénznek felveressük; melynek administratorának engemet rendelték, hogy felveretvén apró pénzü, az szegénységnek visszaadassék; melyben semmi nem tölt, más szükségre expendálván (1695). . . . Magyarországnban mindenütt letévén a *zlót* ő felsége parancsolatjából, de itt Erdélyben még egy kevés ideig fenhagyván, míg apró pénzt szerezhethet az szegény haza, annak alkalmatosságára vetett az nemes ország minden kapura 12 *zlótokat*, székelységre bizonyos számú *zlótokat*; omnibus computatis vettett fel *zlót* nro 30,000; melynek Bányára [t. i. Nagybányára*] való vitetésére és felvertetésére én rendelttem“ (1696, MonIrók XXXV, 215). Ez utóbbi adat kapcsán a *zlót*-nak akkori erdélyi értékéről is tudomást nyerünk, mert az említett napló kiadója, NAGY GYULA, azt mondja, hogy: „Az ezen kivetésre vonatkozó számadások szerint, melyek az Orsz. Levéltárban a gyulafejevári káptalan iratai közt őriztetnek, 1 *zlót* = 105 pénz (i. m. 215. l. jegyz.). 1677—79-i értékére nézve vö.: *Zlót*, nr. 4, facientes fl. 4·80. *Zlót* nr. 16, teszen fl. 19·20 (SZÁDECZKY B., I. Apafi M. fej. udvt. 259. l.).

Hadd álljon itt még egynéhány érdekesebb adat a sok közül olyképen, hogy a sorozatban szavunknak lehetőleg valamennyi alakváltozata képviselve legyen, pld.: „1686. Norimbergában küldvén József fiamat, 186 tallért költöttem csak utazására. Mikor lejött Bécsből, adtam 60 tallért és 206 *zlót*“ (HALLER JÁNOS írja: TörtT. 1878, 688. l.). „Azonban én is küldöttem kegyelmednek édes néném asszony kilencz török *zlót* s nyolcz sustákat“ (1723-ban írja KÁLNOKI ÁGNES Jászvásárról, MonIrók XXXVII, 98). „... minthogy a *zlót* ekkor bannizálák az ő felsége országiban“ (BETHLEN M. önélet. II, 153). „... a mely 12 *zlót*“ (Erd. országgyűl. eml. XXI, 356, 1698). Magyarosabb alakja is előkerül ebben az adatban: „*Zalótát* [adtunk] 49 oroszlanosul facit 320 oroszl. és 1 *zalota*“ (MonTME. Okmt. II, 151, Nagykőrös 1687—8-i számvit. jkv.). Természetes dolog, hogy a szóeleji mássalhangzótorlódás megszüntetésének más módjával, az *istráng* ∞ *ěstráng*, *ispék* ∞ *ěspék*, *iskátula* ∞ *ěskátula*, *istrázsa* ∞ *ěstrázsa*, *iskóflum* ∞ *ěskóflum*, *ismaragdus* ∞ *ěsmaragdus* stb. alakpár mintájára csakhamar megteremt az *zlót* ∞ *ězlót* alakváltozat is. Allításunkat adatokkal igazolhatjuk. TOMSA ISTVÁN moldvai vajda levelében (1623) olvassuk: „... tudja az kegték, hogy itt ebbe az országba pénzt nem csinálnak, hanem pénzzel Lengyelországból és Törökországból él az ország, mostan penig Lengyelországból egyéb

* A hol valamikor BÁTŰRI ISTVÁN lengyel király is verette *zlót*-jait.

pénzt *ezlotnál* nem hoznak [vö. ezzel ALEXICS fent idézett állítását], az török földről pedig oszporát, annak is fele roszt. Azért ha ő felge efféle *ezlót* elveszen, isten velünk lévén, Szent-György napjára az hátra maradt hatezer forintot megküldöm ő felgének“ (TörtT. 1886, 408). 1629-ben DONÁTH JÁNOS kapikiha írja urának, BETHLEN GÁBOR-nak Konstantinápolyból: „Az mint felséged írta, hogy Tholdalagi uram 92 tallérról adott számot, hogy kapott volna itt, felséged azt könnyen megvetheti, erdélyi forint számot, tíz dutkájával fl. 34: és dutkát hagyott zlati = forint* 46 *ezlót*ot, az mint én megvetetem kegyelmes uram, 53 tallért és 8 dutkát teszen, az mint itt az tallér száz oszporába jár, az *ezlót* hatvan oszporát ér, az dutka 7 oszporát“ (MonTME. Okmt. IV, 101). S végül a címül írt alakváltozatra is íme két példa. Az egyik 1659-ből: „Az tallérok egész tallérok, nem oroszlanysok, *iszlótok*, nem héjánosok“ (TörtT. 1889, 142). A másik KÁLNOKI BORBÁLA egyik leveléből való (1724), melyet Illyefalváról írt férjének, Apor Péternek: „... négy *oláh izlot*ot előpénzt adtam“ (MonIrók XXXVII, 156).

Hogy *izlot*-unk valóban a lengy. *zloty*-ból származott-e, vagy ha nem, milyen atyafisági kapcsolat van közöttük, meg a magy. *zlot* ∞ *zlót* ∞ *zlat* ∞ *zalota* és a szerb-horv. *zlato* (Mikl. Slav. El. 62), tót *zlatj* stb. között, azt döntsek el a hozzáértők.

Vespecsenye. MELICH JÁNOS mutatott rá először arra, hogy a *vese* szónak eredeti alakja *ves* volt s hogy ennélfogva a mai szóvégi *-e* (≠ *-é*) nem lehet más, mint az egyes 3. szem. birt. személyrag (MNY. XI, 362). MELICH véleményének megerősítésére ZOLNAI GYULA a *vespecsenye* tájszót közölte a szolnokdobokai népryelvből (MNY. XI, 422). Ennek az érdekes és ritka összetételnek népryelvi párját nem tudom ugyan idézni, de a régi nyelvből van adatom reá BR. RADVÁNSZKY BÉLA Régi magyar szakácskönyvek cz. munkájának következő soraiban: „Borjú *vespecsenyéje* töltve. Az borjúnak az *vespecsenyéjét*, az mint ki szokták venni, vedd ki... Borjúhús *vespecsenyéje*, szárazon sütve. Az *vespecsenyét*, az mint szokták kivenni, vedd ki“ (41. l.). „...mennél kövérebb *pecsenyéjét* tanalod, azt vegyed fel, a *vespecsenyéjét* is felvágjad“ (168. l.). Ez adatok korára nézve megjegyzendő, hogy a Szakács Tudomány-t, ahonnan merítették őket, a XVI. szd. végén írták, s a XVII. szd. elején készült másolatban maradt fenn. CSEFRŐ GYULA.

Rózsaszín, rózsaszínű. Az első szó főnévi értelemben is s a másodikkal együtt melléknévi értelemben is ma csupán a piros és fehér közötti átmeneti szint jelenti. Mint CzF. mondja, „olyan szín, mint a rózsavirágé, mely ugyan külöféle, nevezetesen *fehér, tarka, sárga* és *vörös* szokott lenni, de rendesen vékony, világos, piros színt értünk alatta, milyen a fehérrel föleresztett piros arczbőrnek színe“. Az adatok azt bizonyítják, hogy ez a korlátozott jelentése a nyelvújítás előtt nem volt meg a szónak. A *rózsaszínű* szóra a legrégebb adatot a 15. századbeli BécsiC.-ben találtam. [Az OklSz.-nak a NySz.-t helyesbítő adata csak 1545-ből való: *Rosa zynö* sayat (OLNád. 49)]. A BécsiC. adatai: *Q* kédig rofa zino zémellél mégotzotztétuén . . Ipsa autem *roseo colore* vultum perfusa. Régi leltárakban különösen ruha-

* Valószínűleg a kiadók közbeszúrt magyarázata.

szövetszínnek jelölésére gyakran használt szó mindkettő. (Vö. OKI Sz. és RADVÁNSZKY: Régi magyar családélet és háztartás.) De ezen adatokból nem nyerünk határozott képet a jelentésükről. Szótáraink „roseus“, „color roseus, rosaceus“ tolmácsolása sem teszi jelentésüket határozottabbá (így C., MA., PP., PPB., KRESZN. s legújabbban a NySz.), mert hiszen COM.: Jan, 63 szerint *roseus: piros-rózsaszín*. *Bíborpiros* szint jelent a következő adatokban: SZIKSZAI FABR. 109 *Roseus, Puniceus—Rosa szín*. BOD, Szent Irás' Ertelmére Vezérlő Magyar Leksikon 134. l.: „A' Skárlát vólt festéknek neve, mellyel ró'sa színű vereffen feftettek: ilyen színű feftékkal feftett Paláftot vifelték a' Római Imperátorok“. MISKÓLCZI, Egy jeles vadkert 1769-i kiad. 591. l. a bíborcsigáról s a belőle kifolyó festékről szólván azt mondja: „Az a' nedveség pedig . . mintegy fetétes piros ró'sa színű“. MÁTYUS, Ó és Új Diatetika, IV. köt. 1789, a sáfrány-festékről szólván így ír: „Jelesebb hasznát vézik ennek a' feftők a' felyemnek, poftzónak és tollaknak ró'sa színben való meg-feftésére és a' fzeép ró'sa szín ortzán kapó difztelenetske fejer ábrázatú Afzfzonyságok a' magok ortzájának meg-pirolfítására“.

Érdekes, hogy LIPPAI *Posoni kertje* a virágok színeiről szóló fejezetben nem él ezzel az elnevezéssel, hanem helyette a *barackvirágszín, testszín* szókat használja. Pl. a közönséges rózsaszínű rózsafajról szólva azt mondja: „Közönséges a' dupla barackvirág, avagy *test-színű*, igen jó illatú“ (1753. kiadás, 110. l.). A *Magyar Fűvész-könyv* is *testszínnnek* jelzi a csipkerózsa virágát (303. l.).

Tehát a *rózsaszín* piros színt, vagy piros színt is jelentett a nyelvújítás előtt.

Vereshagyma, hagyma, kolompér: így nevezik a szamosháti nyelvjárásban (följegyezve Egriben, Szatmár m.), de bizonyára másutt is gúnyosan a rosszul járó, olcsófajta zsebórát, évődve általában a zsebórát. „Hányat mutat az a *vereshagyma*?“ „Csapd a földhöz azt a *kolompért*, hisz nem jól jár az; az járt jól, a ki eladta.“ Ugyanez a kifejezés megvan a francziában és németben is. Nouveau Larousse Illustré *Oignon* címszó alatt: „Grosse montre ancienne et fort bombée: Acheter un *oignon* d'argent. || Par ext. Mauvaise montre“. A LITTRÉ-féle szótár e gúnyos szókép eredetére is rávezet (III. köt. 1873 812. l.): „*Oignon* 6° Populairement. Une montre, un peu épaisse, à l'ancienne mode, à cause que les anciennes montres avaient une épaisseur qui permettait de les assimiler à un *oignon*“.

Fecske száll házamra. E szép, de ritka metaforikus szólásmódot SZABÓ D., MVir. 354. lapon jegyezte föl: „*üddövel a' fetske még házadra szállhat*“. Ugyanezen szólásmóddal találkozunk RIMAI szép költeményének kezdő sorában: „Legyen jó idő csak *fecske száll házamra*, Nincs öldhatatlan nyög vetvén nyavalyámra“. (Istenes Enekek, Kolozsvár, 1691-i kiadás.) CSFRI BÁLINT.

Orcza. Az EtSz. (127), BUDENZRE hivatkozva, azt állítja, hogy az *orcza* szónak legvalószínűbb magyarázata SCHIEFNER ANTALTÓL, Akadémiánk egykori külső tagjától származik. Ő lett volna t. i. az első, a ki e szót az *orr* és *száj* elhomályosult összetételének tartotta. Ez azonban tévedés! SCHIEFNER 1817-ben született, ellenben SÁNDOR ISTVÁN az *orczát* már 1801-ben egybevetette az *orrszájjal* (Sokf. III, 222) s e „vélekedés“-ét megismételte 1808-ban (uo. XI, 95 és 159). Sz. K.

Üdvöske. AUDRAN bájos operettjének czime és főszereplője *La Mascotte*, kinek nevét RÁKOSI JENŐ fordította szerencsésen az *üdvöske* szóval (bemutatója 1881 ápr. 10). A *mascotte* a francia játékosok nyelvében jelenti először a haszárjátékot; azután szerencsefétist, azaz olyan tárgyat, mely a játékosok babonája szerint szerencsét hoz: lyukas, talált vagy kapott szerencsepénz, fűgét mutató kéz (az olasz fürdőkhöz s a Rivierán elefántcsontból árulják) stb.; jelent továbbá olyan személyt, akinek jelenléte a játékosnak kedvező, olyan jó *gíbicz*-féle, a magyar kártyanyelv szerint. AUDRAN ezt, mint *La Mascotte* a szerencse tündérévé teszi. Minthogy az operett nálunk is közkezdveltségnek örvendett, az *üdvöske* ebben az értelemben meg is maradt. KELEMEN BÉLA szótára 1901-i kiadásában hibásan *das Engelen* értelmezést ad neki, a második, 1912-iben azonban helyesen *die Glücksfee*-vel, szerencse tündérével fordítja. Francia szótárakban hiába keressük a *mascotte*-ot, csupán VILLATTE: *Parisismen* és a nagy SACHS-VILLATTE-szótár függelékében található.

Szamárkenyér. Ismeretes PETŐFI „Az Alföld“ című költeményének két sora: „Ott tenyészik a bús árvalányhaj S kék virága a szamárkenyérnek“. Ezt a *szamárkenyér* nevű növényt mindenki ismeri, de csak PETŐFIBŐL, máshonnan tudtommal senki sem. Nem fordul elő semmiféle szótárban (BALLAGI Telj. Szót. 1873 PETŐFIT idézi), nem találok semminemű növénynévtárban, szóval iskolás példája az *egyellen adatnak*, a *hapax legomenon*-nak. Már most azt kellene kideríteni, hogy micsoda növény ez? Mert *szamártövis* nevű bogácsféle van bőven a *Carduus*, *Onopordon* stb. fészkes virágúak családjában, de egyike sem kék virágú. BADICS PETŐFI-magyarázataiban a Debreczeni Fűvészkönyv alapján az *Eryngium*-nak tartja, de ez nem kék virágú, mert az egész növény aczélkék. (E. violaceum és planum.) Én azt sejttem, hogy e növényt nem a bogács-félék közt kell keresni, hanem alkalmasint az Alföldön úton-útfélen, feltűnően rikító kék virágú *katángkóró* (*Cichoria*) a PETŐFI növénye; csak az a kérdés, *szamárkenyérnek* hívják-e valahol. Hogy PETŐFI ismerte a növények népies nevét, mutatja ugyancsak e versben előforduló *királydínyve*, melyet ő maga magyarázott meg ARANYNAK, ki nem ismerte. (ARANY: ÖM. X, 380.) Szóljanak hozzá a népnyelv gyűjtői és a növénytudósok.

TOLNAI VILMOS.

Tömény. A címül írt szó mai nyelvünkben már csak *töménytelen* szavunkban él. A régi nyelvben azonban emlékeink tanúsága szerint (l. Schl. szój. *tumen* olv. *tümen* > *tömén*, NySz. *tömén*[y]) *töményezer* összetételben „myrias, tízezer, sokezer, millió“ jelentésben volt használatos. A szó török eredetű, s török és mongol megfelelői szerint eredeti jelentése „tízezer“.* Már a Krisztus előtti hún birodalom állami és hadi szervezetének jellemző tulajdonsága volt a tízedes számrendszeren alapuló beosztás. A hún főméltóságok összefoglaló czime tízezer-lovas volt. A hatalmasabbaknak tízezernél is több, a kisebbeknek néhány ezer lovas felett volt fennhatósága. Egy-egy ilyen főméltóságnak „ezerességek“, „százasságok“ és „tízességek“ voltak alájarendelve.**

* GOMBOCZ, BTL. 131.

** DE GROT, Die Hunnen der vorchr. Zeit I, 55, 59.

A tizezres egység (*tümen*) a későbbi török és mongol állami, és főként, hadi szervezeteknél szintén fennállott.*

IBN RUSTAH és GARDÊZÍ szerint a magyarok serege 20,000 lovasból állt.** Ez a kifejezés nyilván nem tekinthető pontos számbeli adatnak, de inkább úgy kellene értenünk, hogy a magyarság, az ő adataik keletkezésének korában, két tümenre volt beosztva. A tizezres szervezet emléke még KÉZAI korában is élt. Szerinte a húnok, mikor Scythiából elindultak, minden nemzetségből tízezer fegyverest állítottak.*** Azon állítása, hogy a magyarok, ZUATAPLUG legyőzése után, hét seregre oszlottak és mindegyik seregük harmincezer emberből állt, nyilvánvaló túlzás. De azt az állítását, hogy a seregeknek, a kapitányon kívül, századosai és tizedesei voltak,† valószínűvé teszi Szent László III, 1. törvénye, mely még említi az örök (*ewri*) századosait és tizedeseit (*centuriones* et *decuriones*).

Annak, hogy a magyarság két tömény (*tümen*)-re volt beosztva, talán még az IBN RUSTAH és GARDÊZÍNél említett kettős fejedelemségben†† és később a KONSTANTINOS PORPHYROGENNETOSnál szereplő két bíróban††† is sejtethető nyomát. Látszólag ellene mond feltevésnek, hogy a két keleti író szerint: a *kendeh* a főkirály, a *dsila* pedig az, ki „tényleg uralkodik“, vagy „az ügyeket intézi“; a bizánczi császár szerint: a *γολᾶς* föllebbvaló a *σαρχᾶς*-nál. Azonban a két fejedelem rangjának megkülönböztetésére szintén lehetne a húnok állami szervezetében példát találnunk. A Krisztus előtti hún birodalom két főrésze volt osztva: „bal“ (keleti) és „jobb“ (nyugoti) oldalra. Mindegyiknek voltak megfelelő országnagyjai és tisztviselői; de a baloldal és így a baloldali tisztség is előkelőbbnek számított.*†

Hogy a honfoglaló magyarság állami szervezetében a nemzetségek és törzsek már csak alárendelt szerepet játszottak, arra abból is következtethetünk, hogy a magyarságnál a vébösszúnak nyomára sem találunk. A kínai források megőriztek néhány adatot a Krisztus előtti húnok törvényeiről. Ezek szerint náluk már akkor is általános érvényességű törvények szerint ítéleztek; és így meghaladták a nemzetségek és törzsek lazább csoportosulásainál divó vébösszú kezdetleges fokát. Legjellemzőbb adat erre az, hogy „a ki kardot ránt, azt kivégzik“.**† Ennek a jogszabálynak szinte szó szerinti analógiáját találjuk Szent István I, 16. törvényében, mely szerint a kardot rántó „eodem iuguletur gladio“. Az ezen törvényezikkel összevethető Leges Burgundionum erre sokkal enyhébb büntetést szabnak. Ez ellentétben áll Szent István ugyanazon törvénykönyvének 14. cikkével is, mely az emberölést csak pénzbüntetéssel és vezekléssel sújtja.***† Itt tehát nyilván egy ősi jogszokás fennmara-

* J. MARQUART, Festschr. für F. Hirth 291; DEGUIGNES, Hist. gén. des Huns II, 25.

** MHK. 167.

*** MHK. 481.

† MHK. 485; a magyarok ezredeire l. BÖLCS LEO taktikája 54. fejezetét; vö. DARKÓ, B. Leo takt. hitelessége (NyÉrt. XXIII, 4. sz.) 99.

†† MHK. 167.

††† MHK. 127, 128.

*† DE GROT, i. m. I, 55, 56.

**† DE GROT, i. m. I, 60.

***† Vö. ZÁVODSZKY L., A Sz. István, Sz. László és Kálmán korabeli törvények... forrásai (Művelődéstört. Ért. 10) 31 és 28.

dására kell gondolnunk. Hogy első királyaink törvényei nem pusztá átvételei a nyugati keresztény országok törvénykezésének, arra HÓMAN, azok vérdíjrendszerének tárgyalásánál, már régebben rámutatott.*

Ha a magyarságnál, az említett adatok alapján egy fejlett állami szervezetet feltételezhetünk, úgy ebben láthatóak talán legjobb magyarzatát fennmaradásának. Ha csak törzsek és nemzetségek laza csoportosulása lett volna, úgy a keresztény-európai műveltségre való áttérése sem ment volna oly gyorsan és aránylag oly simán végre.

GR. ZICHY ISTVÁN.

KÖNYVISMERTETÉSEK.

GOMBOCZ ZOLTÁN: **Nyelvtörténeti módszertan.** Budapest, 1922. Magy. Tud. Akadémia.

A Magyar Nyelvtudomány Kézikönyvének várva-várt első fejezőkéjeként jelent meg GOMBOCZ ZOLTÁN fennebbi című tanulmánya, a mely 44 lapon nyilván az egész nagy munka bevezetésének szánt elvi természetű fejtegetéseket tartalmaz. Mikor ezt örömmel adjuk hírül, kifejezést adunk egyúttal azon óhajunknak is, hogy bár volna a MNy-nek minden olvasója a MNyK-ének s így e füzetnek is figyelmes olvasója.

Sok mindenféle dicsérot lehetne elmondani e füzet tartalmáról, ha GOMBOCZ ZOLTÁNT dicsérni nem menne ma már szinte banalitás számba. De ennek daczára is lehetetlen elhallgatnunk legalább is két dicséretet. Az egyik az, hogy fejtegetései mindvégig rendkívül világosak, logikusak s e mellett tömörek, sehol egy fölösleges vagy oda nem illő szó, úgy hogy ez a tanulmány valóban mintája lehetne a tudományos értekező stílusnak. A másik az, hogy a füzet tartalmából tárgyi és formai szempontból egyaránt kimagaslik a szavak jelentéséről szóló V. fejezet; ez javított és tökéletesített átdolgozása a MNy VII. k.-ében megjelent Képzettársulás és jelentésváltozás cz. értekezésének s ebben a mostani alakjában valósággal klasszikus értékű kis remekmű.

Ezek előrebocsátása után rátérek kifogásaim elősorolására. Hogy legnagyobb elismerésem daczára kifogásaim is vannak Gombocz munkájának egyes részletei ellen, az nemcsak abból magyarázható, hogy egyes kérdésekre nézve eltérő is lehet a kutatók véleménye, hanem abból is, hogy — néha talán éppen ez eltérő vélemény, nézet a helytállóbb, helyesebb.

Először is megütődtem a dolgozat címén. A (magyar) *nyelvtudomány* kézikönyvének bevezetéseként a *nyelvtudomány* módszertanát várta volna az ember, e helyett azonban munkájának címe csak a *nyelvtörténetét* ígéri. Vagy szerinte talán azonosak volnának *nyelvtudomány* és *nyelvtörténet*, ugyanegy fogalomnak más-más elnevezései? Nagy meglepetésemre csakhamar azt kellett tapasztalnom, hogy neki úgy látszik csakugyan ez a felfogása. Mindjárt a 3. lapon azt olvassuk, hogy „A nyelvtudománynak nincsenek ahistorikus diszciplínái”. Ha nincsenek ahistorikus diszciplínái, akkor mindaz a nyelvi tárgyú munka, a mely nem nyelvtörténeti kutatás, nem is nyelvtudomány! E szerint tehát SZENYVEI MTsz-a, vagy ZOLNAI BÉLA

* Magyar pénztörténet 157—161.

nyelvesztétikai fejtegetései, vagy egy már régóta hiába óhajtott jó leíró nyelvtan mind nem volnának a nyelvtudomány körébe tartozó munkák, mert hiszen nem tartalmazznak nyelvtörténeti kutatást! De akkor hova tartoznak az ilyen fajtájú munkák, ha ahistorikus tartalmuk miatt nem tartoznak a nyelvtudomány körébe? Ugyanez a nézetem szerint tarthatatlan felfogás tükröződik különben a nyelvtudomány feladatának meghatározásából is. A szerző szerint ugyanis: „A nyelvtudomány feladata... a nyelvfejlődés lélektani értelmezése, szorosabban a nyelvfejlődés egyéni és társaslélektani feltételeinek vizsgálata“ (8. l.). És más semmi egyéb? Ha azt mondta volna, hogy a nyelvtudománynak legfőbb, legfontosabb feladata a nyelvfejlődés lélektani értelmezése, ez ellen senkinek sem lehetne kifogása, de így ismét azt kell hinnünk, hogy a szerző szerint mindazon, egyébként nyelvi jelenségekkel foglalkozó munkák, melyeknek nem a nyelvfejlődés egyes mozzanatainak lélektani értelmezése a céljük — nem tartoznak a nyelvtudomány körébe!* Nézetem szerint tehát az I. fejezet végén röviden ismertetnie kellett volna az egész nyelvtudomány tárgyát és feladatát s ezután már joggal tárgyalhatta volna bőven és részletesen a nyelvtudomány kétségkívül legfőbb és legfontosabb disciplinájának, a nyelvtörténeti kutatásnak módszertanát.

A hangváltozásokról szóló IV. fejezet tartalmában sok új és értékes gondolat van ugyan** (különösen szép a 17. és 18. pont), de az egész kérdéscomplexum nincsen annyira világosan, áttekinthetően rendszerezve, mint a mennyire ez, különösen a kezdőkre való tekintettel, kívánatos volna. Szívesen elismerem, hogy a hangváltozások körébe tartozó jelenségek proteusszerű változékonysága és a megítélésükben jogos szempontok sokfélesége miatt igen nehéz feladat egy teljesen kielégítő felosztási rendszer megszerkesztése, de remélem, hogy a Kézikönyv 2. kiadásának megjelenéséig Gombocz Zoltánnak ez is sikerülni fog. S akkor talán ez is méltó párja lesz a jelentésváltozásokról szóló valóban fényes V. fejezetnek.

Egyáltalán nem vagyok azonban egy nézetem Gomboczczal az analógiás jelenségek magyarázata és osztályozása tekintetében. Az

* Ugyanott alább (az 5. pont első bekezdésében) azt olvassuk ugyan, hogy „A nyelvi változások megállapítása és vizsgálata a nyelvtörténeti kutatások első és legfontosabb feladata“, de ez meg azért nem helyes, mert a nyelvtörténeti kutatásnak ez nem első és legfontosabb, hanem egyetlen feladata! Ha a *nyelvtörténeti* szó helyett a *nyelvszemléti* szó állana, akkor az állítás persze már kifogásolhatatlan volna. A minthogy pl. kifogásolhatatlan, a mit a 8. pont 2. bekezdésében mond: „A nyelvtudomány (!) legfőbb feladata törvények keresése, a melyek a megfigyelt tényezőket összefoglalják és magyarázzák“. S mivel e törvények megtalálásában legfontosabb segítőeszközünk a nyelvtörténeti kutatás, azért méltán tarthatjuk a nyelvtörténetet a nyelvtudomány legfontosabb (de nem egyetlen!) disciplinájának.

** Meglepő volt reám nézve, hogy a *torony* (18. l.), *malom*, *fajd*, *majd* (19 l.) történetében észlelhető $m > n(y)$, $n > m$, $t > d$ változásokat hasonulás eredményének tekintí. Nem mondom, hogy ez tévedés, de ezen állítás helyességét mégis talán be kellene előbb bizonyítani vagy legalább valószínűvé tenni, mielőtt bevonnók egy ilyen Kézikönyvbe, a melynek csak a körülbelül biztosaknak tekinthető tényeket kellene összefoglalnia. — Határozottan téves állítás szerintem az, hogy *gilra* és *perváta* (19. l.) magánhangzó és mássalhangzó helycseréjének köszönhetik mai alakjukat.

analógiáról való, az enyémtől eltérő felfogását Gombocz első ízben A nyelvtudomány alapelvei cz. könyvem bírálatában fejtette ki (MNY XI., 104. s. köv.). Már e bírálatának olvasása közben is éreztem, hogy e tárgyban való felfogásunk kibékíthetetlen ellentétben van egymással s mindjárt akkor láttam, hogy erre vonatkozó nézeteimet majd részletesen ki kell fejtenem egy külön e kérdésnek szánt tanulmányban. De közbejött teljes 4 évi katonai szolgálatom, aztán a forradalmak, majd nagymértékű hivatalos elfoglaltságom, úgy hogy ezt a szándékomot mindeddig nem valósíthattam meg. De most már csakugyan nem térhetek ki e kötelezettségem alól, mert mostani munkájának VI. fejezetéből azt látom, hogy e kérdésben való nézeteink a legutóbbi 7 év folyamán még jobban eltávolodtak egymástól. Egyelőre e helyen csak annyit jegyzek meg, hogy Gombocz nézetem szerint túlságosan tágra fogja az analógia fogalmát, szinte egynek veszi a képzettársulással, holott a végső fokon képzettársuláson alapuló (nem hangtani természetű) nyelvi jelenségeknek csak egyik és pedig elég pontosan meghatározható faja nevezhető szerintem joggal analógiának. A különféle fajoknak lehetőleg éles megkülönböztetését nemcsak a tudományos igazság keresésének kötelezettsége, hanem a mi esetünkben még a bene docet, qui bene distinguit elve miatt is szükségesnek tartom.

Csekélyebb fontosságú kifogásként még megemlítem, hogy az emotionális nyelvvizsgálat kérdése a 12. pont 3¹/₂ soránál bizony többet érdemelt volna meg. Legalább Zolnai Bélának e tárgyú értekezéseit kellett volna megemlíteni a bibliographiai jegyzetben.

Végül még csak azon való őszinte örömmel akarom kifejezni, hogy Gombocz munkájának több helyén A nyelvtudomány alapelvei cz. munkám egyes gondolatainak hatását vélem felismerhetni. Az ifjú nyelvész-nemzedék számára jegyzem meg, hogy az ilyen tapasztalat a tudományos munkásságnak legszebb s legjobban eső jutalma,

HORGER ANTAL.

Tagányi Károly: A hazai élő jogszokások gyűjtéséről. I. rész: A családjog és öröklési jog köréből. Néprajzi Könyvtár Új folyam I. füzet. Bp. 1919. A Magyar Néprajzi Társaság kiadása. 85 l. — (Karl Tagányi: Lebende Rechtsgewohnheiten und ihre Sammlung in Ungarn. Ungarische Bibliothek für das Ungarische Institut an der Universität Berlin herausgegeben von Robert Gragger. Erste Reihe 3. Berlin u. Leipzig 1922. Vereinigung wissenschaftlicher Verleger.)*

TAGÁNYI négy évtizedes munkásságát aránylag kevés számú megjelent művéből csak sejtenünk lehet, felmérnünk nem. Ő — sajnos — sohasem törtetett a világ elé hosszú évek önmegtadó tanulmányai során kiérlelt gyümölcseivel. Azonban ha nyilvánosságra jut a tudományunk a tudományért élő élet felhalmozott eredményeiből egy-egy kikapott töredék, megannyiszor messze távlatok nyílnak meg nemcsak a történettudomány, hanem egész sereg más tudomány területén is. Főhivatását ő mindig az ősi magyar jogi, társadalmi és gazdasági élet felderítésében látta. De az idevágó történeti adatok magyarázata, megértése végett szinte páratlanul széles körben

* Ez az ismertetés szolgáljon alkalmul arra, hogy a magyar nyelvtudomány elismerésével ünnepeljük a szerzőt, a mikor tudós pályája negyvenedik évfordulójához ért.

a legaprólékosabb lelkiismeretességgel kutatta át az egész magyar történelmi fejlődést és az ezzel kapcsolatba hozható egyéb történelmek adatkészletét. Azonkívül központi problémái megfejtsé kedvéért behatolt a történelem határtudományainak mindegyikébe, a kialakultakba és kialakulóban levőkbe egyaránt: anyagot és szempontot nyert vagy adott mindenütt.

Ismertetett dolgozatában is határterületen mozog. A hazai és külföldi történelem, jogtörténet, társadalomtudomány, közgazdaságtan, nyelvészet mind segítik őt egy olyan alap megteremtésében, a melyiken a legbiztosabb és legczélszerűbb megfigyelő pontokat foglalhatja el a hazai néprajz egyik kevésbé ismert területének felkutatására. A hazai élő jogszokások gyűjtését akarja előkészíteni: a megiratlan, jogi alakba nem öntött jogszokásokét, jogi szertartásokét és jelképeket, melyek a magasabb műveltség következtében változékonyabb felsőbb társadalmi osztályokból réges-rég kiszorultak, de az alsó néprétegeknél szinte öntudatlanul, pusztán az ősi megszokás erejénél fogva öröklődnek át nemzedékről nemzedékre. Elsősorban a külföldi hasonló célú gyűjtések eredményeit, szempontjait és módszerét ismerteti. Ebből a tájékoztatásból különösen ki kell emelnünk azt a részt, a mely a magyarsággal rokon vagy vele érintkezésben állott finnugor, török-tatár, mongol és kaukázusi népek élő jogszokásaira vonatkozó, főképen orosz eredetű forrásokat állítja össze. Azután a gyűjtéshez szolgáló kérdőívek megszerkesztésének előmunkálataképen hozzáfog annak a szokásjogi anyagnak az áttekintéséhez, a mely feltevése szerint népiünk körében manapság még felfedezhető. Egyszersmind megvilágítja ennek az anyagnak történeti és részben őstörténeti hátterét, miközben az idegen analógiákra is kiterjeszkedik. Sajnos, tervezetének csak egy részét tette (vagy inkább: tehette) eddig közzé, azt a három fejezetet, a mely a) a családjogot, még pedig ebben a házassági jogot, a szülők és gyermek viszonyát, a házközösséget és nemzeti szervezést; b) a halottak és ősök tisztelését, a mesterséges rokonságok különféle neveit; c) az öröklési jogot tárgyalja. Bárcsak mihamarabb követnének a megjelölt részt azok a fejezetek, a melyek a vagyoni- és kötelmi joggal, továbbá a közigazgatási joggal, végül a büntetőjoggal foglalkoznak!

Valóban elismerésreméltó fáradozást végzett GRAGGER RÓBERT, a mikor lehetővé tette TAGÁNYI művének német kiadását. Egyik legszerencésében megválasztott száma ez annak a vállalatnak, a mely bizonyosságot akar nyújtani arról, hogy a magyar tudomány legutóbbi zord időnkben is lépést tart a külföldivel.

A nyelvtudomány művelői és kedvelői mindig a legnagyobb érdeklődéssel fogadják TAGÁNYI dolgozatait. Hiszen a szók, kifejezések és egyéb nyelvi alakulatok egész raja világosodott meg az ő adatai és értelmezései nyomán. TAGÁNYI kalauzolálásának oroszlanrészre van abban is, hogy az újabb nyelvész-nemzedék mind rendszeresebben aknázza ki a történeti forrásokat és a nyelvtörténeti kérdések tisztázásánál állandóan figyelemmel kíséri a történeti tudományok megállapításait vagy feltevéseit. Főképen az ő példáin ismertük fel, hogy történeti kútfőkbe beágyazott nyelvtörténeti adatokat nem szabad a lelőhelyükből kiszakítva vizsgálgatni, mert különben úgy járunk velük, mintha a geológiai maradványok tanulmányozásánál mitsem törődnének a rétegekkel, a melyek ezeket magukba zárják. Viszont ugyancsak TAGÁNYI az úttörés érdeme abban a tekintetben,

hogy történettudományunk szintén egyre jobban megbecsüli a nyelvtudomány eredményeit és a maga módszertani szempontjai közé szervelesen beilleszti a nyelvtudomány tanulságait.

TAGÁNYINAK ez a munkája is a nyelvészeti szempontból igen értékes észrevételek és adatok egész sorát foglalja magában. Az ősmagyar *torról* és ezzel kapcsolatban a halotti áldozatokról adott magyarázataira folyóiratunk jelen füzetének *Megtorol cz.* cikkében térünk ki. A nemzetségi szervezetre vonatkozó adatait pedig a *szegről-végről* kifejezés megfejtésénél használjuk fel.

Rámutat TAGÁNYI arra, hogy az *eladó lány*, a XVII-ik századi *eladás* am. 'férjhez adás', a *székely megvenni* am. 'feleségül venni', a háromszéki *leányvásár*, mint a vásáros napok közé eső vasárnap neve, a magyaroknál hajdan divó nővásárlás nyelvi maradványai (23., 25. l.). Ugyancsak a nővásárlással összefüggő ősi magyar házassági jogszokásban (GARDÉZI), a nővételárnak, az ú. n. kalimnak, prémekből álló hozománynyal való viszonzásában találja meg eredetét a *hölgy*, eredetileg am. 'hermelin', a *meny*, *menyasszony*, *menyegző* és az állatnévként használt *menyétasszony* szavaknak, továbbá a régi magyar *Neste* és *Nusz* am. *nyest* és *nyuszt* nőneveknek: a leány, a ki a vőlegényre nézve bizonyos prémértéket képviselt, valamely prémesállat nevét kapta, mint a hogy az oroszok 1650 körül az eladólányt *kunka*-nak, azaz nyestecskének hívták (27—8.). A jó házasság próbaidejét meghatározó *hét tél*, *hét nyár* közmondás szerinte talán egy olyan házassági jogszokásban gyökerezik, hogy — a mint a walesi kelta jogban — az asszony hozománya hét év múltán már a családi vagyomba olvadt (29). — Szükségesnek tartaná az özvegyasszonyra vonatkozó népnyelvi anyag összegyűjtését, mert ebben is, pl. az özvegynek *árva* jelzőjében ősi, eltiúnt jogviszonyok nyomai lappanghatnak (31).

Az atyai hatalom hajdani korlátlanságának bizonyosságául hivatkozik arra, hogy a *család* és a vele egy származású *cseléd* szó eredetileg nem a család mai fogalmát és nem a mostani értelemben vett családtagokat jelentette, hanem velük együtt a háznép összességét, mint az atya alattvalóit (38). A *férj* szónak a régi nyelvből és némely tájszólásból ismert 'feleség, asszony' jelentésében a *matrilin*aris, vagyis anyai jogú szervezetnek az emlékét sejtí: annak a nyomát, hogy a vő a feleség törzséhez, nemzetségéhez csatlakozott, hasonlóan a kalotaszegi *rászálláshoz*, *odaszálláshoz*, azaz a feleség családjába való beházasodáshoz, a hol a vő *idegen* néven szerepel (41). Utal arra, hogy a *házas* tulajdonképpen annak a neve, a ki mint bizonyos (rendesen harmadik) izinglen való leszármazott a házközöségből kiválik: *külön kenyérre száll*, a palóczoknál *valakozás* (42). Szerinte a *háztűznézés* kifejezésben a tűzhely-kultusz szólal meg, hasonlóképpen a házasságtörés népi szavában: a *háztűzrontásban* is (58).

A jogszokások körébe vágó értelmezést nyernek: az *atyafiúvá való fogadás* vagy *fogadott atyafiúság* am. 'testvérréfogadás', az *osztályos testvérré fogadás* a kölcsönös öröklés kikötésével (66—7), továbbá a *vérint való testvérek*, a kik a vérivás szertartásával válnak testvérekké (71). A *fattyúnak* a Serm Dom. glosszái között előforduló *nemtelen* megfelelőjét arra idézi bizonyosságul, hogy a örvénytelen gyermek atyja *neméhez*, *nemzetségéhez* nem tartozhatik, s egyáltalán minden nemzetségen kívül áll, tehát semmiféle *nem-es-i* előjogokban nem részesülhet (80).

PATIS DEZSÓ.

Föld és Ember. Szerkeszti KOGUTOWICZ KÁROLY. 1921. évf. 2. sz.

Ez értékes számból a következő nyelvészeti tartalmú értekezéseket említjük meg: A Helynévmagyarázatok cz. rovatban BÁTKY ZSIGMOND az emberföldrajzi folyóirat olvasóinak figyelmét felhívja a helynevek magyarázatának településtörténeti fontosságára. — Azután a KARÁCSONYI JÁNOSTÓL MNy. XVII. 211. l. besenyő és kún eredetűeknek magyarázott *Bodoglár*, *Boglár* és *Maklár* helynevek *Bodog*, *Bog* és *Mak* alapszavainak megfelelőit kutatja hely- és személynéveink között: pl. a pozsonyi *Bodak*, a háromszéki és zsitvamenti *Bodok*, a beszterczenaszódi *Budak*. — Továbbá az ANONYMUSNÁL szereplő *Billa* besenyő vezér nevét fedezi fel a *Billa*, *Billye*, *Bélye* helynevekben; ANONYMUS *bulár* népevével pedig a *Bolár* és *Bolyár* helyneveket hozza összefüggésbe. — A *Vértés*, régen *Virthis* hegység nevének alapszavául egy *Vért* vagy *Vért* személynévet (adat?) vesz fel, a mely helynévvé válva maradt meg a komárom- és fejférmezei *Vért* vagy *Vért* nevekben. Az -s végződést pedig a *Martos-* és *Petes-féle* személynévek becéző -s-ével azonosítja. A *Vértés* becéző szerinte olyanféle jelentésben válhatott helynévvé, hogy *Vértés* az a hely, a hol a *Vért* [talán: *Vértés*?] nevű embernek, nemzetségnek birtoka, ülése volt. Eleinte tehát nem az egész hegységre vonatkozhatott a név, csak egy kis darab földre, erdőre vagy egyetlen dombra, melyet a *Vértés* nevű egyén birtokba vett. Nem teljesen meggyőző analógiákkal próbálja igazolni,* hogy a XIV-ik századi „dictus *Vértés*“ jelentése nem okvetlenül ‚vérttel ellátott‘, hanem kicsinyítő, illetőleg becéző is lehet a *Vért* személynévből. A *Vért*, *Vértés* tulajdonnevek köznévi megfelelőjét keresve, a szláv *urt* vagy gót *urti* am. ‚kert, gyom‘ szókra gondol. — Ugyanebben a rovatban (141—2. l.) TOLNAI VILMOS a *múl* ∞ *mály* ∞ *mány* szó összetételeit sorolja fel és az összeállítás alapján nyert értelmezésre támaszkodva, mint a hegy napsütéses oldalának jelölőjét földrajzi műszónak ajánlja. — Régi határjelzések és nevek cím alatt (142. l.) GRÖRFFY ISTVÁN a kúnsági *Nyilas halom*, *Csontos halom*, *Köves halom* nevek magyarázatát abban a XIV—XV-ik századi szokásban találja meg, hogy határjárások alkalmával a határdombokba különböző tárgyakat: poharat, késpengét, fazekat (magnam anforam comanicalem), nyílhegyet, köveket temettek el.

PAIS DEZSŐ.

Géza Fehér: Bulgarisch-ungarische Beziehungen in den V—XI. Jahrhunderten (Veröffentlichung der asiat. Kommission der Kőrösi-Csoma-Gesellschaft) Bpest, 1921. 8° 192 lap. A szerző — rövid bevezetés után — két főrésze osztja tanulmányát. Az első rész címe: „Bolgárok és magyarok a Kaukázusnál“. Ebben előbb a népvándorláskori hún birodalomról szól, melynek egyes törzseiben — a felbomlás után — a bolgárok őseit ismerjük meg. Azután a „magyar néphagyományynal“, azaz krónikáink azon adataival foglalkozik, melyekben (*Belár* és *Dula*) egy ősi bolgár érintkezés nyomait lehetne sejtenuünk. Behatóan tárgyalja még, Gombocz nyomán, a magyar nyelv bolgár-török jövevényszavainak kérdését. A történeti bizonyítékokra áttérve, „ősbolgárság“ (Urbulgarentum) címen a bolgár-

* Ezek között figyelemreméltó, bár nem egész helyesen megoldott ötlet a *Tagyos* és *Tagy* személynévek összekapcsolása a *Tadeus* keresztnévvél.

törökökre vonatkozó régebb történeti adatok kritikai áttekintését és összefoglalását adja. Az „ósmagyarság“ kérdésének megoldását a magyaroknak a savirokkal (Σάβιροι) való azonosításában keresi. A savir-magyarok, az avaroktól őshazájukból elúzetve, 461/465-től legalább is 558-ig, a Kaukázus fölött lakó onogur-bolgárok szomszédságában éltek és itt vették át a magyar nyelv bolgár-török jövevényszavait. 558-ban, MENANDER szerint, az avarok megsemmisítik a savirokat és 576-ban említik őket utoljára a bizánczi források (ugyan csak MENANDER) a Kaukázustól délre fekvő Albániában. Ők szerepelnek utóbb, az arab íróknál *ssa.vrdija*, *sjäv.vrdija*, az örményeknél *sevordik* néven. THURY bizonyítékai alapján ezek a népnevek azonosak a magyaroknak KONSTANTINOS PORPH.-nál említett Σαβάρτοι ἄσφαλοι nevével. Ezután a bolgárokra visszatérve, azok történetét ismerteti a dunai bolgár birodalom alapításáig. A második főrészcíme: „Bolgár-magyar vonatkozások az első bolgár birodalom összeomlásáig“. A „Nagy-Magyarország“ fejezetben nem tartja kizártnak, hogy a magyarok egy időben JULIÁN barát Magna Hungariájában is tartózkodtak. Ennek 558 és 830 között kellett volna történnie. Az első évszám a „savir-magyaroknak“ az avaroktól való meghódítása, a második pedig azt az időt jelzi FEHÉR szerint, mikor már a kazár birodalom északi szomszédságában, a Donnál találjuk a magyarokat. Lebediát, főként KONSTANTINOS PORPH. és GARDÉZI szövegének magyarázata alapján, a Don és Dnyeper közti vidékre helyezi. Értékes tanulmányát: „Bolgárok Magyarországon a honfoglalás előtt“ és „Vonatkozások a honfoglalást követő időkben“ című részekkel fejezi be. FEHÉR, itt csak főbb vonásaiban ismertetett munkáját, a nála megszokott nagy készültséggel írta. A felhasznált forrásokat, egyéni kritikai beállítása alapján, többnyire új szempontból világítja meg. Különálló egészet képez az a rész, melyet a bolgár népek korai történetének szentel (Urbulgarentum, 24—46). * Ennek a nagyfontosságú történeti kérdéskomplexumnak ő adja elő összefoglaló áttekintését. Erre vonatkozó következtetései rám meggyőzően hatnak.

A bolgár-magyar érintkezésekre nézve, helyszüke miatt, itt csak néhány megjegyzést kívánnék tenni. FEHÉR szerint a finnugor nyelvű „szavir-magyarság“ halász-vadász nép volt. Az állattenyésztéssel, földműveléssel és sok más fejlettebb műveltség körébe tartozó fogalommal, csak az onogur-bolgárok mellett megtelepedve ismerkedett volna meg. Nézetem szerint alig képzelhető, hogy egy halász-vadász nép az ilyen népek kezdetleges társadalmi szervezetével, állattenyésztő és földművelő, tehát okvetlenül magasabbrendű társadalmi szervezetben élő népek ellen győzedelmes harcokat folytasson. Pedig a savirok előbb kiszorítják lakóhelyeikről a saragurokat, urogoikat és onogurokat, mielőtt az utóbbiak mellé telepesznek. A *ló*, *nyereg*, *új*, *nyúl* és *tegez*, de még a *had* (71. l.) szó ismerete sem vehető fel magasabbrendű hadiszervezet bizonyítékául. Hiszen mindezek a legújabb időkig halász-vadász életmódú obi-ugoroknál is ismeretesek voltak. A savir-magyar azonosítás a Σαβάρτοι ἄσφαλοι név megfejtésének szempontjából igen megnyerő feltevés volna. Jövevényszavaink hangalakja alapján különböző korú bolgár-török érintkezéseket is

* Ue. magyarul (jegyzetek nélkül és valamivel rövidebben): FEHÉR G., A bolgár nép őstörténete: Turán, 1921, 19—36.

lehet feltételeznünk* és így az sem volna kizárva, hogy a „savir-magyarok“ történeti megjelenésük korában már átmentek volna az első, átalakító, bolgár-török behatáson. De a *savir* (vagy *sabir*)** nép nevére, a Kaukázustól északra fekvő vidéken, 558-on túl csak egy adatunk van, ez pedig más összefüggésre mutatna. Masjüdi szerint „a kazarokat törökül *sabiroknak*, perzsául *khazaránnak* hívják“***

GRÓF ZICHY ISTVÁN.

NÉPNYELV.

Jókai tájszavai.†

**dágvány*: dágványnak nevezik az olyan mocsarat, mely alatt kifejlő gázoktól pöffed, gózt fuval 52:157.

**daraszol*: rabok daraszolják a szúrposztónak való gyapjat 32:69, *doroszol* 62:390.

debreczeni szem: mikor valaki nem akar valamit meglátni, a mit láthatna 43:14.

degetes: szalonánának nevezik a népanyelven azt a ragacsos, d. részét a rosszul kelt kenyérnek, a mi a külső héjához tapad 51:313.

dermeteg: két férfinak teljes erejével kellett szétfeszíteni a legény d. tagjait 88:50.

diga: a civíl czíme a katonáéknál 43:238.

dimmeg-dömmög: az orra czimpáját veri s úgy d. előtte 10:227.

ki-dióz: vonásaiból kikelt arcaikkal, kidiózott szemekkel 8:165.

dombos: a mocsár dombosain kapáltak M. 144.

döbör: egy kiégett vulkánnak a döböre (kráter) az egész Solfatara 95:249.

dödörög: elbujt az asztal alá, onnan dödörögte dideregve 73:131.

dödörgés: kis idő múlva halk dödörgést hall az ajtóban 32:88;

düdürgés 44:77.

dörmögdél: csak úgy lassan d. magában 4:7.

**dözsölődik*: a bácsi nem győzött eléggé *dözsölödni*, hogy ki a tatár karmolja össze azokat az ő könyveit 22:54.

fel-duczol: az egész üres telken csak a felduczolt sövény maradványa látszott 9:36.

durnyi: elnyerte pénzüket a durnyin 81:267; — *durnyiz*: elővette a kártyát: nem durnyiznánk egy kicsit 63:43.

**duzma*: az egész arc helyét egy veres d. daganat foglalja el 70:24.

**elegy-belegy*: csácsog a buta nép ilyenkor mindent e. 81:182.

ember-vakarcs: ez a csúf e. a csakáu deli lányára ácsingózik 95:81.

**eresztvény*: most már elég hosszú volt az e., hogy a rákötött hágsó a pallsádok tövéig érhessen 2:245.

espékes: áll friss disznóhúsból, a melyre bőven leszeletelt vereshagyma van tetézve s eczetes tejeles lével borítva, az egész borssal behintve 91:70.

* Vö. PAASONEN: NyK. XLII, 62.

** Σάβιροι; a β hangértékére, idegen szavak átírásánál, vö. Gombocz: Über den Volksnamen *Besenyő*, Turár. 1918, 210.

*** Kitáb at-tanbih. ed. DE ГОРЬЕ. Bibl. Geogr. Arab. VIII, 83.

† Vö. MNy. XVIII, 134.

- fa-nyelű szent*: a feszületet úgy hija, hogy f. 43:169.
fajos: csinos menyecske és nem f., három esztendő asszony már és még sem kicsiny sem nagy 81:168.
falu-füle: az ilyen magamfajta semmihez látó f. fráternek bizony nem repül ám a sült veréb a szájába 22:66.
fancsali feszület: nem is úgy ültek ám ott, mint egy f. 88:22.
felláboz: obsittal kegyelmesen fellábozva 70:15.
fenéskedik: s még ó f., még mit izen neked 95:65.
festék: ezer a kívánsága, nálam pedig legkevesebb a f. (a pénz neve Csallóközön) 22:26.
fillentyű: papirossárkány kalimpázó fillentyűkkel E. 222.
**finczoltat*: elkezdte a lovát finczoltatni 67:89.
**finta*: a pénztárnok megszökése, tolvajsága csak koholt f. volt a chef részéről 79:73.
fityfirékel: a fáklya a vízbe elrepül, újra felveti magát magasra, fityfirékelve a sziporkákat 63:214.
**fityfrikel*: a veréb előbb csak ott f. a porban 96:422.
fity-fránya: hát az az autonom vámtarifa mi a f. lesz 58:181.
fittyengő-fránya: mi a f. kell neki 83:20.
fizimiska: herczegnóvízzel mosta fizimiskádat 86:216.
fóta: széles szövetet viselvén a ruhájukon fölül, a mit fótának neveztek 60:44.
föld-vár: elmentek földvára deszkát árulni 88:61.
förmeteges: f., havas, zúzmarás korszak 24:234.
**furkó*: ráismertek ebben a nyeletlen furkóban a mi Peti fiúnkra 91:18.
füge: f. egy menyecske 56:114; hiszen te fügegyerek vagy 63:28.
fütyögget: nagyokat f. 93:133.
fütyöng: a vaskocsi fütyöngve, dörögve ment odább 9:245.
fütyene: ez sem ördög már, csak f., de azért kókosnak hívják 60:70.
be-füvedez: a ház körül elszórva apró befüvedezett dombokra akadni 22:171.
**füvez*: a lovak ménes számra füveznek 84:213.
**gajmós*: hirtelen fogá hosszú g. botját, elfogá vele az úszó tetemet s odavoná magához 23:39.
gánicza: édesanyja mindennap nyögvenyelőt főzött neki (gánicza, a ki így jobban ismeri) 51:65.
meg-gárgyúl: megbolondult a mester, a mester meggárgyúlt 69:112.
**meg-gebbed*: semmiből se igyanak, a mit ott üvegben látnak, mert meggebbednek tőle 2:227.
geszt: az erdő, a pagony, a g., a cserje 73:15.
**gesztes*: hozd a pajdlimat, ha akarod, csak odáig a gesztesig 74:207.
gilva: csupa víz lett a marka, mintha revés gilvát szorított volna bele 93:242.
gógatás: (a kakas a hölgy kezéhez) tréfás enyelgéssel vagdalt, ismerős tréfás gógatását hallatva M. 123.
golya-hepp: tojásos g. 23:25 (valami étel).
görbedez: érdemes-e ezért reggeltől estig a himzőkeret mellett görbedezni 35:43.
 (Folytatjuk.)

ROVÁS.

Magyar, csehszlovák stb. (MNy. XVI, 34). — A csehországi hivatalos és félhivatalos, német nyelv majdnem kizárólag e kifejezéseket használja: *magyarisch*, *Magyarien*. Következésképpen így van pl. a félhivatalos propagandalapban, a *Prager Presse*-ben. Az ok jólismert: a mai Magyarországot — a mely a magyarok nemzeti állama — más név illeti, mint a történelmi Magyarországot, a mely „többségében“ másnyelvű népek állama volt, de a melyben „a magyarok ezeket a népeket uralmuk alatt tartották“. A csehek francziául írva szintén e szavakat használják: *magyar*, *Magyarie*. Így van pl. a *Gazette de Prague*-ben, s így írják a cseh szolgálatban álló külföldi propagandisták. Ha valamely francia nyelvű lapban *Magyarie*-t olvasunk, ez cseh forrásra mutat. Naivság ez a csehektől, mert a francziáktól elfogadtatni soha nem tudják (nemérdekelt francia ember e szót: *Magyarie* száján soha ki nem ejti, vagy kezével le nem írja), de a cseh lólábat kilógatják. Mindenesetre szeretnék a francia szóhasználatba bevinni. Egy nemzetközi értekezlet bizottsági ülésén egy cseh a *Magyarie*-t használta. Felszólalásomban kikértem e kifejezést, tekintettel arra, hogy a francia nyelvben századok óta a *Hongrie* használatos s hivatkoztam arra, hogy a nemzetek közötti udvariasság azt kívánja, hogy minden nemzetet és országot olyan néven nevezzenek, a milyent az illető nemzet megkíván. Végül a trianoni békeszerződés, a mely számukra szentírás kell, hogy legyen, természetesen szintén a *Hongrie*, *hongrois* szavakat használja. A bizottság elnököstül helyeselte álláspontomat. Különben a csehek igen érzékenyek az ő „országuk“ nevére. Budapesten egy félhivatalos cseh úr félhivatalos magyar helyen nemrégiben arról panaszkodott, hogy a magyar lapok folyton *cseh kormányról* stb. beszélnek *csehszlovák* helyett.

Erdekes a következő eset is. Csehszlovákiát az első nemzetközi szerződések vagy *la Tchéco-Slovaquie*-nak vagy *la République tchéco-slovaque*-nak nevezik (így pl. a *saint-germain-en-laye*i, 1919 szept. 10-én kelt szerződés, a mely a csehszlovák állam első hiteles, diplomáciai alapokmánya). Nemrégiben a cseh kormány levelet intézett az egyes kormányokhoz és a Nemzetek Szövetségéhez, kérve, hogy nevét ezentúl egy szóba írva használják (*Tchécoslovaquie*, *tchécoslovaque*). Czélja ezzel bizonyára az volt, hogy a kettős név együtthasználását mindjebben meghonosítsa a nemzetközi életben. Emlékeztet arra a régi és sokat vitatott magyar kormányrendeletre, a mely a helynevek hasonló használatát „írta elő“ (*Kiskunfélegyháza*), de jellemző, hogy az a rendelet a törvényhatósági városok nevéhez nem nyúlt, mert ezeknek neve törvényben gyökerezik (tehát: *Nagyvárad*).

Az összetett népnevekben a francia nyelv mégis kifog a cseheken. Az ilyenszerű kifejezések, mint: *guerre franco-allemande* cseh másában (a hol t. i. a cseh népnév első tag) a francziák bizony csak ily módon írják: *le traité tchéco-polonais*. S oda a *szlovák*! Az új országok egyébként sok fejtörést okoznak érzésben a francia újságíróknak. Legtöbb baj Jugoszláviával van (a mely hivatalosan, tudjuk, *Szerb-Horvát-Szlovén Államnak* nevezetik). Megesik t. i. az ilyen hiba: *Palliance yougo-roumaine*! Különben a magyar nép francia nevére sincs ilyen helyzetben kialakult használat. Régen

t. i. csak *austro-hongrois* dolgok voltak, tehát a probléma nem létezett. Most hol convention *magyaro-roumaine*-ről (s itt a *magyar*, minden czélzat nélkül, a könnyebbség kedvéért van), hol *traité de commerce hungaro-tchéco-slovaque*-ről, hol pedig *rapprochement hongro-roumain*-ről beszélnek. Megjegyzem, a francziák a *magyar* melléknévet (a *hongrois* mellett) akkor szokták használni, ha „tösgyökeres magyar“-t akarnak vele mondani. Hallottam „régii magyar, ősi magyar“ értelemben is a beavatottabbaktól (tehát *magyar: hongrois* mint *finnois: finlandais* volna).

Végül a mi a *magyar* szó használatát illeti az oláh nyelvben, ez bizonyára erősen terjedhet, mert az *Indépendance roumaine*-ben sokszor olvasom e szót francia szövegben, de oláh gunyában: *maghiar* (pl. *langue maghiare*). Sőt, a román kormány a Nemzetek Szövetségéhez intézett beadványaiban, az erdélyi magyar dolgokról szólván, a *hongrois* mellett a *maghiar*-t is használja. Lehet, hogy csupán a változatosság kedvéért teszi, de ha nem hagyja abba, én majd *valaque*-ot fogok írni, róluk szólván, az én beadványaimban.

(Genf.)

B. Z.

Société des Nations (League of Nations, Società delle Nazioni). Hivatalos magyar neve a békeszerződésnek, sajnos, magyar törvénynyé emelkedett hivatalos fordításában: a **Nemzetek Szövetsége**. (Engedelmet kérek, hogy nyelvészeink és nyelvművelőink figyelmébe ajánljam a békeszerződés hiv. magyar fordításának nyelvét. A szabotosság, pontosság és általánosságban a magyarosság szép példája. Az utóbbi századokban elhanyagolt magyar diplomáciai műnyelv újjáteremtésére hathatós igyekezet.) De még az első időkben, a mikor erről az új fogalomról a németnyelvű lapok nyomán lapjaink tudomást vettek, a *Völkerbund*-ból hamar lefordították a *Népszövetséget*. Mi, magyarok, nagyon jól tudjuk, történelmünk és jogfejlődésünk útján, hogy *nép* és *nemzet*, az más. Most már hallatszik a *Nemzetek Szövetsége* is. Helyesnek tartanám, hogyha kizárólag ezt használnánk. Egyéb kísérletek (angol-német vegyítés): *Népek Ligája*, *Népliga*. Mindkettő hibás a *nép* szó használata miatt.

A mikor a *Magyar titkárság* nevét kellett megállapítani, a következő elnevezést ajánlottam a külügyminisztériumnak, a mely javaslatomat el is fogadta: **MAGYAR KIR. TITKÁRSÁG A NEMZETEK SZÖVETSÉGE MELLETT** (*Secrétariat Roy. Hongrois près la Société des Nations*). Ez tehát a neve a mi genfi magyar titkárságunknak, a mely mintegy összekötő hivatal a magyar kormány és a N. Sz. (ez pedig állandó rövidítése lehetne, mint a francziáknál: S. d. N.) között, illetőleg a magyar kormány állandó képviselője a N. Sz. mellett. Csak akkor vagyok megakadva, ha ragozott alakban kell használni. Mi jobb: „a N. Sz. melletti magy. kir. Titkárság nevében...“, vagy „a N. Sz. mellett működő magy. kir. T. n.“ Én az előbbit használom (hiszen névutókat el lehet látni -i melléknévi képzővel), de az újságok mindig „működő“-re javítják. (A N. Sz. mellett működő m. kir. Titkárság. SZERK.)

(Genf.)

B. Z.

TÁRSASÁGI ÜGYEK.

XCVII. b. Választmányi ülés (1921 április 19).*

Jelen vannak Szily Kálmán elnöklete alatt Melich János titkár, Erdélyi Lajos, Gulyás Pál, Hóman Bálint, Horváth János, Jakubovich Emil, Nagy Gyula, Németh Gyula, Pais Dezső, Sági István, Szendrey Zsigmond, Tagányi Károly, Tolnai Vilmos, Viszota Gyula választmányi tagok. Jegyző: Horger Antal.

1. A megelőző ülés jegyzőkönyvének fölolvastása és hitelesítése után az elnök bemutatja a vallás- és közoktatásügyi miniszter úr leiratát, melyben a MNy. nyomtatásához szükséges papiros kilóját 20 K áron ajánlja föl a MNyT.-nak, esetleg talán még valamivel olcsóbban is. — Örvedetes tudomásul szolgál.

2. Bemutatja a székesfővárosi tanács átiratát, melyben a MNy.-et iskolái számára az eddigi 14 példány helyett 198 példányban rendeli meg. — Örvedetes tudomásul szolgál. A választmány ez alkalommal is újból hálás köszönetét fejezi ki a titkárnak ez ügyben való buzgó fáradozásáért.

3. A titkár bejelenti a MNyT. egyik buzgó tagjának, Somogyi Géza tanárnak halálát. Elhunyt tagtársunk már egyetem hallgató korában buzgón érdeklődött a magyar nyelvtudomány iránt, tanári működésének rövid 3—4 éve alatt több érdekes kisebb cikket írt a MNy.-be és a Nyr.-be, s az utóbbi időben a vas megyei hegyháti nyelvjárásnak egy nagyobb monographiáján dolgozott, a mely a beküldött mutatóványból ítélve igen értékes munkának ígérkezett. Bátyja megígérte, hogy hátramaradt nyelvészeti tárgyú kéziratait be fogja küldeni a MNyT.-nak. — A választmány sajnálattal veszi tudomásul a bejelentést és az elhunyt szomorú sorsán való őszinte sajnálatát ez ülés jegyzőkönyvébe iktatja.

4. A titkár bejelenti, hogy a MNy. szerkesztősége, a folyóirat tartalmának változatosabbá tétele czéljából ezentúl nagyobb tért szándékozik engedni a nyelvhelyességi kérdések fejtegetésének és a megjelent nyelvészeti irodalomról állandóan rövid ismertetéseket fog közölni. Kéri ehhez a választmány hozzájárulását. — A választmány egyhangúlag helyesli a szerkesztőség tervét.

5. Az elnök bejelenti, hogy a választmány még 1908-ban megbízta Horváth Endre sümegi főreáliskolai tanárt szülőfaluja, a veszprémmegyei Lovászpátona tájzsótárának megírásával. Horváth Endre még a háború előtt elkészült munkájával, föl is vette már az érte járó tiszteletdíjat, de még mielőtt beküldhette volna a kéziratot, kitért a háború, Horváthnak be kellett vonulnia, nemsokára orosz hadifogságba esett, s azóta, szinte öt év óta, sem róla magáról, sem munkájáról nem hallottunk semmi hírt. Örömmel jelenti, hogy a múlt héten levelet kapott Horváthtól, melyben jelenti, hogy Szibériából szerencsésen hazaérkezett s kéziratát sértetlenül megtalálva, beküldte a MNyT. címére. A terjedelmes munka, egy jókora ládába csomagolva, azóta meg is érkezett. — A választmány örömmel veszi tudomásul a bejelentést, üdvözlí Horváth Endrét szerencsés hazaérkezése alkalmából, és fölkéri Szinnyei

* Tévedésből kimaradt az 1921. évfolyamból. Szerk.

József, Tolnai Vilmos és Horger Antal választmányi tagokat a beküldött munka megvizsgálására.

6. Az elnök ez alkalomból bejelenti, hogy Horváth Endrével egyidőben megbizta Erdélyi Lajost is az alsóháromszéki és Csúri Bálintot a szatmármezei tájszótár megírásával, de ezek a szótárak még nem készültek el. — A jelenlevő Erdélyi Lajos eladja, hogy munkáját eddig az oláh megszállás miatt nem tudta megírni, de 1922 szeptemberéig, elkészül vele. Egyúttal engedélyt kér arra, hogy szótárának A-betűs részét beküldhesse, s kéri, hogy a Horváth szótárának megírására kiküldött bizottság mondjon erről is véleményt. — Tudomásul szolgál.

7. A titkár bejelenti a következő könyvadományokat: Zolnai Gyulától, A -si képző eredetéről, Buday Lászlótól, A megcsontított Magyarországnak. — Köszönettel elfogadjatnak.

8. Az elnök bejelenti, hogy folyó év február 21-től ápr. 15-ig a tagdíjakon fölül fizettek L. I. Győrből 250, Lipták Pál 200, Röser Alfréd Edvin 200, Balogh Jenő 100, Raffay Sándor 100 K-t és sokan mások ennél kisebb összegeket. Összesen százan fölülfizettek 2488 K-t. A MNy. terjesztésére adományozott az Osztrák-magyar bank budapesti igazgatósága 3000, Szaczelláry György 2000 K-t. E címen eddig összesen 14,150 K folyt be. — A választmány elhatározza, hogy vétessék jegyzőkönyvbe valamennyi nemeslelkű adakozó iránt érzett őszinte hálája, továbbá kéri a MNy. olvasóit, hogy támogassák ezentúl is tehetségük szerint Társaságunknak a mai szomorú viszonyok között kétszeresen fontos nemzeti és tudományos munkáját.

9. Az elnök a távollevő pénztáros helyett jelentést tesz a pénztár ápr. 15-i állapotáról. Az egész bevétel 68,861·91, az egész kiadás 27,808·81, maradék 41,053·10 K. Ebből folyószámlán 40,774·29, készpénzben 278·81 K. — Tudomásul szolgál.

10. Új alapító tagokul jelentkeztek: Boldizsár Kálmán, Debreczen 500, Kardos Albert, Debreczen (I. részl.) 100 K-val. — Megválasztatnak.

C. Választmányi ülés (1921. decz 27).

Jelen vannak Szily Kálmán elnöklete alatt Szinnyei József alelnök, Melich János titkár, Munkácsi Mihály pénztáros, Gombocz Zoltán, Gulyás Pál, Horváth János, Németh Gyula, Sági István, Szendrey Zsigmond és Tolnai Vilmos választmányi tagok. Jegyző: Horger Antal.

1. A megelőző ülés jegyzőkönyvének felolvasása és hitelesítése után az elnök visszapillant a MNyT. fennállásának elmúlt 17 esztendejére, megköszöni a választmánynak és a Társaság minden egyes tagjának azt a támogatást, melyben őt az egész időn át, különösen a kezdetnek s a közelmúltnak nehéz éveiben részesítették, de kéri, hogy a Társaság mentse fel őt az elnöki és szerkesztői tiszt alól, mert attól tart, hogy megfogyott ereje már nem tudna megfelelni a reá háruló súlyos feladatoknak.

Szinnyei József alelnök a választmányi tagok nevében kifejti, hogy az elnök úr felszólalása fájdalmasan érintett valamennyiünket, mert jól tudjuk, hogy mit köszönhetünk neki. Ő hozta létre a MNyT.-ot, az ő körültekintő gondosságának köszönhető, hogy Társaságunk pénzügyei mindig rendben voltak, sőt még ma is rendben vannak, és jórészt neki köszönhető, hogy ilyen kitünő folyóiratunk

van. Véleményünk szerint Társaságunk még nem erősödött meg annyira, hogy ellehetnénk az ő bölcs vezetése nélkül. Talán lehetne az ő terhen könnyíteni azzal, hogy visszaállítjuk a hármas szerkesztés rendszerét, hiszen Gombocz Zoltán tagtársunk, a ki régebben már résztvett a szerkesztésben, ismét Budapesten van. A választmány nevében kéri az elnököt, hogy vegye ismét fontolóra elhatározását, s ha lehet, másítsa meg.

Az elnök megköszöni az alelnök kitüntető szép szavait, de kijelenti, hogy elhatározása végleges; mind az elnöki, mind a szerkesztői tisztától meg kell válnia. Ha a választmány talán megtisztelné azzal, hogy kitéteti a MNy. címlapjára, hogy „Szily Kálmán közreműködésével szerkeszti“ ez és ez, azt szívesen fogadná, tapasztalataival és tanácsával egyébként is mindig szívesen fog szolgálni, mert nem szándékozik véglegesen visszavonulni a Társaságtól, de bármely felelősséggel járó állást el kell háritania magától. — A választmány azt határozza, hogy még nem tekinti megmásíthatatlannak az elnök bejelentését s a tisztújítással kapcsolatos javaslatok tételére kiküld egy bizottságot, melynek tagjai Tolnai Vilmos, Szendrey Zsigmond és Horváth János.

2. Horger Antal és Munkácsi Mihály magánviszonyaik változása miatt kéri a választmányt, hogy ne jelölje őket újra a jegyzői és pénztárosi tisztre. — Egyelőre tudomásul vessük.

3. A titkár bejelenti Kicska Emil halálát. — Fájdalmas tudomásul szolgál. A választmány fölkéri Klemm Antalt, hogy méltassa az elhunyt érdemeit a MNy.-ben.

4. A titkár bejelenti, hogy gróf Zichy Nándor 1800 és Kollányi Ferencz 1000 K-val gyarapították alapítványukat és bemutatja *Balogh Jenő* nagylozsi tanítónak következő levelét:

„A Magyar Nyelvtudományi Társaság pénztári hivatalának, Budapest. — Egy nemzet csak úgy tarthat számot az örökkévalóságra, ha nyelvét, mint az ősokról reászálló drága örökséget a legfőbb gonddal, szeretettel ápolja, fejleszti. Csak addig leszünk magyarok, míg szépséges magyar nyelvünkért minden tőlünk telhető áldozatot meghozunk. Ezen kötelességtől sarkalva egy alapítványt szeretnék hozzájárulni a Magyar Nyelvtudományi Társaság támogatásához. Igaz ugyan, hogy mint ő családtaggal bíró falusi tanító nem bővelkedem a földi javakban, de mégis hazafíúi kötelességemnek tartom fizetésemből egy részt kiszakítani egyetlen számbavehető kincsünknek, a magyar művelődésnek megmentésére, annál is inkább, mert úgy érzem, hogy a magyar művelődés halála a még meglévő Csonka-Magyarország halálát is jelentené. Az alapítványt I. részlete gyanánt 200 K-t küldök a mai postával. Fogadják ezen csekély összeget oly szeretettel, a milyennel én küldöm. Hazafias tisztelettel *Balogh Jenő* tanító. Nagylozs (Sopron m.) 1921, XII, 11.“ — A választmány mélyen meghatva elhatározza, hogy e levél iktattassék egész terjedelmében a jegyzőkönyvbe.

5. A titkár bemutatja a legutóbbi választmányi ülés határozata alapján a törvényhatósági joggal felruházott és a rendezett tanácsú városokhoz intézendő körlevél szövegét. — Tudomásul szolgál.

6. Az elnök indítványozza, hogy a közgyűlés január 24-én tartassék. A közgyűlés előtt Klemm Antal fog előadást tartani A magyar mondat ősi elemeiről. — Elfogadtatik.

Több tárgy nem lévén, az elnök bezárja az ülést.

LEVÉLSZEKRÉNYÜNK.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság folyóiratának, a „Magyar Nyelv“-nek szerkesztősége (VIII. ker., Múzeum-körút 6—8) a közönség köréből hozzá intézett magyarnyelvi (nyelvtörténeti, nyelvhelyességi, műnyelvi) kérdésekre mindig teljes készséggel válaszol.

19. R. S. kérdésünkre közli velünk, hogy a *szedret* Nógrád megyében *sédérnek* mondják, ugyanott az emberek *sédrezn*i mennek. (vö. MTsz., a hol szintén van egy *se*der alakv. Nógrád m.-ből. Szerk.)

20. B. J. írja: A háborús katonanyelvről a „Magyar Nyelv“ XVI, 167. kk. lapján hasznos cikket közölt CSEFKÓ GYULA tollából. A cikk szerzőjének igaza van: míg e kérdésnek külföldön már számottevő irodalma van, nálunk még a kezdő lépéseket sem tették meg a rendszeres gyűjtésre. A „Times“ irodalmi mellékletének 10. számában (710) egy hirdetést olvasok, a mely tanúságot tesz róla, mily buzgalommal foglalkoznak nyugaton a nyelvvalakulás és nyelv gazdagodás e fejezetével. A számunkra tanulságos hirdetést ide iktatom: „HÁBORÚS SLANG. „Notes and Queries“ (A „Times“ egyik melléklete, a mely a tudományos adatgyűjtés céljait szolgálja) ezidei folyamában különleges és állandó érdekességű tárgynak nyitja meg hasábjait: az angol hadsereg-slang-*nek*, a mint a nagy háborúban használatos volt. A szavak első lajstomát érdekesítő cikk vezet be: „A slang-ról általában és különösen a háborús slang-ról.“ — Az angol példát követnünk kellene. Valamely katonai szaklapunkra vár a feladat, hogy — a ma ránkparancsolt szerény keretekben — a gyűjtést mihamarabb megindítsa.

21. R. F. úrnak. A *lág*y, *lagymatag* és *langyos* szavak egymáshoz való viszonyáról részletesen írt Gombocz Zoltán a NyK. XXXIX, 226—228. lapján. Szerinte a fgr. alapnyelvi nasalis + consonnans hangcsoportok denasalisatiója kétségkívül a magyar nyelv külön életében ment végbe. A *lág*y, *langyos* stb. szó esetében szintén fgr. alapnyelvi nas. + cons. hangcsoportról van szó (vö. v.og. *lańšey* ,puha‘, f. *loút* ,lelógó‘ stb., l. SZINNYEI, NyH.) Feltehető már most, hogy az ősmagyarban a nas. + cons. hangcsoportú alak egyúgyazon szón belül váltakozott a denasalisált alakkal (vö. *langy* ~ *lág*y). A mai *lág*y a gyenge fok, a *langy*- pedig az erős fok javára való kiegyenlítőds eredménye volna. K. P.

22. Mutatvány egy magyarnyelvű cseh-tót tankönyvből. A cseh kormány elrendelte, hogy az általa megszállt területen megtartott tanítóknak és egyéb tisztviselőknek kiegészítő vizsgálatokat kell tenniök. E kiegészítő vizsgálatok az ú. n. nosztrifikációs vizsgálatok. Hogy mi e vizsgálatok anyaga, pontosan nem tudjuk. Bizonyos azonban, hogy a cseh és tót nyelven (vagy csak tót nyelven) kívül a történelemre is kiterjed. Ez a megállapításunk azon tankönyvön nyugszik, a mely a napokban a kezünkbe került s a melynek következő a címe: A Csehszlovák köztársaság területén élő népek történelme. A nosztrifikációs vizsgálatok követelményeinek megfelelőleg egybeállították: Ježo Márton tanfelügyelő

és Banai Tóth Pál polgári iskolai tanár. Komárno (Komárom) 1922. Nagyon érdekelt, hogy mi is van hát ebben a tankönyvben s mondhatom, sok-sok újat tanultam belőle. Íme mutatóba néhány új igazság:

A magyarok házakat építeni csak később, valószínűleg a németektől tanultak. Legalább erre enged következtetni a *ház* (*haus*) szó. A letelepedés későbbi éveiben pedig a földművelést a szlovákoktól tanulták. Erre mutat megint a sok idevágó szlovák eredetű elnevezés (l. 21. l.).

A XI—XIII. sz.-ban nevezetes volt a Zólyomi Nagyžupa. A XIII. sz. kezdete óta a Kačicok mint örökös župánok igazgatják ezt a nagy vidéket, a mely Bars, Hont, Zólyom, Túrócz, Árva, Liptó megyéket foglalta magában. (42. l.)

Csak Máté alatt Szlovenszko önálló volt (80. l.), azelőtt és azután a magyar királyok egyúttal Szlovenszko királyai is. A történelmi dolgokból kűtőnben csupa olyat hirdetnek igazságul, a mi Sasineknél található, a kinek minden történelmi műve tót propagandairat volt.

A művelődéstörténelmi részben is sok új igazság van. Így pl., hogy Bél Mátyás a szláv összetartás híve volt (l. 141. l.). Ha a nosztrifikációs vizsgálatokon Škultéty József bratiszlavai (nb. ő nem lehet pozsonyi) tanár úr is vizsgáló, akkor a jelöltek bizonyára megbuknak, mert ő pl. csak nemrég is azt írta, hogy Bél a legnagyobb magyarón volt, a ki nem átallotta a magyar nyelvet anyanyelvének vallani (l. Sto dvadsat'pät' rokov 87, 109—111.).

Nem szedhetem mind gyöngysorba azt a sok-sok új „igazságot“, a melyet a könyvből tanulni lehet. Csak azt kérdezem, hogyan lehet a XX. században vizsgálatok anyagául szemszedetett valótlan-ságokat előírni s azokat józan emberektől komolyan meg is követelni.

K. P.

23. P. I. úrnak. Kérdésére ezeket feleljük: A lat. *Laurentius*-ból az ó-magy.-ban *Laurenczius*, majd ebből elvouiással és hangzóilleszkedéssel *Leurencz* lett. E keresztnévből rövidüléssel és továbbképzéssel alakultak a következő személynevek s belőlük keletkezett helynevek: *Leua* (szn.-i adatokra vö. Vár. Reg., Kovács, Ind.; -a képzővel); szn.-ból *Léva* hn. (innen tót *Levice*, ném. *Leventz*) | *Leuca* (= Lócse, előbbi *Leuca* szn.-ből, a mely ó-magy. -*csa* képzővel alakult, vö. még az ó-magy. *Leucin*, *Leucsiud* szn.-eket Kovács, Ind.); az ó-magy. *Leuca* = Lócse hn.-ből ném. *Leutschau*, lat. *Leutschovia*, tót *Lewoča* | *Leuka* (-*ka* képzővel, szn.-i adatokra vö. Kovács, Ind.); szn.-ből *Leuka* > *Léka* hn. (vö. Csánki II, 725; ném. *Luckehaus*, *Lockehaus* Lipszky, Rep.). Lehetséges, hogy az ó-magy. *Neuka* szn. (l. Vár. Reg.) szintén *Lőrincz* névvel függ össze, vö. hogy *Lőrincz*nek van magy. népnyelvi *Nőrincz* változata is | *Leukes* (-*k* + -*s* képzővel; szn.-i adatokat l. Kovács, Ind.); szn.-ből hu.: *Lőkös*, l. erről Karácsonyi: MNy. I, 182. M. J.

A SZERKESZTÉSÉRT FELELŐS: MELICH JÁNOS ALELNÖK,
A KIADÁSÉRT: SÁGI ISTVÁN PÉNZTÁROS.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

XVIII. KÖTET.

1922 NOV.-DECZ.

9—10. SZÁM.

Petőfi nyelvéről.

Petőfi pályája kezdetén teljesen annak a költészetnek világában él, a melyet almanachlírának szokás nevezni. KÖLCSEY, BAJZA, VÖRÖSMARTY, néhol KAZINCZY hatása érzik tárgyukörén és stílusán egyaránt. Most, hogy *Zsengéi* a PETŐFI-kutatás, elsősorban FERENCZI ZOLTÁN érdeme által, szép számmal egybe vannak gyűjtve s a VOINOVICH-féle kiadásban együtt olvashatók, határozottan megállapíthatjuk ez igazságot. De maga is tanúságot hagyott róla, hogy legfőbb becsvágya volt az Athenaeum költői közé bejuthatni, hogy BAJZA, a szigorú kritikus fogadja el verseit és erősítse meg önmaga felől való hitében. Első verse, *A borozó*, az Athenaeumban jelent meg, a *Távolból* címűt BAJZA tanácsára írja trocheusokban. Minden nevezetesebb költői iskolának megvan nemcsak a maga esztétikai vezérelve, de nyelvkincse is. Más a GYADÁNYIÉ, mint a KAZINCZYÉ, más ARANYÉ és ADYÉ. Vannak kedvelt szavaik, szókötéseik, szóképeik, még mondattanuk is, a különböző egyéniségek szerint változók, de alapjában egy közös irányra mutatók. A költészet vezérelve ekkor az eszményiség volt: a költészet szebb, jobb világ, mint a való s ennek megfelelőleg a költői nyelv is válogatottabb, finomabb, magasabbrendű, mint az élet nyelve, a beszélt nyelv. Innen e nyelvnek mesterkéltsege, feszes irodalmisága, sokszor dagálya és affektáltsága.

Irodalom. PROHÁSZKA JÁNOS: P. költői nyelvének fősajátságai. Bpest, 1909. Nyelvészeti Füzetek 58. — LABAN FERDINAND: A prosopopeia Lenaunál és befolyása Petőfire. Kolozsvár, 1882. — LENKEI HENRIK: P. és a természet. Bpest, 1892. — LOÓSZ ISTVÁN: A képes beszéd és P. költői képei. EPhilK. 25. 1901. — U. a. P. költői képei művelődéstört. szempontból. U. o. 27. 1903. — RUBINYI MÓZES: Nyelvészettika. Beöthy-Emlékkönyv. 1908. — FERENCZI ZOLTÁN: Shakespeare és P. Magyar Sh. Tár III. 1910. — OLÁH GÁBOR: P. képzelete. Bpest, 1909. — HORVÁTH JÁNOS: P. Sándor. Bpest, 1922. (Főleg: I. Továbbá: 81—88. l., 199—200. l., 437—38. l.) — SZIEGT-VÁRI IVÁN: A százéves Petőfi. Bpest, 1922. 184—213. l.

Ily világfelfogás okvetlen sentimentalismusra is vezet, hiszen a valóság szomorú az ideálhoz képest és így a stílusban is kell valami érzékeny, fájó, megthott elemnek lennie. Az idegen, német költők követése aztán még bizonyos németes színt is hozott magával, a mi szintén alkalmas volt arra, hogy növelje a köznyelv s a költői nyelv közti távolságot. Minde stíluslemekeket feltaláljuk PETŐFI zsengeiben is. Majd VÖRÖSMARTY, majd KÖLCSEY, majd BAJZA, olykor KAZINCZY szavai, kifejezés módja ütik meg fülünket, s mint HORVÁTH JÁNOS megjegyzi (9. l.), ha annak idején nyomtatásban is megjelennek, bizvást elvegyülhettek volna az egykorú versek tömegében. PETŐFI stílusa sokszor fellengő, affektált, modoros, mint kezdőé, utánzóé még inkább, mint mintáié. *Szárnya képzetének dicsőbb világokhoz ragadja (Tünődés). Merészen mássza Helikon bérczét öröklétű hírkoszorút tüzendő fűrtibe a fénytetön (Újság). A mcsolygó téreken a tavasz új virányi illuzozónak (Változás). Keble éjén káj koránya támad kincsaták után (Ideál). A kellemgazdag ifjúságnak elhulla bájvirólata (Tünődés).* Megtaláljuk azokat a németes összetett főveveket is, melyekről BAJZA nyelve oly hírhedt volt, de melyeket egyébként KÖLCSEY, SZEMERE, VÖRÖSMARTY is kedvelt. Ilyenek: *a tavasz bájgyermeki (Bosszú), az életüdv örömvirági (Galgaparthoz), lángszerelmem szép viszonzója (u. o.), fojtott dühéremény (Lehel), piruló lángajakán mézcsókjait lecsókolván (Álom).* Efféle összetételek egyébként költészete későbbi folyamán is bőven akadnak nála, mint: *áldássúly, bűhatalom, kéjmámor, kincsa, sírcsend, ünnepszaj, tűznyíl, úrkény, népkedvencz, polgárerény, harcodal, istenharag, hajnalég, habzaj* s még számos más. Német hatásra vihetők vissza az ilyenek is, mint: *A szőke fűrtők gyermeke (Ha életében), Szerencsétlenségnek embere, ki vagy te? (J. V.), Ki vagy, nyomornak embere? Örök dicsőség gyermeke! (Az utolsó alamizsna).*

Íróink PETŐFI felléptekor már elfogadták a nyelvújítás vívmányait, sőt ekkor már a tisztulás folyamata ment végbe: kiválogatni azt, a mi szükséges, életrevaló és mellőzni a feleslegeset vagy rosszat. TOLNAI VILMOS gondos, betürendes összeállításban mutatta ki, mit köszönhet neki PETŐFI is. Megtaláljuk e jegyzékben a korabeli költészet legkedveltebb szavait, melyek már nyelvkincsé váltak, mint *alkony* (alkonyat is), *andalít, ábránd, ármány, báj, bü, bitor, csalogány, csattogány, csermely, csillám, dalnok, dana, eszmény, élv, éremény.* PETŐFINél rendszeren így: *érzelem, éppígy képzemény képzelet helyett. Gyönyör, hangász, kellem, káj, korány, közöny, lelkiület, magány, mosoly, nemtó, ömleng, pír, reg, regényes, repkény, tömkeleg, úr, vadon, varázs, vágy (vágyás is), virány* stb. Helyet találnak e szókincsben oly rosszul képzett szavak is, mint: *kedvencz, kegyencz, védencz, elméncz-kedik, nyilvánj (Ki fogok lépni a nyilvánj piaczára. A táblabíró, IV), sétány, merény, csatár, aggalom, tanoda.* Csonkult összetételek közül: *védangyal, ütér, nyughely, menhely, laktárs.* Azonban a nyelvújítás némely németes összetételek: *gyönyöríttas, gyönyörzomjas, hirczszomjas, pénzszomjas, vágyzszomjas, vérszomjas, mézéhes, égmagas, érdemtéljes, átokteljes, bánattéljes, dühtéljes, élettéljes, eseményteljes, méltóságteljes, nyomorúságtéljes, titokteljes, örömteli, illatterhes, illatterhes, inségtérhes, villámterhes, túlbuzgó, túlszerény.* Azonban a nyelvújítás némely alkotását már PETŐFI komikus hatás keltésére használja, például, mikor a szemérmes Erzsók szemének *bájdús* kifejezéséről beszél (Helység Kalapácsa), vagy A táblabíró arczáról azt mondja, hogy: *Arcza kellemdús arcz, bár az orra kurta (I). Zsengeiben a kellem-*

gazdag szót még komoly értelemben vette: *A kellemgazdag ifjúságnak Elhulla bájvirulata* (Tünődés).

A klasszicizmus mindenütt arra törekedett, hogy egy a köznyelvtől eltérő, magasabb nyelvet hozzon létre, a *style sublimé*-t, vagy ahogy KAZINCZY nevezte, a *fentebb* stílust. KAZINCZY nyelv-, illetőleg stíljújtásának épp az a főérdeme, hogy belevitte irodalmunkba a finomabb ízlést, a melynek oly sokáig híjával volt, egy magasabb gondolat és érzelmvilág kifejezésének eszközét teremtette meg s adta át fejlődésreképesen a következő, tehetségesebb költőnemzedéknek. VÖRÖSMARTY nyelvalkotó képessége aztán feloldta feszességét s hatalmas pathosa csodálatos áradattal ontotta dictióját. Azonban a kornak új követelményei támadtak a nyelv iránt. A klasszicizmust felváltotta a romantizizmus: az eszménységet a természetesség. A romantikus költő nemcsak a társadalom felső, művelt rétege, az udvarok és szalónok számára ír: a nemzet egészét tartja szem előtt s a nép alsóbb osztályaira is hatni kíván. Nem jelenik meg mindig ünnepi pózban, mint egy magasabb világ követe, hanem elvegyül a sokaság közt s a mindenkivel közös érzelmeket, gondolatokat énekli. A fentebb stílus számára megvolt a KAZINCZY hagyománya; VÖRÖSMARTY megszabadította feszességétől, PETŐFI és ARANY megszabadították VÖRÖSMARTY szónokiasságától. Oly költemények, mint PETŐFITől a Homér és Oszián, September végén, Erdélyben, a hol az óda magaslatait éri el, mutatják a VÖRÖSMARTYHOZ való közelállást, de egyben távolodást is. Emellett azonban szükség volt oly stílusra, mely közel van az olvasóközönség átlagnyelvéhez: a művelt köznyelvet viszi be a költészetbe, de ment a GVADÁNYI és CSOKONAI alszerűségétől. E természetes, közvetlen, föl- és lefelé egyaránt mértéket tartó költői nyelv megalapítása PETŐFI érdeme.

PETŐFI föllépésekor úgy látszott, mintha főcélja lenne a népiességet bevinni az irodalomba, de nem abban a nemesített értelemben, a hogy KISFALUDY KÁROLY és KÖLCSEY megkezdték, hanem azon nyersen, mint a csárdák vendége, lobogós ingujjban, fokok a kezében, nagyokat kurjantva. Ime veszélyben a magyar műnyelv, a nagynehezen kifejlett irodalmi ízlés, KAZINCZY vívmányai: visszaesünk a GVADÁNYI korába, a CSOKONAI ízléstelenségeihez! Még oly komoly elmét is, mint ERDÉLYI JÁNOS, megdöbbenett a Tele pohár a kezembe, Táncsolok, mint veszett fene. Vagy: Milljom átok, bort a billikombal VÁRADY ANTAL, később PETŐFI rajongója, mikor a Disznótorban című költeményt olvasta, mely így végződik: Egy gömböcöz legyen a magas ég És mi a gömböcözben töltelék!, nem akart tovább hallani a költőről, ki ily silányságokat termel (FERENCZI, Petőfi életrajza. I. 362). Hiszen még nem volt messze a kor, midőn KISFALUDY KÁROLY így irt VÖRÖSMARTYNAK: „Juhász és bojtár című versét szívesen fölveszem, mindazáltal egy kérdést bátorkodom tenni: nem lehet-e ezen idyllbe graecismust szőni? A juhász és bojtár nevezet sok olvasót elijeszt. Én magam tapasztalám, kivált a szépemnél, ezen előítéletet és egy almanach azt nem czáfolhatja meg“ (BÁNÓCZI, Kisfaludy K. I. 109). BAJZA szerint költeményben a ‚halálmadár‘ helyett a ‚kuvik‘ szót használni stílhibá, majdnem képtelenség. Amaz szép, költői ‚ideakeltő szó‘, emez lehetetlen, akár a mouchoir a franczia tragédiában (PÉTERFY, ÖM. I. 209).

PETŐFI e korbéli verseiben valóban volt visszahatás a kor

finnyás, dagályos, affektált stilusa, részben a saját régibb stilusa ellen is. Ő valóban mint a természet eredeti gyermeke, a nép hamisítatlan fia akart szerepelni, de korántsem akarta irodalmi nyelvünket és ízlésünket leszállítani, ha egyszer-másszor vétett is ellene. HORVÁTH JÁNOS legújabb könyvében meggyőző érveléssel mutatja ki, hogy PETŐFI népdalai nem népiesebbek egyéb költeményeinél, világos bizonyítékaul annak, hogy a nyelvet illetőleg nincs külön szándéka s egész népiessége csak annyi, a mennyi a lélekben való utánzásból ösztönszerűleg folyik. E dalok nyelvén épizlésű, művelt ember soha meg nem ütközhet, viszont a legegyszerűbb nép is eligazodhatik. Sem egyik, sem másik véglet irányában át nem lépi PETŐFI a közérthetőség, sőt közélvezhetőség határait (85. l.). PETŐFI tehát nem azt a népiességet művelte, melyet utánzóik később épp az ő nevében elkövettek. Az ő népiessége nem tájzólás, kurjongatás és csilingelés, hanem a népiesnek irodalmivá nemesítése, természetesen a saját módján. Szülőföldének nyelvjárása nem látszik meg annyira sem rajta, mint VÖRÖSMARTYN a Dunántúl vagy TOMPÁN a Sajó völgy. Dialektust csak egyszer használ a Hírös városban, akkor is diszkrétén, jellemzés okából. Nem oly nagy művésze a nyelvnek, mint ARANY; a magyar költői nyelv megnemesítése a népnelv által igazában majd csak az ő műve lesz, de PETŐFI kezdte meg és vitta ki a jogot hozzá.

PETŐFI érdeme tehát a költői stilus terén egyrészt, hogy az irodalmi hagyományt össze tudta egyeztetni az élő nyelvszokással, másrészt hogy megalapított egy másik, népies vagy naiv költői stílust, mely viszont a műveltek közbeszédének összeegyeztetése az irodalomalatti néposztályok, főképp a parasztság nyelvével (HORVÁTH, I. m. 83).

Mi által tette a romantika oly széles köröknek hozzáférhetővé a költészetnek addig olyannyira elzárt világát? Mindenekelőtt kiterjesztette a tárgyak körét: mindennek, a mi iránt a költői esztétikai érdeket tud kelteni, helye van a költészetben. Azután kiterjesztette az érzelmek körét: nemcsak bizonyos számú, válogatott, magasabbrendű érzelmeknek van joga a költői kifejezéshez, de minden érzelmeknek, hacsak őszintén él a lélekben. A klasszikus költő előbb a reflexió szűrőjén megtisztítva adta érzéseit, a romantika elve: add magad közvetlenül, összes indulataiddal, szenvedélyeiddel egyetemben, mert minden szép, a mi természetes és igaz, és csakis ez a szép. Az érzelmeknek egyrészt oly gazdag, másrészt oly közvetlen nyilvánulása, mint PETŐFINÉL, ismeretlen volt addig a magyar közönség előtt. Ki merte szerelmét oly nyíltan, igazi nevekkal, az élmény minden fázisát jelezve, őszintén a világ elé tárni, mint PETŐFI? Ki beszélt addig szüleiről, apjához, anyjához való viszonyáról, szülőföldjéről, alacsony származásával még dicsekedve is? Ki nem átalotta versbe foglalni minden egyéni ügye-bajját, életterveit, sikereit és adósságait? Ki tudott úgy baragudni, megvetni, gyűlölni, tréfálni, nevetni, enyelegni, mint ő? PETŐFI érzelmei közvetlenségében és azoknak nyelvi tekintetben is a mindennapi beszédhez oly közelálló kifejezésében senki sem érte utól.

Nézzük például haragjának kitörését! *Lánggal égő teremtetted, Nagy a harag a szívembe! Milljom átok, bort a billikomba! Ejnye mi az istennyila! Üres már a ládafia? A keserves voltát! rugaszkodj utána! Lábad elé ha ellenség botlik, Rúgd agyon az ilyen-olyan*

adtát! Ez nem népieskedés, nem is póriasság, egyszerűen őszinteség, az indulat közvetlen kitörése. Ő maga mondja:

Eh, a sirás nem kenyerem!
Kinek tetszik, pityeregjen.
Én egy nagyot káromkodom,
Úgy csillapul a haragom.

A szitkok alkalmazásában valóban mester PETŐFI. Ő irodalmivá tudja emelni a káromkodást. Kedélyesen is alkalmazza nem egyszer: Tedd le bojtár a subádat, *Mennykő szántsa meg a hátad!* Látod, már a patak is letette, Vele a langy tavasz letétette. Jertek barátim, van egy-két forintom, Hágjunk nyakára, *a rézangyalát!* Haragjának kifejezésében durvaságtól sem retten vissza, ha úgy érzi őszintének: PÁKH ALBERTtel összeveszve, így aposztrofálja: Isten veled, te elpártolt barát, *Vesztett ebként ki szívem megmarád* (Végszó). Ti *fekélyek* a hazának testén! dörög A külföld magyarjaihoz. Kritikusaira így támad: Mit ugattok, mit haraptok engemet, *hítvány ebek!* (A term. vad virága). A haragnak ily őszinte kitörésére nincs addig példa és azután is kevés.

De PETŐFI, ki folyton az érzelmek véglelei közt csapongott, nemcsak haragudni tudott, hanem tréfálni, enyelegni is úgy, mint senki más. Ez a jókedv sugárzik számos költeményében: az annyiszor félreértett Helység Kalapácsában, remekhumorú geure-képeiben, ARANY LACZINAK mondott meséjében. A fiatalság derűje sohasem ragyogott úgy költészetben, mint PETŐFI verseiben. De nevezetes ebbeli prózája is: az *Útjegyzetek* és *Ütlevélek*. PETŐFI e téren is kikel az előző kor hagyományára, a KAZINCZY-féle komoly, ünnepies irodalmi levelek ellen. „Semmi bolondabb Nincsen, mint az okos levelek s én iszonyúképen Irtózom tőlük; tán mert én nem tudok olyat Kompónálni, azért“ (Levél ARANY JÁNOSHOZ). Már KISFALUDY KÁROLY előkészítette e könnyed, a mindennapi társalgáshoz közelálló prózai napló- és levélstílust Tollagi Jónás viszontagságaiban. HEINE, mint azt alaposan kimutatták,* nagy hatással volt e levelekre tartalmilag is, de még inkább csapongó hangban, könnyű eszmetársításban, a komolyság és tréfa vegyületében, egyszóval egyéni közvetlenségben. Nincs ehhez fogható könnyű próza addig irodalmunkban, magának PETŐFINEK egyéb prózai műveit is beleértve. Az enyelgésnek is, az ironia e fordítottjának, a szerető gorombaságnak, a hol kedves játszissággal minden visszájára értendő, PETŐFI a legnagyobb mestere. ARANY JÁNOSVAL való levelezése ennek remek mintája. A komoly ARANYT is bele tudta vonni pajzán jókedvébe. ARANY sohasem volt könnyedebb, ifjabb és vidámabb, mint e levelekben. Toldijáról ezt írja PETŐFI: „Toldit most olvasom hatodszor. Csakugyan nyomorú férczmű. Még vagy hatszor elolvasom az idén, hogy silányságát minél jobban felfogjam“. Mikor a Nép Barátja szerkesztőjének ajánlja ARANYT s az megköszöni, így ír: „Azt ne gondold, hogy én Isten tudja mennyit fáradtam, izzádtam, szónokoltam s tán veszekedtem, míg téged megtehettek szerkesztőnek. Az efféle kitelik a kend számár fejétől. Én nem tettelek szerkesztőnek, tetted magad magadat, azért ha nekem valaha hálálkodni

* CSERNÁTONY GYULA: A rokon helyek P. Úti Jegyzetei- és Heine Reisebilder-eiben. Pet. Múz. I.

mersz (a mit már mult leveledben megkezdeni elég szemtelen voltál), én agyonütlek (48). A Levél ARANY JÁNOSHoz cz. verses epistolában is megüti ezt a hangot.

PETŐFI költészete közvetlenségén kívül képzeletének erejével fogta meg elsősorban kortársainak lelkét. Fantáziája oly dúsan ontotta az újszerű, meglepő, merész és találó képek áradatát, mint senki az akkori költők közül. Ő maga is a fantázia erejét magasztalja, költészetét jellemezvén:

Az én képzeletem nem a por magzatja:
Mennydörgés volt apja, villámlás volt anyja,
Csecsemő korában sárkánytejet szopott,
Ifjú korában oroszlánvért ivott.

E képek majd merengők és szomorúak, majd vidámak és pajkosak, majd szeszélyesek vagy enyelgők, majd olvadók, majd durvák, majd dühöngők vagy keserűek. A finom képek mellett vannak rikitőbbak, az önként támadtak mellett keresettek, a természetesek mellett bizarrak, az egyszerűek mellett nagyhangúak, a találók mellett túlzottak. Csak színtelen, semmitmondó, hangulat nélkül való, egyszerűval költőietlen nincs egy sem. PETŐFI kétségen kívül a legnagyobb képalkotó tehetségek közé tartozik.

Képalkotó tehetsége főként természetfelfogásában gyökerezik. A romantika a természetet nagy egységnek látja, melyben az ember, állat és növényvilág, sőt az élettelen tárgyak is mind egyazon lelket viselik: isten benne van mindenben és nincs isten a világon kívül; isten maga a világ. Ez a pantheizmus. PETŐFI természet-fantáziája egy nagyszerű és ismeretlen világot tár fel bámuló szemünk előtt: oly kapcsolatokat fedez föl és ábrázol nagy költői erővel, melyenkről addig nem volt fogalmunk. Sohasem éreztük magunkat annyira a mindenség részének és soha a mindenséget oly közel magunkhoz. Mesterei ebben HEINE, még inkább LENAU voltak és valamennyiük közös mestere: SHAKSPERE. Mily bámulatos eleven-séggel azonosítja képzelete az emberi életet a természettel és ruház viszont emberi gondolat és érzésvilágot a természetre! Nincs költő, a kinek költészetét e viszony ily gazdagságban hatná át, a kinek annyira világszemlélet jellegű volna s az érzelmeknek és hangulatoknak kiapadhatatlan forrása.

Ő maga proteusi könnyűséggel alakul át bármivé a világon: a mesék őseredeti panmetamorfózisa jut eszünkbe. Volnék bár sivatag, bús szigete a tenger közepének, megdermedt kősziklája a messze föld végének, a földöv homokja, hallgató éjfeleken átokvert kősza lélek: Csak tégedet ne ismernének! Természeti tárgyak és emberi lélek azonos, egyforma valóságok, lehetőségek számára. Vagy:

Szeretnék rengetegbe menni,
Ahol nem lenne senki, senki.
Ott hallgatnám a lombok suttogását,
Ott hallgatnám a patakok zúgását
És a madárnak énekét,
S nézném a felhők vándorseregét,
Nézném a nap jöttét s lementét . . .
Mig végre magam is lemennék.

Ez nem párhuzam a természet és az ember között, ez tökéletes beleolvadás a természetbe.

Hegyen ülök című költeményében így elmélkedik:

Holtom után vajjon mi lesz belőlem?
Vadfa lenni szeretnék az erdőben...
Szeretném, ha vadfa lennék erdőben,
Még inkább, ha tűzvész lenne belőlem:
Elégetnem ezt a czudar világot,
Mely engemet mindörökké csak bántott.

Ugyanaz az átalakulás, mint midőn azt mondja: Halhatlan a lélek című költeményében:

Rómában Cassius valék,
Helvéciában Tell Vilmos,
Párisban Desmoulins Kamill.

E természeti felfogás sugallja ama gyönyörű párhuzamokat, melyeket a természet és az emberi élet közt von. Egyik remeke ennek Hull a levél a virágról című költeménye, a hol egy szerelmi élmény mozzanatait a természet változásával hozza kapcsolatba:

Hull a levél a virágról.
Elválok én a babámtól.
Sárgul a hold az ég alján,
Mind a kettőnk oly halovány.
Harmat hull a száraz ágra,
Könnyek hullanak orcánkra.
Lesz még virág a rózsafán,
Egymást még mi is látjuk tán.

Ez a népköltészet eljárás módja is, de már műköltői képzeletre vall a természet ellentétének érzése. Mikor Etelka meghal, bosszantja, hogy:

Oly jókedvű a nap
Jöttén, jókedvű lementén,
Mint ha nem is látná
Sirhalmodat, édes Etelkém!

Hasonló a felfogás a Természet még te is gúnyolódol című költeményében.

Hatalmas, izgató képekben elevenednek meg maguk a természeti jelenségek is Petőfi költészetében. VISCHER SHAKSPERE legnagyobb költői erejét épp a természet ez átlelkesítésében fedezi fel. PETŐFINél is minden lélek és mozgás, a természet is azt a felfokozott lelki életet éli, mint ő: az ő szelleme ömlik el a mindenségben. *A szél* épp úgy a lelki élet két végelete közt hányódik, mint PETŐFI:

Ma lágyan suttogó, szelid szellő vagyok,
Zöldelő mezőkön föl s alá sétálok,
Csókot lehelek a bimbók ajakára,
Édes, meleg csókom hű szerelmi zálog...
Holnap vihar leszek, zúgó, bögő vihar,
Szilaj paripámon a tengert bejárom,
S mint a tanító a csintalan gyermeknek,
Sötétzöld üstökét haragosan rázom,
Bejárom a tengert s ha hajót találok,
Szárnyát, a lobogó vitorlát kitépem,
S árboczával írom a habokba sorsát,
Hogy nem fog pihenni többé kikötőben.

A fergeteg a PETŐFI viharos, forradalmi lelke: Néptelen utcákon csak egy Örült bolyongott A fergeteg. Nyargalt az utcákon keresztül, Miként ha ördög ülne a hátán És lángsarkantyút verne oldalába. A háztetőkre ugrott föl dühében És besüvített a kéményeken. Tovább rohant s teli torokkal Orditozott belé a Vak éj siket fülebe. Aztán a fellegekbe markolt, Rongyokra tépte éles körmivel S rászkettek a megrémült csillagok S a felhődarabok között Idébb-odább hömpölyge a hold, Mint a holt ember a hullámokon. (Az apostol.)

S vessük ezzel össze az Itt van az ősz, itt van újra finom, merengő, gyengéd hangulatát! Ősszel a föld csak elalszik, nem hal meg; szeméből is látszik, hogy csak álmos ó, de nem beteg.

Ha megcsókolsz, ajkaimra
Ajkadat szép lassan tedd,
Föld ne keltsük álmából a
Szendergő természetet.

PETŐFI képzeletében a mindenség nem az a fenséges, megközelíthetetlen valami, mely KANTAL azt mondatta, hogy két dolog van, „a mi áhitattal tölti el: „a csillagos ég felettem és az erkölcsi törvény bennem“. Nem is a SHELLEY kozmikus fantáziája, TOMPA moralizáló szemlélődése, VAJDA töprengő filozofálása, vagy ADYNAK babonás félelme az övé. PETŐFI úgyszólván bizalmas lábon áll a természettel, az égi testekkel, a felhőkkel s olykor a tréfa szintjére is lerántja őket. Igazán mondja, hogy: „A természet az én legkedvesebb barátom, kinek semmi titka nincs előttem. Mi csodálatosan értjük egymást. Én értem a patak csörgését, a folyam zúgását, a szellő susogását és a fergeteg üvöltését... megtanított rá a világ mysteriumainak grammatikája: a költészet“. Ahogy BYRON is mondta: Magas hegyek nekem érzelmek.

Az égi bolt — PETŐFI szerint — egy roppant billikom, melyet a lemenő nap csordultig tölt piros sugarakkal bor gyanánt s az éget az óriási billikomot egyhuzamban kiüssza. — A nap papucsorkomány alatt van. Este behaktat egy közeleső csárdába s iszik mint a kefekötő bújába. — A hold így panaszkodik:

Inkább járnék ott lenn koldús bocskorában,
Mint itt járok ezüst sarkantyús csizmában;
Inkább színam lenn a csapszékek borszagát,
Mint itt fõnn a csillagvirágok illatát.
Oh, melyik jó lélek ne szánná sorsomat,
Minden kutya, minden poéta megugat.

PETŐFI egész költészetére és képalkotására is rendkívül jellemző a romantikának különben egyik alapvető elve: az ellentét, a contrast keresése. Az ellentétek éppen megmagyarázhatlan voltuknál fogva rendkívül izgatón hatnak a képzeletre és érzelmre, mikor egyik végteltől a másik felé sodorják. PETŐFIRŐL kortársai feljegyezték, hogy az ellentéteesség mintegy benne volt jellemében: majd csendesen merengő, majd izgatott volt; ha baj érte, első pillanatban lehangelődött, aztán a legnagyobb vígságba esapott; az emberekkel szemben szeretetet vagy gyűlöletet érzett, közömbös nem tudott maradni. Költeményeinek, mondhatni, háromnegyedrészre ellentétben épül föl, vagy legalább ellentétet tartalmaz. Hogy csak a kiválóbbak közül említsek néhányat: A völgy és a hegy, Homér és Oszián, Kuttyák és farkasok dala, Két vándor, A Tisza, A Dunán,

A szél, Felköszöntés, A költészet, Falu végén kurta korcsma, Vizen, A magyar nemzet és számos más. Ezért kapott a heinei fordulaton is, mely a költemény hatását egy végfordulattal megmásítja. Efféle az is, mikor a refrain áll ellentétben a versszak előző tartalmával, mint A magyar nemes és Pató Pálban, vagy Ha című költeményében. Képeinek nagy része is vagy az ellentét érzetéből fakad, vagy azzal lesz hatásosá.

Nem a palotáknak fényes gyertyaszála
Vagyok én, hanem a kunyhók mécsvilága (Lehel).

A költészet nem szalón: Hová csupán csak fénymázás czipókben Lehet bejárni illedelmesen. A költészet: Szentegyház, a hová belépni Bocskorban, sőt mezítláb is szabad (A költészet).

Nem vagyok én gyökeres fa, virágzó,
Hanem vagyok letörött ág, fonnyadó;
Nem vagyok én az örömnök rózsája,
De vagyok a szomorúság gyászfája (Hejh, nekem hát).

Vannak egész költeményei, hol a képsorozat ellentétekben halad tova, mint:

Az én szerelmem nem a csalogány,
Kit fölkelte a hajnalszürkület.
Az én szerelmem nem kies liget,
Hol csendes tóban hattyúk ringanak.
Az én szerelmem nem nyugalmas ház,
Mit kert gyanánt körül a béke vett.
Az én szerelmem rengeteg vadon,
A féltés benne mint haramja áll,
Kezében tör, kétségbeesés vagyok,
Minden dőfése százszoros halál (Az én szerelmem).

Ilyen többek közt, az ismertebbek közül, Ez a világ a milyen nagy című dala is.

Ez a világ a milyen nagy,
Te galambom oly kicsiny vagy;
De ha téged bírhatnának,
A viláért nem adnának

S így végig a leggyönyörűbb ellentéteken keresztül.

Csodálatos Petőfi fantáziája a nyelv közkeletű képeinek megújításában. A legnagyobb képzeletű költő képei sem mind eredetiek, hanem gyakran alapulnak a nyelv metaforás szólásain. Mily közönséges szólás ez: az idő megy, jár, röpül, száll. Petőfinél: Száll az idő, mint a pille, melyet a szél ragad el. Boldogságunkban az órák, mint a nyíl, úgy repülnek. Az idő jár s az ember bánatjából el-elvisz egy darabot, mint a folyóvíz a partból. A börtönben levőnek oly lassan ballag az idő, mint két mankóján a vén, sánta koldús. Mikor kedvesüinktől távol vagyunk, alig mozog az idő, megvénült, alig bírja magát. Sokszor olyan lassan ballag, mintha negyven fontos vasat vertek volna a lábára. (Vö. OLÁH, i. m. 25. l.)

Láttál-e a róna felett
Elszállni madársereget,
Ha rája lövének?
Így szállnak az évek (Láttál-e).

Idő, szárnyadnak még egy csattanása
S a jelen év is sírban szendereg (Búcsú 1844-től).

OLÁH kiemeli egy helyütt, hogy PETŐFI Mely'k a legvigább temető czimű költeményének ez a szólásforma szolgáltatja az alapot: *borba temetni a bánatot*. HORVÁTH JÁNOS hosszan vizsgálja Az én totkom álló malom, Úgy örül, ha meglocsolom képet. Ennek is a *felönt a garatra* a szülőanyja.

A kik eddig PETŐFI képeit részletesen vizsgálták (LOÓSZ, OLÁH, SZIGETVÁRI), mind tárgyi csoportokban tették. Eléggé elterjedt, de érdekes megfigyeléseik ellenére is, alapjában nem célravezető eljárás. A költői képek nem tárgyi tartalmuknál fogva fontosak, hanem hatásuknál fogva, azon érzelmek és gondolatok által, melyeket a lélekben ébresztenek. Az újabb lélektani vizsgálódás megdöntötte azt a LESSING-VISCHER féle tanítást, mintha a költői hasonlatok, metaforák teljes szemléleteket keltenének bennünk s csak e mintegy festői emlékképek segítségével ébresztenének érzelmeket is. A költő nem versenyezhet a festővel szemléletesség dolgában, mert e küzdelemben okvetlen alul marad. A képek tartalma csak arra való, hogy a megfelelő hangulatot felkeltse bennünk, hogy megindítsa azokat a társasításokat, melyek érzelmi világunkat a kívánt irányban mozgásba hozzák. A költő képeit nem szemlélni kell, hanem át kell élni, hogy igazán hassanak. Művelődéstörténeti tanulságokat levonni pedig éppen fonák szempont, teljesen idegen a költészetnek és maguknak a képeknek céljától. Ha már ilyenek után kutatunk, azaz a költői szöveget történettudományi célra használjuk, tegyük azt az egész szöveggel és ne csupán csak a tropusokkal. Így a tudományuk többet használunk és a költészetnek kevesebbet ártunk.

PETŐFI költői stílusa rendkívül gazdag terület, ezúttal csak néhány jellemző pontját kívántam kiemelni. ZLINSZKY ALADÁR.

Petőfi és a nyelvtudomány.

PETŐFI költői életművéről és személyéről kis könyvtárra menő irodalom keletkezett. Ebben a gazdag irodalomban szó van minden lehető (és lehetetlen) dologról, a mi csak hozzá fűződik, de egy pontban szegénynek mondható: elenyésző csekély azoknak a dolgozatoknak a száma, melyek PETŐFI nyelvének tudományos vizsgálatát tűzték ki; értem itt a szorosán vett nyelvtudományi kérdéseket: hangtánt, szótant, alaktant, mondattant. Önkéntelen fölvetődik a kérdés: mért nem érdeklődik eléggé a nyelvtudomány PETŐFI iránt, mikor stilisztika, poétika, verstan, irodalomtörténet, költői lélektan, esztétika, életrajz, tárgyi és irodalmi magyarázat s más tudomány-szakok vetélkednek kibányászásában és szinte kifogyhatatlanok új meg új szempontok föltalálásában? A felelet a köztudat számára talán meglepő, a szakemberek előtt azonban rég ismert, vagy legalább is sejtett valóság: PETŐFI költészetének nincsenek nyelvi kérdései és kétségei; a mik vannak, azok nem az övéi, hanem általában a magyar nyelvéi. Erre a fölfogásra jutottam már akkor, mikor PETŐFI és a nyelvújítás viszonyát tárgyaltam (PETŐFI-Almanach, 1909)

s eredményül azt találtam, hogy PETÖFI költői nyelvének alapja nem valamely egyéni nyelv, hanem saját korának *állagnyelve*, a negyvenes évek társalgása, melyben még nem forrtak egybe teljesen a huszas évek ódai szárnyalása, a harminczas évek szónokiassága, a fejlődő közélet tárgyiassága, a győzelmes nyelvújítás még egyre forrongó anyagának értékes elemei és félszegrői, a mind jobban érvényesülő népiesség színei. Ezzel a nyelvvel él PETÖFI minden válogatás nélkül, úgy, a hogy az alkotás perczében keze ügyébe akad. Nyelvművésznek, mint PÁZMÁNYT, GYÖNGYÖSIT, CSOKONAIT, VÖRÖSMARTYT, ARANYT, semmiképen nem mondhatjuk. Ki a nyelvművész? Az, ki előtt a nyelv nemcsak tolmács, hanem olyan anyag, melynek önmagának is van művészi értéke s legalább is egyrangú a tartalommal. A nyelvet önmagáért is szereti, gyönyörködik akusztikai és optikai hatásaiban, tudatosan mérlegeli minden sajátját, melynek a kifejezésben művészi hasznát veheti. A nyelvművész költő mindig csak részben *talál* kész nyelvet, részben maga *teremt* meg a maga czéljaira a maga nyelvét; új sajátosságokat fedez föl benne, a kifejezésnek s a hatásnak új lehetőségeit. PETÖFI olyan, mint a görög fazekas, a ki értéktelen agyagból pörgeti ki korongján újjának érintésével az amphorák nemes formáit; ARANY pedig olyan, mint a renaissance ötvösművésze, ki nemes fémből, értékes kőből, csillogó zománczból alkotja remekbe drágaságait. ARANY művészete már az anyag megválogatásával kezdődik; PETÖFIÉ az anyagon túl, az alakítással, mintázással. A nyelvvel magával keveset törődik; ránézve ez csak puszta eszköz lelki tartalmának kifejezésére. Nem szereti a szót önmagáért; neki mindegy, bárhonnan való, csak találjon. Válogatás nélkül él bármely közkeletű szóval, legyen az népi, régi vagy nyelvújításbeli. Annyira csak a tartalmat nézi, annyi a mondanivalója, hogy eszköznek jó neki bármely szó, bármely alak, melyhez képzelet, érzéseit, fogalmait fűzheti. Az ő nyelve sem sajátképen népies és törülmetszett zamatosságú, sem különösen irodalmi, sem régies, sem újító, hanem azonos a művelt emberek egykorú élő nyelvével, az élő nyelvszokással. Erre a megállapításra jutott HORVÁTH JÁNOS is, ki könyvében ezt részletesen kifejti, minden oldalról meg is okolja és beleilleszti a költőnek lelki és művészi rajzába (PETÖFI. 1922. 84. sk. II.)

Mindez magyarázatul szolgálhat, mért olyan elenyésző a PETÖFIRŐL szóló nyelvtudományi tanulmányok száma. Már az egykorú véleményekben is tükröződik ez. A bírálók dicsérik vagy ócsárolják kifejezéseit, képeit; fellengősnek vagy póriasnak mondják előadását. Nyelvtanilag legfeljebb pongyolaságot vetnek szemére, egyebet alig tudnak róla mondani (ENDRŐDI: P. napjai 35: Nádaskay, 55: Szeberényi). Még nyelvtani merészséget sem lehet PETÖFIRE fogni és valószínűs „hapax legomenon“ János vitéznek (XIX. 18) ez a mondata: „[Jancsi] az óriás felett átment a vizet“, a *megy* igének tárgyias vonzatával. A szövegmagyarázat e tekintetben is alig-alig talál tennivalót s ritkaságszámba megy az olyan vita, mely a *September végén*: „Még ifjú szívemben a lángsugarú nyár“ soráról folyt, hogy az *ifjú* ebben a mondatban jelző-e vagy állítmány (MNY. III, 287, 377). Szőrendi eltérések PETÖFI szövegeiben legtöbbször nem nagyobb jelentőségűek, inkább a verselés következményei. Nem járna ugyan nagy eredménnyel, de PETÖFIRE bizonyára jellemző volna, ha valaki az ő nyelvi „szabálytalanságait és pongyolaságait“ kikeresné és

vizsgálat tárgyává tenné. Nyelvi sajátságait a szövegbírálat végett eddig csak LEHR ALBERT kísérte tüzetes figyelemmel ARANY Toldijának és Toldi Estéjének magyarázataiban, de ezekben is PETŐFI jóval mögötte marad a CSOKONAI és VÖRÖSMARTY szövegeiből merített anyagnak. Hogy PETŐFI milyen kevésre becsülte magát a szót, bizonyítja az a megfigyelés is, hogy *szójáték* műveiben alig kerül elő; verseiben talán nincs is, prózáiban ritka, csak levelezésében bukkanunk rá többször, itt is főleg az ARANYNYAL váltott leveleiben. Ezt alkalmasint az ő hatásának kell betudnunk, mert ARANY szívesen él a nyelvnek e kitagadott árváival s műveiben a legfuresább szóficzimitástól a legkomolyabb szójátékig özönével találunk példát.

PETŐFI nagysága nem a szavakban van, hanem a szavakkal való bánásban. A szó sohasem uralkodott rajta, hanem ő a szón, s azt tette vele, a mit öntudatlan költői ihletében akart vele tenni. Azt mondhatni róla, a mit HERMANN BAHR mondott VERLAINE-ról: „Olyan hatalmas volt a szavakon, hogy az avultak, bágyadtak és hervadtak is feleledtek s mint újszülöttek mosolyogni látszóttak, ha szelid kezével hozzájuk ért. Nem keresett semmit; vette a közönséges szavakat, melyek a mindennapi beszélgetésben vannak; ezek különben alusznak, az ő ajkán fölébredtek s mi szemükbe nézhetünk. Gyakran a „legegyszerűbb dolgokat úgy mondta, hogy soha többé el nem felejthetjük“. (Renaissance. S. Fischer, Berlin.)

*

Kiegészítésül felsorolom azt a néhány érdemleges dolgozatot, mely nyelvtudományi szempontból foglalkozik PETŐFI műveivel, mellőzöm azt a kevés, szinte csak mellékesen odavetett megjegyzést, mely itt-amott előkerül.

SZARVAS GÁBOR: PETŐFI János vitézének nyelve (Nyr. I. 20. 1872.) összeállítja e költemény népies elemeit. A cikk végén néhány megrovandó szórendi és egyéb hiba.

KOVÁCS JÁNOS: PETŐFI és a szenvedő ige (Sátoraljaújhelyi kegyesrendi gimn. értesítője. 1877.) Nem igen sikerült támadás a szenvedő ige használata ellen.

VERESS IGNÁCZ: A melléknév tanához PETŐFI-ből (Nyr. IX, 307, 353) és A magyar igenév P. nyelvében (Nagyszebeni áll. gimn. értesítője, 1885—87). A melléknév s az igenév használatát fejti ki PETŐFI-ből vett példák kapcsán.

TOLNAI VILMOS: PETŐFI és a nyelvújítás (PETŐFI-Almanach, 1909) fejtegeti P. nyelvkinését és jegyzékbe foglalja a műveiben található nyelvújítási szavakat. Maga P. egyet sem csinált.

Voltaképen ez az egész nyelvészeti irodalom PETŐFI-ről. LOÓSZ ISTVÁN (EPhilk. 1901, 1903), RUBINYI MÓZES (M. Zsidó Szemle, 1907), PROHÁSZKA JÁNOS (NyelvFüz. 58. 1909; vö. Nyr. 1910, 12) dolgozatai már elhagyják a nyelvészet területét s a stilsztikába, nyelvésztétikába tartoznak. Badics kiadásaiban (Athenaeum Iskol. Ktára 1. 2.) a tárgyi magyarázatok mellett előkerülnek nyelvek is.

PETŐFI maga nyelvi megjegyzéseket nem tesz. „A régi jó GVADÁNYI“-ban a vele egykorú írók nyelvrontásával GVADÁNYI „fundamentomos magyarságát“ állítja szembe; „A magyar politikusokhoz“ írt költeményének hetedik szakában pedig a nyelvnek nemzetszfenn-tartó erejét dicsóítja.

A nyelvészeti PETŐFI-irodalomnak ez a szegénysége azonban nem azt jelenti, hogy nincs teendők ebben a pontban. Ha egyéb

nem, igen nagy szükség volna egy Petőfi-szótárra, mely magába foglalná a költő teljes szó- és szóláskészletét; ez bizonyára adna új szempontokat a további munkásságra. Például, mely szavak lettek PETŐFI által közismertekké, melyeknek elterjedésében van az ő költészetének nagy része. Így bizonyos, hogy az ő alföldi, pusztai tárgyu versei, népdalai közkeletűvé tették az e képzetkörbe tartozó szavakat, melyek előbb csak szűkebb területen jártak: *alföld, róna, puszta, délibáb, csárda, csikós, betyár, árvalányhaj*. Altala lettek irodalmiakká a korabeli szalonköltőktől annyira megrótt vaskos mondások is: *istennyi, veszett fene, teremtuccse* stb. Szóval nyomozható volna az irodalmi szókincs bővülése az ő szóhasználata következtében. (Sok adat ENDRÖDI, Petőfi napjai cz. kötetében.)

TOLNAI VILMOS.

Az -ai, -ei és a -jai, -jei többesképző magyarázatához.

E többesképzőket már régóta úgy fogjuk föl, hogy -a, -e, illetőleg -ja, -je elemük az -a, -e, ill. -ja, -je birtokos személyranggal azonos (vö. SZÍNNYEI: Nyr. XVII, 246, NyH.¹ 85, ^o102; SIMONYI, TMNy. I, 538—540, Die ung. Sprache 312). A birtok többségének jele korábban a puszta -i volt. A codexekben csakúgy hemzsegeknek a *társim, juhú, fűrű, ellenségink-féle* alakok, s ezek a codexek korán túl is sokáig tartották magukat. De már a Halotti Beszédben megjelenik a másodfokú képzőalak: *bratym* mellett ott van *feleym* és *unutte* is. A legújabb alak (-jai, -jei) legelőször az EhrC.-ben bukkan föl: *karyay* 8, 126 és *kynyaytt* 31. A fejlődés fokai tehát ezek voltak: 1. -i, 2. -ái (> -ai), -ei, 3. -jai, -jei. Közvetlenül a második fejlődési fok létrejötte előtt ilyen egy- és több-birtokú alakok állottak szemben egymással: $\left. \begin{array}{l} \text{juhom, juhód, juhá; sebém, sebed, sebe} \\ \text{juhim, juhú, juhi; sebig, sebig, sebi.} \end{array} \right\}$

A *juhá, sebe* alakoknak a *juhi, sebi*-re való hatása alatt vagy *juhá* és *juhi, sebe* és *sebi* összevegyülése újjan állott elő *juhái* (> *juhái*) és *sebei*. Az egyszsz. 3. személy ragjának a több-birtokú paradigmába való behatolása tehát az egyszsz. 3. szem. alakban kezdődött, s ebből terjedt át az -á (> -a), -e a többi alakba. Ezt eddig is tudtuk és vallottuk. Hogy pedig ezeket az ismeretes dolgokat itt újra elmondtam, azt azért tettem, mert egy kis helyreigazítást akarok hozzájuk fűzni. A NyK. XLIII, 124. lapján u. i. azt mondtam, hogy az -ei többesjel (hozzáértve természetesen az -ai-t is) a többi alakba csak akkor terjedhetett át, mikor első elemének eredeti mivolta már teljesen elhomályosodott volt. Most azonban már úgy vélekedem a dologról, hogy az átterjedés e nélkül a teljes elhomályosodás nélkül is megtörténhetett. Az újabb alakok mellett nagyon sokáig éltek tovább a régiebbek; hiszen még a nyelvtörténeti korban is századokon át lépten-nyomon találkozunk *juhi* ∞ *juhái* és *sebi* ∞ *sebei*-féle változásokkal. Ezeknek természetes következménye volt az, hogy a *juhim, juhú, sebigink*-féle alakoknak is keletkezett *juhaim, juháid, sebeink* változatuk. Kétségtelen dolog, hogy az 1. és a 2. szem. alakokban az -a, -e-t a nyelvérzék nem érezte személyragnak, de azért még mindig annak érezhette a *juhái, sebei*-féle 3. szem. alakokban. Hasonló eset a következő. Az *alá, mellé, hozzá* ∞ *alája, melléje, hozzája* változások következtében létrejöttek a Székelyföldön

alám, mellém, hozzád mellett ilyen alakok: *alájám, melléjém, hozzájad* (ARANY-GYULAI, Népk. gyűjt. I, 116, 119; III, 184, 278; KRIZA). Az utóbbiakban a *-ja, -je*-nek 3. személyrag-volta el van homályosodva, de az *alája, melléje, hozzája* alakokban bizony személyragnak érzik az. Így lehetett a dolog az *-ai, -ei*-vel is. Atterjedhetett az 1. és a 2. szem. alakokba, s ezekben az *-a, -e*-nek személyrag-volta el lehetett homályosodva a nélkül, hogy ennek az elhomályosodásnak a *juhái, sebei*-féle alakokban is be kellett volna következnie. A *juha, sebe: juhái, sebei*-féle párokat úgy foghatta föl a nyelvérzék, hogy az utóbbiak az előbbieknél többesszámi alakjai. És hogy csakugyan úgy is fogta föl, annak kétségtelen bizonyítéka a *-jai, -jei* képzőalak létrejötte. A mely szóban az *-a* vagy az *-e* személyrag helyébe idő jártával *-ja, -je* lépett, annak a többes számában is *-jai, -jei* foglalta el a korábbi *-ai, -ei* helyét (vö. pl. *hab, tag, szent: haba, taga, szente* és *habi, tagi; szenti, aztán habái, tagái, szentei* R., végül *habja, tagja, szentje* és *habjai, tagjai, szentjei*). A *-jai, -jei* képzőalak nem jöhetett volna létre, ha a *juhái, sebei, habái, szentei*-féle alakokban az *-a, -e*-nek személyrag-volta el lett volna homályosodva.

SZINNYEI JÓZSEF.

A *v*-töví névszók történetéhez.

Az úgynevezett *v*-töví névszóink közül az egytagú, *-ó -ő*-re végződők két csoportra oszlanak. Az egyik csoportban a ragosképzős alakok rövid tőhangzója középső nyelvvállású *o, ö: ló ∞ lovat, tő: tövet, kő: követ, ő ∞ övé*, a másik csoportban ellenben alsó nyelvvállású *a, e: tő ∞ tavat, jó ∞ javat, hó ∞ havat. só ∞ sava, szó ∞ szavat, ?hő (hé) ∞ heves*. Ez a kettősség a népnyelvben is megfigyelhető; már ARANY JÁNOS észrevette, hogy a tiszántúli nyelvjáráásban *lú* mellett *hó, tó, szó, jó* van. „Az *ó* hang, írja, tiszántúli ajkon, tudtomra csak egy szóban változik *ú*-ra, s ez éppen a szerencsétlen *lú*. A többi, *ó*-ra végződő egytagú szavak mind *ó*-val ejtettek: *hó, só, szó, tó, jó*. Miért a *ló: lú*? Ragozzuk amazokat, lesz: *hava, sava, szava, tava, java*, ellenben *ló: lova*. Amott tehát az eredeti hangzás *hav* vagy *hau, sau, szau, tau, jau*, melyből ismert hangolvadás szerint lesz *hó, só* stb. Ellenben a *ló* eredeti formája *lov*, vagy *lou*, melyből ismét az *ou* olvadván, lesz *ú*. Kinek van igazaz?” (Hátr. Prózaí dolg. 315).

ARANY megfigyelését a MTsz. s a nyelvjárastanulmányok adatai is igazolják. A *lú (lu)*, valamint a *kü, tú, ú (kü, kúj, tú, ú)* nagy vidéken él, de a másik csoport szavai ugyanazon nyelvtérületen *ó*-val hangzanak: *hó, jó, só, szó, tó* (ill. *t^uó, j^uó, h^uó*), vö. MTsz., Dtül MNyszet V, 78, Pápvaid. NyF. XVII, 7—8, Bakonyalja XXXIV, 11, Balatonvid. XL, 14, Ada XXXVII, 5, Bihar m. XXIX, 10, Debreczen XXVI, 6; *lú* a MTsz. szerint Szatmár, Ugocsa, Zemplén, Maros-Torda m.-ben is.

Eleve kétségtelennek tarthatjuk, hogy ez a kettősség, a melyet a köznyelvben s a nyelvjárások egy részében megfigyelhetünk, nem újabb fejlődés eredménye, hanem ősmagyar előzményekre megy vissza. Nyelvemlékeink csakugyan igazolják ezt a feltevést.

Nagy különbséget találunk, Árpád-kori okleveleinkben, a *lő* ∞ *lovat* és a *jő* ∞ *javat* típus alanyesetei közt. Lássuk az adatokat: I. *lő*: 1297: *luoul*, 1319: *luocul*, 1346: *Lufew* — 1295: *Hotlounoguta* | *kő*: 1093/1399: *Hurozku*, 1216/1230: *Cocopu*, 1240: *Cuzepku*, 1252: *Weruskv*, 1258: homlolo *kv*, *Zirku*, 1262: *Ykurku*, 1266/1297: *Vruzku*, 1281: ville *Egku*, 1282: *Solomku* — 1193: *hygiskeu*, 1256: *Keuzyg*, 1272: *Solunkou*, 1292: *Chokasken*; a XIV—XV. században váltakozva *kr*, *ku*, *cu* ∞ *kew*, *keu* írott alakokat találunk | *tő*: 1211: *Kearus tuuh*, 1214: *Sartuu*, 1223: *Sartuu*, 1211: *Beseneytu*, 1240: *Fyzegtu*, 1251/1255: *Canisatu*, 1251/1281: *Zimiriktu*, 1252: *Labaanthu*, *Machalathu* stb. — 1194: *aructeu*, 1225: *asuantheu* | *ő*: *iv* HB., *iv* HB. — *ev* KT., KTSz.

II. *jő*: 1211: *Iovleken*, *iovben* HB., 1240: *Iovlegen* | *ső*: *Souyou*, *Souiou*, 1232: *Soumezeu*, 1323: *Sowpatak* | *tő*: 1193: *Quiestou*, *Huzetov*, 1200 k.: *Curtueltou* ANONYMUS. Az 1055-i oklevél kiadásaiából idézett *segisto*—mint *Якубович Ем* a MNYF-ban 1922 márczius 21-én tartott felolvasásában kimutatta — *segisti*-re javítandó; ugyancsak ő utalt arra is, hogy az OklSz. *tő* cikkében az 1211. évi oklevélből idézett *Beseneytu* a lat, valamint az 1240: *Asvantv*, 1252: *Asoanthu*, *Asawanthu*, *Machalathu* stb. adatok nem a *tő*. hanem a *tő* czímszó alá tartoznak.

Az idézett adatsor korántsem teljes, mégis nyilvánvaló belőle, hogy két különböző tőtipussal van dolgunk. A *lő* ősmagyar alakja **luγ* v. **luv* volt (vö. vogÉ. *l̄r*, *l̄u*, KL. AL. P. *l̄u*, T. *lu*, személyragozva: *l̄m*, *l̄n*, *luv̄ā* v. *luū*, az ősvoz. tőhangzó **u*, vö. KANNISTO, MSFOu. XLVI, 121); az *uv* diphtongus a nyelvterület egy részén (úgy látom, leginkább Dunántúl) hosszú *ū* vá olvadt össze s később meg is rövidült: *lū* > *lu*, más részén akkor, a midőn a magas nyelvállású tőszótagbéli *u* egy fokkal nyiltabbá vált, -*ou*, -*ow* diphtongussá, majd később hosszú -*ō*-vá fejlődött: *lou* > *lō*. Ugyanilyen kettős fejlődést figyelhetünk meg a magashangú *kő*, *tő* stb. esetében is:

ősmagy. **kū*- (vö. finn *kive*-) { — *kū* — *kū*
 { — *kēu* — *kő*

ősmagy. **tū*- (vö. finn *tyve*-) { — *tū*
 { — *tēu* — *tő*. Hasoulóképen az ő személyes névmás is: **iū*-ből egyrészt *ū* > *ū*, másrészt (más nyelvterületen) *ē* > *ő*.

Ezzel szemben a *tő* ∞ *tavat* típus fejlődése: ősmagy. *toγ*, *joγ*, *hoγ* > *tō*, *jō*, *hō* s *tū*, *jū*, *hū* változat sem a nyelvemlékekben, sem a nyelvjárásokban nem fordul elő.

De nemcsak a nominativusban, hanem a ragos-képzős alakokban is szembetűnő különbség van a két típus között. A *lő*: *lovas* csoportban a ragos-képzős alakokban a *v* csak a XIII. sz. vége felé jelentkezik: *lovas*: 1171: *Luos*, 1247: *Luos* icsag (o: *iobag*), 1245/1270: *Luoslegen*, 1357: *Luas* — 1323: *Louas*, 1324: *Louus* | *lovász*: 1055: *luazu*, 1193: *Loazhyg*, 1233/1416, 1264, 1289, 1353: *Luaz*, 1436: *Loazhaylok* — 1236: *Lo vaz*, 1275: *Luuaz* | *lovád*: 1086: *luadi* Pannonh. tört. VIII, 269 | *lovag*: 1306/1333: *Lvag* || *kőves*: 1055: *kues*, *cues*, 1193: *cueshyg*, *quesarc*, *quiescut*, *quiestou*, 1233: *kueseleu*, 1234: *cuesbere*, 1252: *kuespotok*, 1263: *Cuescut*, 1288: *Kuesfener*, 1295: *Kuesheg*, 1296: *Kuesmogos* — 1291: *Kuesheer*, 1338: *Keveseurem* | *kővesd*: 1055, 1211: *cuest*, 1231, 1233, 1303: *kuesd* | *kőve*: 1256: *Phylupkue* — 1324/1363: *Chahurkewe* || *tőve*: 1055: *keuris tue*, *aruk*

tue, 1095: *veiez-tue*, 1254/1389, 1256, 1260: *-thue*, *-tue* — 1254/1360: *málnalucateue*, 1326: *potaktuee*.

Ezzel szemben a *hó* ∞ *havat* csoportban a *v* kezdettől fogva jelentkezik: *havas*: 1200 k.: *Houos*, *Houos* ANONYMUS, 1231/1397: *Guthonchowosa*, 1258, 1285: *houos*, *Houos* stb. | *havad*: 1152: *Houodi* | *tava*: 1067/1267: *Wensellev touu*, 1211: *veyrmur thouua*, 1367: *Kyral-taua* — 1231: *folutoa*, 1240: *Apat toa*.

Aligha véletlen, hogy éppen Göcsejből, Őrségből s Dél-dunántúlról vannak kimutatva ilyen *v*-nélküli alakok: *luam*, *luakat* MNyszet V, 92, ?*luakok* Nyr. II, 133, *küecs*, *küelni* MTsz., MNyszet i. h.

GOMBOCZ ZOLTÁN.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Zsitva > **Zsitfa**. Ismeretes dolog, hogy Somogyban és Zalában a *-tv*-hangkapcsolat is hasonló, még pedig úgy, hogy a zöngétlen *t* mellé a *v* helyére a megfelelő helyen képzett, zöngétlen *f* kerül. Itt tehát az *ötven*, *hatvan*, *hítvány* szavakat *öf*-nek, *hatf*-nak, *hítfány*-nak ejtik. Hogy milyen régi ez a hasonulás, nem tudjuk. Talán nem régi keletű. Ezt a következő adatokból következtettem: Somogy megyében a XIV—XV. század óta van két hely, a melyeket a régi adatok *Zsitva* néven említenek (l. CSÁNKI II, 658). Az egyik *Zsitva* a marczali, a másik a nagyatádi járásban van. E két *Zsitv*-t LIPSZKY Rep.-a, valamint KRESZNERICS szótára *Zsitvának* mondja, CSÁNKI II, 658. lapon pedig mai alakul az egyiknél *Zsitvát*, a másiknál *Zsitfát* közöl. CzF. szótára, valamint az 1 : 200,000 méretű katonai térkép mind a kettőt *Zsitfa* néven említi (a katonai térképen: *Felső-Zsitfa*, *Dráva-Zsitfa*, CzF.-nál: *Alsó*-, *Felső-Zsitfa*). — A fenti adatok alapján azt hiszem, hogy a *tv* > *tf* hasonlítás aránylag újabb keletű nyelvjárási sajáttság lehet.

M. J.

Erdőbényei Janua-ja kiadásai. MELICH JÁNOS A magyar szótár-irod. története cz. munkájában ERDŐBÉNYEI DEÁK JÁNOSNAK Rákóczi Zsigmond fejedelem Zsigmond és György nevű fiaival szerkesztett „Janua Lingvarum bilingvis. Latina et Hungarica“ cz. szótárát tárgyalva (148—153. l.), eddig ismert legrégebb kiadásként az 1654-ben Nagyváradon Szenczi Abrahám nyomdájában készültet hozza fel. Czimlapját is közli a nagyszebeni Bruckenthal-Múzeum teljes példányáról. A szótár előszavából azt következteti, hogy első kiadása 1634 táján hagyta el a sajtót. Az 1654-iki kiadás czimlapja említett tesz hibáktól hemzseggő előző kiadásokról. Ezek közül MELICH idézett művében az 1641. évi lőcsei kiadást csak SZINYEI (MÍRÓK) utalása alapján említi s megjegyzi, hogy erről a kiadásról semmi közelebbit nem tudunk. Pedig megvan — vagy legalább megvolt — ennek a kiadásnak egy példánya ugyancsak Nagyszebenben, az evang. gimnázium könyvtárában, a mint SZABÓ KÁROLY leírásából (RMK. II. köt. 579.) látható. E leírás szerint a kiadás Lőcsén. Brewer Lőrincz nyomdájában készült 1641. esztendőben. Mind a két kiadás ugyanazon alakú (8r.), mind a kettő ugyanakkora terjedelmű (294. lap), az 1641. kiadásban is ugyanúgy megvannak a mű bevezető részei (a Rákóczi-fiúk Dedicatioja, Erdőbényei Prooemiuma), mint az

1654-iben. Ez utóbbinak az előző kiadásokat megrovó kijelentése (Nunc denuo excusa, et ab infinitis mendis, quibus aliae editiones scatebant, repurgata) a lőcsei kiadás címlapján nincsen meg, sőt maga is rászolgált a megrovásra, mert SZABÓ szerint *comprehenduntur* helyett *comprehenduntur*-t nyomtatott.

Tehát ennek a Molnár Albert hatása alatt készült szótárnak eddig ismert legrégebb kiadása Lőcsén 1641-ben jelent meg. SZABÓ KÁROLY e kiadás ajánlásából azt következteti, hogy az első eredeti kiadás Gyulaféjervárt 1634-ben jelent meg. SÁGI ISTVÁN.

Mióta nyelvtan a grammatika? A magyar nyelvtanírók munkáikat a XVIII. században s a XIX. század első évtizedeiben is általában *grammatikának* nevezik. *Magyar grammatika* a címe az ú. n. nemzeti grammatikának (Buda, 1781), e néven jelenik meg ROSENACHER FERENCZ, PÁZMÁNDI JÁNOS, VITRÓTZI MÁTYÁS és mások nyelvtana, ugyanúgy a pozsonyi *Kisded magyar grammatika* (1797), a korábban sokat támadott és ma Debreczeni Grammatika néven ismert nyelvtannak is *Magyar grammatika* a címe. FÖLDI JÁNOS *Magyar nyelvkönyve* (1790) korábban kiadatlan maradt; GYARMATHI SÁMUEL *Magyar nyelvmesterének* (1794) pedig csak az egy KECSKEMÉTI CSAPÓ DÁNIEL-ben akadt kései követője (*Kérdézősködő magyar nyelvmester*. Pest, 1833). VERSEGHY-nek 1818-ban kiadott s a magyar nemzeti iskolák számára írt nyelvtana címlapján *Magyar grammatica avagy Nyelvtudomány* olvasható. Ettől kezdve néhány régieskedő *grammatikán* meg egy pár eredeti elnevezésen kívül minden nyelvtanunk a jól hangzó *nyelvtudomány* címet viseli egészen 1840-ig. Ebben az évben egyszerre két nyelvtan is jelenik meg, az egyik SZÉCHY ÁGOSTONÉ, a másik VAJDA PÉTERÉ, — de egyiket sem hívják többé se *grammatikának*, se *nyelvtudománynak*, hanem mind a kettőt *nyelvtannak*. VAJDA PÉTER is így nevezi ekkor kiadott nyelvtanát, pedig 1835-ben kiadott grammatikájának *Magyar nyelvtudomány* a címe. A negyvenes évek elején találunk ugyan még egy-két *nyelvtudomány* című könyvet, de néhány év alatt általánossá válik a *nyelvtan* elnevezés, — az is maradt mindmáig.

Mi lehet ennek a föltűnően hirtelen változásnak az oka? A *nyelvtudomány* elnevezést nyelvtanaink címében joggal tulajdoníthatjuk VERSEGHY hatásának, de sem VAJDÁNAK, sem SZÉCHY-nek nem volt akkora hatása nyelvtaníródalmunkra, mint VERSEGHY-nek, s így nem is tarthatjuk őket a *nyelvtan* elterjesztőinek.

A *tanít, tanul* igéből elvont *tan*, 'doctrina, Lehre' Bugátéknak köszönheti elterjedését. Maga BUGÁT tréfásan mondja Szóhalmazában, hogy az ő Eptana megjelenése (1830) után rövid idő alatt annyira megnövekedett a tudományok *tan* összetételű neve, hogy már-már maga is megsokallotta (NyÚSz.). Grammatikáink mégis csak egy évtized múlva, 1840-ben fogadják el címül a *nyelvtant*. A változás magyarázatául nem fogadhatjuk el azt a tetszetős föltevést, hogy a mi nyelvtaníróink egyszerűen csak a német *Sprachlehre*-t fordították *nyelvtannak*. Nem pedig azért, mert a német nyelvtan-irodalomban már ADELUNG óta (Deutsche Sprachlehre. Berlin, 1781) vegyesen használják a *Grammatik* meg a *Sprachlehre* címet. A németül írt magyar nyelvtanok is már VERSEGHY-nek 1805-ben megjelent *Neuverfasste ung. Sprachlehre*-jétől kezdve szintén vagy ezt, vagy a *Grammatik* címet viselik.

A *nyelvtan* elterjedésének okát tehát másutt kell keresnünk. Ha a múlt század első felének leginkább forgatott magyar szótárait megnézzük, azt találjuk, hogy Mártonnál (1818 és 1823) még *nyelvtudomány*, *nyelvmesterség* a grammatika, a Tudós Társaság 1835-iki német-magyar zsebszótárában a Sprachlehre *nyelvtanítvány*, *nyelvkönyv*, a Grammatik pedig *nyelvtudomány*. KUNOSS Gyalulatóban (1835) található először a *nyelvtan*. Ugyancsak megvan a Tudós Társaság 1838-iki magyar-német zsebszótárában is Sprachlehre értelmezéssel, ugyanott a *nyelvtudomány*nak Sprachkunde, Philologie, Grammatik a német megfelelője. Ha ezeket a szótári adatokat összevetjük avval, hogy nyelvtanaink 1835 után még nem, de 1840-től kezdve szinte kivétel nélkül a *nyelvtan* címet viselik, ennek a jelenségnek legvalószínűbb okát abban kell látnunk, hogy a Tudós Társaság 1838-iki zsebszótára beiktatta a magyar nyelv szavai közé a *nyelvtant*.

SÁGI ISTVÁN.

Az -i képzőről. A MNy. XI, 417. lapján hiteles adatokat közöltem az -i melléknévképző -é alakváltozatára. BERNOLÁK Antal „Etymologia vocum slavicarum“ cz. művének (Tyrnaviae 1791) 157. lapján ez é -i-re egy újabb adatot találtam. Az adat ez: Tótul *sléz, slézár*, lat. fundulus, magy. *kövé*, ném. Steinbeisel. A *kövi hal*nak BERNOLÁK Etymologia cz. műve szerint *kövé (hal)*, a magyar neve.

M. J.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Levendulaszín. RADVÁNSZKY BÉLA és NAGY GÉZA a *publikánszín*t a zöld változatának tartják s valószínűleg olyan színárnyalatnak vélik, mely a levendula levelének szürkészöld (APÁCZAI CSERE JÁNOS szerint *hammu színű zöldellő*, Magy. encycl. 244) színéhez hasonlít (l. erről legközelebbi számunkat). Tudjuk, hogy a levendula a régi magyar kert egyik kedvelt virága volt. A letűnt idők gazdasszonyai apró bokrétaiba kötve a ruhásszekrénybe szokták helyezni, mert erős illatú virága elűzte a molyt s egyszersmind megszagosította a ruhát. Azért beszélünk nagyanyáink levendulaszagú almáriumairól. Sokan még ma is kedvelik. Erre a növényre mind színe, mind illata miatt szép kék virága a jellemző, s ennél fogva egy cseppet sem valószínű, más színnevezések analógiája sem támogatja, hogy a címül írt színfajta a levendula levelétől kapta volna nevét. Mert ebben az esetben a régi leltárakban, számadások között okvetlenül rá kellene akadnunk valamely ilyesféle följegyzésre: *Egj darab levendula színű zöld atlatz szoknya*, v. *levendula level szín kamuka superlát* stb. Azonban ilyenek a régiségben tudtommal nyoma sincs, hanem helyette megtaláljuk ezeket: *Egy levendula virág színű atlatz*, *skófiu*m ezüsttel varrott szoknya (RADVÁNSZKY, Udvart. 255). Ismét vettünk *levendula virág színű* vont aranyat 17 rőföt (RADVÁNSZKY, Családelet II. 218). S ezekből a világosan beszélő adatokból, valamint abból, hogy a régi nyelvben is szélteben használt *mályvaszín* (< *mályva-virágszín* ∞ *mályvarózsaszín*), *rózsaszín*, *ibolyaszín*, *violaszín*, *kikéricszín*, *kököröcsinszín* stb. sém az illető növény leveléről, hanem a virágáról van elnevezve, joggal következtethetjük; hogy a *levendulaszín* nem a zöld, hanem a kék színek volt egyik válto-

zata.* Mivel pedig RADVÁNSZKY és NAGY GÉZA egybehangzó tanúsága szerint a XVI. és XVII. sz.-ban a vörös és zöld mellett a kék csak kevésbé kedvelt szín volt, ez lehet az oka annak, hogy a *levendulaszín* = *levendulavirágszín* (a rövidülésre nézve vö. még *rozmarinuszín* = *rozmarinvirágszín* RADVÁNSZKY, Udvart. 67. és 71. l.) a régiségben elég ritkán találkozunk.

Éjszakai király. ZRINYI MIKLÓS hadtudományi munkái között, a Mátyás király életéről való elmékedésekben olvashatjuk, hogy: „Az magyarok Kazimir királynak fiát, ugyan azt is Kazimért, az országban béhozák, magyar királynak nevezék; de az igaz király rá méne és beszorítá Trencsinben minden hadastúl ezt az *éjszakai királyt*“ (154. l.). A nagy költő és hadvezér hadtud. munkáinak kiadója, RÓNAI HORVÁTH JENŐ azt hitte, hogy a kiemelt jelzős kapcsolatban Kazimir lengyel voltára van célzás, s mivel Lengyelország hazánktól északra fekszik, bizonyára az *éjszakai király* sem lesz egyéb, mint *éjszaki* (l. uo. jegyzet). A régi nyelv azonban másról tanúskodik. ZRINYI u. i., a kinek szemében Mátyás az uralkodó és hadvezér mintaképe volt, méltó felháborodásában egy kissé vaskos kifejezéssel bélyegzi meg a szerencsétlen Kázmért. Csakhogy az idézett helyen a kifejezés értelme egyáltalán nem világos. De már sejtjük, hogy mit jelenthet, ha BETHLEN MIKLÓS Önéletírásának következő sorait olvassuk: „... és osztán menénk Bécsbe a három követtel együtt; szállásunk volt a Dunakapuhoz nem messze levő Aranyos Szarvasnál, mely is az *éjszakai király*-hadának minden éjjel ott való szállása miatt, valóban nagy, de rozsz büzzel vala“ (I, 276). Még világosabb lesz értelme ebből az idézetből: „A herczeg az *éjjeli király*nak sajnálván egy márvást adni, az excrementumokat a lengyelekkel hordókban hordatja ki“ (HALMÁGYI ISTVÁN naplói és iratai. Monírók XXXVIII, 349, 1768-ból). S ha netalán még kétségünk volna afelől, hogy a szóbanforgó kifejezés gyepmestert, sintért, kutyapeczért jelent, ne feledjük, hogy SZAKÁLL FERENCZ kolozsvári polgár naplójában (1704) is előfordul, jelzötlen alakban ugyan, de épp az említett jelentésben: „A kutyák mivel igen megszaporodtak és lárma idején nagy ugatások miatt nem figyelmezhetni: azért maga meglövöldözteti, csak a *királyokkal* hordassa ki a város“ (SZABÓ K. és SZILÁGYI S. kiad. 64. l.). A kiadók jegyzete szerint: Az az peczérékkel. — Szótárakban nem találtam meg sem az *éjszakai v. éjjeli királyt*, sem a *király* szónak ezt a jelentését. Talán lesznek, a kik még valahol nyomára akadnak.

A *sintérnek*, *gyöpi mesternek* — a hogy KRESZNERICS mondja — ez a tréfás-gúnyos elnevezése a németajkú városi polgárság útján kerülhetett régi nyelvünkbe. Ma nem tudom, hogy nevezik-e így valahol. Német eredetét kétségtelenné teszik ezek az adatok a GRIMM-féle Deutsches Wörterbuchból (V, 1697): *nachtkönig*, abdecker (SCHMELLER 3, 445), *schundkönig*, der die kothgruben räumt (GÜNTHER 502), tirol. *hiusltskünig*, *nachtkünig* (SCHÖPF 353), *lochkönig* in Frankfurt a. M., der scharfrichter der dies zu besorgen hatte (MASZMANN). S úgy tudom, hogy ezek közül a *nachtkönig* gyepmester értelemben maig is élő szó az erdélyi városi százság között.

CSEPKÓ GYULA.

* Úgy látszik, RADVÁNSZKY azt hitte, hogy a *levendulaszín* = zöld, a *levendulavirágszín* = kék; ezt a megkülönböztetést azonban semmi sem igazolja.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.*

Czokipohár. Ett velünk edgyütt egy asztalnál báró Falck nevű svecus cavallier, ki bennünket *czoki pohár*ra invitált. (MonIrók, XXXVIII, 584.) CzF. szerint: „áldomás, melyet az elmenőnek, elutazónak egészségére isznak“. (Vö. *czokikása* = kitolókása. MTsz.)

Csapra: lótakaró, csabrag. Nyergét, *csapráját*, kantáros szerszámát mindjára felhozatta. (MonOkmánytárak, XXIII. 50. 1651-ből.) Vö. NySz. I, 340; elvonas a többesnek gondolt *csaprák*-ból?

Csundaság: csunyaság (itt: utczai piszok). Ezekről a *tsundaságoktól* meg-tisztitván Varsoviát, és kövel annak utzáit ki-rakattatván. (Máryus: Ó és új diaetetica, I, 269.) Sajtóhiba, vagy a *ronda* hatása alatt keletkezett alakváltozat?

Estóp: spatula (sebész-eszköz). Egy vékon vasat mind egy *estóp* keresz. (A XVI. sz. első feléből. Lásd: M. Allatorvosi Könyvészet cz. munkámban, 333.) *Istóp* alakban is használták a régi orvosi írók. Vö. NySz.: *ispót* czimzó alált.

Felinta: flinta. Az jancsáragának adott egy felintát, egy kezkenőt. (MonIrók. XXIII. 2. fele, 735. 1691-ből.)

Fukla? fulka? Vitézek karjokkal, kigyók *fuklájokkal* (fulánkjokkal?), bikák szarvokkal sértnek. (Balassa verse; Századok, IX, 1875, 16.) Vö. 1348/1379: Michaelis dicti *Mehfulu*, OklSz.

Fu(v)allás: flatus, fing. A ki adások jegyei . . . jelentik vagy a követ, vagy a gelesztákat . . . vagy a *fuallásokat* (szeleket). [ACSERE: Enc. 189.] *Fuallás* szerző étkek (uo. 190.).

Fűfőnként: fejenkint. Pálffy Miklós maga is ira, hogy fűfőnként feltámadnának és Egret megsegeétenék. Azért az veszedelemhez közelb vármegyék, mind urak, nemesek, parasztok fűfőnként feltámadának. (MonIrók, VII, 31.)

Gyak: coire. *Gyakd, gyakd* édes ngos uram az én ngos asszonyomat (1614; TTár, 1891, 328.). Vö. MTsz.

Helymes: helmes = sisakos pecsét. A trencsényi ötvöscsész szabályzata (1529—1662) egy helyen azt mondja, hogy a mesterremek egy kehely, egy pecsét, *helymes* vocatum, és egy köves gyűrű elkészítéséből állott. (Századok, XI, 797.)

Iszlár: valami szövetele. Fejér *iszlar*, 2 vég. (Századok, XXII, 539. 1685-ből.) (Sajtóhiba *esztár, isztár* 'eine art tuch' helyett?) Vö. OklSz. 203.)

Koncz-hal: *Koncz halaknak* nemek. (RADVÁNSZKY: Régi magyar szakácskönyvek, 141.) Manapság a Balaton mentén a Leuciscus-féléket nevezik *konczárnak* vagy *konczérnek*.

Köblöz: köppölyöz. Jó *köblözni*, keveset purgálni, Gözfordóban a gonoszt kigomlálni (1641; Századok, XXV, 292).

Mezge: hancs, liber. Az ezen (t. i. az epidermisen) alól lévő gyenge, lágy, kotsonya forma hártján, mellynek deákul liber, magyarul *mezge* neve van. (Máryus: Ó és új diaetetica, 1787, II, 320.)

* E szemelvénybe csakis olyan kifejezéseket vettem föl, melyek a NySz.-ban vagy egyáltalán nem fordulnak elő, vagv hibásan vannak ott értelmezve.

A *meze* tehát nemcsak *mézgút* jelentett (NySz.), hanem háncsot is, s evvel jól egyezik a NySz. azon adata is, hogy *mezgérlő* a. m. decorticator arborum.

Paráhol: szítál (az eső). Nappal hó *paráhol*t, éjjel igen nagy dér lőn. (MonIrók, XVIII, 3. old., 1676-ból.) Néha-néha *paráhol*t az eső. (Uo. 5.) Az éjjel kezdett vala *paráholni*. (Uo. 108.) A NySz. is idéz egy adatot, melyet „vaporo, dünten“-nel magyaráz. Hogy ez helytelen, arra nézve l. a MTsz.-ban található példákat.

Pátrác: páfrány; l. RÁDOSZTICS IGNÁCZ levelében, 1758-ból. (M. tud. akadémia levéltárában; Orvostud., Ívrét, 6. sz.) Vö. MTsz. és NySz. *páprágy*.

Pintérezni. Igen harangozot az füle... neha mintha *pintérezték* uolna... neha mintha rostaltak uolna. (Komáromi adat, 1627-ből. Győri Füzetek I, 327.)

Pokláta: háziállatok méhlepénye [a magzatburkokkal együtt]; secundinae. Ha az tsíkó *poklátáit* kaphatod (wenn du das netz bekommen kanst, darinnen ein jung füllen zur welt geboren ist. TSEH MÁRTON: Lovak orvosságos meg-próbált új könyvetskéje. 1656. Vö. SZILY KÁLMÁN: Term.-tud. Közl. 360. füzet.) L. még MTsz. *pokla* alatt.

Prémek. A peretzek és prémések, vagy-is mesterségesen egybe-hajtogatott és szélein megzfírozott lakadalmi száraz kalátsok-is keményen gyurt tésztából léznek. (MÁTYUS, i. m. II, 113.)

Sarkantyú-ér: a lónak külső mellkasi gyűjtőere; vena thoracalis externa. Az olly lónak három regvel vágasd meg az *sarkantyú-erett* (MESTERHÁZY PÉTER jegyzőkönyvében; Allatorvosi Lapok, 1906, 200). Elöl az két szügyeret, és az két *sarkantyú-eret* vágd meg neki (Csiksomlyói nyelvelmélék, M. Gazdatört. Szemle VI, 216). Vágasd meg az *sarkantyú-erét* három reggel egymás után mindkét felől (u. o. 218). Két tsőtörtökön egymás után az tüdő- és *sarkantyueret* meg kell vágatni (TSEH MÁRTON: Lovak orvosságos meg-próbált új könyvetskéje, 1656).

Sóp: állás, felszer, ól. Az istállók, és *sópok* ki-tisztításában való szándék (SZÉKELY ADÁM: A marhák körül való austriai rendtartás; Szeben, 1763, 34). Az istállóknak és *sópoknak* meg-tisztításuk (u. o. 36). Vö. MTsz.

Szivály. A *szivály* sárga, agyagos föld felette nedves természetű (MÁTYUS, u. o. I, 329). A MTsz. szerint a. m. szivós, nyúlós, ragadós.

Teke-ér: vena digitalis volaris; a ló lába végének egyik gyűjtőere. A tsoportos lábú ló lábán való *teke eret* vágasd meg (TSEH MÁRTON, i. m. 60). És az lónak szárán, kit *teke érnék* hinak (u. o. 5). Ts. M. német kiadásában: *fessel-ader* (SZILY KÁLMÁN után). Vö. NySz. I, 656.

Természet: havi vérzés, menstruatio. Ha a *természet* nintsen rajta s holnap szerint nem járja (Házi különös orvosságok (JUHÁSZ MÁTÉ), Kolozsváratt, 1763*, 8. old.). Az vén Sárában megszűnt vala az asszoni állatoknac *természetec*: desiccant Sarae muliebria (MA. Bibl. I, 15). Ez utóbbi példa a NySz.-ban is előfordul, de hibásan „wesen, naturell, eigenschaft“-nak értelmezve.

* Ezt a kiadást, mely megvan nekem, SZINNYEI nem említi az ő könyvészetében.

Tudomány: varázslás, magia. Mi kerdenk, hogj ha tude Chepi Andras ualmai *tudomant*; monda erre, hogj nem tudna Istenért; ... az az *tudomanj* nemzetsegről nemzetségre marad. (Komárom-megyei boszorkánypörből, 1627. Győri Tört. és Rég. Füzetek I, 232.)

Tudományos, tudákos: varázsló, ördögös. Salla Balasne hallotta, hogi *tudomannios* az Chepi Andras heuesineis... mikor füvet szakaztot, azt monta: fű, en Istennek neueben kereslek es Isten kedueiert szakaztlak. (Egy komáromi, 1627-ki boszorkányperből. Győri Tört. és Rég. Füzetek I, 221.) U. itt (229. l.): Szabo Peter... uas Gergeline felől hallotta, hogj *tudakos* uolna. U. itt (230. l.): Seregh Matiasne hiti utan azt uallia, hogj Chepi Dömötör *tudomanios* uolt. U. itt (231. l.): Bödök Jánosné azt uallia, hogi mindenkor hallotta azt, hogi Vas Gergeline *tudakos* uolt uolna. Továbbá u. o. 232. (Vö. Ethn. X, 39: „tudós asszony“.)

Valaskó: balta. Egy *valaskót* (vettem) kezembe, resolute indultam ki: ha megösmertek volna kapun, *valaskóval* széllelvagdaltam volna őket. (Monírók, XXVII, 34.) A NySz.-ban (III, 1000. old.) található „valaskás tolvajok“ tehát nem *valachus*, *walachisch*-t jelent, hanem baltával fölfegyverzett tolvajt. Vö. EtSz. *balaska*.

Vaszara, vaszora: a ló praeputiuma (fitymája), a mony előbőre; ritkábban: penis. Annak az leuéluel (kend) belől az *uaszaraiat* (MESTERHÁZY PÉTER jegyzőkönyvében; Allatorvosi Lapok, 1906, 201). Dugjad az *uaszaraiában* az lonak (u. o.). Tarcz az *vaszoraia* ala (u. o. 212). Told az *vaszarajában*, mindjárt elereszti az vizeletit (*Csiksomlyói nyelvemlék*; M. Gazdtört. Szemle, VI, 219). Vö. MTSz.

Visszacselekedet: actio perversa. Az isten szánja meg ezt az mi tövel-hegygyel egyben álló, fenékkal felfordult alkalmatlan *visszacselekedetünket*, adjon olyan fejet, az ki ezeket az minden szór-szál *dél* borzasztó alkalmatlanságokat tollálja. (Monum., III. osztály, Erdélyi országgy. emlékek, XV, 413, 1675-ből.)

M. KOSSÁ GYULA.

KÖNYVISMERTETÉS.

TOLNAI VILMOS: *Bevezetés az irodalomtudományba*. Budapest, 1922. Eggenberger.

A szakemberek, a kik tudtak TOLNAI könyvének készülésétől, nagy érdeklődéssel várták és nagy reményeket fűztek hozzá. Nem csalódtak, mert a könyv olyan, a milyent e fontos tárgyról és a milyent a szerzőtől vártak. TOLNAIBAN megvan a nyelvész sokoldalú tudása és az esztétika területén való jártasság, megvan a forráskutató filológus módszeressége és a műélvező finom ízlése, az elméleti irodalomban való teljes tájékozottság s a magyar és külföldi szépirodalomnak napjainkig terjedő, alapos ismerete.

PINTÉR JENŐ, A Magyar Irodalomtudomány Kézikönyvének szerkesztője, ezért kérte fel éppen őt a nagy mű legelső módszertani fejezetének megírására. Ebből a fejezetből kerekedett ez a könyv, mely a szerkesztő beleegyezésével most önállóan jelent meg.

Az irodalomtudomány feladata a szerző szerint „az irodalommal tudományosan foglalkozni“, ez pedig a ténymegállapításban (adatok felkutatása, gyűjtése stb.), az elemzésben, a rendszerezésben s végül az értékelésben áll. Végeztélja az esztétikai értékek

kimutatása. Munkáját két részre osztja. Az első rész *Az irodalom és jelenségei* főcímen az irodalom s a hozzátartozó fogalmak neveiről, az irodalom fogalmáról, az irodalmi élet tényezőiről és jelenségeiről (népköltő, műköltő, fordítás, bírálat, kiadó, közönség stb.) szól mintegy bevezetésképen. A második rész (a munka négyötöd része) *Az irodalomtudomány* címet viseli.

Általános tájékoztatás után az irodalomtudomány segédtudományaira tér át. Első ezek közül a könyvészet, melyet céljához képest részletesen tárgyal és igen hasznos technikai útbaigazításokat ad a kezdő kutatóknak. A többi segédtudományról: a nyelvtudományról, stilisztikáról és nyelvesztétikáról, a verstanról, társadalomtudományról, történelemtől, néptudományról, világirodalomtörténetről, bölcsletről s ennek ágai közül külön az esztétikáról, illetőleg az irodalomtudományhoz való viszonyokról csak röviden szól. Szeretnők, ha ezt a részt a második kiadásban kissé kibővítené.

Ezután következik a könyv legfontosabb, s ehhez képest legerjedelmesebb része: az irodalomtudományi vizsgálat módszere. Kezdi a filológiai vizsgálattal (a szöveg hitelessége, kézirat, kiadvány, irodalmi egyezések, plágium, a szöveg helyességének megállapítása, a szöveg története, keltének ideje, változásai, nyelvi és tárgyi szövegmagyarázat), azután részletesen foglalkozik a forráskutatással s az összehasonlító vizsgálattal. Ez talán a legsikerültebb része a könyvnek. A szerző, ki maga is kitűnő forrás- és hatáskutató, itt adja legeredetibb megfigyeléseit, melyekben igazi gyönyörűségünket leljük, s melyekből nemcsak a fiatal kezdő, hanem a szakember is tanulhat.

Ezután a történeti vizsgálatra tér át s szól az irodalomtörténet feladatáról, az irodalmi fejlődés törvényeiről s irányító mozzanatairól, új tényezők megjelenési formáiról s az irodalomtörténet felosztásának alapjáról és nehézségeiről. A következő igen értékes és szép két fejezetben a lélektani és az esztétikai vizsgálattal foglalkozik. Itt sorra fejtegeti: az író egyéniségét, lelki tényezőinek fejlődését Taine és Beöthy elméleteinek rövid ismeretetésével, a költői alkotás folyamatát, a többféle költőtípust, a mű lélektani vizsgálatának alapelveit a lírában, epikában és drámában; azután az esztétikai vizsgálatra térve át, szól a remekmű fogalmáról, a nemzeti és világirodalmi értékről, a tartalom és a forma egységéről a műalkotásban, az értékelés szempontjáról, az irodalom önczélúságáról, a decadens és destructiv irodalomról, végre az író termékenységéről. Az előbbieket összefoglalásaként egy külön kis fejezetben a lírai, leíró és eseményes (epikai és drámai) költemény elemzésének menetét tünteti fel. Ez kissé szárazan elméleti. Itt igen jó lett volna egy-egy alkalmas példán bemutatanai a pontokba foglalt s így magukban mereveknek látszó szabályok alkalmazását. Befejezésül az irodalompolitikáról szól röviden.

A szép kiállítású könyv beosztása áttekinthető, világos: elejétől végig egyfolytában számozott paragrafusokra oszlik s ezek kisebb-nagyobb fejezetekre tagolódnak, csak a kisebb fejezetek technikai kiemelése lett volna kívánatos a szövegben. Az egyes kérdésekre vonatkozó külföldi és hazai szakirodalom gondosan megválogatott bibliográfiája mindjárt az illető paragrafusok után a szövegbe van ékelve. Név- és tárgymutató, valamint az összes 146 paragrafus címét feltüntető tartalommutató zárja be a kötetet.

Az irodalomtudomány elnevezés némelyeknek nem tetszik. Szerintük az irodalomtudomány, melyet a szerző a „nyelvi“ tudományok közé soroz, nem is önálló tudomány. Kétségkívül erősen vitatható, hogy nem lett volna-e jobb az irodalomtörténeti módszertan elnevezés, melyet a külföldi hasonló munkák is használnak. Az irodalomtudomány végelemzésben mégis csak irodalomtörténet (mely a történeti tudományok közé tartozik), természetesen tágabb értelemben véve, hiszen a főtebb érintett módszeres kutatások és elemzések végcélja a költői művek értékének megállapítása, ez pedig megint csak arra való, hogy az illető műveknek kijelölje az őket megillető helyet az irodalom fejlődéstörténetében.

Kétségtelen, hogy TOLNAI könyve igen sikerült s meglátszik rajta, hogy hosszú tanári munka végeredménye. Erre mutat az anyagon való uralkodás, a részletekre kiterjedő figyelem, a megállapítások világossága és biztossága s a tárgyalás kitünő gyakorlatiassága. Az elméletnek a gyakorlattal való emez összekapcsolása, mely főként a szabályokat élesen megvilágító, jól megválogatott és érdekes példákban nyilatkozik, egyik fő jelessége a könyvnek, melyet szivesebben olvasunk, mint pl. ELSTERnek igen terjedelmes és tudományosan nehézkes, vagy a francia RENARDnak bőbeszédű munkáját. Világos, vonzó és elmés előadásánál fogva nemcsak a szakembernek, hanem minden művelt embernek kellemes és hasznos olvasmány.

A szerző felhasználta a tárgyára vonatkozó magyar és külföldi tudományos irodalomnak eredményeit, de erős kritikával. Rendszerének átgondolásában és fölépítésében önálló. Munkája igazán hézagpótló, mert az irodalomtörténeti módszertan egész anyagának első, bár rövid tudományos összefoglalása nálunk.

SZINYEI FERENCZ.

NÉPNYELV.

I.

Szabolcsmegyei tájszók.

Ángyos, ángyékos: hegyes-völgyes. *Ojan ángyékos a Simon-sziget, alig lehet szántani. Ángyos kertünk van. Ángyos helyen nem nő akác.* (Kótaj, Oros, Napkor, Pahony.)

Tikás: hektikás, sorvadásos. *Ojan tikás már szegény, hogy nem éri meg a tavaszt. Tikás embernek nem sok tavasza van.* (Kótaj, Nagyhalász, Kemece.)

Czanga: dologtalan, here, léhűtő. *Te nagy czanga! Egy nagy czanga fiú, nem való semmi munkára.* (Kótaj.)

Bóczirkál: botorkál, mendegél, lépeget. (Nyírség.)

Éde: nanóka, nagyanya. *Éde, tessék már lefeküdni. Az én édem nagyon öreg már.* (Polgár, Tiszabüd, Büdzentmihály, Tiszaeszlár.)

Gibus: babuska, édes kis gyermek. *A gibusom nő, ojan egészséges, mint a makk! Gibuskám beteg vót egy pár napig, de hála Istennek, már felgyógyult.* (Kótaj, Nyírszöllős.)

Iszki ne!: kutyaüző. (Nyírség, Tiszamente, Nagykálló.)

Ne tu ne!: kutyaüző. (Timár.)

II.

Nyírségi közmondások.

Sokat láss, keveset szólj! — Sok kicsinyből halom nő! — Hol a harag nyertes, vesztes a nyugalom! — Ki jókor felkél, harmatot szed! — Ló is jobban üget hazafelé! — Jobb kevés bizonyos, mint sok bizonytalan! — Sok petrenczébül válik a jó boglya! — Nem egy nap épült Eger vára. — Ki fél az eleséstől, ne menjen a jégre! — Nincs jobb, mint a jó egészség! — Keserű babot is édessé tesz az éhség! — Erő, munka sokat győz! — Addig tündöklök a nap, míg le nem nyugszik! — Senkinek sincs homlokára írva a holnapi nap! — Homokból nem fonsz ostort! — Ki hamarkodik, hamar botlik! — Minden ember király a maga házában! — Ne himezz, hámozz, szólj igazat! — Szegény ember kutass, hajtass, mert üresen marad a has!

IFJ. RADVÁNYI SÁNDOR.

ROVÁS.

Magbaváló — magvaváló. A Kiskúnságban, a hol születtem, gyerekeskedtem s később is sokat forogtam — szerettem meg ízét s tanultam meg nevét a *magvaváló* — máskép: aszaló-szilvának, meg a *magvaváló* — azaz a nem duránzi — baraczknak. Eddig nem is igen tapasztaltam, hogy magvaváló helyett magbaváló-t mondtak vagy irtak volna a „pesti magyarság“ szóvivői és követői. Most azonban feltűnik nekem, hogy újságokban s gyümölcskereskedések kirakataiban minduntalan a magbaváló elnevezéssel találkozom, a jó aszalószilvával kapcsolatban.

Meg vagyok róla győződve, hogy a magvaváló elnevezés a helyes — jelölvéen igen találóan és magyarosan azt a gyümölcsöt, melynek *magva elválnék* a húsától — s a magbaváló szó csak a pesti magyarságnak helyes nyelvérzék nélkül való torzalkotása. Hiszen értelme sincs annak, hogy valamely gyümölcs a *magvába* válik!

A *Magyar Nyelv* ítélőszéke elé terjeszttem e kérdést — bizalommal várva igazam elismerését s a *magbaváló* sületlen kifejezés ellen való küzdelem megindítását. (Igazá van. *Magvaváló*, azaz *magvától elváló szilva*, *baraczk* a helyes. Lásd különben SI., Kr. is. Szerk.)

Leépíteni. Hát igen — ezt a szót is megcsinálta már a legegújabb kor, persze a Németországban ma sokat használt „abbauen“ mintájára. A német építhet valamit *le*, ha tud, semmi közünk hozzá. De az Isten szerelméért! Nem tudják azok a politikus urak — mert nemzetgyűlési beszédekben találkoztam, már ismételve, ezzel a „leépítő“ szörnyszülöttel, hogy a magyar, ha épít is valamit *fel*, *le* sohasem, mert a mit egyszer felépített, azt legfeljebb lebontja, lerombolja. Principiis obsta! Ez a *leépítés* még egészen új gyártmány, talán elejét vehetjük elterjedésének. Am olyan rettenetesen magyartalan és értelmetlen, hogy megérdemli a leghevesebb ellenzést és a tüzzel-vassal való irtást.

Szász KÁROLY.

LEVÉLSZEKRÉNYÜNK.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság folyóiratának, a „Magyar Nyelv“-nek szerkesztősége (VIII. ker., Múzeum-körút 6—8) a közönség köréből hozzá intézett magyarnyelvi (nyelvtörténeti, nyelvhelyességi, műnyelvi) kérdésekre mindig teljes készséggel válaszol.

24. N. I. úrnak. F.: Kérdésére megfelelt már ZOLNAI GYULA *A nyelvbeli különböztetésről* Nytud. V, 8. című értekezésében. Ebből az értékes tanulmányból idézem a következő megállapításokat: „... a magyar változatlanul hagyja a tulajdonnévül használt köznév nevező alakját s a tőnek lehetőleg minden olyan hagyományos és szabályszerű változását mellőzi, a mely hangalakjánál fogva a köznévi értelmet juttatná a hallgató tudatába... E megkülönböztetésben nyelvünk annyira megy, hogy az eredetileg nyilván velaris *ǰ*-vel ejtett s ma mélyhangú ragozású közneveket tulajdonnévül használva, palatális hangrendű szóként ragozza, pl. *víg*: *vígak*, de tulajdonnévül: „a *Vígek* mind ott voltak“, „másnap a *Vígbe* szerződöm“... A beszélő (ha tulajdonnévről van szó) a mélyhangú ragos alakot ösztönszerűleg kerüli, mert érzi, hogy a *vígak*, *vígat* szóalakokkal a közönséges melléknévi fogalmat ébresztené föl a hallgató tudatában“.

GOMBOCZ ZOLTÁN.

25. N. I. úrnak. F.: *Veszprém* város neve eredetéről részletes felvilágosítást talál a NyK. XXXIII, 332. lapján. A név egy régi magyar *Beszprém* személynévből ered s ez a szláv *Bezprémō* „erőszakos, vakmerő, összeférhetetlen“ jelentésű személynév átvétele. K. P.

26. Ad vocem **Mosony**. Egyik olvasónk felhívta a figyelmünket arra, hogy az osztrák-baj.-ban is előfordul az „ingoványiak, lapnak“ tn.-ben *moos* neve. Bruck an der Leitha — a Sár vize mellett fekvő Királyhidától nem messze a Reisen-Bach mellett van egy osztrák falu, a melynek *Margarethen am Moos* a neve. A vidék — a Reisen-Bach, illetőleg Fischa völgye itt is ingoványos. M. J.

27. **Helyreigazítás**. A magyar szótárak és nyelvtanok könyvésztében (Magy. Nyelvtud. Társaság kiadv. 18. sz.) PERETSZENYI NAGY LÁSZLÓ Mester szavak, a melyek a magyar etszetezés, vagy estely, a stylistikában elő fordulnak. Arad, 1822 cz. szótárát czíme után tévesen a középiskolai műszótárak közé soroltam, holott tartalma szerint a közigazgatás és törvénykezés szótárai közé való.

SÁGI ISTVÁN.

28. **Helyreigazítás**. A 151. lapon felülről a 2. sorban: „a francia kultúra hanyatlására“ helyett olv. „a francia dekadensek kultúrájára“.

Z. B.

TARTALOM.

	Lap
ÁKOS I.: Dr. Magyary-Kossa Gyula: I. Közegészségügy a régi magyaroknál, II. Orvosi szakoktatás és egyetemi élet a régi Magyarországon	46
ASZTALOS MIKLÓS: A tagadásos szóösszetétel	162
BALOGH JÓZSEF: A zengő ércz és pengő czimbalom	121
BG.: Vótér	167

	Lap
B. J.: Bibliofilitás — kuriozitás 142. — A háborús katonanyelvről	187
B. Z.: Magyar, csehszlovák stb. 182. — Société des Nations — Nemzetek szövetsége	183
CSEFKÓ GYULA: Pokolegyháza 40. — Éljen a barátság 41. — Két haza 41. — Boromissza 42. — Kezes 42. — Füredi nyereg 123. — Bikapénz 123. — Izlot 167. — Vespecenye 169. — Levendulaszén 206. — Éjszakai király	207
CSÜRI BÁLINT: Csatrang 43. — A finnugor nyelvhasználat történetéhez 119. — Rózsaszín, rózsaszínű 169. — Vereshagyma, hagyma, kolompér 170. — Fecske száll hazamra	170
GÁRDONYI JÓZSEF: Beré	43
GOMBOCZ ZOLTÁN: Az analitikus mondatmeghatározás történetéhez 119. — Karám 124. — Újabb nyelvélektani dolgozatok 130. — A <i>v</i> -töví névszók történetéhez	202
GORIUPP ALISZ: Kőrösi Csoma-Archivum 1921. 2. sz. 47. — Ojansuu Heikki: Ueber Zweckanalogie	48
—GY —A: Dörgegelmes 44. — Hangilleszkedés 44. — Adatok a nyelvújítás szótárához 45. — Tünik	79
GYÖRFFY ISTVÁN: A térszíni formák nevei az Alföldön	66
HÓMAN BÁLINT: Még egyszer a hún-kérdés	24
HORGER ANTAL: A tárgyas igeragozáshoz 7. — Gombocz Zoltán: Nyelvtörténeti módszertan	173
I. J.: A költő és a nyelvújító	141
BR. INKEY JÓZSEF: A kit én szeretek, meg van az szeretve	120
—IT: Siebenbürgen, Erdély német neve 44. — Zolnai Gyula: A <i>-si</i> képző eredete	49
JAKUBOVICH EMIL: Herdechefin, Seyta	163
KELEMEN BÉLA: Újabb műszaki szótárainkról	50
KLEMM ANTAL: A magyar mondat ősi elemei 10. — † Kicska	208
M. KOSSA GYULA: Nyelvtörténeti adatok	156
Emil 72. — A ragtalan tárgy	156
K. P.: Doberdó 80. — Bellér 80. — Lej 143. — Lágy, lagymatag és langyos 187. — Mutatvány egy magyarnyelvű cseh-tót tankönyvből	187
LOSONCZI ZOLTÁN: Mennyiségi hangváltakozás névutóinkban	102
MADZSAR IMRE: A magyar-ugor rokonság irodalmához	17
M. I.: Zsitva 204. — Az <i>i</i> -képzőről 206. — Ad vocem Mosony	215
MELEGDI JÁNOS: Népnevek	165
MELICH JÁNOS: Az <i>ly > l ∞ j</i> változásról 35. — Komáromi Csipkés György nyelvéről 35. — Szvatopluk 110. — Kossa, Kassa, Kósa 142. — Gömör 144. — Mosony 145. — Lőrincz és származékai	188
MÉSZÖLY GEDEON: A Biblia magyarra fordításáról	81
NÉGYESY LÁSZLÓ: Meg van az szeretve	155
NÉMETH GYULA: A besenyők ismeretéhez 2. — Karczag	125
N. GY.: Mit köszönhetünk a győztes nagyhatalmaknak	45
N. SEBESTYÉN IRÉN: Itkonen: Suomensukuiset kansat	55
PAIS DEZSŐ: Régi személynveink jelentéstana 26, 93. — Megtorol 160. — Tagányi Károly: A hazai élő jogszokások gyűjtéséről 175. — Föld és Ember 1921. 2. sz.	178
PETZ GEDEON: † Paul Hermann 68. — † Delbrück Bertold	70

	Lap
IFJ. RADVÁNYI SÁNDOR: I. Szabolcsmegyei tájszók, II. Nyírségi közmondások	212
SÁGI ISTVÁN: Erdőbényei Janua-ja kiadásai 204. — Mióta nyelvtan a grammatika?	205
SIMON MIKLÓS: Tót, szlovák	80
SOLYMOSY SÁNDOR: Hol volt, hol nem volt.	105
† SOMOGYI GÉZA: A vasi Hegyhát nyelvéből	56
SZENDREY ZSIGMOND: Jókai tájszavai	134, 180
SZILY KÁLMÁN: Vesztes 37. — † Goldziher Ignác 72. — Nyirek és nyírok 91. — Kapsi 127. — Pótlékok a Nyelvtörténeti Szótárhoz 128. — Háterszág? 143. — Orcza	170
SZINNYEI FERENCZ: Tolnai Vilmos: Bevezetés az irodalomtudományba	210
SZINNYEI JÓZSEF: Elnöki megnyitó (1922 jan. 24-én) 1. — Ékezetes betűk 36. — † Szilády Aron 137. — † Beöthy Zsolt 138. — Kiált 147. — Az <i>-ai</i> , <i>-ei</i> és a <i>-jai</i> , <i>-jei</i> többes-képző magyarázatához	201
TOLNAI VILMOS: A simándiak koldusnyelve és a madárnyelv 38. — Minden szentnek maga felé hajlik a keze 127. — Szarvat visel 128. — Horváth János: Magyar ritmus, jövevény-versidom 131. — Pintér Jenő: A magyar irodalom történetének kézikönyve 132. — „Petőfisándoros“ 143. — Üdvöske 171. — Szamárkenyér 171. — Petőfi és a nyelvtudomány	198
GR. ZICHY ISTVÁN: Grexa Gyula: A Csaba-monda és a székely hűnhagyomány 133. — Tömény 171. — Fehér Géza: Bulgarisch-ungarische Beziehungen in den V—XI. Jahrhunderten	178
ZLINSZKY ALADÁR: Petőfi nyelvéről	189
ZOLNAI BÉLA: Az idegen szavak kérdése nyelvészeti szempontból 18, 114, 148. — Helyreigazítás	214
KÖNYVISMERTETÉSEK	46, 130, 173, 210
LEVÉLSZEKRÉNY	79, 141, 187, 214
NÉPNYELV	56, 134, 180, 212
NYELVTÖRTÉNETI ADATOK	128, 208
ROVÁS	182, 213
SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK	121, 206
TÁRSASÁGI ÜGYEK: Titkári jelentés 1921-ről (MELICH JÁNOSTÓL) 138. — Pénztári jelentés 1921-ről 141. — Bevételek és kiadások 1921-ben és költségvetés 1922-re 77. — Választmányi ülések: 1921 ápr. 19-én 184, — jún. 7-én 74, — okt. 18-án 75, — nov. 22-én 76, — decz. 27-én 185. — Felolvasó ülések: 1921 ápr. 19-én 73, — okt. 18-án 75, nov. 22-én	77
BORÍTÉKON: Új alapítványok. Adományok. Adományok a Szily-alapra. Felülfizetések. Tudnivalók. A M. Ny. T. kiadványai. A M. Ny. T. tiszteleti tagjai, tisztikara és választmánya. Értesítés és kérelem.	

SZÓ- ÉS TÁRGYMUTATÓ.*

- Adomás 34, 99
Ajándok 99
Akadás 33
alatt ∞ alat 103
Alcele: Elcele 44
állitmány: névszói —
10
Alp 4
amiképen 86
analógia: czélzatos —
48
Anna 44
Aranka, Arany 33, 44
Aratás 33
archaizálás 84, 154
Árpád 95
arr, arrinczi nyelv
101
árva 177
-ási, -ési jelzők 52
atyafiúvá fogadás 177
Bab 33
balaska ∞ valaskó 210
barabincz nemzet 101
barrikád 150
Bata 48
bég 3
bellér 80
Béllye 178
belőle ∞ belőlle 103
bélpoklosok kútja 46
Beré, Berény 43
Besenyő, -d 100, 164,
— törzsnevek 2
beteg 36
Bibiana 44
bibliofilitás 142
bikapézn 123
Billa 48, 178
birtatik 128
Bizatlan 34
Bizód 34
Bodok, Budak 178
Bogárd 32
Boila 6
Boldog 94
boleráz 80
Bolgár 100, 166
Bord 98
Boromissza 42
Βοροτάλιατ: boru-
tolmač 5
Bors 95
Bot 33
Bota 7
Βουηλα ζοαπαν, Βουλα
τζοσπόν: Boila
Čoban 6, 7
Βουταουλ ζοαπαν: Bo-
taul Čoban 7
burger 117
Buta 34
buzgár 51
Χαβουξιγγυλά: kabuk-
syn-jula 4
Χαροβόη: kara-baj 5
Χοπόν: kaban 6
Csaba, -n 47, —
monda 133
csapra 208
csatrang 43
cseh 165, — szlovák
182, — tót tört.
tanítás 187
Csekle 98
csengő 43
cserepelye 128
cserepeses 129
Csíd 98
Csik 32
Csina 32
Csipa 29
Csiperke 95
Csobád 48
Csobánka 47
Csóka, Csókád 32
Csoma 29
Csont, -a ∞ Csanta 28
Csontos halom 178
csundaság 208
czédula: hosszú —,
kurta — 46
Czenk, Czenke 32
czokipohár 208
Déd 30
delejesség 51
dicsősül 129
Disznód 32
Doberdó 80
domb 67
Dög 95
dörgedelmes 44
dühötke 46
-ē? 11
Ebed 32
ἐξέλεχ 164
-eh végű nevek 164
éjszakai király 207
Él, Eld 96
elégedtetik: meg —
129
éljen a barátság 41
előtt ∞ előt 103
Emlő ∞ Emlő 29
Emőd 30
epistola 117
épít: le — 213
épültetik 129
Erdély 163, 164
érdem 2
Erdős 164
Ernö 164
Erőka 28
erősent 129
Ἠρτήμ: ärdim 2
estóp 208
Ete, -j, -s, Etén 97
euphemismus 151
fajd 174
Faluvéne 99
Fark 29
Farkasd 32
fárosz 150
fecske száll házamra
170
fehérorosz 166
fej ∞ fő 57
Feketéđ 29
Fele, Feled 30
felőle ∞ felőlle 103
férj 177

* Nincs fölvéve: SZENDREY ZSIGMOND, Jókai tájszavai 134, 180.

Fiacs, -a, Fiad 30
finnugor: rokonság
irod. 17, — alap-
nyelv, őstört., né-
pek ismertetése 55,
— nyelvhasonlítás
tört. 100

Finta, Fintor 29
fizikai műnyelv 144
finta 208
fogtatik 129
fogyan: meg — 129
fokváltakozás 187

forralom 45
Föd 28

fölött ∞ fölöt 103
fukla ∞ fulka 208

Futás 33
fuvallás 208

fütönként 208
füredi nyereg 123

Γιαζή: Jazy 6

Γιαζχοπόν: jazy-
kában 6

gilva 174

Gilvád 95

Gödény 32

Gömör 144

Gyla, Gyyla: Γύλα,
γυλάς 4

gyak 208

gyászmagyar 46

Gyécsa 165

Gyenge 28

Gyöngy 94

gyóztos 38

gyűtság 129

hagyma 170

Hajad 28

hajózás nyelve 51

Halad 32

Haláldi, Haláloed 96

Hallomás 34

halom 67

hangváltozások:

ê > e 56, ê > é 36,
ê > ié 56, ê > é > ë
57, ê? > é > í > i
57; é > ë 57, é > ié
58, é > ié 59, é >
í > i 59; -ech >
-eü > -ö 164; u >
o 146; k > g 113;

l ∞ ll 102, l > ly 35;

lt > jt 147; szláv

l > m. -ul > -ol v.

-ol > -al 112; ly >

l ∞ j 35; -m > -n

174; -n > -m 125,

174; t ∞ tt 103, -t >

-d 174; z ∞ zz 102

Hata, Hatos 97

hátország? 143

havas 94

házas 177

háztűz: -nézés, -rou-
tás 177

Hazug, Hazuga 34

Hegyhát (Vas m.)

nyelvjárása 56

helymes 208

Herdechelin 163

hét 97

Hete, -éh. Hetén 97

hét tél, hét nyár 177

hideg 35

Hinterland 143

Hisz, Hisze? 96

Hitvánd 28

Hivatal 99

hold 94

hol volt, hol nem volt
105

Horvát 100, 167

Hovodi 94

hölgy 177

Hós, -e, -ed 29

Hugydi, Hugyus 94

Ἰαβδιεπτίμ: jawdy-
árdim 2

idegen szavak: kér-
dése 18, 148, —

hangulata 23, 114

idegenszerűség: fo-
galma 20, — mér-
téke 21

idétlen 83

idült vitéz 46

ιέλεχ 164

igéztelendő 129

igmáandi nyereg 123

így 86

Inod, Inos 99

ispót 208

iszlár? 208

Iva 33

izlot ∞ ezlot 167

Jámbor 34

János 44

Január 44

Játék 33, 34

Jó: -ember, -leány,

-legény 34

Joachim 44

Jód 34

József 118

Juhák 44

Kakasd 32

Kaliz, -d 100

καλή, κουλή: kül-
bej 5

kanpénz 124

Kánya 31

kapsi 127

kapubálvány 48

karám 124

Karczag 125

Kárpát 167

Kassa 142

katonanyelv 187

képzők átvétele 22

Kesejd 29

késődözik 129

Kesző 164

két haza 41

Kétszem 28

Keze, -h 33, 98

kezes 42

kiabál 147

kiált 147

Kisid ∞ Kűsid, -eh 28

kolompér 170

konczhal 208

konoklat 45

kórit: meg — 129

Kosa, Kossa, Kósa

142

Κουαρτίτσορ: küärë-
ür 3

Κούελ 3

Κουλίγγον 5

Kő: Keve 95

köblöz 208

Kökény 95

kököres, -in 3

Kölked 32

köppölyöz 208

környülköz: meg —
129

- körtáborlás 45
 Köves halom 178
között, közül változatai 102, 103
 Kún. -a, -ej, -es 100
 kúnhalom 67
 Kuningunda: Kundi 44
 kuriozítás 142
 Kurtugyërmatu 31
l járulékhang 147, 148
l hang elveszése 148
 labirint 23
 ladang 43
 lágy, langyos 187
 laponyag 67
 Látomás 34
 Legénye 29
 lej 143
 Léka 188
 Lengyel 100, 166
 Léva 188
 levél 117
 levendulaszín 206
 link 23
 lószínevek 6
 Lovad 32
 Lócse 188
 Lökös 188
 Lórincz 188
 Madár 32, 36
 madárnyelv 38
 Mag, Magd 29
 Magdolna 118
 magb(v)aváló 213
 Magló, Maglód 29
 Magyarie, magyarisch 182
 majd 174
 mál 178
 Malom, -d 98, 174
 mangó 43
 Maradék 33
 Margit 118
 Mavagy 95
 Meddó 29
 meleg 35
 meny, -asszony 177
 menyegző 177
 menyétasszony 177
 mesekezdés 105
 mezge 208
mind tárgyként 159
- minden szentnek
 maga felé hajlik a keze 127
 Mizdó 59
 mondat: a magy. —
 ősi elemei 10, analitikus — meghatározás tört. 119, összetett — 16, 144
 Mosony 145, 214
 Munka, Munkád 99
 Nagyod, Nagyos 28
 Négy, -e, -ed 30, 97
 Nem-él 96
 nemtelen 177
 Nemvagy 95
 népszavazó 45
 Neste 177
 Neuka 188
 niemand 23
 nincsen 35
 nótura 153
 Nusz 177
 nyavalya 35
 nyelvtan 205
 nyelvújítás megitélése 49, 50
 nyertes 38
 Nyilas halom 178
nyitni származékai 92
 nyirbál 92
 nyírek: nyírok 91
 Nyulad 32
 ópium 23
 orca 170
 ormágy 67
 Orosz, -di 100, 166
 Orrod 28
 osztályos testvérré fogadás 177
 Öcse 30
 Őn 32
 Örömed 34
 Ős, -e, -ed, -en 30
 Őskü 30
 összetétel: tárgyas — 157, tagadásos — 162
 Őté 97
 Őten: Űten 97
 Pányvád 98
 paráhol 209
 pardon 152
- pártforralom 45
 pátrác 209
 pergő 43
 perváta 174
 petőfísándoros 143
 Petronella: Petrony 44
 pintérez 209
 pokláta 209
 poklosverem 46
 pokol (szólásokban) 40
 pokolyháza 40
 poláris szerk. 106
 polgár 117
 porong 67
 prémes 209
 purizmus: és nyelvfilozófia 18, — elméletének tört. 19
 rácz 166
 raktatik 129
 Ravasz, -d 32
 Reze, -d 33, 95
 rózsaszín, -ű 169
 rozsdának való 129
 rutén 166
 Σαβάρτοι ἄσφαλοι 179
 sáfárkodás 87
 Sárfigmizdó 57
 sarkantuér 209
 Sarlód 98
 sebesül: el — 129
 Segéd 99
 segisto 203
 Seyta 165
 -si képző 49
 Siebenbürgen 44
 simándiak nyelve 38
 Som 95
 sóp 209
 Sukoró 98
 súly 129
 Συροκαλαπένη: surukülbej 5
 susdorlás 129
 Sükete 29
 szájongás 45
 számárkenyér 171
 szarvat visel, rak 128
 szarvaz: föl — 128
 szeder 187
 Székely 100

- Szekeres 98
 Szema, Szemé 28
 személyez: meg — 129
 személynevek: régi magy. — jelentés-tana 26, 93; állat-nevek 30, babonás nevek 95, bóknevek 93, cselekvést kifejezők 33, foglalkozást jelentők 97, gúnynevek 94, jelképesek 94, jellemnevek 34, kezdetlegesek 28, növénynevek 32, óvónevek 95, rokonság kifejezői 30, számnevek 96, születési nevek 95, természeti tárgyak 33, testi tulajdonságok 28, tiszteleti nevek 93
 Szemét 95
 Szent Lázár szegényei 46
 szerb, -us 166
 Szerecsen 100
 szivály 209
 szívélyes 86
 szlovák 80, 165
 szlovén 167
 szófordítások 20
 szóhangulat 114, 115
 Szolgád 99
 Szód 29
 Szvatopluk 110
 Taj, Taja 32
 Talimát: tolmač 5
 Ταλιμάτιοι, Τουλιμάτιοι 5
 Tanács 34
- tanúbizony 129
 tárgy: ragtalan — 156
 tárgyas igeragozás 7, 10
 Teke 31
 teke-ér 209
 telek 67
 természet 209
 Tetemé 28
 tipárol: ki — 129
 titkos nyelv 39
 Tiz, Tize 97
 tolmács 5
 Tompod 29
 torol: meg — 160
 torló 160
 torony 174
 tót 80, 166
 tömény 171
 török 2
 tudákos 210
 tudomány 210
 tudtat 130
 tunyál: el — 130
 únik 79
 Τζοπόν: čoban 6
 Τζούλου 4
 Τζούρ: čur 3
 Tyúk, -a, -od 32
 ukrán 166
 Ula 32
 uprikopasz 130
 Ūr sn. származékai 99
 úrhatnám beszéd 152
 úszó, -ka, uszor 51
 Ūz, Uza, Uzd 100
 üdvöske 171
 Vagy, -a, -d, -on, -os 96
 Vajad 98
 Vak, Vaka 29
- válogat: meg — 130
 változat 130
 váralom 130
 Vas 95
 Vásár, -d 99
 vaszara 210
 Vederej 98
 véghagyás 130
 vél: meg — 130
 Vendég 100, -lakos 130
 Veng 30
 vereshagyma 170
 véresül: el — 129, 130
 Vért ∞ Vért, -es 178
 vespecsenye 169
 Veszprém 214
 vesztés 37
 Veth 164
 vetenik 130
 vidalmság? 130
 vidámultat: meg — 130
 vigak ∞ VigeK 214
 vigaszatlan 130
 villámosság 51
 virranat 46
 visszacselekedet 210
 visszadagos? 130
 viutatik: ki — 130
 vontatik 130
 vótér 167
 Vöd 30
 Wilhelm 96
 ŷ esn.-ek végén 79
 Zab 33
 zengő ércz és pengő czimbalom 121
 zlot 167
 zörgő 43
 Zsitva 214

A SZERKEZTÉSÉRT FELELŐS: MELICH JÁNOS ALELNÖK,

A KIADÁSÉRT: SÁGI ISTVÁN PÉNZTÁROS.